

Barcode - 99999990288110
Title - Shri Dayaram Krut Kavuyamanimala Bhag 1
Subject - Literature
Author - Dayaram
Language - gujarati
Pages - 306
Publication Year - 1931
Creator - Fast DLI Downloader
<https://github.com/cancerian0684/dli-downloader>
Barcode EAN.UCC-13

॥ श्री कृष्णायनमः ॥

भक्तकवि श्रीहयारामसाधनां अप्रसिद्ध काव्योक्तो संग्रह

श्रीहयारामकृत
काव्यमणिमाला
(भाग १ बी.)

संशोधक

सद्गत, जेपी नाथलाल गिरिनशंकर
कविश्रीना शिष्यपुत्र, डोहा

अने

वसंतराम हरिकृष्ण शास्त्री, असहाय
'शुद्धाद्वैत' ना तंत्री :

संग्राहक अने प्रकाशक:

नारायणदास परमानंददास शास्त्री, डोहावाला.

डे. पांजरापोण ओडीस सामे, पांजरापोणनी बाली, मुंबई नं. ४

आवृत्ति बी७

सं. १९८७

सने १९३१.

पा. कुं. पू. कुं. ३. ०-० :: का. कुं. पू. कुं. ३. ०-१४-०

All rights reserved by the publisher.

૨૨૭

(પ્રકાશકે ગ્રંથસ્વામિત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

મુદ્રક : ચીમનલાલ ઈશ્વરદાસ મહેતા, મુદ્રણસ્થાન : વસંત મુદ્રણાલય.
શિવીલટોસ્પિટલ સામે, બીકાંટા રોડ : : અમદાવાદ.

All rights reserved by the publisher.

૨૨૭

(પ્રકાશકે ગ્રંથસ્વામિત્વના સર્વ હક્ક સ્વાધીન રાખ્યા છે)

મુદ્રક : ચામનલાલ ઈશ્વરદાસ મહેતા, મુદ્રણસ્થાન : વસંત મુદ્રણાલય.
સિવીલહોસ્પિટલ સામે, ધીકાંટા રોડ : : અમદાવાદ.

॥ श्रीमदनमोहनो विजयते ॥

अर्पणपत्रिका.

निषिद्धभूमंडलाचार्यचंद्रयूडामणि-श्रीहरिवदनवैश्वानर
सक्तिमार्गाम्बुजतमार्तहृद-भायावाहनीहारसहस्रांशु

श्रीवज्रपतिरंतिपथप्रवर्त्तक-

श्रीमद्वल्लभाचार्यचरणकुमलमा-

काटिशः हृदयवत्प्रणुतिपूर्वक, ऐयोश्रीनाज अनुग्रह-

साजन, ऐयोश्रीनीज कृपाकणिकाथी ज दिगंतवि-

सारियशस्, परम महातुलावी, गुर्जरभूम्यवतंस

सगवदीय श्रीहयारामभाषनां पुष्टि-

सक्तिना रसथी परिपूर्ण आ उत्तम

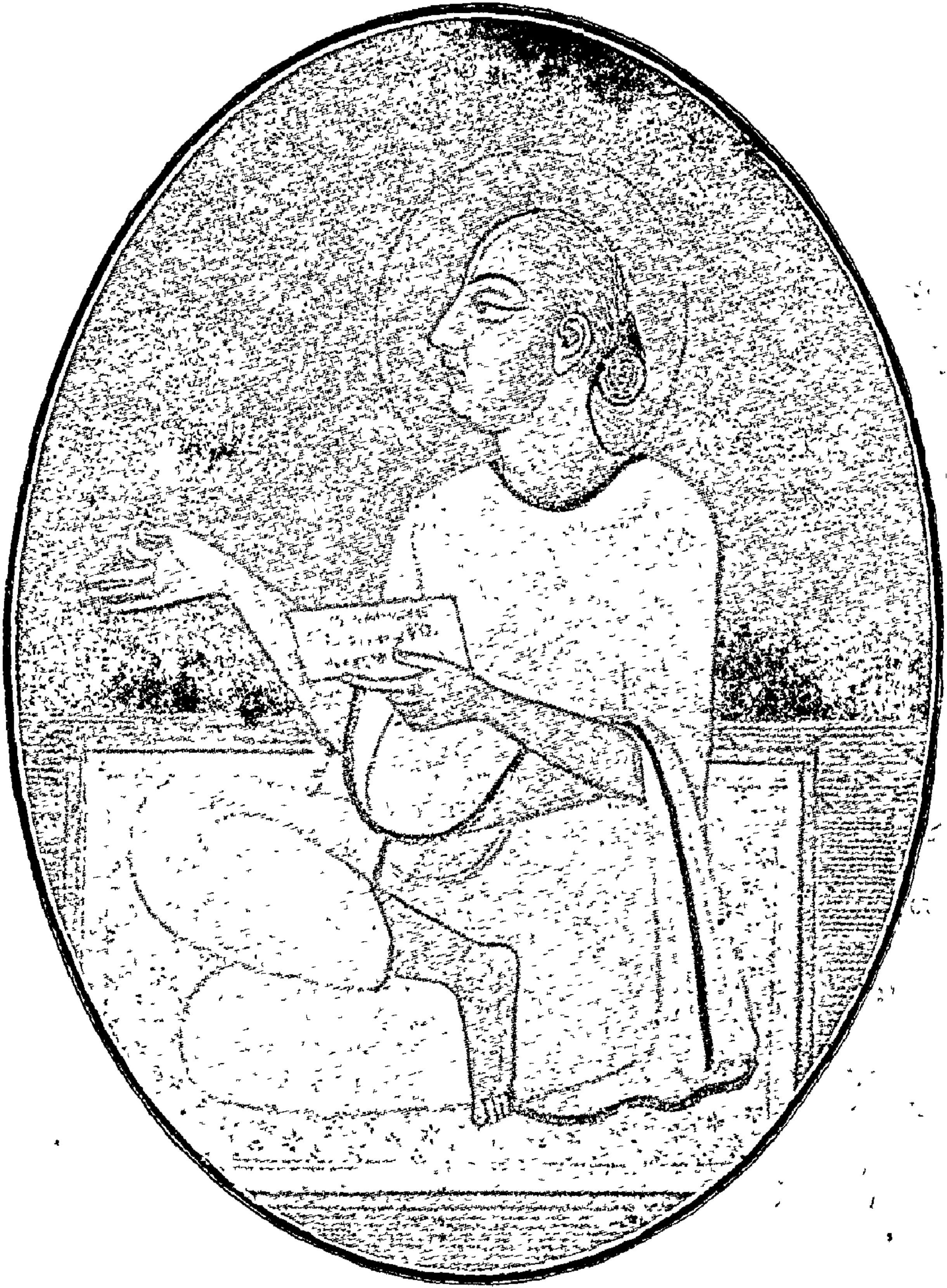
काव्योने समपीने ऐ सगवदीयनो

शिष्यपौत्र अने ऋणी अनुयर

हुं कृतकृत्य थाऊं धुं.

श्रीवल्लभाग्निदासानुदास,

नारायणदास परमानंददास शाह.

શુદ્ધાદ્વૈતપુષ્ટિસંપ્રદાયસ્થાપક
અખિલભૂમંડલાચાર્ય
જગદ્ગુરુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સત્તર વર્ષના લાંબા સમય પછી આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ કરવાનો સુમંગલ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથની પ્રથમાવૃત્તિ સં. ૧૯૭૦ માં છપાઈ હતી. તે વખતે ગુજરાતી સાહિત્ય-ક્ષેત્રમાં કવિશ્રી દયારામભાઈનાં અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો તથા પદો છપાવીને પ્રકટ કરવાનો મારો પહેલો પ્રયાસ હતો. પ્રથમ પ્રયાસનાં ફળરૂપ આ પહેલો ભાગ જે કે એકદમ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ન હોય છતાં સાક્ષરોએ તથા ભક્ત વાચકોએ તેને અપનાવી લીધો અને પ્રથમાવૃત્તિની તમામ પ્રતિઓ ખરીદી લીધી. આ ભાગની ઘણી માગણી આજે વર્ષોથી થઈ રહી છે, પણ કવિશ્રીના ગ્રંથના બીજા ભાગો તથા જીવનચરિત્રના ભાગો પ્રકટ કરવા પાછળ ઘણો સમય અને ધનનો વ્યય કરવો પડ્યો તેથી બીજી આવૃત્તિ ઉતાવળથી પ્રકટ કરી શક્યો નહિ. આ આવૃત્તિનું કાર્ય પણ સં. ૧૯૮૪ ની સાલમાં પ્રારંભ્યું હતું તે આજે ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થયું છે ! આવી ધીમી ગતિએ ચાલતાં પણ આ ગ્રંથ છપાઈને આતુર બનેલા વાચકોના હાથમાં જવાનો જે સુયોગ પ્રાપ્ત થયો તે થોડો હર્ષનો વિષય ન જ ગણાય.

પહેલી આવૃત્તિ કરતાં આ આવૃત્તિમાં ઘણો સુધારો કર્યો છે. પરમ ભગવદીય સદ્ગત શ્રી. નાથજીભાઈ જોષીજીએ જે ટીકા લખેલી તે ફરીથી મૂળ ગ્રંથ સાથે સરખાવી છે, અને જ્યાં એકની એક વાત વારંવાર ટીકામાં વિસ્તારાતી હતી તેમાં ઘટાડો કરવો પડ્યો છે. વળી વ્રજભાષાના ગ્રંથોમાં શુદ્ધ વ્રજભાષાનાં ધોરણ મુજબ સુધારો કર્યો છે. જેમ બને તેમ આ આવૃત્તિ શુદ્ધ રીતે છપાય તે માટે ઘણી કાળજી રાખી છે. આવું કઠિન તથા શ્રમજન્ય કાર્ય કરી આપવા માટે મારા સ્નેહી શાસ્ત્રી વસંતરામ હરિકૃષ્ણનો હું આ તકે આભાર માનું છું.

ગ્રંથો મળવાનાં ઠેકાણાં

નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ ડભોઈવળા. ઠે. માધવખાગમાં

પાંજરાપોળ ઓફીસ સામે, પાંજરાપોળની ચાલી-મુંબઈ.

“ ગુજરાતી ” પત્રની ઓફીસ, સાસુન બીલ્ડીંગ, સરકલ, કોટ,

મુંબઈ ૧

મેસર્સ એન એમ. ત્રિપાઠીની કું. બુકસેલર ઠે. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

જીવનલાલ એન્ડ સન્સ બુકસેલર ઠે. કાલખાદેવી રોડ, મુંબઈ ૨

નારણજી મુગજી

”

”

”

ચુનીલાલ કીણશંકર ,, ઠે. મોટું મંદિર-ત્રીજો ભોમવાડો-મુંબઈ

પંડિત ગદુલાલાજીની લાયબ્રેરી ઠે. ભુલેશ્વર કેથીડૂલ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે બુકસેલર ઠે. ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

લલુભાઈ હગનલાલ દેશાઈ ,, ઠે. રીચીરોડ નં. ૧૧૦ અમદાવાદ

રણછોડલાલ મોતીલાલ

”

”

”

દલસુખભાઈ પરમાનંદદાસ શાહ ઠે. પોસ્ટ પાસે-ડભોઈ (વડોદરા)

શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકાલય

નડીઆદ.

દા. બેચર મેધજી

ઠે. પુરાબજાર—રાજકોટ.

કરસનદાસ નારણદાસ બુકસેલર.

(નાણાવટ,) સુરત.

દેસાઈ પ્રધર્મ

”

ઠે. કતોપોર બજાર-ભરૂચ.

ગોપાલદાસ ગિરધરદાસ પરીખ

મોટું મંદિર—સુરત.

મકનજી જીહાભાઈ મુગટવાલા

ઠે. શ્રીનાથજીનું મંદિર-વડોદરા.

આ સિવાય બહારગામના જાણીતા બુકસેલરો.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

સત્તર વર્ષના લાંબા સમય પછી આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ કરવાનો સુમંગલ અવસર પ્રાપ્ત થાય છે. આ ગ્રંથની પ્રથમાવૃત્તિ સં. ૧૯૭૦ માં છપાઈ હતી. તે વખતે ગુજરાતી સાહિત્ય-ક્ષેત્રમાં કવિશ્રી દયારામભાઈનાં અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો તથા પદો છપાવીને પ્રકટ કરવાનો મારો પહેલો પ્રયાસ હતો. પ્રથમ પ્રયાસનાં ફળરૂપ આ પહેલો ભાગ જો કે એકદમ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ન હોય છતાં સાક્ષરોએ તથા ભક્ત વાચકોએ તેને અપનાવી લીધો અને પ્રથમાવૃત્તિની તમામ પ્રતિઓ ખરીદી લીધી. આ ભાગની ધણી માગણી આજે વર્ષોથી થઈ રહી છે, પણ કવિશ્રીના ગ્રંથના બીજા ભાગો તથા જીવનચરિત્રના ભાગો પ્રકટ કરવા પાછળ ઘણો સમય અને ધનનો વ્યય કરવો પડ્યો તેથી બીજી આવૃત્તિ ઉતાવળથી પ્રકટ કરી શક્યો નહિ. આ આવૃત્તિનું કાર્ય પણ સં. ૧૯૮૪ ની સાલમાં પ્રારંભ્યું હતું તે આજે ત્રણ વર્ષ પૂર્ણ થયું છે ! આવી ધીમી ગતિએ ચાલતાં પણ આ ગ્રંથ છપાઈને આતુર બનેલા વાચકોના હાથમાં જવાનો જે સુયોગ પ્રાપ્ત થયો તે થોડો હર્ષનો વિષય ન જ ગણાય.

પહેલી આવૃત્તિ કરતાં આ આવૃત્તિમાં ઘણો સુધારો કર્યો છે. પરમ ભગવદીય સદ્ગત શ્રી. નાથજીભાઈજીએ જે ટીકા લખેલી તે ફરીથી મૂળ ગ્રંથ સાથે સરખાવી છે, અને જ્યાં એકની એક વાત વારંવાર ટીકામાં વિસ્તારાતી હતી તેમાં ઘટાડો કરવો પડ્યો છે. વળી વ્રજભાષાના ગ્રંથોમાં શુદ્ધ વ્રજભાષાનાં ધોરણ મુજબ સુધારો કર્યો છે. જેમ બને તેમ આ આવૃત્તિ શુદ્ધ રીતે છપાય તે માટે ઘણી કાળજી રાખી છે. આવું કઠિન તથા શ્રમજન્ય કાર્ય કરી આપવા માટે મારા સ્નેહી શાસ્ત્રી વસંતરામ હરિકૃષ્ણનો હું આ તકે આભાર માનું છું.

આ ગ્રંથમોલાના પાંચ ભાગો પ્રકટ થઇ ગયા છે. ભગવાને ગીતામાં બતાવેલો મહાન્ ભક્તિયોગ જેની અંદર અને બહાર વ્યાપી રહેલો છે, એવા પ્રાતઃસ્મરણીય મહાનુભાવ ભક્તરત્ન કવિશ્રી દયારામ-ભાઈનું હૃદય સમજવા માટેનાં સાધનો જ ઉત્તરોત્તર ‘મણિમાલા’ રૂપે પ્રકટ કરવામાં આવે છે. કાઈ પણ વિવેકશીલ વાચક આ ગ્રંથો પરથી કવિહૃદય પીછાણી શકે છે. છતાં કવિશ્રીના ભાવનાપૂર્ણ ભક્ત હૃદયમાંથી પ્રવાહિત થયેલા અતિનિર્મલ ભક્તિરસપ્રવાહમાં કાઈ દષ્ટિ મલિન કયરો જુએ અને તે પરથી કવિશ્રીનાં પવિત્ર હૃદયને કલુષિત બનાવવા માટે વળખાં મારે તો તે પામરનાં હીન ભાગ્ય જ માણાય. બાકી આટલા દાર્શનિક પુરાવારૂપ મહાસાહિત્ય પ્રકટ થયા પછી પણ સંદેહ રહી જતો હોય તો અમારે તો પ્રભુની પ્રાર્થના જ કરવી રહી કે: “હે પ્રભો ! તું અમારા આ સાક્ષર બંધુઓને સુમતિનું દાન કર.” અમારાથી વિશેષ શું બની શકે ?

આ આવૃત્તિ પ્રકટ કરવા માટે મુંબાઈના જાણીતા વૈષ્ણવ સદ્ગૃહસ્થ અને શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં અતિ અનુરાગ ધરાવનારા શેઠ દારકાદાસ કલ્યાણદાસ બી. એ. એ ઉત્તેજન આપ્યું છે. શ્રીકૃષ્ણ-પ્રેમરસમાં મગ્ન સુપ્રસિદ્ધ બંગાલી મહાત્મા શ્રી હરનાથ પાગલના સમાગમથી અને એ મહાત્માના પ્રેમરસપૂર્ણ હૃદયમાંથી પ્રકટ થતો સુમધુર સુધારૂપ ધ્વનિ શેઠ દારકાદાસભાઈએ વર્ષો સુધી કર્ણદ્વારા હૃદયમાં ઝીલ્યો છે. પરિણામે તેમનું હૃદય પણ શ્રીકૃષ્ણભક્તિરસથી આર્દ્ર બનેલું છે. કવિશ્રીનાં કાવ્યોના તો તેઓ એક રસજ્ઞ અભ્યાસી છે. ઉપરાંત મુંબાઈની કારપોરેશનના તેઓ ચુંટાયેલા સભાસદ છે. એક નાગરિક તરીકે નગરસેવા તથા અનેક પરીપકારનાં કાર્યોમાં તેઓ પાછી પાતી કરતા નથી. આ તકે એમનો આભાર માનીને વિરમું છું.

કુન્જ એકાદશી, સં. ૧૯૮૭ } નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહ
અમદાવાદ. } હસોઈવાળા.

શ્રેષ્ઠ દારકાદાસ કલ્યાણુદાસ.

ગ્રી. ઝા.

જન્મ સંવત ૧૯૩૮ ના ભાદરવા સુદી ૧૫

॥ श्रीमद्वैश्वानराचार्य विजयन्ते ॥

પ્રકાશકની પ્રસ્તાવના.

(પ્રથમ આવૃત્તિની)

પ્રાતઃસ્મરણીય, કવિદ્રુલકમલદિવાકર, શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના પરમ ભકત શ્રીદયારામભાઈનાં નામ અને તેમની રસમય અલૌકિક વાણીથી ભાગ્યે જ કોઈ ગુર્જર અગ્રાત હશે. કવિવરનાં નીતિ અને ભકિતના-દિવ્ય સુંગારનાં દર્શન કરાવનારાં કાવ્યોએ અસંખ્ય દેવી હૃદયોને રસાદ્રે બનાવ્યાં છે, એમાં કોઈ પણ સંશય નથી. પાંડિત્યથી ઉદ્ભવેલી કવિત્વશક્તિ અને પરાત્પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમના અનુગ્રહથી જ પ્રકટ થયેલી કવનશક્તિમાં શું વિલક્ષણતા છે, એની ઝાંખી કરવા ઇચ્છનારે એકવાર અવશ્ય કવિવર ભકત-રાજની વાણીનો આસ્વાદ લેવો. પૂર્વે થઈ ગયેલા મહાકવિઓના ગ્રન્થો જોઈને, તેનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરીને સાહિત્યક્ષેત્રમાં ઉપસ્થિત થવાય તો સત્કારપાત્ર ગણાવામાં કોઈ વાંધો નથી, પરંતુ નૈસર્ગિક ઇશ્વરદત્ત દિવ્યશક્તિ અને અલૌકિક પરોક્ષ પદાર્થોનો સાક્ષાત્કાર વગેરે સાધનસંપત્તિનો સહભાવ જોડો. માનપ્રદ છે, જોડો ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં હેતુબદ્ધ છે, તેટલો પૂર્વોક્ત અભ્યાસ નથી. કવિશ્રી દયારામભાઈમાં, મૂલ તો દેવી હૃદય, મહાન્ પુરુષોનો સમાગમ, અલૌકિક ગુરુનો અનુગ્રહ વગેરે ઉત્તમોત્તમ પદ મેલવનારા હેતુઓ પ્રત્યક્ષ જણાતા હોવાથી તેમની વાણી ભકિતથી અંકિત થયેલાં સહૃદયહૃદયોને હૃદયંગમા થાય, તેમાં કોઈ પણ આશ્ચર્ય નથી.

કવિશ્રી ૬૨ વર્ષ ઉપર ગુર્જરભૂમિને અલંકૃત કરતા હતા. તે વેળાએ જ તેમનાં દિવ્ય પારિજાતક કુસુમરૂપ કાવ્યોનો સુવાસ સમગ્ર ગુજરાતમાં એક સરખો મહેકી રહ્યો હતો. મનોહર માર્મિક વાણીથી ગુંથેલાં, સંગીતના માધુર્યથી યુક્ત, કવિનાં અનેક ભક્તિવિષયક પદોએ આબાલવૃદ્ધ ગુર્જરોના મનને આકર્ષ્યું હતું. તે સમયમાં મુદ્રણકલાનું સાધન જેવી જોધએ તેવી સ્થિતિમાં નહિ હોવાથી, તેમ જ અધિકારી વિના રસ પ્રકટ થવા દેવો નહિ, એવા ખાસ સદાગ્રહથી માત્ર તે કાવ્યો લખાતાં અથવા તો ભક્તોના હૃદયોમાં જ રહેતાં, અને અધિકારિપરત્વે તે પ્રકટ પણ થતાં. પરંતુ સમયના વહેવા સાથે, અન્ય દેશોનો સમાગમ વધવાથી આપણા દેશમાં પણ અનેક સામયિક પ્રગતિઓ શરૂ થઈ અને મુદ્રણકલાનો વિકાસ થયો. ગુર્જરસાહિત્યની વૃદ્ધિ તથા તેનાં સંરક્ષણ તરફ અનેક જનોનું લક્ષ્ય ખેંચાયું. આઘ કવિ નૃસિંહમહેતાથી પ્રારંભીને થયેલા અનેક કવિઓનાં કાવ્યો પ્રસિદ્ધિમાં આવવા માંડ્યાં. એ પ્રમાણે એ પ્રગતિ પ્રતિદિન વધતી જ ગઈ, અને અત્યારે તદ્દન પાછળ પડેલા ગણાતા ગુર્જરસાહિત્યમાં સારું જ ભંડોળ બહાર પ્રકટ થયું છે એમ કહેતાં અચકાઈશું નહિ.

કવિવર દયારામભાઈનાં કાવ્યો મુદ્રણ કરવાનો પહેલો પ્રયાસ સંવત ૧૯૨૫ની સાલમાં મુંબઈના ગોપાલ પાંડુ શેઠ તરફથી શિલા છાપમાં થયેલો હતો. ત્યારપછી સ્વર્ગસ્થ કવિ નર્મદાશંકરે પણ એક મહાન્ સંગ્રહ કરીને છપાવેલો હતો. વડોદરાના ના. ગાયકવાડ સરકાર, જેઓ ગુર્જર સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ માટે સારો પ્રયાસ કરે છે, તેઓના આશ્રયથી લુંણાવાડા સ્ટેટના માજી દિવાન રા. બ. હરગોવિંદદાસ કાંટાવાલાએ, પ્રાચીન કાવ્યમાળાની સિરીઝમાં તથા ત્રૈમાસિકમાં કેટલાંક કાવ્યો છાપ્યાં. ત્યારપછી ‘ગુજરાતી’ પ્રેસના આદ્યતંત્રી મરહુમ સહગત સાક્ષર રા. ઇન્દુજીરામ, સૂર્યરામ દેસાઈએ નર્મદના જ પુસ્તક ઉપરથી ‘દયા-

રામકૃત કાવ્યસંગ્રહ' પ્રકટ કર્યો. અને તે પછી છેવટે હરિભાષ પટેલ તથા હરિગોવિંદદાસ હરજીવનદાસ બુકસેલર અમદાવાદવાળાએ કેટલાંક પદો પ્રકટ કર્યા. આ સર્વ પ્રયાસો જેવા જોધએ તેવા ફલોભૂત થયા નથી, એમ મારું માનવું છે.

પ્રથમના મુદ્રિતાના સમયમાં તો મુદ્રણકલાની ખીલવણીનો જ અભાવ હતો, તેથી સ્વાભાવિક રીતે તેમાં દોષો રહે જ. પરંતુ નર્મદે તો કવિના કાવ્યોનું મુદ્રણ કરવામાં બિલકુલ કાળજી રાખી નથી. રા. બ. હરિગોવિંદદાસે નર્મદ કરતાં કાવ્યો સારી સ્થિતિમાં છાપ્યાં છે, પરંતુ તે કાવ્યોનું રહસ્ય સમજી શકવાની શક્તિના અભાવે કેટલીક ગંભીર ભૂલો તેમણે પ્રકટ કરેલા પુસ્તકોમાં રહી ગઈ છે. જેનું દર્શન કરવા ઇચ્છનારને આ ગ્રંથમાલાના હવે પછી પ્રકટ થનારા બીજા ભાગમાં અવગાહન કરવાની સૂચના છે. નર્મદના જ સંગ્રહ ઉપરથી 'ગુજરાતી' પ્રેસે સંગ્રહેલા સંગ્રહમાં તો ભૂલોનો સંભાર ભરેલો છે. જેમ કે—

‘કોટી ઉપાસન મલીનનું,’ ‘કંચન મોહોર વહુહું હીરો,’

‘કળી રૂડી આશ્ચર્યમાં’ ‘સ્વસ્તી અષ્ટકોણ અંબુ ફળ,’

‘જવપત્રી ધ્વજ ઉર્ધ્વરેખ વિદ્યાત; ક્ષાત્ર અંકુશ અંબુજ મયોમ,’
ભક્તિપોષણ.

ઉપર બતાવેલા ફકરાઓમાં મોટા ટાઇપોમાં મુકેલા શબ્દો તદ્દન અશુદ્ધ જ છે. આવી રીતે ગુર્જર સાહિત્યની સેવા ઇશ્વર ન કરાવે તો જ સારું એમ વિદ્વદ્ગંતી માન્યતા છે.

ઉપરનાં કાવ્યોના ફકરા શુદ્ધ રીતે આવા છે.

“કોટી ઉપાસન મલિનનું; કંચન મોહોર વ્યૂહ હરિ હીરો;

કલિરૂપી આશૌચમાં.” “સ્વસ્તિક અષ્ટકોણ, જંબુફલ, યવ,

પત્રિધ્વજ, ઉર્ધ્વરેખ વિખ્યાત; ખ્યાત અંકુશ અંબુજ મત્સ્ય વ્યોમ,”

કવિવંરના કાવ્યોની આવી સ્થિતિ જોઈને મને ઘણો જ ખેદ થયો. તેમજ કવિશ્રીનાં જીવનચરિત્રો પણ અનેક તરફથી માત્ર અંટકોને આધારે જ લખાયેલાં વાંચીને પણ હું દીલગીર થયો, અને બીવાઃ સ્વભાવતો દુષ્ટાઃ એ શ્રીવલ્લભાધીશ્વરની આજ્ઞાને અનુભવવા લાગ્યો.

શ્રીદયારામભાઈના શિષ્ય ભગવદીય જોષી ગિરિજાશંકરભાઈના આત્મજ, કવિશ્રીના સંપૂર્ણ ભક્ત, ભગવદનુરાગી પરમ ભગવદીય જોષી છોટાલાલ ઉર્ફે નાથજીભાઈ, જેઓ ડભોઈના નિવાસી ઔદિચ્ય ટોલકીઆ બ્રાહ્મણ છતાં એક અનન્ય પુષ્ટિમાર્ગીય વેળણુવ છે, તેઓએ પોતાના પિતા કાકા પાસેથી મળેલા સંગ્રહ ઉપરાંત કવિશ્રીના ગ્રંથોના લેખક દેલાભાઈ અમીને કરી રાખેલા સંગ્રહને ભિન્ન ભિન્ન સ્થલે અસ્તવ્યસ્ત થઈ પડેલો જોઈને તેને એકત્ર કરીને અતિસ્તુત્ય પ્રયાસ કરીને જે સેવા બળવી છે, તે શબ્દોથી હું વ્યક્ત કરી શકતો નથી. આ સર્વ સંગ્રહને યોગ્ય સ્વરૂપમાં પ્રકટ કરવામાં આવે તો હું ધારું છું કે આ ગ્રંથ જેવાં લગભગ ૩૦ થી ૪૦ પુસ્તકો થવા જાય !!

પરમ ભગવદીય જોષી નાથજીભાઈ મારા ઉપર ઘણો જ સ્નેહ તથા કૃપા રાખે છે. તેઓને મેં અશુદ્ધ રીતે છપાયેલાં કાવ્યો શુદ્ધ રીતે પ્રકટ કરવાની કહેલી વિનંતિનો તેઓએ સ્વીકાર કર્યો, એટલુંજ નહિ પણ તે કાર્યમાં દરેક સહાયતા કરવાનું કબૂલ્યું અને અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો પણ પ્રકટ કરવાની રજા આપી. આ ઉપરાંત કવિશ્રીનું શુદ્ધ જીવનચરિત્ર પણ લખવાની યોજના કરી છે, જે થોડા સમયમાં વાંચકો સમક્ષ મુકવામાં આવશે. એમની મારા પ્રત્યેની આ શુદ્ધ સ્નેહની મમતાભરી લાગણીથી હું તેમનો ઋણી છું.

સદર કાવ્યસંગ્રહમાંથી નહિ છપાયેલાં કાવ્યો રા. જોષીજીની અનુમતિથી આ પ્રથમ ભાગમાં છાપવામાં આવ્યાં છે. કાવ્યો અતિકઠિન

હોવાથી સમજણ ન પડે તેવી જગ્યાએ પ્રાચીન કાવ્યમાળામાં છપા-
યલા ગ્રંથોની માફક રા. જોષીજીએ લખેલો સ્પષ્ટ અર્થ નીચે ટીકામાં
આપ્યો છે.

રા. જોષીજીની ટીકાનું વાંચન દયારામભાઈનું હાઈ સમજવાને અતિ
ઉપયોગિ છે. કવિશ્રીનાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યોને વાંચકો યોગ્ય લાગે આશ્રય
આપશે તો હવે પછી કવિશ્રીના ખીજાં અપ્રસિદ્ધ કાવ્યો જેવા કે, શ્રી-
મહાભગવદ્ગીતા, શ્રીમહાભાગવત, ભકિતવિધાન, વજ્રવિલાસામૃત, પિંગળ-
સાર, પુષ્ટિપથસારમણિદામ, પુષ્ટિભકતરૂપમાલિકા, સિદ્ધાંતસાર, માયા-
મતખંડન, રસિકરંજન તથા પ્રશ્નોત્તરમાલિકા, ગુરુશિષ્યસંવાદ, હરિદા-
સમણિમાલા, શ્રીકૃષ્ણસ્તવનચંદ્રિકા વિરહિવિલાસ, અકલત્યરિત્રચંદ્રિકા,
શિક્ષાસાહિત્યવિહિતપ્રશ્નોત્તર ગ્રંથ, પ્રશ્નોત્તરવિચાર વગેરે કવિશ્રીના
ઉત્તમોત્તમ અને અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો સર્વે અનુક્રમે પ્રકટ કરવામાં આવશે.

આ ભકત કવિશ્રીનાં કાવ્યોનો અભ્યાસ કવિ નર્મદાશંકર લાલ-
શંકરના માતૃશ્રીને ધણો હતો. તે હમેશાં પોતાને ત્યાં ગાતાં તે સાંભળી
તેપર પ્રીતિ થવાથી કવિ નર્મદાશંકરે એ કાવ્યો ભેગાં કરવાનો નિશ્ચય
કર્યો અને ડભોઇ વગેરે ઠેકાણે જ્યાં આ ભકત કવિશ્રીના શિષ્યોની
એઠક વગેરે હોય ત્યાં જઇ સાંભળીને ઉતારી લીધાં. એ પ્રમાણે તેમણે
સંગ્રહ ભેગો કરી શ્રીદયારામકૃત કાવ્યસંગ્રહના રૂપમાં પ્રથમ છપાવ્યો
જેની કિંમત રૂપીઆ દશ રાખી હતી. તે પછી ગુજરાતી પત્રના આદ્ય-
તંત્રી સ્વ. ઇન્દુજીરામ સૂર્યરામ દેસાઈએ તેનો હકક રાખી છપાવ્યો છે.
જેની આજે ચોથી આવૃત્તિ થઈ છે. આ ઉત્તમ સુવિખ્યાત કવિરત્નનાં
કાવ્યો ગુજર્ પ્રજા એકી અવાજે વખાણી ઘેરઘેર ગાય છે એજ
તેની ઉત્તમતા દર્શાવી આપે છે. સદર કાવ્યસંગ્રહ કવિ નર્મદે સાંભળી
ઉતારી લેઇ છપાવેલો જેથી તે તદ્દન અશુદ્ધ છપાયેલો છે.

લક્ષ્મી કવિશ્રી સાથે પરિચય પડેલા વૃદ્ધ પુરુષો સાથે થયેલી વાતચીત ઉપરથી એક અમૂલ્ય ઉદાહરણ શ્રવણે પડ્યું છે. તે વાંચકવર્ગના હિત ખાતર નીચે લખ્યું છે.

એક સમયે કવિશ્રીની દષ્ટિ એક માટીની ઈંટના કટકા ઉપર પડી. તે પડતાંની સાથે જ કવિશ્રીનાં નેત્રામાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ નીકળ્યો. પછી તેનું કારણ પૂછતાં જવાબ મળ્યો કે જેવી રીતે આ ઈંટ સાથે હતી ત્યારે તે કેટલીબધી ઉપયોગી હતી ? તેના હાલ કાળે કરીને કટકા થતાં (રોડા) ના રૂપમાં આવી અને હજી પણ એના ભાગીને ચૂરા થશે. અને અંતે ઈંટના નામનો લય થઈ તે ધૂળની સાથે મળી જઈ ધૂળમય બનશે. તેવીજ રીતે મારા કાવ્યોનો તથા મારા ગ્રંથોનો પણ અંતે લય થશે. એમ કહી શ્વાસ મુકી હા નાથ, એવો હિચ્ચાર કર્યો હતો, વળી કહ્યું કે મારા કાવ્યોને જેવો તમને હાલ હું સ્ક્રુટ પ્રકાશિત અર્થ સિદ્ધાંત સમજાવી દીધા, પ્રમાણરૂપ દાખલાથી ઠસાવી આપું છું તેવું મારા પછી જે કોઈ આ ગ્રંથ શુદ્ધ જેવોને તેવો અક્ષરે અક્ષર લખી રાખી મૂકશે તો વિદ્વાનો કે પંડિતોને અને ભગવદ્ભક્તોને મારો આશય સમજાશે. મને અશુદ્ધ લખવા તથા ખોલવા ઉપર અત્યંત ચીડ છે માટે જેને શુદ્ધાક્ષરનું જ્ઞાન હોય તેણે જ આ મારા ગ્રંથો લખી રાખવા, વાંચવા અગર મારાં કાવ્યોના અનુભવી પાસે જઈ અભ્યાસ કરવો.

આ મુદ્દા માટે ભગવદ્ધાસ્ત્રનિષ્ણાત શાસ્ત્રી મનમોહન ગણપતિ-રામ M. A. તથા રા. રા. મૂલચંદ્ર તુલસીદાસ તેલીવાલા B. A; LL. B. તથા રા. વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી, એઓએ જે યોગ્ય સલાહ આપી છે, તે માટે હું તેમનો આભાર માનું છું.

પ્રેક્ષા શોધવાના કાર્યમાં રા. વસંતરામશાસ્ત્રીએ જે સહાયતા કરી

છે, તે માટે તેમનો ઉપકાર માનતાં જણાવવું પડે છે કે આ ગ્રન્થ મૂળ જેવો પ્રાચીન કાપીમાં ઉતારેલો તેવો જ, તેમ જ રા. જોષીએ—લેખકે કહેવા મુજબ તેમના જ લખવા પ્રમાણે છપાવેલો છે, તેમાં કાંઈપણ ફેરફાર કર્યો નથી. તેા પણ સ્વાભાવિક રીતે દોષ રહી ગયેલા હોવાથી તેને માટે છેવટે શુદ્ધિપત્રક આપેલું છે.

હવેથી જે ભાગ બહાર પડશે, તે નવી જ પદ્ધતિથી બહાર પાડવાનો વિચાર છે. વ્રજભાષાના ગ્રન્થોને તેના શાતાની સહાયતાથી તેને શુદ્ધ કરીને, તેમ જ ગુજરાતી ગ્રંથો પણ તેવીજ રીતે સંસ્કૃત પદ્ધતિથી શોધી શુદ્ધ રીતે, ઉપયોગિ જ ટિપ્પણ સાથે બહાર પડશે. આ કાર્ય પહેલું જ હોવાથી જોષીએ તેટલું ધ્યાન અપાયેલું નથી, તેથી વાંચકોની ક્ષમા યાચું છું.

કવિશ્રીનું શુદ્ધ જીવનચરિત્ર રા. જોષી છોટાલાલભાઈએ લખ્યું છે. તેનું બુદ્ધિપ્રકાશના સારા વિદ્વાન લેખક તથા વિદ્વાન ગ્રેજ્યુએટ પાસે સંશોધન કરાવેલું છે તે પણ થોડા વખત પછી ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ મુકવામાં આવશે.

આ ગ્રંથને યોગ્ય આશ્રય મળેથી હું એક પછી એક કવિશ્રીના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો છપાવીશ. છપાયલાં કાળો શુદ્ધરૂપે છપાવી તેમને થયેલો અન્યાય દૂર કરવો તે એ મારું કર્તવ્ય છે એમ હું સમજું છું.

આ કાર્ય કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ દયારામભાઈના સર્વ પ્રસિદ્ધ અને અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો એક પછી એક મુદ્રિત થાય અને કવિશ્રીને થયેલો અન્યાય દૂર થાય તે છે. હું આશા રાખું છું કે આ મારો ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં લેઈ પ્રભુ પ્રેરણાથી ગુજરાતની રસિક પ્રજા આ મારા શુભ પ્રયત્નને ઉત્તેજન આપી સફળ કરશે.

વિજયાદશમી

સંવત ૧૯૭૦

નારાયણદાસ પરમાનંદદાસ શાહના

સર્વ વાંચકોને સન્નેહ ભગવત્સ્મરણ.

ગ્રંથપરિચય.

કવિવર શ્રીદયારામભાઈના સર્વ ગ્રંથોમાં શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગનું રહસ્ય ઓતપ્રોત થઈને રહેલું મર્મજ્ઞાને લાસે છે, એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. એક અક્ષર પણ એ ભક્ત કવિવરે એવો નથી લખ્યો કે જેમાં પ્રભુભક્તિને ભૂલી જવામાં આવી હોય. એ જ ભગવદ્ગુણબલ, અલૌકિક સામર્થ્ય અને દિવ્ય શક્તિ. પોતાના ગુરુદેવ, બ્રહ્મસંબંધ કરાવનાર ગુરુ શ્રીવલ્લભજી મહારાજની સંપૂર્ણ કૃપાથી કવિશ્રીને પુષ્ટિમાર્ગનું લક્ષ્યબિંદુ ઉત્તમોત્તમ રીતે સમજાયલું હતું. વળી આધુનિકોની પેઠે તેમને શાબ્દિક જ્ઞાન ન હતું, પણ સર્વ વિષયોનો એમને અનુભવ હતો. પુષ્ટિમાર્ગની રસાત્મકતા, સર્વાત્મભાવરૂપ ફલરૂપતા વગેરેનો એમને સાક્ષાત્કાર થયલો હતો.

તેઓએ અધિકારી સમુદાયનો વિચાર કરીને અનેક ગ્રંથો લખ્યા છે. શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના માર્મિક તત્ત્વોની ઝાંખી કરાવનારા આદર્શરૂપ ગ્રંથો રસિકવલ્લભ તથા પુષ્ટિપથરહસ્ય છે, એ બંનેનો સાર ખેંચીને તૈયાર કરાવવામાં આવેલો, પ્રતિદિન સિદ્ધાન્તોનું સ્મરણ તાજું જ રહે એવા મુખ્ય ઉદ્દેશથી લખાયેલો ભક્તિપોષણ ગ્રંથ પણ અવશ્ય મનન કરવા યોગ્ય જ છે. આ ગ્રંથો મુદ્રિત થયેલા છે. પરંતુ હજીસુધી અપ્રકટ સાહિત્ય તરફ જ્યારે દષ્ટિપાત કરીએ છીએ, ત્યારે નિશ્ચય થયા વિનાં નથી રહેતો કે મુદ્રિત થયેલા ગ્રંથો તો માત્ર મહાસાગરના બિન્દુરૂપ જ છે ! રસિકવલ્લભાદિ ગ્રંથો મુદ્રિત થયેલા છે, પરંતુ તેમાં મુદ્રણમાં નિમિત્તરૂપ બનેલા ગૃહસ્થો પુષ્ટિમાર્ગના રહસ્યથી વાકેફ ન હોવાથી ઘણે ઠેકાણે તેમને

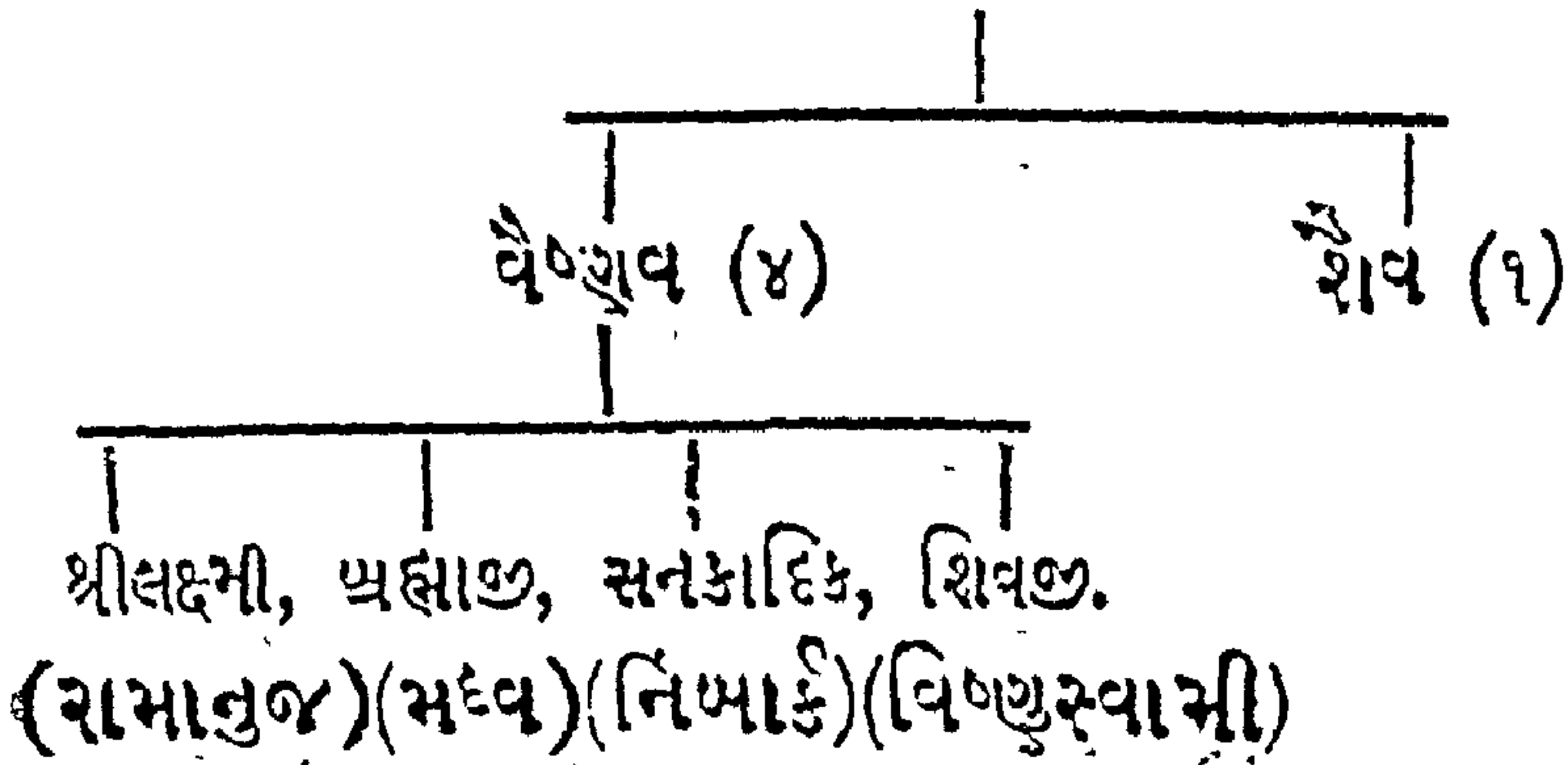
હાથે કવિના વિશુદ્ધ અર્થનું પણ ખૂન થયેલું નજરે નિહાળતાં ખેદ જ થાય છે. આ ગેરવ્યવસ્થાને સુધારવાને અમે આ યોજના ધરી છે. તે પહેલાં દર્શાવ્યું છે.

આ ગ્રંથમાં અત્યારસુધીમાં અપ્રસિદ્ધ રહેલાં કાવ્યોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે.

પહેલો ગ્રંથ સંપ્રદાયસાર છે. આ ગ્રંથ સર્વ સંપ્રદાયોનાં તત્ત્વો સમજાવીને તેની શિથિલતા અને સ્વમાર્ગની દૃઢતાનો નિશ્ચય કરવાને લખાયેલો છે. સંપ્રદાયના વિભાગ કવિ આ પ્રમાણે કરે છે.

કોષ્ટક

સંપ્રદાય.

ઉપરના સંપ્રદાય આદિ અનાદિથી ચાલતા આવેલા છે, એમ કવિ જણાવે છે. શંકરાચાર્યના માયાવાદને તો નાસ્તિક જ માને છે, અને તેની ગણના આસ્તિક સંપ્રદાયમાં ન કરતાં બૌદ્ધજૈનવત્ તે નિરર્ગલ જ છે, એમ કવિનું સશસ્ત્ર મતવ્ય છે. વાસ્તવિક પણ તેમ જ છે. બૌદ્ધમતને જ જુદા શબ્દોમાં સમજાવતાં જે મત નિકળે, તે જ આદ્ય શંકરાચાર્યનું મત છે એ સત્ય આધુનિક પ્રોફેસરો, જેઓ શંકર હોવાનું માન ધરે છે, તેઓને પણ કબૂલનું પડે છે.

શ્રીવલ્લભાધીશ્વર ‘વિષ્ણુસ્વામિપથ’ના ઈશ-નિયંતા માત્ર છે, એમ કવિવર કહે છે. ‘વિષ્ણુસ્વામિપથ ઈશ વહે’ એ ઉક્તિથી એમ જ જણાવે છે કે, ઉચ્છિન્નપ્રાય થયલાં વિષ્ણુસ્વામીના માર્ગના યોગ્ય-લથી પ્રાણુ ટકાવી રાખીને રહેલા બિલ્વમંગલ નામના છેલ્લા યોગીની વિનતિથી તે સંપ્રદાય પોતે ચલાવાની તેને કબુલાત આપી, અને પ્રેત-ચોનિમાંથી તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. આ ઉપરથી એમ સમજી એસવાનું નથી, કે શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ અથવા પુષ્ટિમાર્ગ વિષ્ણુસ્વામીના સંપ્રદાયમાં હતા તે આપે પ્રવર્તાવ્યા.

“ શુદ્ધ કહનકો હેતુ યહ, સોચો ચિત્ત બિચારી;
મિથ્યારૂપ મલિનતા, શંકરિ શઠ ઉચ્ચારિ.
નિરાકાર શંકર કહે, બ્રહ્મરૂપ કહે આપ;
અંશી બ્રહ્મ જીય અંશ હે, સમતા યોંહી અલાપ.
બ્રહ્મ શુદ્ધ સાકાર ઇક, સોઈ કૃણુ લે જન;
નિત્ય પરમ આનંદનિધિ, શ્રુતિ સ્મૃતિ કરત બખાન. ”

અર્થ સ્પષ્ટ છે. પરિપૂર્ણ પુરુષોત્તમ નંદરાજકુમાર જ મૂલ કારણરૂપ પરબ્રહ્મરવરૂપ છે. તેઓ રમણાર્થ પોતાનાં અનેક સ્વરૂપો પ્રકટ કરે છે. પોતાનામાં રહેલા અગણિતાનંદને કાંઈક ન્યૂન કરીને અક્ષર-બ્રહ્મ પ્રકટ કરે છે. કવિ કહે છે કે:-

‘તેન્નેમય શાની કહે, સો અક્ષર નિજધામ.’

અક્ષરબ્રહ્મ ભગવદ્ધામરૂપ છે. પુરુષોત્તમ અક્ષરથી પણ પર છે. “ અક્ષરાદપિ ચોત્તમઃ ” એ ગીતાવાક્ય ઉપરના સિદ્ધાંતને અનુમોદે છે. પ્રભુનું સ્વરૂપ અને અન્ય લીલાર્થક સ્વરૂપો ગણાવતાં કવિ કહે છે કે,

“ ધર્મી નિત્ય કિશોર, યપુ, અહ્ભુત અગમ અપાર;
સત્યિત આનંદ અમિત બહે, કીડત સખ સંસાર.
આદિ પુરુષ અવતારિ જો, શેષશાયી યપુધારી;
સો જનહિત અવતાર ધરી, ભુવકો ભાર ઉતારી. ”

ઉપર પ્રમાણે સ્પષ્ટ વિવેક દર્શાવીને ઉપસંહાર કરે છે—‘તા તે’
અધિક પ્રકાર હે, તાકો નાહિ ન પાર; કેન કથે ? અરુ કો સુને ?
કાકો હે અધિકાર ? ’

ઉત્તરમીમાંસાકાર શ્રીવ્યાસજીના બ્રહ્મવાદને વિશદ કરીને કવિશ્રી
પૂર્વમીમાંસાકારજૈમિનિમતાનુયાયીઓના ‘કર્મ’ જ સ્વતંત્ર દ્વિધાતુ છે ’
એ સિદ્ધાંતને ખંડે છે. છેવટે લખે છે કે,

“ કબહુ કૃષ્ણ ધમ્મ બિના, કેલે નહિ ઇક પાત,
ચેહી દહ ચિત રાખીઓ, લક્ષ આતકી આત. ”

આગળ ચાલતાં કવિવર રામાનુજના વિશિષ્ટાદ્વૈતની સમીક્ષા
કરતાં તેના સિદ્ધાંતનો સંક્ષેપમાં સાર વર્ણવે છે, અને કહે છે કે—

“ રામાનુજકી ગમ્ય હે, નારાયણ કે રૂપ;
તિન કે કારણ રૂપ હે કૃષ્ણાક્ષર કે ભૂપ. ”

રામાનુજનાર્ય નારાયણ સ્વરૂપ, શેષશાયિરૂપ આગળ જ આવીને
અટકે છે, તેથી પર અક્ષરબ્રહ્મ અને તેથી પણ પર પૂર્ણ પુરુષોત્તમ
સુધી તેમની ગતિ નથી,

મધ્વાચાર્ય દ્વૈતવાદી છે. તેમના મતમાં જીવ અને ભગવાનની
એકતા કાંઈ કાલે સંભવતી જ નથી. તેથી કવિ ખંડે છે—

“ તુમ જી કહત હોં બ્રહ્મ પેં, દ્વૈત સુ બેદગિરુદ્ધ;

*

*

+

અંશી અંશકો મૂલ હે, યહ બિધિ જાનિ બિખેક;
અંશરૂપ હ આપ હે તાસો કહિયે એક.
ઇહાં સમજ અતિસૂક્ષ્મ હે, ચૂકત ગોથા ખાય;
સૂક્ષ્મ દષ્ટિ સોચે નહિ, સો શંકર મિલિ જાય. ”

નિર્ગુણાર્થ દ્વૈતાદ્વૈત મતને માને છે. કવિ કહે છે કે દ્વૈત અને અદ્વૈત બન્ને માનતાં તો સંશયાત્મક મત થયું, સિદ્ધાંત ન કહેવાય. તેમજ નિર્ગુણાર્થજીએ બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર લખ્ય નથી કર્યું, તેથી આચાર્યજીની ગણનામાં નિર્ગુણને ગણવા હિચિત નથી.

ઉપર પ્રમાણે સર્વ સંપ્રદાયોની મીમાંસા કરીને અંતમાં પણ સ્વસિદ્ધાંતનું તાત્પર્ય સપ્રમાણ કહે છે. સ્વમાર્ગનો પ્રથમ સિદ્ધાંત એ જ છે કે શ્રીવલ્લભાધીશ્વર અને શ્રીવિકલેશચરણને શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ માનવા. તેમને જ નહિ, પરંતુ તેમના સમગ્ર વંશને શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ માનવો, એ સ્વમાર્ગનો પ્રથમ સિદ્ધાંત કવિ વર્ણવે છે —

“ પિતા સરીખો પુત્ર નહિ, કહા રંક કહા ભૂપ;
પે શ્રીબલ્લભ કે બંસમે, સખ હી બલ્લભરૂપ. ”

અત્યંત સ્વમાર્ગીય પવિત્ર જીવનના અભાવમાં ઉપરનો સિદ્ધાંત જો કે આધુનિકોની દષ્ટિમાં ખુંચશે જ. પરંતુ કવિ તો કહે છે કે—

‘ મેં મુજ મન પ્રબોધ થવા આ ગ્રંથ રચ્યો છે;
અવર તેહના કાજ જેહને રચ્યો પચ્યો છે. ’—પુષ્પિપદરહસ્ય.

ઉપસંહારમાં કાંઈક સ્વાદ થવા માટે માયાવાદના સિદ્ધાંતાભાસોનું પોકલપણું કવિએ તેના મુખ્ય સિદ્ધાંતોને ખંડીને પ્રકટ કર્યું છે. ભક્તિ-ભેદના કથનપૂર્વક સ્વપરિચય કરાવીને ગ્રંથ સમાપ્ત કર્યો છે,

બીજો ગ્રન્થ અજ્ઞમિલનખ્યાન જે.

શ્રીમદ્ભાગવતના ૫૪ સ્કંધમાં વર્ણવેલા અજ્ઞમિલન ચરિત્ર વર્ણનનો પ્રસંગ લઈને કવિએ અનેક દૃષ્ટાંતો તથા પ્રમાણોથી ભગવન્નામમાહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. વેદાદિકમાં નિર્દિષ્ટ પ્રાયશ્ચિત્ત તો દેશકાલાદિને અનુસરીને અસાધક છે એમ સચોટ રીતે ઉપદેશ છે અને તેવા સાધનોમાં સપડાયલા પ્રાચીનઅર્હિષ, નૃગ, વગેરેની સ્થિતિનો ચિતાર આપતાં છેવટ નિશ્ચય કરે છે કે —

“ એકવાર શ્રીકૃષ્ણ નામ કાંઈ પ્રાણી વદન આલાપે;
તો તેહેને સ્વપ્ને યમચર કદા ન દર્શન આપે. ”

વગેરે વાક્યોથી અદ્ભુત દૃષ્ટાંતો અને સિદ્ધાંતોથી ભગવન્નામમાહાત્મ્ય બહુ જ સચોટ રીતે વર્ણવ્યું છે, જેનો વિસ્તાર કરવાનું આ સ્થલ નથી. સંપ્રદાયની દૃઢતા સિદ્ધ થયા પછી ભગવન્નામસેવાથી થતા ઉદ્ધારનું દર્શન આ ગ્રન્થ સારી પેઠે કરાવી આપે છે.

તૃતીય ગ્રન્થ કલેશકુહાર છે

નામથી જ તેમાંના ભાવાર્થની અને ઉદ્દેશની કાંઈક ખબર પડી આવે તેમ છે. ગ્રંથના પ્રારંભમાં જ બીજી કડી પછી ગદ્યમાં જ કવિશ્રી ગ્રંથનું મર્મ કહી બોલ્યું છે. શ્રીહરિરાયજીનાં શિક્ષાપત્રો તથા નવરત્નગ્રંથ કે જેમાં ચિંતાના નિવારણાર્થ અનેક ઉપાયો દેખાડેલા છે, તેના મુખ્ય ભાવાર્થનું દોહન કરીને કવિશ્રીએ ગદ્યનાં ચાર પૃષ્ઠો લખ્યાં છે. આ ઉપરથી કવિશ્રીની ગદ્યલેખનપદ્ધતિ પણ સ્પષ્ટ થાય છે. ચિંતાની નિવૃત્તિમાટે કવિશ્રી લાખ વાતની એક વાત કહી દે છે. તે એ જ કે—

‘ મૂલ કૃષ્ણ ધન્યા જિના, ડોલે નહિ ઇક માત.

યેહી દઢ ચિત્ત રાખિયો, લક્ષ આતકી આત. ’

ચિંતાની નિવૃત્તિ થવા માટે નલ, ભરત વગેરે મહાપુરુષોએ ભોગવેલા દુઃખોનો લંબાણથી ચિંતાર આપે છે. તેમ જ ભગવન્નામમા-હાત્મ્યની સ્મૃતિ પણ ચિંતાના નાશમાં કાંઈ હેતુભૂત હોવાથી તેનું પણ વર્ણન ચુકતા નથી. વર્ણવે છે કે—

સાપ સુને દગતે ઉરતે, ગતિ દ્રાણ ગહે કરિ ઐર ન કોઇ,
પુચ્છ પિયે જલ પાઉ ભખે, ગુલ મહેરી અજબ અલીક ન સોઈ;
અશ્રુહિતે ઉત્પત્તિ મયૂરકી, ખીછુ ડસેં પુછસોં જગ જોઇ.
નાથ દયા સધરી બિધ સંમ્રથ. કૃણુ કરે તબ કા નહિ હોઇ !

ચિંતા થવામાં કારણ અહંતામમતા પણ છે, તેનો સર્વથા ત્યાગ કરવાનો ક્વિ ઉપદેશ કરે છે:—

‘ કોઇ બસ્તુ અપની ન હેં, સબકે ધની અજરાય;
જબ લગ જયોં રાખે રહેં, ફિર પઠવે વહાં જાય.
ફિર પઠવે વહાં જાય. કછુ હુ અપની ના લહીયે;
મમતા દુઃખકો મૂલ, સુ બિછુરત મહાદુઃખ પૈયે;
કહે દયો હરિદાસ રહો સાખીવત્ કોઇ;
આયે હર્ષ ન લહો ગયે તબ સોચ ન કોઇ.

આત્મનિવેદન જેનું થયેલું છે, તેને પોતાનાં ભરણપોષણની પણ ચિંતા કર્તવ્ય નથી, એમ જણાવતાં કવે છે કે—

‘ અજગરકો અનાયાસ અહાર દેત હેં દયાલ;
શૃંગિશૃંગ ફુમ જ પોષે, એસી જાહે મહેર હે;
ઉઘમ તે આજ લીયો હોત હી પયપાન દિયો,
બિનુ માગે જાને દોષ દેખે નહિ જહર હે,

ખ્યાધ કેા સ્વદેહસ્વર્ગ, પૂતનાકો અંબગતિ;
તિન હૂ પે દયા દેખો કિયો જાને કહેર હેં,
વિશ્વકું ભરત દયા નાથ નામ ગિશ્વંભર;
ખિસરેંગે તો કું એક, તોપે કા બેર હે ?

પ્રભુ જેનો અંગીકાર કરે છે, તેનું અહિત કદી પણ કરતા નથી
જો કે પ્રભુ સર્વસમર્થ છે, તથાપિ ભક્તનું અહિત તો તે કરતા જ
નથી. છેવટે ગ્રંથકાર કહે છે કે—

‘ અહં, મમ, અસહન. જલ્પ અતિ, અનીતિ, હરિ ન અનુકૂલ
પ્રપંચરહિત હરિભજનનાં, દુઃસંગ નો (૯) દુઃખમૂલ.

એ નવ દુઃખનાં મૂલ છે, તેથી સાવધાન રહેવાનું કવિ સ્પષ્ટ
વહે છે. દરેક ભક્તનાં મનમાં આવો દઢ વિશ્વાસ હોવો જ જોઈએ
એમ કહી તે ગ્રંથ સમાપ્ત કરે છે.

‘ સખ કછુ કરતા શ્રીહરિ, કરે ચાહિસો કામ;
ભક્ત અહિત કષુ ના કરે, દઢ પ્રતીતિ ભજ નામ.
‘ સકલ દોષકી માત, ચિંતા ચિત્ત જ્યહાં લગ ખસે;
વહાં લગ નહિ અવદાત હરિ ખસવે લાયક હિયો.

અતુર્થ ગ્રંથ કાલજ્ઞાનસારાંશ છે. તેનો ઉદ્દેશ કવિ પોતે જ
કથે છે—

“ દુર્લભ મનુષ્યદેહ છે, આવે કેાઝકવાર:
તે પામ્યાનો લાભ એ ભજવા નંદકુમાર.
જન્મ્યું તેને મરણુ તો જ્યારે ત્યારે થાય;
પણુ તેને ધન્ય જેનો, હરિ ભજતાં દિન જાય.
તેમ સંસારી જીવથી સદા ભજન ક્યાં થાય ?
પણુ અંતે સધળું તણુ ભજવા શ્રીવ્રજરાય. ”

મરણે યા મતિઃ સા ગતિઃ એ મહાસિદ્ધાંતને પોષવાને આ એક આવશ્યક પ્રયત્ન છે. મરણ સમયે ભગવાનનાં ચરણારવિંદમાં ચિત્ત ચોટયું રહે અને મનુષ્યદેહની સાર્થકતા થાય એટલા માટે આ ગ્રંથ કવિએ નિર્માણ કર્યો છે.

છેવટે કવિશ્રી અવમોધે છે કે---

‘ આયુષ્ય એળે સહુ ગયું ભજ્યા ન ક્ષણું ભગવંત;

તેનું પણ કલ્યાણ છે, જે સમરે હરિ અંત.

આચાર્ય પ્રભુ સરીખડા તેને જાવું શરણ;

નિત્ય રહેવું સત્સંગમાં, તજવાં દુષ્ટાચરણ.

જો દિને હોય પહોચતા, તો વૃન્દાવન જાય;

નહિ તો ધંધો સહુ તજી, જ્યાં ત્યાં ગોવિંદ ગાય ’

x

x

x

‘ નિત્ય પ્રતિ રહેજે નિરખતો, કલ્યાં તેટલાં ચિન્હ;

મરણ જણાયે સવારું, હરિપદ ધરજે મન.

પંચમ ગ્રંથ દશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા છે, તે શ્રીવલ્લભાધી-
શ્વરના જ ગ્રંથ ઉપરથી રચાયેલો લાગે છે.

આ સિવાય ખીજા અનેક અસરકારક નીતિ, ભક્તિનાં સુંદર
મનોહર પદોનો પણ સંગ્રહ છેવટે છાપ્યો છે.

આ ગ્રંથનો યોગ્ય અધિકારીઓ આદર કરશે જ એમ અમને
નિશ્ચય થયેલો જ છે, તો હવે પછી કવિશ્રીના ઉત્તમોત્તમ સુંદર
ગ્રંથો નવી જ પદ્ધતિ ઉપર પ્રકટ કરવામાં આવશે.

વસંતરામ હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી.

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ

ભક્ત કવિ શ્રીદયારામભાઈ.

ગુર્જરસાહિત્યને મનમોહન કસુમેથી શૃંગારનાર અન્તિમ કવિવર ભક્ત શ્રીદયારામભાઈ છે. કાલિદાસવત્ ગુર્જર સાહિત્યમાં જો કોઈ પણ કવિ સ્ત્રીહૃદયગુની ઉપમાને યોગ્ય હોય તો તે ભક્ત કવિવર દયારામભાઈ જ છે. આ કવિવરના પરલોકગમનને હજુ શત વર્ષ તો પૂર્ણ થયાં નથી, તેટલામાં તો એમનું નિર્મલ ભક્તિમય જીવન અનેક બ્રાન્તોના હસ્તોથી કલંકિત થયું છે. દયારામભાઈના જીવનસંબંધી અન્ય લેખોનું સમીક્ષાસ્થાન અત્ર નથી, તે તો અન્યત્ર છે, કવિવરના સંપૂર્ણ જીવનચરિત્રમાં, અત્ર તો ભક્તકવિવરનાં શુદ્ધ જીવનની રેખા દોરવામાં સંતોષ માનવો ઉચિત છે.

દયારામભાઈ સંવત્ ૧૮૩૩ના ભાદ્રપદ શુક્લ એકાદશી-વામનદ્વાદશીને દિવસે સ્વમાતૃલગૃહમાં દર્ભાવતીમાં (ડભોઈમાં) જન્મ્યા હતા. એઓ શ્રીના પિતાનું નામ પ્રભુરામ ભટ્ટ અને માતૃશ્રીનું નામ રાજકોર અથવા મહાલક્ષ્મી હતું. કવિવરને શ્રીશેષશાયી પ્રતિ ભક્તિનું કારણ એઓશ્રીનાં માતૃશ્રી હતાં. ઉભય માતા પિતા કવિના બાલપણથી જ પરલોકવાસી થયાં એટલે ત્યાર પછી કવિ સ્વમાતૃલને ત્યાં ડભોઈમાં આવીને રહ્યા. આ જ કારણને લીધે બાલપણમાં કવિશ્રીનો વિદ્યાભ્યાસ કાંઈક શિથિલ રહ્યો હશે. તે સમયે કવિશ્રીનું જીવન કેવા પ્રકારનું હશે તે નિર્ણય કરવાની સામગ્રી ન્યૂત છે. ગુરુશિષ્યસંવાદનામક ગ્રન્થમાં કવિશ્રી ર

જીવન 'અન્તર્વૃત્તિસમેત' વર્ણવે છે તે પ્રમાણભૂત ગણી શકાય. ઉક્ત ગ્રન્થના આરંભમાં ઉત્થાનિકામાં કવિત્વર સ્વદીનતા વા હીનતા નીચલા શબ્દોમાં પ્રકટ કરે છે.

લક્ષ ચોરાશી રડવડ્યો પ્રકૃતિ કરે સંગ,
ભોગ વિવિધ ભોગવ્યા તે રોગ વ્યાપ્યા અંગ.
ત્રિવિધ તાપે પરાભવ્યો, આવ્યો તાહારે પાસ;
વલી તે જ ગ્રન્થમાં,
રોગીઓ રોગે ગ્રસ્યો દુર્બલ થયો દેહ,
શુદ્ધ વૈદ્ય ઉપચારતાં સમાધિ થાયે તેહ.
તું વળાવો, તું નિઝામો, વૈદ્ય તું માખાપ;
આ દીનને દયા કરી ટાળો ત્રણે તાપ.

આ પંક્તિઓ અતીવ અર્થસૂચક છે. ઇચ્છારામભટ્ટજીના સમાગમમાં કવિશ્રી આવ્યા ત્યારે આ પૂર્વ જીવનનું બેદયુક્ત સ્મરણ છે. યદ્યપિ કહેવું જોઈએ કે આ ગ્રન્થ કવિશ્રીની પ્રૌઢાવસ્થાનો છે, જે સમયે અતિશય પવિત્ર જીવનને લીધે પૂર્વજીવનમાં જે બિન્દુરૂપે દોષ હશે તે અતિશય ભક્તિમય જીવનના સૂક્ષ્મદર્શક ચન્દ્રથી અવલોકતાં કવિશ્રીને પર્વતરૂપે ભાસ્યા હશે. શ્રીસૂરદાસજી, શ્રીનંદદાસજી, શ્રીહરિ-રાયજી વગેરે મહાનુભાવીઓના ગ્રન્થો ઉપરથી પણ આ જ અનુમાનને પુષ્ટિ મળે છે. વલી, દયારામ, ઇચ્છારામ, ભટ્ટજીને મળ્યા ત્યારે એમનું વય ૧૩ કે ૧૪ એક વર્ષનું હતું. તે પહેલાં પણ કવિશ્રીનું 'જીવન ધાર્મિક વૃત્તિઓમાં ગ્રસ્ત હતું. ગીતાનું પદબંધ ભાષાન્તર તે! કવિશ્રીએ છેક 'બાલવયે કીધો મતિમંદ' બાલવયમાં કર્યાનું જણાવે છે, અને તે પછી શ્રીમદ્ભાગવતનું ભાષાન્તર પણ બાલવયમાં આરંભ કર્યાનું જણાવે છે. શ્રીઈચ્છારામ ભટ્ટજીના સમાગમમાં આવ્યા પહેલાં

કવિશ્રી કવચિત્ મનુષ્યની આસુર સંપત્તિથી પરાભવ પામ્યા હશે, જેનું
 બેદયુક્ત સંસ્મરણ કવિશ્રી ઇચ્છારામ ભટ્ટજી સન્મુખ નિર્ભયતાથી કરે
 છે. આથી સમજાશે કે દયારામભાઈને ફક્કડ, છેલ ઇત્યાદિ શબ્દોથી
 વિષયાસક્ત વર્ણવવા એ કવિશ્રીનાં જીવનનું, અને તેમનાં કાવ્યોનું ગાઢ
 અચાન જ સિદ્ધ કરે છે. આસુર સંપત્તિનો સકલ જીવનમાં સ્પર્શ જ
 ન થયો હોય એવા મહાનુભાવીઓ તો અત્યન્ત વિરલ જ હોઈ શકે.
 દયારામભાઈ વિષયાસક્ત હતા, કે અનીતિમાન હતા, કે એમનાં કૃષ્ણ-
 લીલાવિષયક કાવ્ય સ્વાનુભવનું પરિણામ હતું ઇત્યાદિ સર્વ અનુમાનો
 કપોલકલ્પિત અને અસંગત છે. બ્રહ્મસંબંધ થયા પછી તો દયારામ-
 ભાઈનું સકલ જીવન કૃષ્ણસેવા અને કૃષ્ણકીર્તનમાં સદા સર્વદા નિરત હતું.

સર્વાત્મનિવેદન કર્યું સર્વ સમર્પ્યું કૃષ્ણ,
 આ લોક ને પરલોકની છૂટી ગઈ સહુ તૃણ.

xxx

xxx

હવે રહી નહિ કેા કામના એક ઇષ્ટ શુરુ પ્રતિ હેત,
 દ્યે વર્ણવી નિજકૃતિ અન્તર્વૃત્તિ સમેત.

દયારામભાઈના પોતાના જ શબ્દો ઉપર્યુક્ત અનુમાનને પુષ્ટિ
 આપે છે.

દયારામભાઈના માતા પિતા શ્રીશેષશાયીના આરૂઢ ભક્ત હતા.
 કવિશ્રીની વૈષ્ણવ (ભાગવત) ભતપ્રતિ પ્રીતિ તેમનાદ્વારા જ પ્રાપ્ત થયલી
 કવિશ્રીને બાલવયમાં જ, છેક અદ્ય વયમાં નામકરણ ગોસ્વામી
 શ્રીદેવકીનન્દલાલજીદ્વારા પ્રાપ્ત થયલું, (?) પરંતુ એમનાં જીવનને આરૂઢ
 પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવ થવામાં કારણભૂત તો એમનો ડાકોરવાલા શ્રીમદ્-
 વલ્લભાચાર્યજીના શ્રીમદ્ભાષ્ય ઉપર પ્રદીપનામક સંસ્કૃત ટીકા યોજ-
 નાર ભટ્ટજી શ્રીઇચ્છારામનો સમાગમ જ હતો. કવિશ્રીની યાત્રાનું.

વિદ્યાનું, કવિતાનું, કીર્તનનું અને ઐહિક પારલૌકિક સકલ ઉન્નતિનું કારણ. શ્રીધરજીરામભટ્ટજી જ હતા. દયારામભાઈનું બાલપણમાં વિદ્યા-
અધ્યયન શિથિલ હતું, ધરજીરામભટ્ટજીના સમાગમથી એમનો વિદ્યાભ્યાસ
એમના અઘાપિ પર્યન્તના દીકાકારો કરતાં શતગુણુ વિશેષ હતો, તે
એમના નીચેના શબ્દોથી જણાય છે. આપાતતઃ ઘેલા શ્રીગિરિધરજીના
પિતામહ ગોસ્વામી શ્રીવલ્લભજીમહારાજદ્વારા કવિશ્રીને વિદ્યા પ્રાપ્ત
થઈ એમ ભાસે છે.

એ વેદ ને ષટ શાસ્ત્ર વલી, ભાખ્યાં પુરાણ સમસ્ત,
ઉપનિષદ તો માત્ર બાવન સુણ્યાં મંત્ર રહસ્ય પ્રશસ્ત.
ત્રિગુણુ ભેદ પુરાણુ સ્મૃતિનો, ને મહારામાયણુ સાર,
મહાભારત ઇતિહાસની પણ કથા કહી વિસ્તાર.
બ્યાસસૂત્રનું ભાખ્ય કહી તત્ત્વસારોદ્ધાર,
તેણે કરી સંદેહ છેદ્યા, ન રહી શંકા લગાર.

x

x

x

x

એ સંપ્રદાય જે ભક્તિ કરે તેના ભાખ્યા ભેદ,
શુદ્ધાદૈત બ્રહ્મવાદનું પ્રતિપાદન કર્યું સવેદ
વેદાર્થને વૃદ્ધિ પમાડે એવાં સર્વ સાહિત્ય,
જોઈ પ્રસન્ન થયું અન્તર મહાર્જી ખીલી બુદ્ધિ અત્ય.
વલી શિષ્ટ પુરુષના જે સમાચાર વિચાર.
વિવેક તીતિ ને ધર્મના સમજાવ્યા સુસાર.
મતિ રંગી શ્રીકૃષ્ણચરણે વાળ્યો અત્યાનન્દ,
નિર્મલ ધી શુદ્ધ વૃત્તિ થઈ પરમાનન્દ.

x

x

x

x

વ્યાકરણ પિંગલ છંદ યુતનાં કાવ્ય અપરંપાર.

મર્મ તત્ત્વ પ્રબોધીને, પ્રભુ શું કરાવ્યો પ્યાર.

આ ટાંકેલી ગુરુશિષ્યસંવાદની પંક્તિઓ કવિશ્રીના વિદ્યાભ્યાસની વિશાલતા સૂચવે છે. તદુપરાંત ભારતવર્ષમાં સર્વત્ર યાત્રા કરવાથી પ્રાપ્ત થયેલો વિશાલ મનુષ્ય જાતનો અનુભવ અને વિવિધ ભાષાઓનું જ્ઞાન પણ દયારામભાઈએ પ્રભુકીર્તન ગાવાને સંપાદન કરેલી યોગ્ય સામગ્રીનું સચન કરે છે. ગુર્જરભૂમિમાં જે જે કવિઓ થઈ ગયા, તે પછી અખો હોય, કે પ્રેમાનન્દ હોય, શામલ હોય કે ભાલણ હોય, ગમે તે હોય, તે કોઈના કરતાં દયારામભાઈનું પાંડિત્ય જો એમના પ્રતિ-પક્ષીઓ અધિક ન સ્વીકારે, તો પણ કોઈપણ અંશે સર્વથી ન્યૂન તો ન જ હતું. ઉક્ત પાંડિત્યની ન્યૂનતાને લીધે દયારામભાઈના ટીકાકારો અંધકારમાં પડ્યા છે, પછી તે નાથાશંકર શાસ્ત્રી હોય કે રા. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી હોય. આ કથનની પુષ્ટિમાં ઉભયનું એક એક દષ્ટાન્ત બસ થશે.

રસિકવલ્લભમાં ‘શુદ્ધાદૈત’ શબ્દ ઉપર ટીકા યોજતાં પ્રથમ ટીકાકાર લખે છે કે, ‘જે ગ્રન્થની રચના શુદ્ધાદૈતમતના પ્રતિપાદનથી ભરેલી છે. કર્તા અને કાર્ય, સ્વામી અને સેવક, જીવ અને ઈશ્વર, ઇત્યાદિ દૈત (બેનું બેકુ) કહેવાય છે. બેની એકતાને દૈત કહે છે.’ એ જ ગ્રન્થની પ્રસ્તાવનામાં રા. હરિગોવિન્દદાસ ‘શુદ્ધાદૈત નામથી ઓળખાતા દૈતમાર્ગનું આવા નાના ગ્રન્થમાં સ્થાપન થાય’ ઇત્યાદિ લખે છે. આ વિવેચન વાંચીને અમને એક રીતે બેદ થાય છે અને બીજી રીતે ટીકાકારના અજ્ઞાનની દયા આવે છે, તો કોઈ વખત અન્ધેન નીચમાના ચથાન્ધા;’ એ શ્રુતિવચનનું સ્મરણ થતાં હાસ્ય

આવે છે. શુદ્ધ અદ્વૈત મલીને શુદ્ધાદ્વૈત શબ્દ થયો છે તેનું પણ ટીકા-કારને જ્ઞાન નથી તો શુદ્ધાદ્વૈત બ્રહ્મવાદ સાંગોપાંગની ઝાંખી તો સુદુર્લભ જ હોય, એમાં શું આશ્ચર્ય ! ઉક્ત મત કર્તા (કારણ ?) કાર્યની સ્વામી સેવકની, જીવ ઈશ્વરની ધર્મી ધર્મની-ઈત્યાદિનું માયાસંબંધરહિત સ્વરૂપબલથી-ભગવત્સ્વરૂપથી જ અદ્વૈત પ્રતિપાદન કરે છે. માયાનો સંબંધ નથી માટે જ અદ્વૈત શુદ્ધ કહેવાય છે.

રસિકવલ્લભના પદ ૫૭, ૬, ૭ ઉપર ટીકા કરતાં રા. ગોવર્ધનરામ નીચે પ્રકારે કવિશ્રીને દૂષણ દે છે:—દયારામને જેમ વર્ગીકરણની શુદ્ધતા ઉપર દષ્ટિ નથી તેમ જ ક્રમશુદ્ધિ ઉપર દષ્ટિ થતી નથી. એકવાર આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા એવો ક્રમ (૨, ૫. પદ ૫૭.૬) દર્શાવી તરત જ એ ત્રણનાં પહેલાં પ્રેમાવસ્થા મૂકે છે. (અક્ષર દેહ. ૫૭) અન્યત્ર એજ લેખક લખે છે (અક્ષરદેહ. ૭૨.) આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા એવા ત્રણ, દસ ભક્તિ પ્રકારોમાં વર્ગ છે. આસક્તિ વ્યાધિ, પ્રલાપ અને આલાપ, એવા ત્રણ પ્રકાર છે. વ્યસનમાં પાદસેવન અને અર્ચનકાલે જડતા અને મૂર્છના છે. વ્યસનાવસ્થામાં અભિલાષ બીજા રોપાય છે, ઇત્યાદિ. આ ટીકા વાચતાં એમ સિદ્ધ થાય છે કે રા. ગોવર્ધનરામને દયારામભાઈનાં વર્ગીકરણની શુદ્ધતા ઉપર દષ્ટિ નથી તેમજ ક્રમશુદ્ધિ ઉપર પણ દષ્ટિ થઈ ન હતી, તેમ ભક્તિપોષણ જેવા પ્રસિદ્ધ ગ્રંથનું પણ અનુસંધાન ન રહ્યું, અથવા તો એમનાં જ્ઞાનની વિશાલતામાં એનું વાચન વિસ્મરાયું. ભક્તિપોષણના ૧૧માં ચન્દ્રાવલામાં નવધા ભક્તિ ગણાવી દશમી ભક્તિને પ્રેમલક્ષણ કહે છે.

શ્રવણ કીર્તન શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ સેવન અર્ચન,

વંદન દાસત્વ સખ્યતા વળી આત્મનિવેદન,

આત્મનિવેદન નવધા કહીએ પ્રેમલક્ષણા દશમી લહીએ.

આ પ્રકારે ભક્તિના પ્રકારે દર્શાવી ૧૨માં પ્રત્યેક ભક્તિ કયા તને પ્રાપ્ત થઇ તે જણાવે છે.

શ્રવણ પરીક્ષિત, શુક કરી કીર્તન, સ્મરણ પ્રદહાદ,
શ્રી સેવન, પૂજન પૃથુ વંદન અકૂર અદહાદ,
આદહાદ માન્યો કપીશ કિંકરતા, સખ્યતા ભક્તિ સુભદ્રાભર્તા.
આત્મનિવેદન બલિએ કીધી, ગોપીજને પ્રેમલક્ષણા લીધી

આ પદ્ધતી સમજશે કે શ્રીગોપીજનેની ભક્તિ નવધા પ્રકારની
થી. પરંતુ નવધાથી અતીત પ્રેમલક્ષણા છે. આ પ્રેમલક્ષણાની
જુને બદલે ચાર અવસ્થા કવિશ્રી વર્ણવે છે.

પ્રેમ આસક્તિ વ્યસન એ ત્રણે રૂપ સ્નેહનાં લહીએ,
તે ઉપર ચોથી તન્મયતા તે થકી કાંઈએ ન કહીએ.

આ પ્રકારે ચાર અવસ્થા વર્ણવી પ્રત્યેકનું લક્ષણ આપે છે:—

કહીએ પ્રેમનું લક્ષણ એહ, જ્યારે મળે ત્યારે તેનો તે સ્નેહ,
વિયોગ થાય ત્યારે તપે તન ત્યાંનું ત્યાં વળગ્યું રહે મન.

એકવાર પણ આખા દિવસમાં મદ્યા વિના નવ રહેવાયે,
જો ન મળે તો વિકલ થાય આસક્તિ એ કહેવાય.

કહેવાય વ્યસન આવું જ્યાંએ સામસામી રૂપ આવી ધાએ
તન્મયતા મૃત્યુસમાન એ એ ત્યારે આવે આપે હરિદાન

પ્રથમની નવધા ભક્તિ જીવકૃતિસાધ્ય સાધનરૂપ છે, જ્યારે
પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન અને તન્મયતા જીવકૃતિસાધ્ય નથી, પણ
પ્રભુદત્ત છે, ફલરૂપ છે. કવિશ્રી અહિં શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીના ભક્તિ-
વર્ધિની ગ્રંથને અનુસરે છે. નવધા ભક્તિ માર્યાદિક છે, ને દશમી

ભકિત અને તદ્દન્તર્ગત પ્રેમ, આસક્તિ, વ્યસન, અને તન્મયતા પુષ્ટિ છે. પુષ્ટિમાર્ગ એ પ્રેમમાર્ગ જ છે.

અવ્યાવૃત્તો ભજેત્ કૃષ્ણં પૂજયા શ્રવણાદિભિઃ
વ્યાવૃત્તોપિ હરૌ ચિત્તં શ્રવણાદૌ યતેત સદા ।
તતઃ પ્રેમ તથાસક્તિર્વ્યસનં ચ યદા ભવેત્ ॥

પ્રથમ ૭૫ શ્રવણાદિ નવધા ભકિતમાં પ્રવર્તે છે, તે સિદ્ધ થયા પછી પ્રભુ પ્રેમ, આસક્તિ ને વ્યસનનું દાન કરે છે. કવિશ્રી તન્મયતા ઉમેરે છે પરંતુ તે વ્યસનનો એક પ્રકાર જ છે. મેઘહતાદિમાં, કાદ-મ્બરી વગેરેમાં દર્શાવેલી પ્રેમની દશ અવસ્થાઓ કવિ પછી ગણાવે છે. આ સર્વ અવસ્થાઓ પ્રેમાવસ્થા પ્રાપ્ત થયા પછીની છે તેથી રા. ગોવર્ધનરામનો આનો નવધાભકિત સહ સંભ્રમ, તે પણ ભિન્ન ખંડ હોવા છતાં, અજ્ઞાનનું કાર્ય લાગે છે.

પ્રેમલક્ષણા વલી દગ્ધ્યિ, સ્મૃતિ, અભિલાષા ઉદ્વેગ ચાર,
વ્યાધિ પ્રલાપ ને ઉન્માદ ત્રણે આસક્તિના પ્રકાર,
પ્રકાર વ્યસનતણા એ કહીએ જડતાને વળી મૂર્છના લહીએ.
તન્મયતાનું લક્ષણ એક મૃત્યુ સદૃશ પણ મરણ નહિ છેક,

આની સાથે કવિશ્રીનું પાઞ અને પદ મું પદ રસિકવલ્લભનું
સરખાવો તો માલૂમ પડશે કે દયારામભાઈને વર્ગીકરણ અને ક્રમશુદ્ધિ
એના ટીકાકાર કરતાં વિશેષ પ્રિય હતાં.

આસક્તિ સખી શ્રવણ કરે છે શ્રવણ પહેલી ભકિત,
કીર્તન સ્મરણ પછી ખાદ્યસેવન અર્ચન વંદન વ્યક્તિ.
દાસત્વ ભકિત સખ્યતા આત્મનિવેદન નામ,
તે ઉપર દશમી પ્રેમભકિત અતિપ્રિય ધનસ્થામ.

પરીક્ષિત શુક પ્રહ્લાદ શ્રીપૃથુ અકૂર ને હનૂમાન,
 અર્જુન બલિ શ્રીગોપીજન અનુક્રમે ભક્તિ દાન.
 તે ઉપર આવે આસક્તિ પછી વ્યસનાવસ્થા થાય,
 તે ઉપર તન્મયતા ખરી વળતી ન કાંઈ કહેવાય.
 પ્રેમની અવસ્થા ચાર છે, આસક્તિ ત્રણ વિવેક,
 છે વ્યસનની બે અવસ્થા પછી તન્મયતાની એક.
 એ દશ અવસ્થા થઈ તેનાં પ્રકટ ભાષ્યુ નામ,
 જન દયાપ્રિતમ કૃષ્ણહિતુ ભોગવી છે વ્રજવાસ.
 દગ્ધરૂપિ સ્મૃતિ અભિલાષોદ્દેગજી પ્રેમ અવસ્થા એ ચોતેગજી,
 આસક્તિ તિ વ્યાધિ પ્રસાપજી, ઉન્માદ ત્રીજી આસાપજી.
 વ્યસન અવસ્થા જડતા એકજી, અપર મૂર્છના રહિત વિવેકજી,
 તન્મયતાની અવસ્થા એકજી, મૃત્યુસદૃશ પણ છૂટે ન દેહજી.

આ ઉપરથી સમજાશે કે કવિવર ભક્તિપોષણમાં જે ક્રમને
 અનુસરે છે તે જ ક્રમને રસિકવલ્લભમાં અનુસરે છે. સાંપ્રદાયિક
 જ્ઞાનના અભાવમાં અન્ય રીતે વિદ્વાન હોવા છતાં પણ કવિશ્રીનું હાર્દ
 સમજવું સુદુર્લભ છે. ગોવર્ધનરામના ‘અક્ષરદેહમાં’ આવા અનેક
 દૃષ્ટાન્તો છે કે જેમાં કવિશ્રીનું વિપરીત સ્વરૂપ કલ્પાયું છે. અક્ષરદેહના
 અવલોકનમાં અને રસિકવલ્લભમાં તેનાં સવિસ્તર નિરૂપણનાં
 સ્થાન છે.

દયારામભાઈનું પાંડિત્ય એમના પ્રોત્તાના જ શબ્દોથી ‘ખણી’ હવે
 બીજી વાત ઉપર આવીએ.

દયારામભાઈને પાંડિત્યાદિની પ્રાપ્તિ એમને અભિસંબંધ કરાવનાર
 શુરુ શ્રીમદ્વલ્લભલાલજીદ્વારા જ થઈ હતી, એમ કવિશ્રી સ્પષ્ટ રીતે

જણાવે છે, અને એ પાંડિત્યના કારણભૂત સમાગમનું કારણ એમને થયેલો ઇચ્છારામજીનો સમાગમ હતો. દયારામભાઈના સ્પષ્ટ શબ્દોનો અનાદર ન કરીએ તો એક બે વાત બીજી સમજાય છે ૧. તે સમયના ગોસ્વામીઓ વિદ્વાન્ હતા એટલું જ નહિ પણ નીતિમાન અને કૃષ્ણસેવૈકનિરત હતા, આ જ કારણથી દયારામભાઈએ સ્વકાવ્યોમાં અસંખ્ય સ્થલે ગોસ્વામિબાલકોને પૂજ્ય ગણ્યા છે એટલું જ નહિ પણ સર્વને ભગવદ્દર્શન માન્યા છે. સર્વ વાક્યોનું અવટંકન અત્ર અનાવશ્યક લાગે છે, છતાં પણ ગુર્જર સાહિત્યમાં નર્મદાદિએ આ વિષયમાં અસત્યદ્વણરૂપ નિન્દા કર્યું છે, અને તે તદનુસારી વર્ગે (અમને તો નિશ્ચય છે કે દયારામભાઈનું એક પણ કાવ્ય વાંચ્યા વિના જ) તેત્ર-નિમીલન કરીને સ્વીકાર્યું છે. જે શ્રીપુરુષોત્તમજી મહારાજના સંબંધમાં આ ગરખું નર્મદાદિએ માર્યું છે તેને જ વાસ્તે દયારામભાઈ સ્વકૃત અનુભવમંજરીમાં શું કહે છે તે જોઈએ:—

શ્રીપુરુષોત્તમલાલ રીઝી મો ગલે દખ્ખાઈ,

શ્રીમુખ બોલે સખા હમારે હો શક નાહી.

એર વચન છક કહ્યો અસંભવ કયોં ઉચ્ચારે?

તુમરી કાવ્ય રસિક પર મેરો શ્રીઅંગ વાર. (૧૪-૧૫)(પ્રત્યક્ષાનુભવ)

x

x

x

ઈકદા પ્રત્યક્ષ શ્રીપુરુષોત્તમજી ગોસ્વામી,

હિત સો છતને વચન કહ્યો મોહી અન્તર્યામી.

દ્રવ્ય કામલાયક રાખનો સંગ્રહ ન અયાસ (આશ)

સખ વિધિ સમર્થ શ્રીપ્રભુ રાખનો દઢ વિશ્વાસ.

યહી એક કર્તવ્ય ઔર કહું રહ્યો ન કરતો,
તાતેં ચિન્તા દુહુ લોકકી ટરી નહિ ડરતો.

મેરો સખ પ્રભુ ભગહી કરેગો યહુ ભરોસો દઢ.

અવિશ્વાસ કયુ કરતો હેં એહી બાધક બડ.(૪૪-૪૭)(પ્રત્યક્ષાનુભવ)

મુદ્રિત ગ્રન્થોમાં પણ કવિશ્રીની મહારાજને પ્રતિ નિરતિશય ભક્તિ
સર્વત્ર કાવ્યદ્વારા પ્રકાશે છે.

એ સાતે લાલનો વંશ સદા સંસારમાં પ્રકટ વિરાજે પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મજે
દયો દાસ અધમ છે આદ્યનો એ શું જાણે શ્રીવલ્લભકુલનો મર્મજે,

જે વલ્લભકુલનું કીર્તન કરે, તેના ચરણ ચારે મુકિત ધરે.

વલ્લભકુલ હરિરૂપ છે જાણી સાધી સેવ,

દેવ તણા એ દેવ છે ટાળે મન અહમેવ.

પ્રભુ દર્શાવતી આવીયા વલ્લભકુલે મણિકેતુ, (સારાવલી.)

પુષ્ટિપથરહસ્યાદિ ગ્રન્થોમાં પણ આ પ્રકારનો ઉદ્દેશ્ય દષ્ટિએ
પડે છે. આ દયારામભાઈના આવા સ્પષ્ટ શબ્દો ઉપરથી એ જ
અનુમાન નિકલે છે કે જે લોકો એમ કહે છે કે દયારામભાઈ મહા-
રાજાને નહોતા માનતા તે દયારામભાઈનો અભિપ્રાય નથી પરંતુ
તેમનો પોતાનો જ છે, જેનો આરોપ અજ્ઞાનતાથી વા હૃદયમાલિન્યથી
કવિશ્રી ઉપર તેઓએ કર્યો છે.

શત વર્ષ ઉપરનો શિષ્ટ કવિ મહારાજને વાસ્તે આવો ઉત્તમ
અભિપ્રાય દર્શાવે છે, જ્યારે ત્રણ શતક ઉપરનો માયાવાદી અખો
પુષ્ટિમાર્ગના સ્તંભરૂપ શ્રીગોકુલનાથજીને વાસ્તે વિપરીત અનુમાન
બાંધે છે. તે પ્રભુનું લીલાવૈચિત્ર્ય જ સિદ્ધ કરે છે. અધિકારિભેદદ્વારા
અખો લખે છે કે:

ગુરુ કર્યા મેં ગોકુલનાથ ધરડા બલદને ધાલી નાથ;
ધન હરે ઘોળો ન હરે એ ગુરુ કલ્યાણ શું કરે ?

દયારામભાઈ લખે છે કે:—

શ્રીવલ્લભના વંશમાં સર્વ શ્રીવલ્લભરૂપ,
સ્વવંશે સ્થાપન કર્યું તે પેખ્યું પ્રકટ અનૂપ.

X X + X

શ્રીવલ્લભકુલ પ્રકટીઓ શ્રીપુરુષોત્તમનો વંશ,
આચાર્યભાનુ વૈશ્વાનર દિવ્યાગ્નિ કરો અંશ,
તિલકાયિત શ્રીમત્સદ્ગુરુ ગોસ્વામિવલ્લભલાલ,
બ્રહ્મવિદ્યા દાન દધ દાસને કરીઓ ન્યાલ.

X X X X

પરોક્ષ બ્રહ્મ તે પ્રકટ પેખ્યા શ્રીગુરુની કાણી,
પરમ દયાલુ શ્રીગુરુની અગાધ મુક્તિ જાણી;
નિઃસ્પૃહી ને નિર્લોભી અતિ એક શ્રીહરિ રંગ,
અન્તર વિમલ ઝરે પ્રેમભક્તિ ક્ષણ ક્ષણ અધિક ઉમંગ.
અપાત્રને સત્પાત્ર કીધો સોંપ્યો મુને શ્રીનાથ
આર્ત પ્રપન્ન લહી મુને મેલવ્યો તાદશી સાથ;
શ્રીકૃષ્ણકીર્તન ગાન કરવા શીખ ગુરુએ દીધી,
મેં સાદરે તે પ્રમાણી માથે ચડાવી લીધી.

X X X X

૧. સાક્ષરવર્ચ શ્રીયુત નર્મદાશંકરભાઈનાં છેલ્લાં સંશોધન પરથી
લાગે છે કે અખાને નામે ચાલુ થયેલો આ દોહરો શુદ્ધ નથી. તેનો શુદ્ધ
પાઠ નીચે મુજબ છે:—

“ગુરુ કીધા મેં ગોકુલનાથ, નગુરા મનને ધાલી નાથ;
મન મનાવી સગુરુ થયો, પણ વિચાર નગુરાનો રહ્યો.”

ઉપરના શુદ્ધ પાઠથી જણાય છે કે અખાને નામે પુષ્ટિમાર્ગની નિંદા
કરવા માટે કાંઈ ધર્મદ્રોહીએ ઉક્ત દોહરો લખ્યો હશે.—વસંતરામ શાસ્ત્રી.

ગુરુશિષ્યસંવાદે કરી તે વરણીયા પદબંધ,
ઉત્તર વચન આખર તણા સંલગ્ન હરિ સંબંધ;
હવે રહી નહિ કા કામના એક ઇષ્ટ ગુરુ પ્રતિ હેત,
દ્યૈ વર્ણવી નિજકૃતિ અન્તર્વૃત્તિ સમેત.

શ્રીગોકુલનાથજી પછી શતદ્વય પછીના ગોસ્વામી શ્રીવલ્લભલાલજીને વાસ્તે કવિશ્રીનો આ અભિપ્રાય છે, શ્રીગોકુલનાથજીને વાસ્તે સમકાલીન વૈષ્ણવ કવિઓ શ્રીગોપાલદાસજી અસારવાવાલા જે ઉત્તમ વૃત્તાન્ત બોધે છે તે ઉપરથી એમ લાગે છે કે અખાનો અભિપ્રાય અબોધમૂલક વા દુરાગ્રહમૂલક હોવો જોઈએ, સ્વરુચ્યનુસાર પ્રાપ્તિ નહિ થવાથી વિપરીત અનુમાન આવે એ સ્વાભાવિક છે.

શ્રીગોકુલપતિ અતિગુણનિધિ તાતતણો પ્રતિબિંબરે રસના;
શ્રીપાર્વતીપતિ પ્રેમસુ શોભા સકલ કુટુંબ રે રસના. શ્રીનવાખ્યાન.

મહારાજસંબંધી કવિશ્રીનો અભિપ્રાય જાણી કવિશ્રીએ યાત્રા શા કારણથી અને કેમ કરી ? તે જોઈએ.

પૂર્વ જન્મ કૃતિ મહારી કહી સુણી ધરી આહ્વાદ,
વ્રજયાત્રા કરી આવ તું બ્રહ્મસંબંધ વુજને થાશે;
મેં કહ્યું નથી દ્રવ્ય તેટલું શી પેર મહારી થાશે ?
કૃપાકટાક્ષે અવલોકીને દીધી પ્રસાદી વસ્ત.
તેણે કરી મેં યાત્રા ખર્ચે ન થઈ તે અસ્ત.

ગુરુશિષ્યસંવાદ.

દયારામભાઈને યાત્રા કરવાના પ્રેરક આ પ્રકારે ઇચ્છારામ ભટ્ટજી છે. કવિશ્રી પાસે અપેક્ષિત દ્રવ્યનો અભાવ હોવાથી, ઇચ્છારામ ભટ્ટજીએ એમને પ્રસાદી વસ્તુ આપી જેને પરિણામે વિના ખર્ચે

સકલ યાત્રા કવિશ્રીએ કરી. માત્ર વ્રજયાત્રા કરી. એટલું જ નહિ પરંતુ ભારતવર્ષમાં સર્વગ પવિત્ર સ્થળે જઈ આવીને પુનઃ વ્રજમાં ગયા, જ્યાં એમને શ્રીવલ્લભલાલજીદ્વારા બ્રહ્મસંબંધ પ્રાપ્ત થયો. “ભગવદીય જનની કૃપાથી ભવના બંધન છુટ્યાં” કારણ કે તે સ્થળોમાં પ્રભુનો સંબંધ પ્રકટ હતો, સર્વાત્મનિવેદન કરીને કૃષ્ણને સર્વ સમર્પ્યું અને તેથી આ લોક અને પરલોકની સર્વ તૃણા છૂટી ગઈ.

પુનિત કરી તીર્થાવલી ત્યાં પ્રકટ પ્રભુ સંબંધ,
ભગવદીય જનની કૃપાએ છૂટ્યા ત્યાં ભવના બંધ
સર્વાત્મનિવેદન કર્યું સર્વ સમર્પ્યું કૃષ્ણ,
આ લોક ને પરલોકની છૂટી ગઈ સહુ તૃણ, (ગુ. શિ. સં.)

આ પુનિત તીર્થાવલીનું જ્યાં જ્યાં કવિશ્રી યાત્રા ગયા હતા તેનું વર્ણન એમણે સ્વકૃત રસિકવલ્લભનાં પદ ૩—૧૦ સુધીમાં કર્યું છે.

મેં પ્રથમ શ્રીયમુના પુનિત જલ કર્યું શુદ્ધ સ્નાન,
શ્રીગોકુલ મથુરા વૃન્દાવન ગિરિરાજ દરશ મહાન.

+

+

+

એ કહી પુનિત તીર્થાવલી શ્રદ્ધા સુણે વા ગાય;
તો દયાપ્રિયતમ કૃષ્ણ રીઝે સહુ તીર્થ ફલ થાય.

તેર ચૌદ વર્ષે ઇચ્છારામભટ્ટજીનો સમાગમ કવિશ્રીને થયો અને આર વર્ષ કવિશ્રીએ યાત્રામાં ગાળ્યાં. ત્યાં વ્રજમાં શ્રીવલ્લભલાલજીદ્વારા કૃષ્ણને સર્વાત્મનિવેદન કર્યું અર્થાત્ કવિશ્રીને બ્રહ્મસંબંધ થયો. કવિશ્રી અત્રે આ લોક અને પરલોકની તૃણાત્યાગ સ્વયં જણાવે છે તે યુક્ત જ છે. જગત્માં અનર્થનું કારણ જગત્ નથી; તે ભગવદ્દર્શ જ છે,

પરંતુ જગત્કિપર આરોપેલી અહંતામમતા છે, જીવનું અજ્ઞાનને લીધે, સ્વસામર્થ્ય ન્યૂન થાય છે, અને તેનું પ્રિયત્વ “સાધૂનાં વસુધૈવ કુટુંબકં” થી ઉલ્ટે ન્યાયે સંકુચિત થાય છે, વસ્તુમાત્ર બ્રહ્મરૂપ નહિ દિસતાં તદ્દલિન ભાસે છે. બ્રહ્મજ્ઞાનથી આનું નિવારણ થાય પરંતુ નિવેદનથી પણ સરલતાથી થાય તેથી આચાર્યશ્રીએ બ્રહ્મ સંબંધથી જીવેલી અહંતામમતાનો નિવૃત્તિ પ્રકાર સિદ્ધ કર્યો છે. સ્વદેહ એ અહંતાનું અધિષ્ઠાન છે તે વિત્ત એ મમતાનું સ્થાન છે. તે ઉભયનું જો પરમતત્ત્વ કૃષ્ણને સમર્પણ થાય તો જીવેલી અહંતામમતા પ્રાકૃત ટળીને અપ્રાકૃત ભગવદીય થાય. અર્થાત્ જીવન્મુક્તતા ફલ સંપાદન થાય અને પ્રભુસેવા સર્વભાવથી નિશ્ચિન્તતાથી થાય. દ્યારા-મભાષને આવો ફલાત્મક બ્રહ્મસંબંધ પ્રાપ્ત થયો, અને તેથી આ લોકની પરલોકની સર્વ ચિન્તા છૂટી ગઈ. એવી છૂટી ગઈ કે પુનઃ ઉદ્ભવી નહિ. એમના ગુરુ શ્રીવલ્લભલાલજીએ એમને શિર શ્રીમદ્દન-મોહનજીનું સ્વરૂપ પધરાવી આપ્યું. કવિશ્રીને બ્રહ્મસંબંધથી સેવાધિકાર પ્રાપ્ત થયો હતો તેમાં વળી શ્રીમદ્દનમોહનજીનું સ્વરૂપ સ્વશિરે ગુરુકૃ-પાથી પધરાવ્યું એટલે નિશ્ચય થયો કે,

એક વર્યો ગોપીજનવલ્લભ નહિ સ્વામી ખીજો.

શ્રીમદ્દનમોહનજીની સેવા મરણપર્યંત કવિશ્રીએ કરી ને તેમના ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે તેઓએ અક્ષરશઃ અનુસરીને ‘અવ્યાવૃત્તો ભજેત્ કૃષ્ણં’ એ વાક્ય પ્રમાણે નિરંતર કૃષ્ણકથા કૃષ્ણકીર્તન કર્યા અને કરા-વ્યા, અને તેથી નિજવૃત્તતા સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ કરી.

તિલકાયિત શ્રીમત્ સદ્ગુરુ ગોસ્વામિવલ્લભલાલ,

બ્રહ્મવિદ્યા દાન દર્ષ દાસને કર્યો ન્યાલ.

શ્રીવલ્લભના વંશમાં સર્વ વલ્લભરૂપ,
સ્વવંશે સ્થાપન કર્યું તે દેખ્યું પ્રકટ અનૂપ.
કર્મજ્ઞાનસહિત ભક્તિ યથાક્રમાનુસાર,
હિતવાત્સલ્ય સેવા એક નંદકુમાર.

શ્રીગોપીજનવલ્લભ પ્રભુ આનન્દમય સર્વોગ
ક્ષણેક્ષણે અધિકાધિક રાજે પૂર્ણ સાંગોપાંગ.
અગણિત આનન્દ રસાત્મક દિસે રસિક રસાલ
નટવર લલિત ત્રિભંગ છબિ ભક્તજન પ્રતિપાલ.
શ્રીમદનમોહન પ્રકટ (મૂર્તિ નહિ) સેવ્ય કરી મુજ માથ,
પધરાવ્યા પુષ્ટિ પ્રભુ અનાથ કીધો સનાથ,
હું સદા ત્રાણી ગુરુદેવનો કરી કૃપા અપરંપાર,
અલૌકિક કર્યું દાન તેનો શું શું કરું ઉદ્ધાર;

+ × ×
અપાત્રને સતપાત્ર કીધો સોખ્યો મુને શ્રીનાથ.

+ + +
શ્રીકૃષ્ણકીર્તન ગાન કરવા શિખ ગુરુએ દીધી,
મેં સાદરે તે પ્રમાણી માથે ચડાવી લીધી.

ત્યારથી આરંભીને મરણપર્યન્ત કવિશ્રીએ ગુરુ આજ્ઞા અક્ષર-
રશઃ પાળી એ નિઃસંશય છે. ગુર્જરભૂમિમાં ભાગ્યે જ એવો કોઈ
કવિ હશે કે જેની પ્રવૃત્તિ દયારામભાઈ જેટલી સુવિસ્તૃત અને ઉત્ત-
મોત્તમ રસમય હોય. ભક્ત કવિશ્રીના જીવનના અન્ય પ્રસંગો આ
વિના અન્ય ક્યા હોય ? પ્રભુસેવાથી જે અનેકાનેક ઉત્તમોત્તમ
સ્વયં અનુભવ્યા છે તે સર્વ કવિશ્રીએ અનુભવમંજરીમાં સંગૃહીત કર્યા

છે, તે ઉપરથી આપણને કવિશ્રીના અલૌકિક કૃષ્ણસેવૈકપરાયણ જીવનનો કાંઈક ખ્યાલ આવે છે. મૂલ નામ દયાશંકર તેની વિકૃતિ દયારામ પણ પ્રભુ આસાથી જ થઈ છે.

એક સમય એક વૈષ્ણવોમાં ચેાં ખુજી શ્રીજી;
દયલો કહા કશી હેં ? કહી રતિ અન્તર રીઝી;
તખ તિન કહી પ્રભુ દયાશંકર તીનકો તો નામ હે,
દયાશંકર તો નહિ શ્રીજી કહી દયારામ હે. (અનુભવમંજરી ૪૮-૪૯)

દયારામભાઈએ અનેક અનુભવો આ ગ્રન્થમાં વર્ણવ્યા છે. આધુનિક શ્રદ્ધારહિત જનો એના પ્રતિ શંકાશીલ દષ્ટિથી જુએ; છતાં પણ દયારામભાઈને એવા અનુભવો થયલા એમ એઓશ્રી નિઃસંશય માનતા એમાં રતિભર પણ સંશય અમને નથી. દયારામ પોતાને અષ્ટસખામાંના શ્રીનંદદાસજીનો અવતાર માનતા.

એકદા મેરી ગોઠી પોઢે બોલે શ્રીજી,
તું હે મોતે પ્રકટ સખા મેરો કહ્યો રીઝી,
નંદદાસ હી નામ તિહારો, ચેાં શ્રીમુખ બોલે,
એહી નામ દે ચાર તિહારો, ચેાં ભગવદીયસેાં બોલે,
(અ. મં. ૩૯-૪૦ પરોક્ષાનુભવ.)

દયારામભાઈ એવું પણ માનતા આ એમનો અન્તિમ જન્મ છે. હવે પુનરવતાર લેવાનો નથી. અતિશય જીવન પવિત્ર ન હોય તો આ માન્યતા સ્ફુરવી દુર્લભ છે.

શ્રીગુરુ બોલે અખ તેં લલો હમારો શરનો,
અન્ત જન્મ કહ્યાણુ ભયો કીર નહીં અવતરનો

દયારામભાઈના જીવનમાં કૃષ્ણકીર્તનાદિપ્રવૃત્તિ સિવાય અન્ય

કાંઈ પણ જોય નથી. અનેક લોકોને કૃષ્ણભક્તિમાં પ્રેર્યા અનેકને સન્માર્ગે દોર્યો. એમની પવિત્રતા એટલી તો પ્રત્યક્ષ હતી કે સમકાલીન સ્ત્રીપુરુષો એમને ભગવદીય જાણી એમના દર્શન કર્યા વગર અન્નજલ લેતા ન હતા. દયારામભાઈ તેઓને નેત્રનું સાક્ષ્ય પ્રભુદર્શનમાં જ છે એ વારંવાર ઉપદેશતા, છતાં આ લોકો સ્વાગ્રહ ત્યજતા નહિ એ દયારામભાઈના ભગવન્મય જીવનનો ઉત્કર્ષાતિશય સૂચવે છે. મરણ પર્વન્ત કવિશ્રીનું લોકપ્રિયત્વ અખંડિત જ હતું. સંવત ૧૯૦૯ ના માધ વદિ પંચમીને દિવસે કવિશ્રી ગોકુલવાસી થયા.

અત્ર એક બે શબ્દ કવિશ્રીના રતનબાઈના સાથેના સંબંધ વિષે આવશ્યક લાગે છે.

એક સમય હરિ ઇચ્છા મહાપુરુષે કહી બાની
અબ તુમ સાચે ભગવદીય બહે ચૂકે હમ જાની;
લીલાપ્રાપ્તિ બહે ચુકી સંશય કષ્ટ નાહિ.
ઇહ તનુ દિસત હે સો હરિ ઇચ્છાકૃત આહી.
અબ તો દિન દિન બઢત જાયગી ભક્તિ તુંમકું;
તુમકું હરિ મિલ ચુકે હે ભાસત હે હમકું.

(અ. મ. ૫૮-૬૦.)

x x x x

કરી મોહી સો બાત બહાર કષ્ટ આઇ ચિતમે,
વહાં તે મો સહિત પધારે અતિ ઇકાન્તમે.
મેરી ટહેલ કરી તીનસું બોલે ગિરિધારી,
તું નિશ્ચય માનીયો ટહેલ તેં કરી હમારી (અ. મ. ૧૬-૧૮)
મહાપુરુષ તે ઇચ્છારામભદ્રજી લાગે છે. તેમને જ્યારે કવિશ્રીનું

ભગવદીયત્વ સ્પુર્યું તો તત્કાલીન અન્યોને સ્ફુરે એમાં આશ્ચર્ય શું ?
 સ્વસેવાનો ને કીર્તનનો પ્રભુએ સાક્ષાદંગીકાર કર્યો છે એમ દયારામ-
 ભાઈ માનતા હતા તેનું સૂચન પણ અત્ર જ છે. આવા ભગવદીયની
 સેવા પણ પ્રભુને રુચે છે અને સ્વપ્રાપ્તિમાં કારણ થાય છે તેથી
 ભકતો પ્રથમ પ્રભુને સ્થાને ભકતોની સેવા કરે છે, કવચિત ભકત
 સ્વદીનતાથી એ સેવાનો અનંગીકાર કરે છે તો તેને ભગવત્સેવામાં
 કોઈ પણ પ્રકારે ઉપયોગી થઈ પડવામાં કૃતાર્થતા માને છે. આવા
 જ આશયથી રતનબાઈ ૪૫ વર્ષની વયે જાતે મર્યાદી હોવાથી કવિ-
 શ્રીને ત્યાં આવ્યાં. કવિશ્રીનું વય આ સમયે વનમાં હતું અને ગાત્ર
 સામાન્ય રીતે શિથિલ થયાં હશે, તેથી બાહ્ય સેવા જલાદિની સ્વયં
 કરતાં કલેશ થતો હોવાથી રતનબાઈને સોંપી. દયારામભાઈને
 ભગવદીય જ જાણીને આ બાઈએ મરણપર્યંત એમની પરિચર્યા
 કરી. દયારામભાઈને વારતે આ ભગવદીય બાઈને એટલો તો ઉચ્ચ-
 ભાવ હતો કે સ્વમરણપર્યંત દયારામની અનિચ્છા હોવા છતાં એમની
 જખીનાં દર્શનાદિ કરતા. આવા પવિત્ર સંબંધને પ્રાકૃત કામુકાના
 મોહની ઉપમા આપીને ઉભય ઉપર નિંદા દોષારોપણ કરવું એ વિદૂષકની
 હૃદયનિષ્ઠુરતા વા હૃદયમાલિન્ય જ સૂચવે છે. માત્ર સ્ત્રીઓ નહિ
 પરંતુ પુરુષોએ પણ આ પ્રકારે દયારામભાઈની ટહેલ કરી છે. દયા-
 રામભાઈ અવ્યાવૃત્ત સકલ જીવનપર્યંત હોવા છતાં એમને લીધે જ
 કોઈ પણ સમયે દ્રવ્યાદિ સંકાય અનુભવ્યો ન હતો. દયારામભાઈના
 દૂષકોનું એવું મન્તવ્ય લાગે છે કે સ્વાર્થ વિના સંબંધ જ ન હોઈ
 શકે પરંતુ આ માન્યતા અનેક ભગવદ્ભક્તોને અપમાન કરવા જેવી
 છે. શુદ્ધ સ્નેહના સર્વસ્વાર્પણરૂપ મહાયજ્ઞની અવગણના જ છે. એ
 સંસ્કારનું સ્વઅન્તઃકરણ સ્થાન ન હોય ને તેથી એ તરવ ન સ્ફુરે

તેમાં દયારામાદિ ભગવદ્ભક્તો શું કરે ? આ વિષય અનુભવૈકવેદ્ય હોવાથી વિશેષ ચર્ચા આ વિષયમાં અત્ર અસ્થાને છે.

દયારામભાષના ઐતિહ્યનું સૂક્ષ્મમાં અવલોકન કરી તત્કૃત સાહિત્ય પ્રતિ દષ્ટિ કરીએ. દયારામભાષને કાવ્ય પ્રયોજવાની શિક્ષા દેનારા એમના સદ્ગુરુ ગોસ્વામી શ્રીવલ્લભલાલજી હતા. ઇચ્છારામ ભટ્ટજીએ કવિશ્રીને ઉત્તેજન આપ્યું. દયારામભાષાએ કૃષ્ણકીર્તન પ્રાયઃ કર્યો છે. સર્વ કાવ્યનો સર્વ પ્રકારે વિષય શ્રીકૃષ્ણ જ છે. શામલવત લૌકિક મનુષ્યઉત્તેજકના, વા નાયક નાયિકાના વા કેવલ નીતિનાં ડહાપણનાં કાવ્યો ગોજવામાં પ્રભુદત્ત બુદ્ધિસામર્થ્યનો દુરુપયોગ કર્યો નથી, પરંતુ જે પ્રભુને પોતે પોતાનું સર્વસ્વનિવેદન કર્યું છે તેનાં જ ગુણગાનમાં સ્વસામર્થ્યને યોજી પ્રભુને કરેલું સમર્પણ સિદ્ધ કરી બુદ્ધિસામર્થ્યનો ઉત્તમ સદુપયોગ કર્યો છે. પ્રેમાનન્દ કરતાં પણ દયારામભાષામાં દૈવી સંપત્તિ વિશેષ છે એમ એમનાં કાવ્યોની કૃષ્ણૈકપરતાથી સૂચવાય છે. દયારામભાષાને વાસ્તે સમકાલીનોમાં જે માન હતું તે માત્ર કવિ તરીકે નહિ પરંતુ મહાન્ ભગવદીય તરીકે. જ્યારે પ્રેમાનન્દને વાસ્તે માત્ર કવિ તરીકેનું માન હતું. દયારામભાષાને વાસ્તે આખ્યાયવૃદ્ધને ભાવ હતો જ્યારે પ્રેમાનન્દને વાસ્તે માત્ર માન જ હતું. Dayarm's very personality was sacred. The divine element in him was most prominent in the minds of people why they almost adored him as a deity Premanand was respected only.' દયારામભાષાનાં કાવ્યોનું નીચે પ્રમાણે વર્ગીકરણ યોગ્ય લાગે છે.

કાવ્ય

ભગવદ્લીલાના ગુણાનુવાદરૂપ	સિદ્ધાન્તાત્મક.	ઉપદેશાત્મક	પ્રકીર્ણ.
ભાવાત્મક આખ્યા-સ્તોત્ર. નાત્મક. રૂપ.	અલ્પવાદ. ઉભયા-લક્ષિત-આચાર વૈરાગ્ય આશ્રય દીન- ત્મક. માર્ગ		તા

શૃંગાર અને નીતિ લક્ષિતાં પદો એમ વર્ગીકરણ કવિશ્રીની વિશાલ પ્રવૃત્તિના કાર્યનું દર્શન કરાવતું નથી. આ કાવ્યોના બે વિભાગ પ્રાયઃ થઈ શકે એક ગુજરાતી અને બીજી વજ્રભાષા વા હિન્દુસ્તાની, કારણ કે કવિશ્રીના અનેક નાના કાવ્યો સંસ્કૃતમાં, મરાઠીમાં, મારવાડીમાં અને ઉર્દુ ભાષામાં પણ જોવામાં આવે છે. સંસ્કૃત કાવ્યો સ્તોત્રરૂપ છે તેથી જણાય છે કે કવિશ્રીને સંસ્કૃતનું જ્ઞાન સારું હતું. કવિશ્રીના કાવ્યોના પ્રથમ વિભાગમાં એમની ગરબીઓ જેને લોકો શૃંગારમાં મૂકે છે તે આવી જાય છે, તેમ કમલલીલા, દાનલીલા, રાસલીલા, પત્રલીલા, ઇત્યાદિ અનેક લીલાત્મક કાવ્યોનો સમાવેશ એમાં થાય છે. આખ્યાનાત્મકમાં રુકિમણીવિવાહ સત્યભામાવિવાહ કૃષ્ણોપવીત, સીમન્ત, અન્નમિલાખ્યાન, બોડાણાનું આખ્યાન, મીરાં ચરિત્ર ઇત્યાદિનો સમાવેશ મૂક્યો છે તે પણ આવી જાણ્યાનો ભગવત્સંબંધથી ભગવાનનું જ માર્ગાત્મ્ય બોધ છે તેથી તેમનો સમાવેશ અત્રે જ થાય છે. સ્તોત્રાત્મકમાં અનેક ધવલ ગરબા વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

દ્વિતીયમાં અલ્પવાદમાં શુદ્ધાદૈત્ય પ્રતિપાદન, માયામતખંડન, ઇત્યાદિનો, લક્ષિતમાર્ગમાં લક્ષિતવિધાન લક્ષિતદૃઢત્વ વગેરેનો, ઉભયાત્મકમાં લક્ષિતપોષણ સિદ્ધાન્તસાર સંપ્રદાયસાર એ વગેરેનો થઈ શકે.

ઉપદેશાત્મક કાવ્યોમાં આચારમાં પ્રશ્નોત્તરમાલિકા વગેરે, વૈરાગ્યમાં કાલજ્ઞાનસારાંશ, મનોમતિસંવાદ, પ્રબોધબાવની, અને પદોમાં દીનતાનાં પદો.

પ્રકીર્ણમાં સત્સૈયા, સારાવલી. વસ્તુવૃન્દદીપિકા, હરિહરતારતમ્ય દયારામભાષના કેટલાગ્રન્થો એવા છે કે જેમાં સર્વ અંશે પ્રધાન હોય છે, કયા વિભાગમાં એ કાવ્યને મૂકવું એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવતો નથી. ગમે ત્યાં એનો સમાવેશ કરી શકાય. આ વિભાગસૂચન સામાન્યતઃ કરેલું છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં દયારામના કાવ્યનો સંગ્રહ કરનાર એના ઉપર દષ્ટિ રાખી વર્ગીકરણ કરશે તો કવિશ્રીનું હાર્દ લોકમાં જેટલે અંશે સમજાશે તેટલે અંશે ધન્યવાદને પાત્ર થશે. આ વર્ગીકરણથી એટલું તો સ્પષ્ટ દેખાય છે કે દયારામભાષની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ સર્વદેશીય હતી, પૂર્વના સર્વ કવિઓ કરતાં વિશાલ હતી, અને તે ઉપરથી પણ કવિશ્રીનું જ્ઞાન, અનુભવ, ભાષા વિગેરેનું સૂચન થાય છે.

દયારામભાષના કાવ્યોની વિપુલતા જોતાં એમ લાગે છે કે આ મુદ્રિત કરતાં અમુદ્રિત ભાગ ત્રિશેક ગણો છે. એ સર્વ કાવ્યોને પ્રસિદ્ધ કરીને કવિશ્રીનું ઋણ ગુર્જર પ્રજાને વાળવાનું છે.

દયારામના કાવ્યોની વર્ગીકરણરેખા દોરી ગુર્જરસાહિત્યમાં એ કવિશ્રીને કયું સ્થાન ધટે છે તે જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાની તરીકે અખ્યા જોડે એમને સરખાવી શકાય, ઉપદેશ તરીકે શામલ જોડે, આખ્યાન પ્રબંધોના તરીકે જોડે. એમને સામ્ય નૃસિંહ સાથે વિશેષ છે તેથી તેનો વિચાર સાવસ્તર કરીશું. તે કરતાં પહેલાં અન્ય સાથે સામ્ય વા વૈષમ્ય છે તેનું દિગ્દર્શન કરી લઈએ.

દયારામભાષ અને અખ્યા વચ્ચે કાંઈ પણ પ્રકારનું સામ્ય નથી. ઉભયમાં વૈષમ્ય જ છે. દયારામભાષને શબ્દો અને ભાષા ઉપર

ખાસ ધ્યાન છે. ઉત્તમ વિચાર દર્શાવવા એટલું જ નહિ પરંતુ તે ઉત્તમરૂપમાં જ. અખાને શબ્દની તેમ ભાષાની કંઈ પડી નથી. ‘ભાષાને શું વળગે ભૂર, જે રણમાં જીતે તે શૂર’ એ અખાનું વચન દયારામભાઈ જેવા શબ્દરસિક કવિને તુચ્છ જ લાગે. અખો માયાવાદનાં ગીતો ગાય છે, જ્યારે દયારામભાઈના કાવ્યો બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના પ્રતિપદ પોષક છે. અખાને શ્રીગોકુલનાથજીના માર્ગ પ્રતિ તિરસ્કાર છે, તેમ દયારામભાઈને શંકરાચાર્યના મત પ્રતિ છે. ‘શંકર શઠ ઉચ્ચારી’ (સંપ્રદાયસાર.) ઉભયે બહુશ્રુત છે. સ્વતઃસિદ્ધિતોનો અભ્યાસ કરીને કાવ્યો યોજ્યા નથી. આજ કારણથી કવચિત અશુદ્ધિ ઉભયમાં જોવામાં આવે છે. અખાએ એના ઉભરા ગદ્યમાં કાઢ્યા હોત તો કાંઈક ઠીક દેખાત. જે વિચારો એણે કવિતારૂપે યોજ્યા છે, અને ભાષા પ્રતિ અદૃષ્ટિ કરી છે તે ઉપરથી કાવ્યનો ઉપહાસ કર્યો હોય એમ લાગે છે, જ્યારે દયારામભાઈએ બ્રહ્મવાદના અને પ્રેમમાર્ગના ઉત્તમોત્તમ સિદ્ધાન્તોનું સુષ્ણિષ્ટ અને મનોહર પદોમાં યોજન કર્યું છે. એ વિચારો એટલા તો સરલતાથી યોજ્યા છે કે એમના કાવ્યોનો ઉપર ટપકે વાંચનાર તો એમના તત્ત્વજ્ઞાનના મહાન્ ગ્રન્થોને તત્ત્વજ્ઞાનના વિસ્મરી બ્રાન્તિથી કેવલ કાવ્ય ગણવા મંડી જાય છે. એમ. એ. માં ગુર્જર પુસ્તકોની ચુટણી કરનારે રસિકવલ્લભને *Philosophic poetry* માં નહિ સુકતાં કેવલકાવ્યમાં મૂક્યો છે તે પણ આવીજ કાંઈક બ્રાન્તિથી. પાંડિત્યમાં પણ દયારામભાઈ અખાથી ચઢે છે. અખો માત્ર માયાવાદમાં ગ્રસ્ત થયો છે, જ્યારે દયારામભાઈ સંપ્રદાયસાર જેવા ગ્રન્થમાં અનેક મતોનું ખંડનમંડન કરે છે. કવિ તરીકે દયારામભાઈ ઉત્તમ છે એ નિર્વિવાદ જ છે.

અન્યને રુચો વા મા રુચો, અમને તો શામલ છેક પ્રાકૃત કવિ લાગે છે, દયારામભાઈની સાંથે એને સરખાવવો એ અયુક્ત છે.

Dayarambhai has not prostituted his genius in extolling a common bread-giver અસંગત ગ્રામ્ય કદપનાઓમાં વિહાર કરતા એના કાવ્યો સામાન્ય જનોને રચે એ સ્વાભાવિક છે, ને તેમાંથી લૌકિક લાભ પણ કવચિત્ થાય. પણ ઇશ્વર પ્રતિનો અન્તર ભાગવાને સર્વથા અનુપયોગિ છે.

પ્રેમાનન્દ અને દયારામભાઈ ઉભય મહાન્ કવિઓ છે. ઉભયે પ્રભુના ગુણગાન કર્યા છે. પરન્તુ પ્રેમાનન્દ માત્ર કવિ છે, જ્યારે દયારામભાઈ ભકત કવિ છે. શબ્દલાલિત્ય, સુકોમલ ભાવો ઇત્યાદિ આલેખવામાં દયારામભાઈ પ્રેમાનન્દ કરતાં વિશેષ ઝળકે છે, પરન્તુ દયારામભાઈ પ્રાયઃ ભકત હોવાથી પ્રેમાનન્દવત્ આખ્યાન કાવ્ય *desustained style*માં લખતા નથી. પ્રેમાનન્દને ગુર્જર ભાષાની સેવા કરવાની પ્રતિજ્ઞા હતી, જ્યારે દયારામભાઈને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની સેવાની પ્રતિજ્ઞા હતી. ‘વલ્લભમતની કીધી સેવ.’ દયારામભાઈ સ્વતઃ અષ્ટસખાના સૂરદાસાદિના કીર્તનોના મહાન્ અભ્યાસી હોવાથી તે મહાનુભાવીઓનાં રસાત્મક ભાવાત્મક પદોનું ગુર્જરગિરામાં અવતરણ કર્યું છે. દયારામભાઈ અને પ્રેમાનન્દને વિચિત્ર ઉપમા આપીએ તો એક મેઘદૂત વા ગીતગોવિન્દ કહેવાય, જ્યારે અન્ય નૈષધ વા રઘુવંશ કહેવાય. માનુષહૃદય વિશેષે સ્ત્રીહૃદયના કામલ ભાવો જેવા દયારામભાઈએ રસાત્મક વાણીમાં યોજ્યા છે, તેવું પ્રેમાનન્દમાં તો ક્યાંહિંએ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી. પ્રેમાનન્દ તો પ્રાયઃ પૌરાણિક અનુવાદક કથાકાર છે. કાવ્યની વિશાલતા પણ દયારામભાઈની વિશેષ છે. સમકાલીનોમાં દયારામભાઈ અદ્વિતીય હતા. લોકપ્રિયતા પણ વિશેષ દયારામભાઈએ જ ભોગવેલી. દયારામ જેમ શ્રીવલ્લભાચાર્યના જ સિદ્ધાન્તને સર્વત્ર અનુસરે છે, તેમ પ્રેમાનન્દ નથી. વેદાન્ત ઉપનિષદ વગેરેમાં દયારામભાઈનું જ્ઞાન પ્રેમાનન્દ કરતા ચઢે છે એ તો ઉભયનાં કાવ્યો વાંચનારને સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે.

દયારામભાઈને વસ્તુતઃ એક જ કવિ સાથે સરખાવી શકાય અને તે માત્ર ભક્તકવિ નરસિંહમહેતા છે. ગર્જર સાહિત્યને આદિમાં અને અન્તમાં રસાત્મક ભાવાત્મક મનમોહન કુસુમેથી શૃંગારનાર કૃષ્ણોપાસક ભક્તકવિઓ છે એ તેનું અહોભાગ્ય છે. ઉભય ભક્તકવિઓમાં સામ્ય ધણું છે, અને જે અન્તર છે તે પણ છાયામાત્રજ છે. એકે સંસારમાં પડીને તેનો હરીચ્છાથી નાશ થવાથી આનન્દ માન્યો અને દ્વિતીયે તેમાં પડવાનું જ અયુક્ત ધાર્યું, અને તેમ કરવામાં ઉભયને કારણ તો માત્ર કૃષ્ણસેવા અને કૃષ્ણકીર્તન જ હતાં. ઉભય બ્રહ્મવાદી હતા, પરન્તુ ઉભયને માત્ર રચતી તો મન્મથમન્મથ કૃષ્ણનીજ એકાન્તભક્તિ. ઉભયને નિરોધ [પ્રપંચવિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદ્દાસકિત] પ્રભુએ દાન કર્યો હતો. ઉભયનો નિર્વાહ પણ પ્રભુએ નિભાવ્યો હતો. ઉભયે શ્રીરાસોત્સવને પરમફલરૂપ માનીને તેની વિવિધતાનો અનેક પ્રકારે સ્વવાણીદ્વારા અનુવાદ માત્ર કર્યો છે. બ્રહ્મવાદ અને ભક્તિ-માર્ગના સિદ્ધાન્તો નરસિંહ સ્વતંત્રતાથી અનુવદે છે, જ્યારે દયારામભાઈ શ્રીમદ્ભવલ્લભાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તોનો શ્રવણાનુવાદ કરે છે. સ્ત્રી ભાવથી કૃષ્ણભક્તિ ઉભયને ઇષ્ટ છે. ઉભય કૃષ્ણને જ શૃંગારરસરૂપ અને તેના અધિષ્ઠાતા માને છે, પરન્તુ નૃસિંહ કવચિત્ રહસ્યલીલા ગાતાં લૌકિક મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, જ્યારે દયારામભાઈ લૌકિક મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થવા દેતા જ નથી. ‘અધર ચુંબન કરી કુચપર કર ધરી, સ્નેહસુ શામલે ગુણ કીધું’ આ પ્રકારની પંક્તિ દયારામભાઈના કાવ્યમાં દષ્ટિગોચર થતી નથી. નરસિંહમહેતા રાસસહસ્ત્રપદીમાં શૃંગારરસ પુરુષોત્તમની ચેષ્ટાપ્રધાન લીલા ગાય છે, જ્યારે દયારામભાઈ તેજ પુરુષોત્તમની ભાવપ્રધાન લીલા ગાય છે. ઉભય ભક્તકવિ કૃષ્ણલીલાનો લૌકિક શૃંગારાભાસ સાથે સંભ્રમ કરતા નથી, તેમ લૌકિકાસકતને તેમના મતે એ લીલાના શ્રવણમનનગાનનો અધિકાર પણ હોય એમ પણ લાગતું નથી; તેથી ઉભય કવિ નિર્દોષજ છે.

ઉભય કવિ એમ માનતા લાગે છે કે જેમ સૂર્ય ચન્દ્ર ક્રાંતિસૂર્યસમપ્રભ
ક્રાંતિશશિસમપ્રભ પુરુષોત્તમનું અનુકરણ કરે છે તે લોકમાં પ્રકાશે છે,
છે, તેમ લૌકિક મન્મથ ક્રાંતિમન્મથમન્મથનું અનુકરણ કરે છે, અને
શુદ્ધ શૃંગારનો ભાસમાત્ર લોકમાં કરાવે છે. સન્ત્યજ્ય સર્વવિષયાંસ્તવ
પાદમૂલં પ્રાપ્તાઃ ' સર્વ વિષયમાત્રનો ત્યાગ કરીને રસરૂપ કૃષ્ણચ-
રણૈકનિષ્ઠ થવાય ત્યારે જ નૃસિંહ કે દયારામવત્ ભક્તિમાર્ગીય સંન્યાસ
ગોપિકાવત્ પ્રાપ્ત થાય અને તન મન ધનથી એ કૃષ્ણગીલા ગવાય
અને બ્રહ્માનન્દથી અધિક ભજનાનન્દરસ પ્રાપ્ત કરી શકાય. આ શુદ્ધ
દષ્ટિબિન્દુ રાખવાને જ નૃસિંહ કહે છે કે ' સંસારમાં સન્મુખ કહું તો
સ્તુતિ ટળી નિન્દા થાય; દયારામભાઈનું પણ આ જ હૃદય છે. આ
તાત્પર્ય ધ્યાનમાં આવે તો સ્પષ્ટ પ્રતીત થશે કે દયારામભાઈ વા
નૃસિંહને બાયરન સાથે સરખાવવો એ ઉભયની હૃદયાનભિરાતા જ
સિદ્ધ કરે છે. આ તાત્પર્ય લક્ષ્યમાં નહિ રહેવાથી ગોવર્ધનરામે અક્ષરદેહમાં
અનેક પ્રકારે સંભ્રમ કર્યો છે, યોગના ઉત્સાહમાં નથી તેવું યોગતત્ત્વ
દયારામકાવ્યમાં દર્શન કર્યું છે. અક્ષરદેહ દયારામભાઈનું હૃદય નથી
સમજાવતો, પરંતુ ગોવર્ધનરામ દયારામભાઈને કેમ સમજ્યા હતા
તેટલું જ દર્શાવવાને ઉપયોગી છે. દયારામભાઈનું હૃદય સમજવાને
તો બ્રહ્મવાદ અને પુષ્ટિમાર્ગના ગ્રન્થો સમજવા જોઈએ, શ્રીસૂરદાસ
આદિ કવિકુલભૂપ અષ્ટસખાનાં કીર્તનો જેમાંથી દયારામભાઈ થોકડા-
બંધ અવતરણો કરે છે તેનું પરિપક્વ જ્ઞાન હોવું જોઈએ. આના અભા-
વમાંજ દયારામભાઈના સંબંધમાં નર્મદાદિએ ગંભીર અજ્ઞાનયુક્ત લેણો
લખ્યા છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જ છે કે દયારામભાઈ ગુજરાતના પ્રથમ
કવિ છે. કાંઈને આ અતિશયોક્તિ લાગે તો પણ કહેવું જોઈએ કે
પ્રથમ નહિ તો દ્વિતીય તો કાંઈથી નહિ જ.

શુદ્ધાદ્વૈતપ્રતિપાદન.

બ્રહ્મવાદ સ્થાપન ક્રિયો, માયિક મતકોં ટાર;
શુદ્ધાદ્વૈત બતાવ કે', ક્રિયો ભક્તિબિસ્તાર. ૬

શુદ્ધ કહેનકો હેતુ થહ, સોંચો ચિત્ત બિચારિ;
મિથ્યારૂપ મલિનતા, શંકર શઠ ઉચ્ચારિ. ૭

નિરાકાર શંકર કહે. બ્રહ્મરૂપ કહે આપ;
અંશી બ્રહ્મ, જિય અંશ હે, સખતા ચોંહિ અલાપ. ૮

બ્રહ્મ શુદ્ધ સાકાર ઇક, સોઈ કૃષ્ણ લે જાન;

(સ્વામી) રૂપે પ્રકટ થઇત વદ અને શાસ્ત્રમાં કહ્યા મુજબ બ્રહ્મવાદનું શુદ્ધ સ્થાપન કરીને માયિક (શંકર) મતના મિથ્યાવાદપણાના પ્રકારનું ખંડન કર્યું.

૬. શ્રીમદ્ભગવાદગીતાએ બ્રહ્મવાદ, જે પ્રમાણે ઈશ્વર સત્ય છે તે જ પ્રમાણે તે ઈશ્વરની કૃતિરૂપ જગત બ્રહ્મરૂપ છે, એમ સ્થાપન કર્યો, માયિક મતમાત્રનું ખંડન કરીને શુદ્ધ અદ્વૈત બ્રહ્મ બતાવી ભક્તિનો વિસ્તાર કર્યો.

૭-૮. શુદ્ધ અદ્વૈત કહેવાનું કારણ એ છે કે માયિક મતમાં એથી વિરુદ્ધ અંદાલે જગતને મિથ્યા કહેવારૂપી મલિનતા છે, તે શઠ શંકરે કહી છે, તથા તે બ્રહ્મને ૦ શૂન્યવત્ નિરાકાર માનતા હતા, તેને બદલે શુદ્ધ અપ્રાકૃત દિવ્ય સાકાર બ્રહ્મવાદનું નિરૂપણ કરી સ્થાપન કર્યું, અંશીરૂપ મૂળ સ્વયં બ્રહ્મ (પરમાત્મા) છે, અને જીવો માત્ર તેના અંશરૂપ છે, છતાં અંશ અંશી ઉભયની સમાનતાનો આલાપ-કથન-છે, શંકર મતવાળા તો અભેદ જ માનતા હતા.

નિત્ય પરમ આનંદનિધિ, શ્રુતિસ્મૃતિ કરત બયાન. ૯
 અંશકલા આવેશ કળુ, નિજજનહિત અવતાર;
 કૃષ્ણ મૂલ સબ જગતકે, કીડા કરત અપાર. ૧૦
 જીવ બ્રહ્મતે ભયો સહી, પેં દિર બ્રહ્મ ન હોય;
 સ્વાતિબુદ મોતી ભયો, જ્યૌં કળુ ક્યૌહુ ન તોય ? ૧૧
 ક્ષમા રાખિ બદિ પ્રયોજન, સહજોચિત સંભોગ;
 ભજ હરિ ઇચ્છા સબ દયા રહિન ઉદાસી રોગ. ૧૨

૯. વળી અનાદિમિદ્ધ શુદ્ધ સ્વયં બ્રહ્મ એક છતાં અનેક
 બ્રહ્મ માની બ્રહ્મથી પૃથગરૂપે અનેક બ્રહ્મ માનતા હતા. તે સર્વનું
 શુદ્ધ અદિતીય બ્રહ્મમાં પર્યાવસાન થાય છે, એમ સ્થાપન કર્યું.

૧૦. કાષ્ઠક વખતે એ બ્રહ્મ અંશાવતાર, કલાવતાર કે આવે-
 શાવતારોને પોતાના ભક્તજનોના હિતને અર્થે ધારણ કરે છે,
 પરંતુ તે સર્વનું મૂળ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને તે જ શ્રીકૃષ્ણ જગત
 પોતાનું કીડાભાંડ હોવાથી તે પાત્ર સાથે અપાર કીડા કરે છે.

૧૧. યદ્યપિ બ્રહ્મમાંથી જ સર્વ જીવમાત્રની ઉત્પત્તિ થયલી
 છે, તથાપિ તે જીવો બ્રહ્મ થઈ શકતા નથી. મૂળ બ્રહ્મમાં જેટલું
 સામર્થ્યાદિ છે, તેટલું જ પાછું જીવને પ્રાપ્ત થતું નથી. જેવી રીતે
 સ્વાતિનક્ષત્રના ચોખમાં મેઘનું જલ સમુદ્રની છીપમાં પડવાથી મોતી
 ઉત્પન્ન થાય છે, તે મોતી મૂળ સ્વાતિજલની માફક કદિ પણ પાછું
 બદ્ધરૂપ ન થઈ શકે તેમ.

૧૨. આ પ્રમાણે સાંયિક મતવાળાં જો ન કહે તે વિરુદ્ધ
 વચન કહે તો તેને ક્ષમા કરીને સહન કરવાં, યા જરૂર પડે તો
 પ્રયોજન (કારણ) જેટલો જ ઉત્તર આપવો. અને સહજ રીતે જે

હરિસેવા સ્મરનાદિક સાધન કરતા હોઈ;
 તિનકોં અનુમોદન કરત, બિનશ્વમ સખ ફલ હોઈ. ૧૩
 બ્રહ્મ એક નિજરમણાહિત, પૃથક્ નામ વપુ ધારિ;
 ક્રીડત સખ જગ આપ નિતં, નિગમાગમ ઉચ્ચારિ. ૧૪
 તેજોમય જ્ઞાની કહે, સો અક્ષર નિજ ધામ;
 નિર્ગુન નિત્ય નિજ ભક્તહિત, લીલા પૂરનકામ. ૧૫

ઉચિત હોય તેનો જ ભોગ કરવો. હે દયા (દયારામ), તું સર્વ
 આંખતમાં શ્રીહરિની ઇચ્છાને માનજે, એટલે જે કાળે જેવું પ્રાપ્ત
 થાય તેમાં સંતોષ રાખી વર્તજે. શ્રીહરિને ભજજે એટલે તને
 ઉદાસીરૂપી રોગ કદિ પણ નહિ થાય.

૧૩. જે શ્રીહરિની સેવા, સ્મરણાદિક ભક્તિરૂપી સાધન કરતા
 હોય તેને અનુમોદન આપવામાત્રથી પણ તે સાધન કર્યા બરોબર
 સર્વ ફળ વગર શ્રમે પ્રાપ્ત થશે.

૧૪. અનાદિ સ્વયં બ્રહ્મ મૂળ એક જ છે, તે સ્વેચ્છાથી
 અનેક નામરૂપ ધારણ કરી સમગ્ર જગત જે ભંગવદ્ધરૂપ છે, તેમાં
 ક્રીડા-રમણ કરવાનાં પાત્ર સજી તેમની સાથે તે બ્રહ્મ અનેક,
 પ્રકાશની દિવ્ય લીલારમણાદિ ચારિત્રો નિત્ય કરે છે, એમ વેદ શાસ્ત્ર
 કહે છે.

૧૫. જ્ઞાની લોકો બ્રહ્મને તેજોમય કહે છે, પરંતુ તે અક્ષર-
 તીત પરાત્પર પરબ્રહ્મના ધામરૂપ અક્ષર બ્રહ્મ છે. જે ત્રિગુણાતીત
 (નિર્ગુણ) બ્રહ્મ છે તે નિત્ય છે અને તે પોતાના અંતરંગ ભક્તોના
 હિતને માટે ભક્તના મનોરથ પરિપૂર્ણ કરવાને સાર પોતે આપકામ
 છતાં લીલા કરે છે.

ધર્મી નિત્ય કિશોર વપુ, અદ્ભુત અગમ અપાર;
 સતચિદ આનંદ અમિત વહે, કીડત સખ સંસાર. ૧૬
 આદિ પુરુષ અવતારી જે, શેષશાયી વપુ ધારી;
 સો જનહિત અવતાર ધરિ, ભુવકો ભાર ઉતારિ. ૧૭
 ઐશ્વર્યાદિ ષટ્ ધર્મ, વ્યૂહ ચાર અરુ કાલ;
 માયા વિષ્ણુ બ્રહ્મ શિવ, ત્રિશુરૂપ જગ ખ્યાલ. ૧૮
 ઉત્પત્તિપોષન હરન, જુગજુગ ધરિ અવતાર;
 અંશકલા આવેશ કબુ. પૂર્ણ કૃષ્ણબપુ ધાર. ૧૯

૧૬. ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય, એ ૬ ધર્મોના ધર્મી પરાત્પર પુરુષોત્તમ છે, તે ધર્મી સ્વરૂપ નિત્ય કિશોરવયાકૃતિ અદ્ભુત અન્યુત સ્વરૂપ અતિશય અગમ્ય છે. તે સત્ ચિત્ આનંદ અપારરૂપે જગત્માં કીડારમણુ કરે છે.

૧૭. જે આદિ પુરુષ ધર્મી અવતારી પુરુષ તે જ પોતાનાં ધર્મ સ્વરૂપ પૈકીનું ૧ સ્વરૂપ શેષશાયી નારાયણરૂપ ધારણુ કરે છે. અને તે પોતાના ભક્તજનના હિતને સાર અવતાર ધારણુ કરી પૃથ્વીનો ભાર ઉતારે છે.

૧૮. ઐશ્વર્ય, વીર્ય, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય એ ૬ ધર્મ અને એ પ્રમાણે વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદુમ્ન અને અનિરુદ્ધ એ ૪ વ્યૂહ, અને કાળ, માયા (અવિદ્યા) ૧ વિષ્ણુ, ૨ બ્રહ્મા અને ૩ શિવજી એ ૩ ત્રણે ગુણ સત્ત્વ, રજ અને તમરૂપ જગતનો ખ્યાલ (લીલા) પરબ્રહ્મે ઉત્પન્ન કરેલો છે.

૧૯-૨૦ એ અનાદિ બ્રહ્મ તે જ યુગે યુગે અવતાર ધારણુ કરી ઉત્પત્તિ, પોષણ, (સ્થિતિ) અને લય, બ્રહ્મવિષ્ણુમહેશરૂપે

બ્રહ્મરૂપ સૃજિ જગત સખ, પોષણ બિંબરૂપ;
સંહારત શિવરૂપ બહે, આદિ પુરુષ જગભૂપ. ૨૦

ગુન લીલા બહુ ભાંતકી; રૂપ ધર્મ અરુ કીર્તિ;
એ સખ પ્રભુકે પ્રાકટયકે, કેા કહી સકે ચરિત ? ૨૧

તાતેં અધિક પ્રકાર હેં, તાકેા નાહિન પાર;
કેાન કહે ? અરુ કેા સુને ? કાકું હેં અધિકાર ? ૨૨

કહત મીમાંસક ઓર ઇક, કર્મહી ઇશ્વર આપ;
કર્મ કિયે તેં હોત સખ, સુખ દુઃખ પુણ્ય રૂ પાપ. ૨૩

કરે છે. કારણ કે પ્રભુ અંશકલા આવેશાદિરૂપે પ્રકટે છે, તથા કોઇક વખતે પૂર્ણરૂપ (પૂર્ણાવતાર) શ્રીકૃષ્ણરૂપને પણ ધારણ કરે છે. તે જ આદિપુરુષ અને અનંતકોટિ બ્રહ્માડેના નાયક જગતના ઇશ્વર છે.

૨૧. પ્રભુના ગુણ ચરિત્ર વિવિધ પ્રકારે અનંતરૂપ ધર્મ તે કીર્તિમારક છે, અને તે સર્વને પ્રભુએ જ પ્રકટ કરેલાં છે. તે અપાર હોવાથી તેનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર કહેવાને કોઇ પણ ક્યાંથી સમર્થ થઇ શકે ?

૨૨. એ કરતાં પણ વિશેષ પ્રકારનો અપાર મહિમા એ બ્રહ્મનો છે, તેથી તેનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવાને, કહેવાને કે શ્રવણ કરવાને પૂર્ણાધિકારી કોણ થઇ શકે ?

૨૩. મીમાંસકાનું કહેવું એવું છે કે, કર્મ જ જાતે ઇશ્વર છે, કારણ કે સત્ કર્મ, વા અસત્ (દુષ્ટ) કર્મ કરવાથી જ સુખ દુઃખ અને પુણ્ય પાપ ગણાય છે.

આત કહી યહુ સમુજિહેં, સ્વામી સેવક ધર્મ;
તીન અનાદિ કહત હેં, તીન બ્રહ્મકો ભર્મ. ૩૧

બ્રહ્મ અનાદિ એક હેં, સો કયોં તીન કહાય ?
તાતેં એ સંશયમયી, સમજ નહિ મનભાય. ૩૨

તિનકે કારનરૂપ હેં, કૃષ્ણ અક્ષરાતીત;
રામાનુજકી ગમ્ય હેં, નારાયણ જગહિત. ૩૩

રામાનુજકી ગમ્ય હેં, નારાયણકે રૂપ;
તિનકે કારનરૂપ હેં, કૃષ્ણ અક્ષર કે ભૂપ. ૩૪

સો જાને જો અનુભવેં, બેદ પુરાન અગમ્ય;

૩૧. પ્રભુ સ્વામી અને તેના પ્રત્યે જીવાત્માનો સેવકધર્મ એ વાત સમજવા જેવી છે, પરંતુ જીવ ઈશ્વર અને માયા એ ત્રણને અનાદિ કહેવાથી વેદાંતનો સિદ્ધાંત જે ૧ અદ્વિતીય બ્રહ્મ તે મટી ૩ બ્રહ્મ થાય છે.

૩૨. તેથી એ ૩ બ્રહ્મ તો સંશયમય છે, અને એ સમજણ મનમાં ગોઠતી નથી.

૩૩. કેમકે એ ત્રણે (જીવ, ઈશ્વર ને માયા) એ ત્રણેના કારણરૂપ અક્ષરાતીત પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે, તે પરાત્પર પુરુષોત્તમ લગી ન પહોંચતાં શ્રી રામાનુજસ્વામીની ગમ્ય જગતના હિતકારી શ્રીમન્નારાયણ પર્યંત જણાય છે.

૩૪. શ્રીરામાનુજચાર્યની નારાયણના રૂપપર્યંત ગતિ પહોંચેલી છે, પરંતુ તે શ્રીમન્નારાયણ તો સત્ત્વગુણરૂપ છે અને પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ તો અક્ષરાતીત, ત્રિગુણાતીત છે.

યહૂ તો અનુભવ હે મોહિ, લેખનપર સુરમ્ય. ૩૫

સો જાને જો અનુભવે, બેદ પુરાન અગમ્ય;

યહૂ તો અનુભવ ગમ્ય હેં, પરાત્પર પુરુષોત્તમ. ૩૬

જનકો યહૂ પ્રાગટ્ય હેં, પૂરન જાને સોય;

કે ઇનકી કરુનાદષ્ટિ, ભગવદ્દીયનકૂં હોય. ૩૭

એસો અરુ યહૂં ભાંતિ કરી, કહ્યો ન કહેવે યોગ;

ભગવદ્રસ આવેશતેં, બન્યો આપ સંજોગ. ૩૮

૩૫-૩૬. પરબ્રહ્મને વિષં મન, બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો પહોંચી શકતી નથી. વેદ પણ નેતિ નેતિ કહે છે, ત્યારે પુરાણોથી તો અગમ્ય હોય જ. માટે એ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ તો કેવળ અનુભવગમ્ય છે. યદ્યપિ વેદથી બ્રહ્મની પ્રતીતિ થાય છે ખરી, પરંતુ તે બ્રહ્મનું સંપૂર્ણ બોધન કેવળ જ્ઞાને કરીને યથાર્થ થઈ શકતું નથી, સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો જ્યારે વિજ્ઞાન એટલે બ્રહ્મનો દૃઢ નિશ્ચય થાય એવું પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર દર્શન કરી અનુભવે ત્યારે જ તે સમજી શકાય. તેવું અનિર્વચનીય છે, કારણ કે તે અતિરમ્ય સ્વરૂપ કેવળ લેખિની (કલમ) થી પર છે, લખી શકાવું પણ અશક્ય છે. પરાત્પર પુરુષોત્તમનું સ્વરૂપ જેને પ્રકટ અનુભવ થાય તે જ જાણી શકે છે.

૩૭. પ્રભુ જેને પ્રકટ થઈ સાક્ષાત્કાર દર્શન આપે છે ત્યારે જ તે, જેનું પ્રાકટ્ય છે તે પૂર્ણ જાણી શકાય, અથવા ભગવાનની કરુણાદષ્ટિ અનુગ્રહ થકી કોઈક રસિક વિરલા ભગવદ્દીય હોય તે જાણી શકે છે.

૩૮. બ્રહ્મનું સ્વરૂપ વાણીથી વર્ણી ન શકાય તેવું છે. પ્રભુ

આત કહી યહ સમુચ્ચિદે, સ્વામી સેવક ધર્મ;
તીન અનાદિ કહત વહે, તીન બ્રહ્મકો ભર્મ. ૩૧

બ્રહ્મ અનાદિ એક હે, સો કયેં તીન કહાય ?
તાતેં એ સંશયમયી, સમજ નહિ મનભાય. ૩૨

તિનકે કારનરૂપ હે, કૃષ્ણ અક્ષરાતીત;
રામાનુજકી ગમ્ય હે, નારાયણ જગદિત. ૩૩

રામાનુજકી ગમ્ય હે, નારાયણકે રૂપ;
તિનકે કારનરૂપ હે, કૃષ્ણ અક્ષર કે ભૂપ. ૩૪

સો જાને જો અનુભવે, બેદ પુરાન અગમ્ય;

૩૧. પ્રભુ સ્વામી અને તેના પ્રત્યે જીવાત્માનો સેવકધર્મ એ વાત સમજવા જેવી છે, પરંતુ જીવ ઇશ્વર અને માયા એ ત્રણને અનાદિ કહેવાથી વેદાંતનો સિદ્ધાંત જે ૧ અદિતીય બ્રહ્મ તે મંદી ૩ બ્રહ્મ થાય છે.

૩૨. તેથી એ ૩ બ્રહ્મ તો સંશયમય છે, અને એ સમજણ મનમાં ગોઠતી નથી.

૩૩. કેમકે એ ત્રણે (જીવ, ઇશ્વર તે માયા) એ ત્રણેના કારણરૂપ અક્ષરાતીત પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે, તે પરાત્પર પુરુષોત્તમ લગી ન પહોંચતાં શ્રી રામાનુજસ્વામીની ગમ્ય જગતના હિતકારી શ્રીમન્નારાયણ પર્યંત જણાય છે.

૩૪. શ્રીરામાનુજચાર્યની નારાયણના રૂપપર્યંત ગતિ પહોંચેલી છે, પરંતુ તે શ્રીમન્નારાયણ તો સત્ત્વગુણરૂપ છે અને પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ તો અક્ષરાતીત, ત્રિગુણાતીત છે.

યહૂ તો અનુભવ હે મોહિ, લેખનપર સુરમ્ય, ૩૫

સો જાને જો અનુભવે, બેદ પુરાન અગમ્ય;

યહૂ તો અનુભવ ગમ્ય હેં. પરાત્પર પુરુષોત્તમ. ૩૬

જનકો યહૂ પ્રાગટ્ય હેં, પૂરન જાને સોય;

કે ઇનકી કરુનાદષ્ટિ, ભગવદ્દીયનકૂં હોય. ૩૭

એસો અરુ યહૂ ભાંતિ કરી, કહ્યો ન કહેવે યોગ:

ભગવદ્રસ આવેશતેં, અન્યો આપ સંજોગ. ૩૮

૩૫-૩૬. પરબ્રહ્મને વિષં મન, ભુક્ષિ, ઈન્દ્રિયો પહોંચી શક્તી નથી. વેદ પણ નેતિ નેતિ કહે છે, ત્યારે પુરાણોથી તો અગમ્ય હોય જ. માટે એ પરબ્રહ્મસ્વરૂપ તો કેવળ અનુભવગમ્ય છે. યદ્યપિ વેદથી બ્રહ્મની પ્રતીતિ થાય છે ખરી, પરંતુ તે બ્રહ્મતું સંપૂર્ણ બોધન કેવળ જાને કરીને યથાર્થ થઈ શકતું નથી, સંપૂર્ણ જ્ઞાન તો જ્યારે વિજ્ઞાન એટલે બ્રહ્મનો દૃઢ નિશ્ચય થાય એવું પ્રત્યક્ષ સાક્ષાત્કાર દર્શન કરી અનુભવે ત્યારે જ તે સમજી શકાય. તેવું અનિર્વચનીય છે, કારણ કે તે અતિરમ્ય સ્વરૂપ કેવળ લેખિની (કલમ) થી પર છે, લખી શકાવું પણ અશક્ય છે. પરાત્પર પુરુષોત્તમતું સ્વરૂપ જેને પ્રકટ અનુભવ થાય તે જ જાણી શકે છે.

૩૭. પ્રભુ જેને પ્રકટ થઈ સાક્ષાત્કાર દર્શન આપે છે ત્યારે જ તે, જેનું પ્રાગટ્ય છે તે પૂર્ણ જાણી શકાય, અથવા ભગવાનની કરુણાદષ્ટિ અનુગ્રહ થકી કાષ્ઠક રસિક વિરલા ભગવદ્દીય હોય તે જાણી શકે છે.

૩૮. બ્રહ્મતું સ્વરૂપ વાણીથી વર્ણી ન શકાય તેવું છે. પ્રભુ

અવતારી સખકો મૂલ, કાહન કહ્યું સંપન્ન;
 યહ લીલા સમુઝે કહા? જયું શ્રવનન એક ખચન ૩૯
 સખ દેવ આશ્ચર્ય નહે, ગયે જૂ પ્રહ્લા પાસ;
 કહો કેન આનંદ થહુ? સહજ પ્રગટ સુખરાશ. ૪૦
 પ્રહ્લા કહ્યું જાનેં નહીં, મન જા પૂછેં બેદ.
 આનંદ પ્રગટ્યો જગતમેં, સો તુમ કહ્યું જાનો ભેદ. ૪૧

આવા જ છે. એમ એક જ પ્રકારે કહી શકાય તેવા નથી. માટે જેને ભગવદ્રમનો આવેશ થાય એવો સદાનો સયોગ પ્રભુકૃપાથી પ્રાપ્ત થયો હોય તે જ એ પ્રહ્લાના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાને તથા વર્ણન કરવાને યોગ્ય થઈ શકે છે.

૩૯. તે સર્વ અવતારોના અવતારીસૂત મૂળ સ્વયં અનાદિ ત્રિગુણાતીત પરબ્રહ્મ સર્વજ્ઞ છે, તેનું જ્ઞાન થવાને તેની કૃપા સિવાય કોઈ સંપન્ન થઈ શકે નહિ. માટે કેવળ શ્રવણ કૃપાથી કે વર્ણનરૂપ અધ્યયન, કે પ્રવચનથી પણ પોતાની મેળે ન સમજાય.

૪૦. વેદમાં એ પ્રહ્લાને આનંદરૂપથી વર્ણન કરેલ છે. તેથી આશ્ચર્ય થઈને એક સમયે સર્વે દેવો આનંદપ્રહ્લાના સ્વરૂપ વિષે પૂછવાને સાર પ્રથમ વેદને ભણનારા પ્રહ્લાજીના સત્યલોકમાં પ્રહ્લા જીની પાસે ગયા. તે પૂછ્યું કે—હે મહારાજ, તે આનંદસ્વરૂપ પ્રહ્લા કાણ છે? જે સહજ પ્રગટ થવા માત્રથી અગણિત સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૪૧. ત્યારે પ્રહ્લાજીએ વિચાર કર્યો કે, હું પણ તે પ્રહ્લાના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણી શકતો નથી, તેથી શબ્દપ્રહ્લારૂપ વેદથી નિશ્ચય

- એવનિ પ્રભાસું કહ્યો, હમકું બોહિત અગમ્ય;
 ઇન આનંદ કે મૂલસોં, નાહિન મેરે ગમ્ય. ૪૨
- યહુ આનંદ મૂલકો, નમન કરો સખ કોય;
 યહુ સ્વરૂપ સો જ્ઞાન હેં, યહી જનાવે સોય. ૪૩
- હમ યહુ આનંદવૃક્ષકેં, ફિરત ડાર અરુ પાત;
 યહુ આનંદકે મૂલકી, જ્ઞાનત નાહિન ખાત. ૪૪
- મૂલ સખન આનંદકી, સખ ધર્મ ગુન ભક્ત;
 સખે પ્રેમ સૌંદર્યસખ. સખની પ્રાન મન વ્રત. ૪૫

કરવા ધાર્યું. સ્વરૂપાત્મક શબ્દપ્રભ (વેદ) ની પાસે જઈ પ્રભાણએ પૂછ્યું કે જે આનંદ જગતમાં પ્રકટ થયો છે તેના મર્મ મને આપ સમજાવી કહો.

૪૨. ત્યારે વેદે પ્રભાણ પ્રત્યે કહ્યું કે મને પણ તે આનંદ-સ્વરૂપ પ્રભ બહુ જ અગમ્ય છે. તેથી એ આનંદના મૂળની મને પણ ગમ્ય નથી.

૪૩. તેથી એ આનંદના મૂળરૂપ પ્રભને સર્વ કોઈ નમન કરો. એ સ્વરૂપને તે જાણી શકે છે, જેને તે પ્રભ કૃપા કરીને જણાવે તે જાણે.

૪૪. અમે તો આનંદવૃક્ષને ફરનારાં ડાળાં પાંદડાં જેવા છીએ, અમે પણ એ આનંદપ્રભના મૂળ સ્વરૂપની વાતને જાણતા નથી.

૪૫. સર્વતું મૂળ એ આનંદ પ્રભ છે, અને તે આનંદ સ્વરૂપ પ્રભના જ મુળ ધર્મ ભગવદ્ભક્તને વિષે હોય છે. (આવે છે), કે જેણે કરીને તે પ્રેમી ભક્ત સ્નેહસૌંદર્યથી સર્વના પ્રાણને મનની વૃત્તિને ફરી લે છે એવો પરમ પ્રેમરૂપ તે આનંદ છે.

સખ મંગલ સામર્થ્ય સખ, હમ તુમ અરુ સંસાર;
યહુ જનતહુ સખનિકે, જીવન ધન આધાર. ૪૬

યહુ બેદકે બચન સુનિ, સખહીકે મન ભાયે;
શિવ બ્રહ્મા સખ દેવ મિલિ, કીયે દંડવત આયે. ૪૭

શાસ્ત્ર કહ્યો શ્રુતિયન લહ્યો, કહ્યો પુરાનન બેદ;
અક્ષરાતીત ત્રિગુનપર, પુરુષોત્તમ નિઃસંદેહ. ૪૮

સોઈ શ્રીકૃષ્ણ પરાત્પર, પૂર્ણબ્રહ્મ પરમાત્મ,
તિનકે અંશ સખ જગત હેં, વહુ બ્યાપક સર્વાત્મ. ૪૯

૪૬. સર્વ પ્રકારનું મંગલ, અને તમામ પ્રકારનું સામર્થ્ય,
અને અમે તમે તથા સમગ્ર જગત એ સર્વેને માટે એવું જાણીએ
છીએ કે તે સર્વના જીવનરૂપ સર્વસ્વધનરૂપ સર્વના આધારરૂપ છે.

૪૭. એ પ્રમાણે વેદનું વચન સાંભળી સર્વના મનમાં એ
ભાવ્યું. શિવજી બ્રહ્મા અને દેવતાઓએ મળીને તે આનંદસ્વરૂપ
બ્રહ્મને દંડવત પ્રણામ કર્યા.

૪૮. શાસ્ત્રોમાં જે આનંદસ્વરૂપ બ્રહ્મનું વર્ણન કરેલું છે,
જેને શ્રુતિઓએ જાણેલા છે, વળી જેનું વર્ણન પુરાણોમાં અને
વેદમાં છે તે બ્રહ્મ અગણિતાનંદ (પૂર્ણ પરમાનંદ), યજુર્વેદના
તૈત્તિરીયોપનિષદમાં કહેલું છે તે પરમાનંદ, અક્ષરશ્રી અને ત્રણે
ગુણથી પર જેને શ્રીપુરુષોત્તમ નામે કરીને વર્ણવેલા છે તે.

૪૯. નિઃસંશય તે જ અગણિતાનંદ શ્રીકૃષ્ણ પરાત્પર પૂર્ણ
બ્રહ્મ પરમાત્મા છે. તે તેના અંશરૂપ સર્વ જગત છે તે તે જ

ઈશ્વર દાસ ન હોય કબુ, દાસ ન ઈશ્વર હોય;
યાતે ઉભય અનાદિ હે, એક કહો મતિ કોય. ૫૫

બ્રહ્મ સોષ શ્રીકૃષ્ણ હે, પુરુષ પ્રકૃતિ કે મૂલ;
બ્રુગબ્રુગ અતિ અવતાર ધરિ, હરત ભક્ત ઉર સૂલ. ૫૬

સુની બાતે યહ મધ્વકી, શુદ્ધાદ્વૈતાચાર્ય;
બોલે બચન બિબેકસોં, સમુઝ ન મન અવધાર. ૫૭

તુમ બ્રુ કહત હો બ્રહ્મ હે, દ્વૈત સુબેદબિરુદ્ધ;
બ્રહ્મ દ્વૈત કબુ હે નહિ, નિત્યાદ્વૈત સુશુદ્ધ. ૫૮

૫૫. ઈશ્વર કંદિ પણ દાસપણું ધારણ કરી શકતા નથી, અને દાસ છે તે ઈશ્વર-સ્વામીપણું ધારણ કરી શકતા નથી, એમ દર્શાવી એ કારણથી સ્વામિસેવકભાવને અનાદિ કહી સ્વામિસેવકને એકત્વરૂપે ન કહેવાનું સમર્થન કરે છે,

૫૬. તે બ્રહ્મ તે શ્રીકૃષ્ણ જ અને તે જ પ્રકૃતિ અને પુરુષના મૂલ (પુરુષોત્તમ) છે. અને તે જ યુગેયુગે અવતાર ધારણ કરીને ભક્તના હૃદયની સર્વ પીડાને મટાડે છે.

૫૭-૫૮. મધ્વાચાર્યના મતની વાર્તા સાંભળી ગ્રંથકાર શ્રી શુદ્ધાદ્વૈત આચાર્યના સંપ્રદાયના હિમાયતી થઈ વિવેકની રીતે કહે છે કે, આપની સમજુતી મનમાં ઠસી શકે તેમ નથી. કારણ કે તમે તો કહો છો કે, બ્રહ્મ દ્વૈત છે. પરંતુ સ્વયં પ્રમાણરૂપ વેદ તો સ્પષ્ટ અદ્વૈત (એક જ) કહે છે. માટે દ્વૈત બ્રહ્મ કહેવા એ તો વેદવચનથી વિરુદ્ધ જાય છે માટે તે પ્રમાણપૂર્વક કેમ કહેવાય ?

ઉપાસનાકી રીત હિત, અંશ આપકો જીવ;
પ્રકટ ક્રિયો નિજરૂપતે અંશી અંશ-અભીવ. ૫૮

અંશી અંશકો મૂલ હે, યહ બિધિ જનિ બિબેક,
અંશરૂપહૂ આપકે, તાસોં કહિયે એક. ૬૦

છહાં સમઝ અતિસૂક્ષ્મ હેં, ચૂકત ગોતા ખાય;
સૂક્ષ્મદષ્ટિ સોચે નહિ, સો શંકર મિલિ જાય. ૬૧

કદિ પણ અહ દૈત હોય નહિ, કેમકે તે નિત્ય અદૈત અને તે
સારી રીતે શુદ્ધ છે, મારે અદૈત અહનો સિદ્ધાંત ત્યજતે દૈત
અહ કહેશે તો એ પક્ષ વેદસંમત નહિ ગણાય.

૫૮, અહની ઉપાસનાની રીતના કારણથી આપનો અંશરૂપ
જીવ પોતાનાં સ્વરૂપમાંથી પ્રભુએ પ્રકટ કરેલો છે, ભગદ્ગીતામાં
શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ કહ્યું છે કે સર્વ જીવો અનાદિકાળથી પ્રકટ થયા
ત્યારથી તે મારો અંશાંશસ્વરૂપ છે.

૬૦. અંશી પરમાત્મા તે અંશરૂપ જીવોનું મૂળ છે. એવી
રીતે પરમાત્મા સાથે જીવાત્માનો વિવેક રાખી અંશરૂપે પણ તે
પરમાત્મા છે મારે તેને અહથી પૃથગ્ (જુદા) ન કહેતાં અહરૂપ
જ કહો. દષ્ટાંતમાં જેમકે—અગ્નિ મૂળ છે તે તેમાંથી અનેક તણખા
રૂપ ચીણુગારીઓ જુદી નીકળે છે, તથાપિ તે સર્વ અગ્નિરૂપ જ
કહેવાય. તણખા કાંઈ તે મૂળ અગ્નિથી ન્યારા નથી. જે જેમાંથી
ઉત્પન્ન થાય તે તેનું જ રૂપ કહેવાય.

૬૧. અહીંનાં સમજણ બહુ સૂક્ષ્મ છે. જો આ મર્મ ચૂકી
જવાય તો જરૂર ગોયાં ખવાય. સૂક્ષ્મદષ્ટિથી શુદ્ધ અદૈત અહનો
સિદ્ધાંત વિચારે નહિ તો તે શંકરના કેવલાદૈતમાં મળી જાય.

કૃષ્ણ ઉપાસક મદ્વ હેં, ભક્તિ કે અનુસાર,
બ્રહ્મસુરૂપ અગમ્ય હી, પાવે નહિ કેા પાર.

૬૨

॥ इति मध्वसंप्रदायप्रकरणं सम्पूर्णम् ॥

अथ निम्बादित्यमतप्रकरणप्रारंभः

दुहा.

નિંબાર્કે યોં કહત હે, બ્રહ્મ સુ દ્વૈતાદ્વૈત;
બ્રહ્મજીવકી એકતા, ભાષત ઉપજે ભીત.

૬૩

જીવ બ્રહ્મમેં મિલિ રહ્યોં, અલગ કિયેતેં હોય;
કબુ ભીતર કબુ અલગ, યહ સંશય મિટે ન કોય. ૬૪
ઉપાસનાકી રીત સોં, બ્રહ્મ સ્વામી જિય દાસ,

૬૨. શ્રીમદ્વાચાર્યજીની ભક્તિ (વૈષ્ણવ) સંપ્રદાયમાં મુખ્ય ઉપાસ્ય શ્રીકૃષ્ણની છે, અને તે ભાવભક્તિને અનુસરીને છે. એ બ્રહ્મનું રૂપ અગમ્ય છે અને તેનો કોઇ પાર પામી શકે તેવું નથી.

૬૩. શ્રીનિમ્બાર્કાચાર્યનું કહેવું એવું છે કે, બ્રહ્મ દ્વૈત પણ છે અને અદ્વૈત પણ છે. અર્થાત્ એક પક્ષે ન રહેતાં એ પક્ષ દ્વૈત અને અદ્વૈત બન્ને પક્ષનો સિદ્ધાંત કહે છે. વળી જીવ અને બ્રહ્મ બન્નેની એકતા કહેતાં ભય ઉપજે છે.

૬૪. કહે છે કે જીવ બ્રહ્મમાં મળી રહેલો હતો, તેને અલગ (જુદો) કર્યાથી તે જુદો થયો છે. વળી કોઇ સમયે તે બ્રહ્મની અંદર અને કોઇ સમયે બ્રહ્મથી પૃથક્ (જુદો) છે, એ સંશયનું નિવારણ થઇ શકતું નથી.

ઉપાસનાકી રીત હિત, અંશ આપકો જીવ;
પ્રકટ ક્રિયો નિજરૂપતેં અંશી અંશ-અભીવ. ૫૯

અંશી અંશકો મૂલ હે, યહ ગિધિ જાનિ બિબેક,
અંશરૂપહૂ આપહેં, તાસોં કહિયે એક. ૬૦

ઇહાં સમજ અતિસૂક્ષ્મ હેં, ચૂકત ગોતા ખાય;
સૂક્ષ્મદષ્ટિ સોચે નહિ, સો શંકર મિલિ જાય. ૬૧

કદિ પણ અહ દૈત હોય નહિ, કેમકે તે નિત્ય અદૈત અને તે સારી રીતે શુદ્ધ છે, માટે અદૈત અહનો સિદ્ધાંત ત્યજીને દૈત અહ કહેશે તો એ પક્ષ વેદસંમત નહિ ગણાય.

૫૯, અહની ઉપાસનાની રીતના કારણથી આપનો અંશરૂપ જીવ પોતાનાં સ્વરૂપમાંથી પ્રભુએ પ્રકટ કરેલો છે, ભગદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ કહ્યું છે કે સર્વ જીવો અનાદિકાળથી પ્રકટ થયા ત્યારથી તે મારો અંશાંશસ્વરૂપ છે.

૬૦. અંશી પરમાત્મા તે અંશરૂપ જીવોનું મૂળ છે. એવી રીતે પરમાત્મા સાથે જીવાત્માનો વિવેક રાખી અંશરૂપે પણ તે પરમાત્મા છે માટે તેને અહથી પૃથક્ (જુદા) ન કહેતાં અહરૂપ જ કહો. દષ્ટાંતમાં જેમકે—અગ્નિ મૂળ છે તે તેમાંથી અનેક તણખા રૂપ ચીણુગારીઓ જુદી નીકળે છે, તથાપિ તે સર્વ અગ્નિરૂપ જ કહેવાય. તણખા કાંઈ તે મૂળ અગ્નિથી ન્યારા નથી. જે જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે તેનું જ રૂપ કહેવાય.

૬૧. અહીંઆં સમજણ બહુ સૂક્ષ્મ છે. જો આ મર્મ ચૂકી જવાય તો જરૂર ગોયાં ખવાય. સૂક્ષ્મદષ્ટિથી શુદ્ધ અદૈત અહનો સિદ્ધાંત વિચારે નહિ તો તે શંકરના કેવલાદૈતમાં મળી જાય.

આચાર્ય સુ ચારો ભયે બ્રહ્મન કુલ અવતાર;
ભક્તિપંથ વિસ્તારહિત અંશી અંશ નિર્ધાર. ૬૯

શ્રીવલ્લભ આચાર્ય અરુ, સુત શ્રીવિઠ્ઠલરાય;
એ હું પૂરન બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ નિગમ ગુન ગાય. ૭૦

સુનો પુરાતન ગાત ઇક, વિષ્ણુસ્વામીકી જેહ;
નિગમાગમ શ્રુતિ સ્મૃતિ સકલ, પુરાન પાઠી તેહ. ૭૧

મત અનુસાર પુરાનમેં, ઇશ્વર કહે અનેક;
ચિત ચિતા ઉત્પન્ન ભઈ, નિશ્ચય ભયો ન એક. ૭૨

તાતે ક્રિયો ઉપાય ઇક, સાજ ભોગ સખ આન;
ચાકે ભોગી નહીં દિખે, સમ્મ દિન તજ પ્રાન. ૭૩

૬૯. એ પ્રમાણે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ચારે મુખ્ય આચાર્યોએ બ્રહ્મણના કુળમાં અવતાર ધારણ કર્યો. ભગવદ્ભક્તિમાર્ગનો વિસ્તાર કરવાને સાર અંશી અંશની ઉપાસનાનો પણ નિર્ધાર કર્યો.

૭૦. શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને તેમના પુત્ર શ્રીવિઠ્ઠલેશાચાર્ય એ બન્ને પૂર્ણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ કે જેતું વેદમાં ગુણગાન કરેલું છે, તેમના અવતારરૂપ છે. આ વિષયમાં પદ્મપુરાણે તથા બ્રહ્માંડપુરાણે ઇસાદિ અનેક ગ્રંથોમાં અનેક પ્રમાણો છે.

૭૧-૭૪. શ્રીવિષ્ણુસ્વરૂપનાં સાક્ષાત્કાર (પ્રત્યક્ષ) દર્શન થયાનો સાર છે. વિશેષ વિસ્તારરૂપ આખ્યાયિકા શ્રીવિષ્ણુસ્વામીની પરિચર્યામાં છે-શ્રીવિષ્ણુસ્વામીએ કવી પરિચર્યા કર્યાથી બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થયો તેનું વર્ણન છે.

બ્રહ્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણ હેં, લીલા જગત્પ્રકાશ.

કબહૂ સંકેલન કરે, કબહૂ પ્રકટ કરી દેત;

તાતેં કછુ કહત ન બને બ્રહ્મરૂપ કો હેત.

સંશયકી યહ બાત સુની, શુદ્ધાદ્વૈતી જુ ભાખી;

છાંડિ ભર્મ સબ ચિત્તકો, શુદ્ધાદ્વૈત હિ રાખી,

આચાર્યન સંજ્ઞાનમેં, નિંબાર્ક હેંહી નાંહિ;

ભાષ્ય ક્રિયો ઇનહિં નહીં, યાતેં ભજની માંહિ.

૬૫. બ્રહ્મની ઉપાસનાની રીતથી બ્રહ્મને સ્વામી, અને જીવેનો દાસ કહી તે બ્રહ્મરૂપ શ્રીકૃષ્ણની એ સંપ્રદાયમાં ઉપાસના છે અને તે બ્રહ્મની લીલા જગત્માં પ્રકાશ કરી રહેલી છે.

૬૬. કોઈ વખતે તે બ્રહ્મ એ લીલાને સંકલી લે છે અને કોઈ સમયે પ્રકટ (આવિર્ભાવ) કરે છે. તેથી કશું નિશ્ચયાત્મકપણે કહેવું સંભવતું નથી કે બ્રહ્મના રૂપનો હેતુ શો છે ?

૬૭. આ પ્રમાણે સંદેહપણની વાત સાંભળી ગ્રંથકાર શુદ્ધાદ્વૈતબ્રહ્મનો સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરી, તે રીતે જ્ઞાન ધરાવી ઉપાસના કરે અને ચિત્તમાં જે ભર્મ (ભ્રમ=સંદેહ) છે તે ટાળો એમ કહે છે.

૬૮. આચાર્યકાટિની સંજ્ઞામાં શ્રીનિમ્બાર્કાચાર્ય કહેવાતા નથી. તેનું કારણ એવું છે કે, તેમણે વેદાંતસૂત્રરૂપ (વ્યાસસૂત્ર) ઉપર ભાષ્ય કરેલું નથી અને સૂત્રનું ભાષ્ય કર્યા વગર આચાર્યકાટિમાં ન ગણાય. માટે તે “ભજની”ની ગણનામાં કહેવાય છે. નિંબાર્કનું ભાષ્ય હાલમાં છપાઈને બાહાર આવેલું છે, કદાચ કવિશ્રીને તેની માહિતી નહિ હોય.

આચાર્ય સુ ચારો ભયે બ્રાહ્મન કુલ અવતાર;
લક્ષ્મિપંથ વિસ્તારહિત અંશી અંશ નિર્ધાર. ૬૯

શ્રીવલ્લભ આચાર્ય અરુ, સુત શ્રીવિકૃલરાય;
એ હું પૂરન બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ નિગમ ગુન ગાય. ૭૦

સુનો પુરાતન બાત ઇક, બિષ્ણુસ્વામીકી જોહ;
નિગમાગમ શ્રુતિ સ્મૃતિ સકલ, પુરાન પાઠી તેહ. ૭૧

મત અનુસાર પુરાનમેં, ઇશ્વર કહે અનેક;
ચિત ચિંતા ઉપન્ન ભઈ, નિશ્ચય ભયો ન એક. ૭૨

તાતે ક્રિયો ઉપાય ઇક, સાજ લોગ સખ આન;
ચાકે લોગી નહીં દિખે, સક્ષમ દિન તજ પ્રાન. ૭૩

૬૯. એ પ્રમાણે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના ચારે મુખ્ય આચાર્યોએ બ્રાહ્મણના કુળમાં અવતાર ધારણ કર્યો. ભગવદ્ભક્તિમાર્ગનો વિસ્તાર કરવાને માટે અંશી અંશની ઉપાસનાનો પણ નિર્ધાર કર્યો.

૭૦. શ્રીવલ્લભાચાર્ય અને તેમના પુત્ર શ્રીવિકૃલેશાચાર્ય એ બન્ને પૂર્ણ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ કે જેનું વેદમાં ગુણગાન કરેલું છે, તેમના અવતારરૂપ છે. આ વિષયમાં પદ્મપુરાણે તથા બ્રહ્માંડપુરાણે ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથોમાં અનેક પ્રમાણો છે.

૭૧-૭૪. શ્રીવિષ્ણુસ્વરૂપનાં સાક્ષાત્કાર (પ્રત્યક્ષ) દર્શન થયાનો સાર છે. વિશેષ વિસ્તારરૂપ આખ્યાયિકા શ્રીવિષ્ણુસ્વામીની પરિચર્યામાં છે-શ્રીવિષ્ણુસ્વામીએ કેવી પરિચર્યા કર્યાંથી બ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થયો તેનું વર્ણન છે.

સમમ દિન દરસન દિયે, પૂરન બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ;
 તબહી ઉપાસન દઢ ભયો, પૂજ સખ મન તૂળુ. ૭૪
 તાકે અધિપતિ ભયે, શ્રીમદ્ભક્ષ પૂરનકામ,
 દૈવી સખ સેવક કિયે, દાન ઉભય દે નામ. ૭૫
 સૃષ્ટિ ચાર પ્રકારકી, ભગવદકી જગ જાન;
 દૈવી પ્રવાહી આસુરી, દૈવી દ્વિવિધ પ્રમાન. ૭૬
 મર્યાદા અરુ પુષ્પસો મિલે, આસુરી જાય;
 અનુકંપા ઉત્પન્ન ભઈ, તાહિત પ્રકટે આય. ૭૭
 પુષ્ટિ સૃષ્ટિ કે જીવ સખ, શ્રીમદ્ભક્ષકે દાસ;

૭૫. એ શ્રીવિષ્ણુસ્વામિસંપ્રદાયના શ્રીમદ્ભક્ષભાત્યાર્યજી માલીક
 યથા તથા આત્યાર્યપદ ધારણ કરી દૈવી જીવોને શરણ લઈ શરણા-
 ગતિપૂર્વક અષ્ટાક્ષર, પંચાક્ષર એ ઉભય મંત્રનું દાન દીધું.

૭૬. સૃષ્ટિ ૪ પ્રકારની શ્રી ભગવાને પ્રકટ કરેલી છે. ભગવદ્-
 ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુન પ્રત્યે માત્ર ૨ એ પ્રકારની
 જ આ સૃષ્ટિ હોવાનું કહેલું છે. અહીં ૪ પ્રકાર છે. તેમાં મુખ્ય
 ત્રણ છે: દૈવી, પ્રવાહી, આસુરી. પહેલી દૈવી સૃષ્ટિ કહી તેના પેટા-
 ના ૨ એ પ્રકાર છે. (૨) મર્યાદા-વચનદ્વારાએ પ્રગટ કરી તે. (૪)
 પુષ્ટિ-પોતાના શ્રીઅંગથી ઉત્પન્ન કરી તે.

૭૭. મર્યાદાસૃષ્ટિ અને પુષ્ટિસૃષ્ટિ તે પણ આસુરી સંપત્તિ-
 વાળી પ્રવાહસૃષ્ટિમાં ભળવા (મળવા) લાગ્યાથી શ્રીભગવાને કૃપા
 કરી તેમને આસુરી સૃષ્ટિથી અલગ કરવાને સારુ તેમના હિતાર્થે
 શ્રીમહાપ્રભુ પ્રગટ થયા.

અસુરનતેં ન્યારે કિયે, પૂરી સખ મન આસ. ૭૮

સેવા કરી સિખાઈ સખ, શ્રુતિ ગોપીનકી રીત;
પૂરન બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણસોં, તન મન ધન દે પ્રીત. ૭૯

પિતા સરીખો પુત્ર નહિં, કહા રંક કહા ભૂપ;
યેં શ્રીબલ્લભકે બંસમેં, સખહી બલ્લભરૂપ. ૮૦

શુદ્ધાદ્વૈતાચાર્ય અરુ, માયાવાદી વાદ;
કહુક કહૂં બિસ્તાર કરી સુનતહીં ઉપજે સ્વાદ. ૮૧

૭૮. પુષ્ટિસૃષ્ટિના દેવી જીવે સર્વ શ્રીવલ્લભાચાર્યજીને શરણે ગયા તેમને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ આસુરી સંપત્તિથી ન્યારા કરી તેમના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કર્યા.

૭૯. એ પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવોએ શ્રીપુરુષોત્તમની સેવા કેવી રીતે કરવી તેની રીત પોતે સેવામાર્ગ પ્રગટ કરી દેખાડી. શ્રુતિરૂપા શ્રી ગોપીજનનો અપૂર્વ ગાઢ સ્નેહરસ તને મને અને ધને કરીને શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા ઉપર જેવો હતો તેવી નિષ્કામ પ્રેમભક્તિ તે પૂર્ણ બ્રહ્મ ઉપર રાખવાનું શીખવ્યું.

૮૦. જગત્માં સામાન્ય રીત એવી હોય છે કે, પિતાના જેવો પુત્ર સર્વ રીતે હોઈ શકતો નથી-પછી ગમે તો તે રાંક હોય કે રાજા હોય. પરંતુ શ્રીવલ્લભાચાર્યના વંશમાં તો સર્વે શ્રીવલ્લભ-દેવના રૂપવત્ છે. કેમકે શ્રીમદ્વિઠ્ઠલેશાચાર્યજીએ શ્રીમદાચાર્યજીના સર્વોત્તમસ્તોત્રમાં લખ્યું છે કે પોતાના વંશને વિષે પોતાનું સર્વ માહાત્મ્ય સ્થાપન કરેલું છે.

૮૧. હવે શુદ્ધાદ્વૈતસંપ્રદાયના આચાર્ય અને માયાવાદીના

માયાવાદી કહત હે, મિથ્યા સખ સંસાર;

જન્મ મરન કયોં હોત હે? માયા કે અનુસાર. ૮૨

માયા મિથ્યા હે સદા, તાકી કૃતિ સખ જગત;

બ્રહ્મ કહત તુમ જાહિકોં, સો શ્રુતિ કહે અવ્યક્ત. ૮૩

બરન નહીં કછુ બ્રહ્મ કે; નહીં કછુ આકાર;

તાકોં તુમ કયોં કહત હો? પુરુષોત્તમ સાકાર? ૮૪

ચહ સુનિ બોલે આપ, શ્રીબલ્લભ વચ ગંભીર;

શ્રુતિ સ્મૃતિ બેદ પુરાનમત, આગદ સુ નિર્ધારી. ૮૫

વાદતું વર્ણન કંઈક વિસ્તાર કરીને કહું છું કે જે સાંભળવાથી સ્વાદ (રસ) ઉપજશે.

૮૨. માયાવાદી કહે છે કે એક બ્રહ્મ જ સત્ય છે અને જગત્ તે મિથ્યા છે. જન્મમરણ કેમ થાય છે? તે માયાથી થાય છે.

૮૩. હમેશાં માયા એ મિથ્યા બોલે. પદાર્થ છે અને તે કારણોએ માયાની કૃતિથી થયેલું સર્વ જગત્ તે પણ મિથ્યા છે. અને તમે જેને બ્રહ્મ કહો છો તેને શ્રુતિ અવ્યક્ત કરીને વર્ણવે છે.

૮૪. તે બ્રહ્મનો કોઈ વર્ણ કે આકાર નથી, છતાં તેને સાકાર તરીકે કેમ સ્થાપન કરે છે? શ્રુતિ કહે છે કે તેને ચરણ-હાથ-કે નેત્ર કે કંઈ પણ વર્ણ નથી.

૮૫. એવું સાંભળીને શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ ગંભીર વચનથી કહ્યું કે-અમે કહીએ છીએ તે મત શ્રુતિ સ્મૃતિ પુરાણ શાસ્ત્રથી નિશ્ચય-પૂર્વક છે. તમે જે કહો છો કે જગત્ સર્વ મિથ્યા છે તે વગર

તું જુ કહત મિથ્યા સકલ, બિનુ સમુજનકી વાત;
બ્રહ્મ નિત્ય સાકાર હેં, શુદ્ધ જગત બિખ્યાત. ૮૬

બ્રહ્મ નિત્ય હેં નિત્ય સખ, અક્ષર માયા તત્ત્વ,
માયા ગુન સખ જગત હેં, જાનિ લેહુ સખ સત્ત્વ. ૮૭

માયાવાદી કહત તખ રજજી સર્પ દષ્ટાંત;
ગિરિ તમ રજજી દેખિકે હોત સર્પકી બ્રાંત ? ૮૮

સર્પ સત્ય કછુ હેં નહીં, બ્રાંતિસૂં ભય માનિ,
એસેં મિથ્યા જગત સખ; માયા સો બ્રહ્મ જાનિ. ૮૯

સમજની વાત છે, કેમકે બ્રહ્મ નિત્ય છે તે તે દિવ્ય સાકાર છે. અને તે જ બ્રહ્મનું કાર્ય જગત્ હોવાથી છે જગત્ પણ શુદ્ધ સાકાર છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે.

૮૭. બ્રહ્મ જેવી રીતે નિત્ય છે તેવી જ રીતે સર્વ અક્ષરાત્મક જગત્ પણ નિત્ય છે એમ વિષ્ણુપુરાણે કહેલું છે, વળી તત્ત્વ સદા અક્ષય રહે છે. અક્ષરમાંથી માયાતત્ત્વ પ્રગટ થયું છે માટે તે બ્રહ્મના ગુણ પણ જગત્માં સત્ત્વરૂપે સર્વ સત્ય છે. પરબ્રહ્મની અનંત શક્તિઓ પૈકીની અવિદ્યા (માયા) શક્તિ તે પણ સત્ય છે.

૮૮, માયાવાદી કહે છે કે-જેવી રીતે દોરડી પડી હોય તે અંધારામાં તે દોરડીને જોઈને સાપરૂપ ભયની બ્રાંતિ થાય છે.

૮૯. પરંતુ ત્યાં કાંઈ સાચો સાપ હોતો નથી તથાપિ બ્રાંતિ થવાથી ભય (ડર) લાગે છે એવી જ રીતે જગત્ પણ સર્વ માયાથી બ્રાંતિરૂપે સાચું લાગે છે બાકી ખરેખર વાસ્તવિક રીતે તે સર્વ જગત મિથ્યા જ છે.

યહ સુનિ શુદ્ધાદૈત કે, આચાર્યજી કહી જાનિ;
 આગમ શ્રુતિ સ્મૃતિ સકલ, નિત્ય બ્રહ્મ બખાનિ. ૬૦
 એક દૃષ્ટાંત સુનિ, શ્રીભાગવતકી જાનિ,
 નૃસિંહ પ્રકટ જડસ્તંભતે, દૃઢ પ્રહલાદ હિં જાનિ. ૬૧
 જેવરિતમ બ્રમ યહુ, અરુ સર્પરૂપ હૂ બ્રહ્મ;
 સર્પ આદિ જો હેં નહિ, તો કયોં ઉપજ્યો બ્રમ ? ૬૨

૬૦. એવું સાંભળી શુદ્ધાદૈતાચાર્યજીએ કહ્યું કે, આગળ
 શાસ્ત્ર અને શ્રુતિ સ્મૃતિ સર્વે જગત બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાનું કથન
 કરે છે. બ્રહ્મમાં જગતનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ થાય છે વળી
 શ્રુતિ આનંદરૂપ બ્રહ્મને અપ્રાકૃત કર (હાથ) ચરણ, મુખારવિંદ
 અને ઉદરાદિ હોવાનું સ્પષ્ટ કહે છે, તેથી પ્રભુ અપ્રાકૃત (દિવ્ય)
 સાધાર મૂર્તિમાન છે. માત્ર પ્રાકૃત આધારનો નિષેધ કરે છે. બ્રહ્મનાં
 સાધારરૂપનું પ્રતિપાદન વેદનાં પુરુષસૂકતે પ્રસિદ્ધ રીતે કરેલું છે.
 શ્રુતિ કહે છે કે—તે બ્રહ્મ પ્રાકૃત હાથ વગર પણ ગ્રહણ કરી શકે
 છે. અને પ્રાકૃત ચરણ નહીં છતાં ચાલી શકે છે અને પ્રાકૃત ચક્ષુ
 નહીં છતાં સર્વત્ર જોઈ શકે છે.

૬૧. વળી એક દૃષ્ટાંત શ્રીમદ્ભાગવત સપ્તમસ્કંધનું છે. શ્રી-
 નૃસિંહ ભગવદ્વતાર જડ થાંભલામાંથી પ્રકટ થઈ પ્રહલાદજી ભક્તની
 દૃઢ પ્રતીતિ સાધાર સગુણ બ્રહ્મ સ્વરૂપની હતી તે શ્રદ્ધાને પ્રભુએ
 અચળ કરી હતી.

૬૨. રજજીસર્પના દૃષ્ટાંતના બ્રમનો ઉત્તર કહે છે કે તમના
 સંયોગથી બ્રમ થયો કે દોરડી છતાં સાપ મનાયો. એમ તમે કહો
 છો. પરંતુ મૂળે વસ્તુતઃ સત્યરૂપ સર્પ જો હતો તે સાચી વસ્તુ પૂર્વે

જ્ઞાનાજ્ઞાન રુ કર્મ ક્ષલ, સુખં દુઃખ પુણ્ય રુ પાપ;
કર્તા લોકતા દંડદા લીલાહિત બ્રહ્મ આપ. ૯૩

સર્પ બ્રાંતિભય ભાજ ગિરિ, લગે ચોટ ચલિ દોહાઉ;
સો જૂઠા કે સત્ય હેં ? કહો ખાત હમસોઉ. ૯૪

સ્વપ્નાંતર સ્ત્રીસંગતે, વીર્ય સ્ખલિત નહેં જાય;
સો જૂઠા કેસેં લહે ? સમુજિ લેહુ યહ ન્યાય. ૯૫

જોઈ હતી અથવા શ્રવણ કરી હતી, તે સર્પદંશથી મૃત્યુ થાય છે એવું જ્ઞાન સાચી શક્તિના પ્રભાવનું હતું તો જ તેના જેવી આકૃતિ-રૂપ દોરડી જોઈને સાચાની બ્રાંતિ થઈ, પરંતુ જો મૂળે વસ્તુતઃ સત્ય વસ્તુરૂપ સર્પ જ જો ન હોત તો તેનો ભ્રમ કદિ પણ ન ઉપજત. માટે ભ્રમ પણ સત્ય વસ્તુનો જ થાય.

૯૩. જ્ઞાન, અજ્ઞાન અને કર્મફળ-સુખ, દુઃખ, પુણ્ય અને પાપ તથા કર્તા લોકતા અને દંડરૂપ શિક્ષાના કર્તા એવી સર્વ લીલા બ્રહ્મ પોતે જ કરે છે.

૯૪. દોરડીને વિષે સર્પ હોવાની જુઠી બ્રાંતિ રાખી. સાચો સર્પ હોવાથી તે સાપના ભયે કરીને નાસતાં પડી જવાથી વાગે. અને તેથી લોહી (રુધિર) નીકળે છે એ જુઠું છે કે સત્ય છે ?

૯૫. સ્વપ્નાંતરમાં સ્ત્રીસંગ થાય છે, ત્યારે તે પુરુષની સમીપમાં કે સંગમાં સ્ત્રી હોતી નથી, છતાં પણ તેવા સ્વપ્નસંયોગમાં પણ વીર્ય સ્ખલિત થઈ જાય છે તે શું જુઠું હોય છે ? એને કાંઈ પણ જુઠું નહિ જ કહે. એ જ રીતે જણાશે કે ભ્રમ પણ સત્ય વસ્તુનો જ થઈ શકે અસત્ય વસ્તુનો કદિ પણ ભ્રમ થાય જ નહિ.

ઇત્યાદિક બહુબચનતે, સંમુખાયો સિદ્ધાંત; ...
 કારન બકો નિત્ય સો, કાર્ય હુ નિત્યાબ્રાંત. ૬૬
 વર્ણ અવર્ણ હુ શ્રુતિ કહે, બ્રહ્મ દિવ્ય શુદ્ધ સાકાર;
 નિરાકાર ઇત્યાદિ સો ખોજત ચે બ્રહ્મ અપાર. ૬૭
 મૂલ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણકો ધામ સુ અક્ષર બ્રહ્મ;
 પૂર્ણાનંદ શ્રીકૃષ્ણ ઇક પ્રકૃતિ પુરુષ કે મર્મ. ૬૮

૬૬. ઇત્યાદિક અનેક વચનોથી સિદ્ધાંત સમજાવ્યો કે, જેનું કારણ નિત્ય છે. તેનું કાર્ય પણ નિત્ય અને અબ્રાંત જ હોય છે.

૬૭. શ્રુતિઓ બ્રહ્મના સ્વરૂપ વિષે વર્ણ અને અવર્ણ બન્ને રીતે કહે છે, એ ઉભય શ્રુતિઓ ને કે જૂદે જૂદે ઠેકાણે લખેલી છે, તથાપિ તે ઉભયનો સત્યાર્થ નિર્ણય સમજવા સાર એ ઉભય શ્રુતિઓનાં વચનોને બંને એકમેકની જોડે જ લખ્યાં હોય તેવી રીતે બન્ને શ્રુતિઓને સાથે રાખીને અર્થ કરવામાં આવે તો સ્પષ્ટ સિદ્ધાંત જણાઈ આવે છે કે—નિરાકારપરત્વની શ્રુતિનો આશય બ્રહ્મની આકારતાપરત્વે છે તથા પ્રાકૃત આકારમાત્રનો નિષેધ કરે છે, અને સાકારપરત્વની શ્રુતિઓનો આશય બ્રહ્મનું રૂપ અપ્રાકૃત=દિવ્ય સાકાર હોવાનું કહે છે. અર્થાત્ બ્રહ્મને કાંઈ પણ આકારના તો કહેવા જ પડશે. અર્થાત્ બ્રહ્મ સાકાર છે એમ તો નિશ્ચય જણાય છે.

૬૮. મૂલ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ અક્ષર બ્રહ્મ છે અને ભગવદ્ ગીતામાં અક્ષરબ્રહ્મયોગ નામના અધ્યાયમાં શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માએ અર્જુન પ્રત્યે કહેલું છે. પૂર્વે કહી ચૂક્યા છીએ કે—અક્ષર બ્રહ્મ પર્યંત તો ગણિતાનંદ છે અને અગણિતાનંદ તો એક શ્રીકૃષ્ણ જ છે. અને તે સ્વયંબ્રહ્મનાં જ પુરુષ પ્રકૃતિ આદિ સ્વરૂપો છે.

અક્ષર નારાયણ પ્રકૃતિ દૈવી ત્રિગુણમય જગત.
 ગણિતાનંદમયાદિ સખ પૂર્ણાનંદ પ્રિય ભક્ત. ૯૯
 નિગમાગમ શ્રુતિ સ્મૃતિ સકલ, પુરાન ગીતા સાર;
 સેવા હરિ ગુરુ ભક્ત રતિ નિશદિન નામોચ્ચાર.
 જ્યેં અકાર સખ ઝરનમેં, ત્યેં હરિ સખ જગ જાન;
 ભલો ચાહિ સખકો સદા જ્યો પોખત નિજ પ્રાન. ૧૦૦
 ભક્તિ હે ભગવંતકી, દશધા જાની પ્રકાર;
 શ્રવણ રુ કીર્તન સ્મરણ પદસેવન અર્ચન સાર. ૧૦૧

૯૯. અક્ષર તે નારાયણની દૈવી પ્રકૃતિ અને તે ત્રિગુણમય જગતમાં છે. અક્ષર પર્યંતનો સર્વ ગણિતાનંદ છે અને પૂર્ણાનંદ તો શ્રીહરિ જ છે માટે તેમના ભક્તજનોને તે પૂર્ણાનંદ (પરમાનંદ) જ પ્રિય હોય એ સ્વાભાવિક છે.

૧૦૦. જેવી રીતે સર્વ વર્ણ (અક્ષર) માં “અ” કાર રહેલો હોય છે તેમજ “અકાર”રૂપ શ્રીહરિ સમગ્ર જગતને વિષે વ્યાપ્તપણે ધિરાજે છે.

૧૦૧ થી ૧૦૪ સુધી. શ્રીભગવાનની ભક્તિ દશ પ્રકારની છે. ભક્તિનું નામ. ભક્તિ કરનારનું નામ.

૧. શ્રવણ. (પરીક્ષિત) ૨. કીર્તન. (શુકદેવજી) ૩. સ્મરણ. (પ્રહલાદ) ૪. ચરણસેવન. રમા—(લક્ષ્મીજી) ૫. અર્ચન—પૂજન. (પૃથુરાજ) ૬. વંદન. (અકૂર) ૭. દાસ્ય. (હનુમાનજી) ૮. સખ્ય—મિત્રતા. (અર્જુન) ૯. આત્મનિવેદન. (બલિરાજ) ૧૦. પ્રેમલક્ષણ અથવા પરાભક્તિ. (વ્રજભક્ત).

વંદન દાસ્ય રુ સખ્યતા, આત્મનિવેદન આદિ,
નવધાકે કલ જાનિયે પ્રેમલક્ષણાસ્વાદ. ૧૦૨

પરીક્ષત શુક પ્રહલાદ અરુ રમા પૃથુ અકૂર;
હનૂમાન અર્જુન ખલિં બજજનહિં ભરપૂર. ૧૦૩

ઔર હું નવધા ભક્તિકે પુષ્ટ ભક્ત લે જાનિ,
સુખોધિની નિજ ગ્રંથમેં વલ્લભ કહે બખાનિ. ૧૦૪

ચહુબિધ દશધા ભક્તિ કરી, પુરુષોત્તમ પ્રિય હોય;
લીલા નિત્ય નિકુંજમેં, વિલાસત નિસદ્દિન સોય. ૧૦૫

સત્ય ખાત ખંડે નહીં, ધર્મવંતકી રીત;
ખંડે ખંડન હોય નિજ, હારેં બાજી ઝીત. ૧૦૬

૧૦૫. એ પ્રમાણે દશવિધા ભક્તિ કરે, તે શ્રીપુરુષોત્તમની પ્રસન્નતા મેળવનારો પ્રિય ભક્ત થાય છે. અને શ્રીભગવાનની અખંડ લીલા નિકુંજસ્થાનમાં પ્રભુ સાથે અખંડ અલૌકિકસાસ્વાદરૂપ વિલાસ કરે છે.

૧૦૬. ધર્મવંત પુરુષની એ રીત છે કે, જે વાત સત્ય છે તેનું કદિ પણ ખંડન ન કરે. કારણ કે સત્ય ધર્મનું ખંડન કરવા જતાં તો સત્ય ધર્મ તો ખંડિત નહીં જ થાય. પરંતુ ઉલટું ખંડન કરનારનું જ ખંડન થશે. તે કાતી પેઠે કે-દૃષ્ટાંતમાં જેમ જે બાજીમાં ઝીત મેળવી પાકી સોગઈ થયલી હોય છતાં તેને ગાંડી કરી બહાર કાઢે તો તે સોગઈ જરૂર ગમે ત્યાં પણ માર ખાય તેમ.

હરિ ગુરુ હરિજન દ્રોહી, દ્વિજ સોઘ અધર્મી ભૂપ;
સંગ સકલ પરિકર લિયે, પરે નરક કે કૂપ. ૧૦૭
ખિલા સાધન ઉંચ કુલ, રાજ્ય દેહુ ધન પાય;
ઠેં મદાંધ ખંડે ધરમ, પાપરૂપ ઠે જાય. ૧૦૮
પરસ્ત્રીગમની અમલી ખલ, ચોર ધાતી કરી સંગ;
અંતે નરક કે કુંડ પરિ, રોગી ઠે સખ અંગ. ૧૦૯
સખ સુખદાયક હરિભજન, ખિનુ શ્રમ હરિ સમ હોય;
ચલ્યો જાય ખેકુંઠમેં, પલા ન પકરેં કોય. ૧૧૦

૧૦૭. હવે અધર્મીનો શિરોમણિ કાણુ તે વિષે કહે છે કે—જે શ્રીહરિ શ્રીસદ્ગુરુ કે ભગવદ્ભક્ત કે દ્વિજ (બ્રાહ્મણ) તેનો દ્રોહ કરે તે દ્રોહી પુરુષને મહાન્ અધર્મી જાણવો અને તે અધર્મી પોતાના સર્વસંગી પરિકરને લેખને અધોગતિરૂપ નરકરૂપમાં પડે છે.

૧૦૮. જે મદથી આંધળા જેવા બનીને સત્ય ધર્મનું ખંડન કરે છે તે તેની સર્વ કૃતિ પાપરૂપ થઈ જાય છે.

૧૦૯. અસત્ પુરુષનો સંગ ન કરવો તે સારૂ તેવા જનોનાં લક્ષણ કહે છે કે—(૧) જે પરસ્ત્રી સાથે ગમન કરતો હોય, (૨) જે અપ્રીણાદિ દુર્વ્યસનવાળો હોય, [૩] ખળ હોય, [૪] ચોર હોય, [૫] ધાતક (હત્યા કરનાર) હોય, આ સર્વનો અસત્સંગ જાણવો અને અંતે નરકકુંડની યાતનામાં પડી પછી તે અસત્ કષ્ટ ભોગવ્યા પછી જ્યાં જન્મે ત્યાં તે સર્વ અંગે રોગિષ્ટ રહે છે.

૧૧૦. સર્વ પ્રકારના સુખને આપવાવાળું શ્રીહરિનું ભજન (સેવન) છે. અને એમ કરવાથી વગર શ્રમે તે શ્રીહરિની સમાન પૂજ્યપણાને પ્રાપ્ત થાય છે, તે નિર્વિઘ્ને ભગવત્લોકમાં જાય છે, તેને કોઈ પણ વિધન કરવાને સમય નથી.

અક્ષહત્યાદિક અધી, તીનકો સંગી કોય;

પાપ ક્રિયે બિન તાહુકોં, સખ પાતક ફલ હોય. ૧૧૧

કઠિન સુકૃતિ બની ગર્વ હુમ્, ન બની સતત સંતાપ;

શ્રેય બરદ બલ પ્રતીત નહીં, ગ્રહ અશક્ય કર આપ. ૧૧૨

સખ બિધિ સમસી એકસી ન બસ્તુ ઓર જગ કોય;

વેંસેં છક હરિરાધિકા, નામ માત્ર હેં હોય. ૧૧૩

હેં કલ્યાન હરિ નામ જ્યોં, જ્યોં પાસા પોબાર;

યેં પરિ હેં કે દાઓમેં, સો કાહુ ન નિરધાર. ૧૧૪

૧૧૧. અક્ષહત્યાદિ કરનાર પાપિષ્ટ જન હોય તેનો સંગ કરે તો તે અસત્ (દુષ્ટ) જનના દુઃસંગે કરીને વગર પાપ કરે પણ સંગ કરનારો પાતકરૂપ ફળને પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧૨. કઠણ સુકૃતિ કરવાથી ગર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, અને સત્કર્મ ન થાય તો નિરંતર સંતાપ રહે છે. શ્રેયસ્કર બરદ ઉપર વિશ્વાસ ન હોય, ત્યારે ગ્રહ અશક્ય શરણાંગત જન બણીને તેનો હાથ ઝાલે છે.

૧૧૩. સર્વ પ્રકારે બરોબર તેવી સદા એક સરખી વસ્તુ જગતમાં બીજી કોઈ પણ નથી. તેવા સદા સર્વદા એકરસ શરણાંગતજનને નિભાવનાર શ્રીરાધાપુરુષોત્તમ છે. શ્રીરાધા અને કૃષ્ણ એમ બે નામ તો કહેવા પૂરતાં જ છે બાકી વસ્તુતઃ કરીને ઉભય એકોત્તમસ્વરૂપ જ છે.

૧૧૪. શ્રીહરિનું નામ કલ્યાણકારી છે એ નિશ્ચય છે. જેમ કે—બાણી રમતમાં પાસા હોય છે તે પાસામાં પોબારરૂપનો પાસો હોય પણ છે જ, પરંતુ તે પોબારનો પાસો ક્યારે ક્રિયા દાવ વખતે

સ્મરણુ નિવેદન નિરંતર, રાખિ ભાખિ હરિનામ;
 તહુ ચિન્તા ચિત્ત ખસિ રહે, તખ ઇચ્છા ઘનસ્થામ. ૧૧૫
 જયહાં લગ આસા દાસ તૂ, વહાં લગ જગડો દાસ,
 તૂ આસા દાસી કરે, જગ ખસ ખિન પ્રયાસ. ૧૧૬
 સંપ્રદાયકો સાર યહ પઢે સુને સહ પ્રેમ,
 માર્ગ રહસ્ય જાને અરુ મન ખાંછિત ફલ ક્ષેમ. ૧૧૭

પડશે એ અગાઉથી નિશ્ચય પણ કહી શકાય નહીં. પરંતુ પાસા નાખતો રહે તો શ્રીહરિનું નામ સ્મરણુ સદા કરતો રહે તો, પોખારવાળા પાસાની માફક શ્રીહરિ પોતાના નામસ્મરણુના પ્રભાવનું બિરદ જાણી તે સ્મરણુ કરનારનું શ્રેય કરશે જ.

૧૧૫. સર્વાત્મનિવેદન બ્રહ્મનો સબંધ કરતી વખતે કરેલું છે તે નિવેદનમંત્રનું તથા અષ્ટાક્ષરશરણુમહામંત્રનું સચોટ ભાવથી નિરંતર સ્મરણુ રાખીને શ્રીહરિનું નામ સ્મરણુ કરવું. જો સર્વાત્મનિવેદનનું અખંડ અનુસંધાન રહે તો કદિ પણ ચિંતા થવાનો પ્રસંગ જ ન આવે. સાચું સમર્પણુ કર્યા છતાં આવા પ્રસંગે જો કદાચ ચિત્તમાં ચિંતા વસી રહે તો શ્રીહરિની ઇચ્છા જાણવી.

૧૧૬. જ્યાં સુધી આશા હોય ત્યાં સુધી તે તૃષ્ણાવંત જન તે આશાનો દાસ છે જ્યાં લગી જગતની પરવારૂપી તૃષ્ણા હોય ત્યાં લગી તે તેના દાસ છે. માટે જો આશારૂપી દાસીનો ત્યાગ કરે તો જગત વગર પ્રયાસે તારે આધીન થશે.

૧૧૭. સંપ્રદાયોના તત્ત્વસારરૂપ આ ગ્રંથ હોવાથી એનું

શ્રીવલ્લભજી કરુનાખલ ગ્રંથ સંપ્રદાય સાર;

સેવ્ય શ્રી મદનમોહન હે, દયારામ ઉરહાર. ૧૧૮

જ્ઞાતિ વિપ્ર નાગર ભટ, હરિ હરિજન પદ આસ,

લિખ્યો ગ્રંથ પ્રેરક કરિ, પ્રજ પ્રજભૂષનદાસ. ૧૧૯

નામાલિધાન “સંપ્રદાયસાર” એવું કહેલું છે. આ ગ્રંથને જે કાષ્ઠ પ્રેમ રાખીને લખે (વાંચે) અથવા સાંભળે તો તેને સંપ્રદાયનું રહસ્ય સમજાય અને તેને મનવાંછિત ફલની પ્રાપ્તિ ઉપરાંત કેટલાંક થાય.

૧૧૮. ગ્રંથકાર પોતાના સદ્ગુરુ શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીવલ્લભ-લાલજીમહારાજની કરુણાદષ્ટિરૂપી બળે કરીને આ “સંપ્રદાયસાર” નામક ગ્રંથ રચાયાનું કહે છે. અને પોતાના સેવ્ય પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા શ્રીમદનમોહનજી પ્રભુ પોતાને હૃદયના હારરૂપ પ્રિય હોવાનું પણ દર્શાવે છે.

૧૧૯, ગ્રંથકાર કવિવર્યે પોતાની જ્ઞાતિ સાડોદરા નાગર ગૃહ સ્થંની અને ભદ્રની અવટક (અટક) જણાવી, આ ગ્રંથમાં શ્રીહરિ અને હરિભક્ત જનના પદની પ્રાપ્તિ થવાની અભિલાષા દર્શાવી છે. વળી ગ્રંથની રચનાને વિષે પોતાની અહંકૃતિ (હું કર્તા પણું) ન ગણતાં જે પ્રમાણે શ્રીહરિએ બુદ્ધિ પ્રેરી તે પ્રમાણે રચના થયાનું પણ કથન કર્યું છે. આ ગ્રંથના લહીઆ (લેખક) વ્રજવાસ કરી રહેલા ભગવદીય વ્રજભૂષણદાસ છે. છેવટે “લખિતંગ વૈષ્ણવ વલ્લભી વ્રજભૂષણ નાગર બ્રાહ્મણ ગુજરાતી” લખ્યા છે, એ છેવટનું લખાણ અને કહી ૧૧૯ ની સંગતિ કરતાં જણાય છે કે

પઢે પઢાવે ગ્રંથ યહ, સુને સુનાવે જોય,
સાર સંપ્રદાય સઠલકો લહિ હરિજન દેઠ હોય. ૧૨૦

ગુજરાત પ્રાંતના ડભોઇ ગામના રહીશ (ભકત કવિવર્યની સ્વસાતિ અને ગામના રહેનાર) ત્રવાડી રણછોડભાઈ રાજરામ જે શ્રી કાંકરોલી સ્વસ્થાનની ગાદી શાખાના આચાર્ય શ્રીમદ્ગોસ્વામિ શ્રીવ્રજભૂષણમહારાજના સેવક તેમણે પોતાનું પ્રકટ નામ ન લખતાં પોતાના શ્રીમત્સદ્ગુરુ શ્રીવ્રજભૂષણ મહારાજના દાસ-પણાનો સંબંધ દર્શાવીને પોતાનું પ્રકટ નામ પરોક્ષ રીતે સંકેત વાંચક સૂચવ્યું છે.

૧૨૦. આ ગ્રંથ એવા હેતુથી લખી રાખ્યો છે કે, એનું પંઠન પાઠન કરે કે કરાવે (પોતે સ્વતઃ વાંચે કે અન્ય જો સાંભળે આ બીજાને શ્રવણ કરાવે) તો તેણે કરીને સંપ્રદાયનો સાર સમજાય.

અજામિલોપાખ્યાન

શ્રીગુરુપદપંકજ પ્રથમ પ્રણામુંજ,
શ્રીવદ્વલ શ્રીવિકૃલ અંધિ શિર નામુંજ,
શ્રીનંદકુંવરનું ધરું ધ્યાનજ જે મહામંગલ રૂપ નિધાનજ.

દાળ.

મંગલરૂપ નિધાન હરિ, અથ દુખના હરનાર,
સ્મરણ કરતાં માત્રમાં કરો સેવક જનની સાર. ૩
એવા શ્રીગુરુ ગોવિંદ મુજ હૃદયમાં પૂરો રે વાસ,
ગાઉં ગુણ નિત્ય આપના, એવી સુમતિ કીજે પ્રકાશ ૪
મેધા દો મહારાજ તો કહું, અજામિલાખ્યાન,
કારણ તેનું એહ જેમાં, તરવનામ માહાત્મ્યનું ગાન. ૫
શ્રીમદ્ભાગવત ૫૪ સ્કન્ધે ગાઈ ગાથા એહ,
ત્રણ અધ્યાય આદના, પદપંચ લાખુ તેહ. ૬

૧. પદપંકજ ચરણ મલ અધિ-ચરણ. નિધાન સ્થાન ૫
મેધા-બુદ્ધિ. ૬ ગાથા-ઈતિહાસ.

છેલ્લો અધ્યાય છવીસમો, પંચમ સ્કંધનો જેહ,
 તેમાં ચાતના વણ્વી, અઠાવીસ નરકની છે તેહ. ૭
 સૂત પૌરાણિક કહે કથા, સુણો શૌનકાદિક મુનિ જન,
 સુણી વચન શુકદેવનાં, ભય પામીઓ રાજન. ૮
 પાણિ જોડી કહે પરીક્ષિત, શુકજી પ્રત્યે વચન,
 સ્વામી સુણી વૃત્તાન્ત નરકનું, ભય પામે મુજ મન, ૯
 જન્મ દિનથી આજ લગી મેં કર્યું ચક્ર વૈરાજ,
 ત્યાં પાપનું શું પુછવું ? કર્યાં હશે કુત્સિત કાજ. ૧૦
 કહો કોણ ઉપાય થકી, પ્રભુ દોષ સર્વ જાય ?
 કદાપિ કેા કાળ પણ, યમચાતના નવ થાય. ૧૧
 સુણી વચન પરીક્ષિતનાં શુકદેવ બોલ્યા વાણી;
 પ્રાયશ્ચિત્ત સહુ પાપનાં કહ્યાં છે મન નૃપ જાણી, ૧૨
 જેવા ગુરુ લઘુ દોષ તેવા લજ્યા તેના ઉપાય,
 ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણ આચરણુ, કરેથી અધ જાય. ૧૩
 યોગ યજ્ઞ ને તીર્થ તપ વ્રત, કર્મ કળ્પ જ્ઞાન,
 દાન વેદાદિક અધ્યયન, ધર્મ નેમ ને ધ્યાન. ૧૪
 ઇત્યાદિક સાધન સાધે ટળે કીધાં પાપ,
 ભૂપ પરીક્ષા માટે મુનિએ, દીધો એહ જવાબ. ૧૫

૮. પાણિ-હાથ. ૧૦ ચક્રવૈરાજ-ચક્રવર્તી રાજ્ય. કુત્સિત-ખ-
 રાખ. ૧૧ યમચાતના-નરકદુઃખ. ૧૨ મનુરાજ્યે બધાં પ્રાયશ્ચિત્ત
 કહ્યાં છે તું જાણી લે. ૧૩. ગુરુલઘુ-મોટાં નાનાં. અધ-પાપ. ૧૫
 ભૂપ-રાજા.

વૈયાસિકીનાં વચન સુણી એવું ભાંજ્યુ ભૂપ વચન,
 એહ ઉપાય થકી મુનિ નવ માન્યુ મારું મન, ૧૬
 ઉત્તર આપે કર્યો તેમાં ઉપજે સંદેહ,
 પ્રકટ કહો વિસ્તારે સ્વામી, શ્રવણ કીજે તેહ. ૧૭
 કયાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરે થકી, થાય કિલ્ખિષ કૈાક,
 વળી પુદ્ધિને વશ થઈ, કલિમલ, કરે છે સહુ લોક. ૧૮
 વળી પાતક વળી પ્રાયશ્ચિત્ત, તે તણો કયાં પાર ?
 કુંજર કેરા સ્નાન સરખો ઉપજે એહ પ્રકાર. ૧૯
 મૂલ મહિમા રહે ને, જેમ છેદન કરિએ વૃક્ષ,
 તેમાંથી પુનઃ પ્રકટ થાય, જુવો વિટપ પ્રત્યક્ષ ૨૦
 વાસના જડ જ્યહાં લગી ત્યાં લગી શાખા કર્મ,
 લિંગદેહ તો રહે એવો, એમાં કોઈ નથી ધર્મ. ૨૧
 અતિકઠિન અષ્ટાંગ તે પણ, કરે ધારણ કોણ ?
 પવન રોધે પ્રયત્ને તો, કરે પલાયન પ્રાણ. ૨૨
 મખ વિષે માને ન મન, જેમાં પશુની ઘાત;
 દ્રવ્ય પાંખે ના બને, અનુકૂળ નહિ એ વાત. ૨૩

૧૬ વૈયાસિકી-વ્યાસપુત્ર શ્રીશુકમુનિ. ૧૮ કિલ્ખિષ-પાપ. ૧૯
 કુંજર હાથીનાં સ્નાન જેવો, નહાઈને તે જેમ ધૂળ ઉરાડે છે
 તેવો. ૨૦ વિટપ-ઝાડ. ૨૧ જડ-મૂળ, લિંગદેહ-સૂક્ષ્મદેહ.
 ૨૨. પવન રોકવા જાય તો પ્રાણ પલાયન કરી જાય.
 ૨૩. મખ-યજ્ઞ.

દેશ કાલને મંત્રાદિક, અનુકૂળ સર્વ પ્રકાર,	
બિણા હોય કાંઈ ઉપરકર તો, નિષ્કળ થાય નિર્ધાર.	૨૪
તપ તીર્થમાં જોઈએ તન બળ તે વિના ના હોય,	
થાય કદાચિત બ્રહ્મા, તો કમાયું ધન ખોય.	૨૫
દાન કરતાં દામ જોઈએ, જોઈએ પાત્ર સુપાત્ર,	
જાય દાન કુપાત્ર કર તો, વૃથા જાય કૃતિ માત્ર.	૨૬
ધર્મ નેમ વિષે રહ્યો ભય રહેવું અસિ ધાર,	
ધ્યાન પણ દૃઢ ચિત્ત વિના, નવ બને એ નિરધાર.	૨૭
દેહાધ્યાસ ટળે મળે; જ્ઞાન ન ગોઠે ચિત્ત.	
પોતે પરમેશ્વરપણું ગણી, ભજે નહિ ભગવત	૨૮
વ્રતાદિક દેહી દમન કરતાં, ઘટે વપુ ને વીર્ય,	
શાંત પામે શ્રદ્ધા તેથી જાય શુચિતા ધૈર્ય.	૨૯
વેદ ગાયત્રી કર્મનો વિપ્રને છે અધિકાર,	
શુદ્ધાદિકને ઘટિત નહિ, તેનો તે કેમ ઉદ્ધાર ?	૩૦
દીન દુર્બળ અદૃઢ કામી, ક્ષુધાળુ હોય અત્ય,	
આળસુ અશુચિ અધમ જડ કૃપાળુની કેમ ગત્ય ?	૩૧
કદાપિ મહાકષ્ટથી કેઈ, સફળ સાધન થાય,	
તો પણ તે થકી કંઈ, નવ પુરુષોત્તમ પમાય.	૩૨

૨૪. ઉપરકર—સાધન. ૫ તનબળ—શરીરબળ. ૨૭. અસિ-
તલવારની ધાર, ૨૮. દેહજ આત્મા છે એવાં અધ્યાસ. ૨૯. દેહી-
આત્માને. શુચિતા—પવિત્રતા, ૩૧. અદૃઢ—મંજબૂત મનનો નહિ તે.
અશુચિ—અપવિત્ર.

પ્રાચીનખડિંધ નૃપે અગણિત યજ્ઞ કીધા સત્ય,
તે થકે ઉલટ થયો ભય નારદે કીધી ગત્ય. ૩૩

દાની નૃગનૃપ સરીખો તેને, થવું પડ્યું કંઠલાસ,
વળી મળ માટે જનક દક્ષ ને, વસિષ્ઠનો થયો નાશ. ૩૩

કર્મ થકી બંધાયો જીવ તે કર્મે કેમ મુકાય ?
પંકે લેખ્યું અંગ તે કહો, પંકે કેમ ધોવાય ! ૩૪

કહ્યાં પૂર્વે કર્મ તેથી, વાસના નવ વામે,
વાસના જીત્યા વિના વળી, પાપ પ્રગટજ પામે. ૩૫

એવું પ્રાયશ્ચિત્ત બતાવો, સહુ દોષ સમૂળા જાય.
નાશ પામે વાસના, ફરી પાપ મતિ નવ થાય. ૩૬

તેના તેજ ઉપાયથી, કલ્યાણ અંતે હોય,
કોઈ કાળે પણ પડે નહીં દષ્ટે યમ ચર કોય. ૩૭

વિના દાને વિના તપસ્યા વિના યજ્ઞ તે તીર્થ,
વિના યોગે વિના ધ્યાને શ્રમ વિના થાય અર્થ. ૩૮

ઇન્દ્રિયો જીત્યા વિના; વણ કરે શાસ્ત્રાભ્યાસ.
કોણ રીતે થાય કહો મુનિ અભય હરિપદ વાસ, ૩૯

વદાણ.

અભય પદ અણ આચારે કેમ મળે પુછ્યું ભૂપ રે ?

તેનો ઉત્તર આપશે શુકદેવ સમર્થ રૂપ રે,

કંડવું પહેલું સમાપ્ત.

૩૪ કાદવથી ખરડાયલું શરીર કાદવથી કેમ ધોવાય ? ૩૫

વામે—તજે નહિ. ૩૭ યમચર—યમના નોકર.

કેકતુ' બીજું.

રાગ રામઘ્રી.

વળતાં બોલ્યાં તે શુકલ વચનજી, પ્રીત ભલું પુછ્યું રાજનજી,
પૂર્વે બતાવ્યાં અમો સાધનજી, તે તો જોવા તારું મનજી,

ઢાળ (ચાલ લાંબી,)

મન તારું મેં જોયું રાજા, સાધનમાં નવ લોભ્યું,
સમય સર્વ જાણીને નિર્ભય પદ પુછ્યું તે શોભ્યું. ૧
તેં પૂછી નૃપ સહજે અભય કલ્યાણ થવાની સ્તીત;
તે પણ છે તુજને કહું ભૂપતિ, સાંભળ રાખી પ્રીત. ૨
મુખ્ય ઉપાય તો એહજ છે નિજ મન સાથે કરવો વિચાર
આ બંધન આ મોક્ષનું કારણ આ અસાર આ સાર. ૩
એમ વિમાસે તારતમ્ય ભક્તિ રૂડી ભાસે.
પરમ પદાર્થ માહાત્મ્ય અપરિમિત, નામે અમંગળ નહાસે. ૪
સર્વ અંગ સહ ભક્તિ કરે ભદ્ર, થાય ત્યાં આશ્ચર્ય શાનું !
ભક્તિતાણું એક અંગ અખિલ, સુખ આપે બળ નહિ નહાનું ૫

૧ સભય—ભય ભરેલું. ૪ તારતમ્ય—વિલક્ષણતા. અપરિમિત
માપ વિનાનું. ૫. ભદ્ર—કલ્યાણ. અખિલ—બધું.

નિર્ભયદા નવ અંગ અનુપમ, શ્રવણાદિક છે જેહ;
 બીજું કીર્તન અંગ તેનું બળ, કાંઈ એક કહું ધરી સ્નેહ. ૬
 એકવાર શ્રીકૃષ્ણ નામ કોઈ પ્રાણી વદન અલાપે,
 તો તેને સ્વપ્ને પણ યમચર, કદા ન દર્શન આપે. ૭
 યદ્વાતદ્વા નામ નામ નારાયણ, જે કોઈ કરે ઉચ્ચાર,
 તો પણ સહેજે સદૃશ શ્રેય પામે, ભય વામે નિર્ધાર.
 વ્યાસનંદનનાં વચન સુણી એમ, પરીક્ષિત રાજા પૂછે,
 કહો કથા મુને તે વિસ્તારી, એવું કયહું થયું છે ? ૮
 વળતા શ્રી શુકદેવ વહે સુણ, પરીક્ષિત પુણ્ય પવિત્ર,
 પૂર્વ તણી ઇતિહાસકથા છે, તે તુજને કહું ચરિત્ર. ૯
 વિંધ્યાચળની તળેટી વિષે મુનિ અગત્ય કેરો વાસ,
 તે નિત્ય શાલિગ્રામ સેવતા, કથા કહે એ પ્રકાશ. ૧૦
 શ્રવણ કરે તે ગાથા આવી, સમીપ બેસે જેહ,
 હું પણ એક સમે હતો ત્યહાં, શ્રવણ કરી કહું તેહ. ૧૧
 કાન્યકુબ્જ અભિધાન દેશવિષે, રહેતો પ્રાહ્મણ એક,
 કુકર્મથી નામ પાડ્યું એળમિલ આદિ અતિશય વિવેક; ૧૨
 જ્ઞાની હતો ગુણવાન ઘણો, નિજ ધર્મ વિષે સાર્વધાન,
 સુશીલ દક્ષ દયાળુ તપસ્વી, પવિત્ર વિદ્યાવાન, ૧૩

૬ નિર્ભયદા—નિરૂપણું આપનારી, નવ અનુપમ અંગો છે.
 શ્રવણ વગેરે. ૭ વદન અલાપે—મુખેથી કહે. ૮. યદ્વાતદ્વા—જેમતેમ
 સદૃશ—તત્કાળ કલ્યાણ. ૯ વ્યાસનંદન—વ્યાસપુત્ર શુકદેવજી
 ૧૩ અભિધાન—નામનો આદિ—પહેલીજી દગીમાં.

ધ્યાની નેમી ધીરજવાન, સંતોષી ને ઘણો શાન્ત,
 ક્ષમાવંત મૃદુ હૃદય મધુરે ભાષણ કરી અબ્રાન્ત. ૧૫
 મહામહત્કુળ કેરી કન્યા, સુશીલ રૂપનિધાન,
 આશ્ચર્યહણ કીધું હતું તેણું, ઘરમાં હતું ધન ધાન ૧૬
 માતપિતાનું વચન પાળતો, કરતો ગુરુની સેવા.
 પૂજ્ય અભ્યાગત ગોદિજ અર્ચન, કરતો સર્વ દેવા, ૧૭
 પિતા વચનથી સમિધ દેવા, દિજ જતો હતો તે વનમાં.
 અમલ અંતર હતું એનું, વિકાર નહોતો કાંઈ મનમાં. ૧૮
 એવો સાધુ શુદ્ધ હતો તેને દુષ્ટ સંગે દુઃખ થાશે,
 દયો કહે તે માટે કરજો કમાયું ધન એળે જાશે. ૧૯
 ભવિષ્ય વાત તદ્દપિ કેમ ભૂલે ? થાવું લખ્યું એને બ્રહ્મ,
 માટે માર્ગ જતાં એક શૂદ્રીશૂદ્ર કીડા કરતાં પડીઆં દષ્ટ. ૨૦
 વસ્ત્રત્રયિ કટિ મુકત થએલી ને; નાથને બાથ ભરેલા,
 કામિની કંઠે ધાર્યો ભુજ પુરુષે ચંદન લેપ કરેલો. ૨૧
 મઘપાને મહામત્ત થયેલાં, બીજો કામ અંધકાર,
 ત્રીજું તિમિર શિર જાત નહીં પછી, ત્યાં શો વિવેક વિચાર? ૨૨
 એવી વિકલ પતિ સહિત, પુંશ્વલી પ્રત્યક્ષ દષ્ટે દીઠી,
 ત્યાર થકી અજામિલને ઉર વિષયવાસના પેઠી ૨૩

૧૫ મૃદુ—ક્રામળ, અબ્રાન્ત—બ્રાંતિ વિનાનો, ૧૭ સમિધા—અ-

ગ્નિમાં હોમવા માટે વનરપતિ, ૨૩ પુંશ્વલી—વ્યભિચારિણી.

સમિધ પુષ્પ કુશ આદિ ઉપસ્કર, લાવ્યો. પણ મહાકળે.
 ત્યારથી વિકળ થયું ચિત્ત એનું, દુષ્ટ પડ્યાં પેલાં દૃષ્ટે. ૨૪
 મંદિરમાં સામગ્રી સોંપીને. એકાન્ત જઈને બેઠો.
 વિરહ વિકળ થયો બ્રહ્મ થયું મન, પ્રાણ પુંશ્ચલીમાં પેઠો. ૨૫
 જ્ઞાન વૈરાગ્ય વિવેકવડે ચિત્ત, રોક્યું બહુ પ્રકારે.
 તો પણ મન વશ ના રહ્યું થયું લંપટ મહાબળ મારે. ૨૬
 મોટા મોટા મુનિવરને લમાવે. એવો કામ બળવંત;
 તે આગળ એનું શું ગળું ? કેમ ડગે નહીં કહો ચિંત. ૨૭

વલણ,

ચિત્ત ચંચળ થયું મળવા પુંશ્ચલી તનુ સંગરે.
 અન્ય કાંઈ સૂજે નહિં, એથી વધ્યો અંગ અનંગ રે. ૨૮

કહવું ૩ જી સમાપ્ત,

કહવું ૬ જી,

રાગ—મેવાડો. તાલ ચોપાઈની.

શુકળ કહે સાંભળ રે રાય, દુષ્ટ સંગનો જીઓ મહિમાય. ૧
 પછી નીપની જે કંઈ વાત, તે તુજને કહું સુણ સાક્ષાત. ૨

અજમિલ લઈ કાંઈ દામ, પછી ગયો તે સ્ત્રીને ધામ, ૩
 સ્નેહ કર્યો દ્રવ્ય આપ્યું હાથ, બ્રષ્ટ થયા પછી તેની સાથ, ૪
 દિવસે દિવસે વાધી પ્રીત, વ્યભિચારીની છે એ રીત. ૫
 કોટિ પ્રકારે છુટે નહિ, જર-આસક્તિ વાધી જહીં. ૬
 પ્રતિદિન ગુણકાં માગે ધન, આપ્યું હતું તે થયો નિર્ધન, ૭
 ધરતું દ્રવ્ય ખેંટ્યું આપતાં લજ્જા ના ધારી તરુકર થતાં, ૮
 લાવે ધન ચોરીને જેહ, ગુણકાને આપે સહુ તેહ. ૯
 પછી રહી નહીં એ છાની વાત, જાણી સહુ જગ થઈ વિખ્યાત ૧૦
 ન્યાતજાતથી અળગો કર્યો માતપિતાદિક કર નવ ધર્યો. ૧૧
 સ્વજનમાત્રને આપ્યું ઝેર, પછી રહ્યો જઈ યુવતિ ઘેર, ૧૨
 ધન માટે શ્રમ બહુવિધ કરે, પાપતણો ભય આણું નવ ધરે. ૧૩
 જાયે દૂત રમવાને ઠામ, ત્યાંથી પણ કંઈ લાવે દામ, ૧૪
 કરે મજૂરી મહેનત બહુ, લાજ ત્યજી ત્યાહાં ઘટતું સહુ. ૧૫
 લાવ પૈસો કોઈ પ્રકાર પોષે પોતાનો પરિવાર. ૧૬
 પુત્ર પ્રકટ નવ કીધા ત્યાંહિ, ખાનપાન સહુ તેના માંહિ. ૧૭
 વટલ્યો વિકળ થયો અતિ ઘણું શું કહું દુષ્ટપણું તે તણું? ૧૮
 જનની જનક પામ્યાં પરિતાપ, લીધો પરણી સ્ત્રીનો શાપ. ૧૯
 બ્રષ્ટ કરી પ્રાણુ નિજ દેહ ચૌરાદિક કૃતિ કીધી એહ. ૨૦
 નીચ નારને હસ્તે જમ્યો, તેની સાથે (એ) રંગે રમ્યો. ૨૧
 સહા રહ્યો બાંધી ઘર સૂત્ર, તેને પેટ પ્રગટ્યો થઈ પુત્ર. ૨૨
 પાપ વરણતાં ન આવે પાર, કેવળ પાતકનો અવતાર. ૨૩

શુકળ કહે સાંભળરે રાય, પુરાણાન્તર એક ઇહાં કથાય. ૨૪
 અન્નમિલ દિજનો અવતાર, તેનું ચિન્હ ક'ઠે ત્રણ તાર. ૨૫
 કરણી તો કુતિસત અતિ ઘણી પણ વિશાળ હતું આંગણું, ૨૬
 સ્વચ્છ ચાર એનો ચોતરો, ત્યહાં એક તુળશી ક્યારો ખરો. ૨૭
 તીર્થવાસી સાધુ કોઈ હતા, ત્યહાં આળ્યા સ્થલ શોધતા. ૨૮
 ચોટા કરવા સહુ પુર જને, મોકલ્યા અન્નમિલ ભુવને. ૨૯
 રાત્રિ માત્ર કરવા વિશ્રામ, આવી ઉતર્યા તેણે ઠામ. ૩૦
 સુંદર સ્થળ હીઠું હરિજન. તુલસીજી ભેઈ માન્યું મન. ૩૧
 બેઠા સહુ કીધાં આસન, રામ કૃષ્ણ મુખ વહે વચન. ૩૨
 હીઠો સાધુ જનનો વાસ; અન્નમિલ ત્યહાં આળ્યો પાસ. ૩૩
 પુછ્યું પ્રભુ ક્યાંથી આવીયા ? અમો ઉપર બહુ કીધી દયા. ૩૪
 સાધુએ કહ્યું નિશ વિશ્રામ, કરવાને આળ્યા આ ઠામ. ૩૫
 વાત કરી એમ ઘડી અધ ઘડી, એટલે સ્ત્રી પણ દષ્ટે પડી. ૩૬
 પડ્યા પુત્ર દષ્ટે નવ સહુ, ભગવદ્દી આશ્રય પામ્યા બહુ. ૩૭
 હીસે છે કાંઈ મોટી ખોડ, પતિ પત્ની નથી જાતિ જોડ. ૩૮
 અન્નમિલે પણ કહી સહુ વાત. સુણી સાધુ સમજ્યા સાક્ષાત. ૩૯
 સર્વે વિચારે નિજ મન માંહ, આપણ ક્યાંથી આળ્યા આંહ? ૪૦
 વારુ એમ હરિ ઇચ્છા હશે પણ એની ગતિ તે કેમ થશે ? ૪૧
 જો કાંઈ કરીએ જ્ઞાનોપદેશ, મલિન ચિત્ત નવ લાગે દેશ. ૪૨
 તો પણ કરવો કાંઈ પ્રકાર જેથી થાય એનો ઉદ્ધાર. ૪૩
 અન્નમિલને કહે હરિજન. ગર્ભવતી છે તુજ સ્ત્રી જન. ૪૪

પુત્ર પ્રકટ થશે એહને, નારાયણ કહે જે તેહને. ૪૫
 અન્ય ધરીશ નહિ તેનું નામ, નારાયણથી થાશે કામ. ૪૬
 વાત એટલી સુણીને ત્યાંહે, અન્નમિલ આંચો ઘરમાંહે. ૪૭
 સંતે પણ કંઈ કીધું સેન, ગોવિંદ ગાતાં વીતી રેન. ૪૮
 પ્રાતઃકાલે વૈષ્ણવ તો ગયાં, અન્નમિલને કરીને દયા. ૪૯
 નિમિષ માત્ર પણ સાધુ સંગ, અક્ષય જય નહિ વચન અસંગ. ૫૦
 અન્ય પુરાણ તણી એ વાત, સંબંધ મળવા કહી સાંક્ષાત. ૫૧

વલણ.

સંબંધ મળવા કહી કથા સત્સંગનો મહિમાયરે,
 સહજે પણ કરુણા કરે હરિ ભક્ત અક્ષય ન જાય રે,

કહેવું ત્રીજું સમાપ્ત.

—॥ॐ॥—

કહેવું ૪ થું.

રાખ દેશાખ.

શુકદેવજી કહે સુણો રાય, આગળ નીચની તે કહુ કથાય. ૧
 સ્ત્રીને ઉદર હતો જે ગર્ભ, તે તો પ્રકટ થયો સુત અર્ભ. ૨
 આખું વચન વૈષ્ણવનું કામ, માટે પાડ્યું નારાયણ નામ. ૩
 અન્નમિલને પુત્ર એ ચ્યારો, ક્ષણું માત્ર ના મૂકે ન્યારો. ૪

નવ સુતમું નહિ જેવો નેહ, દશમાસું થયો તેવો સ્નેહ ૫
 લાડ પાલણુ કરે બહું પ્રીતે રાખે જતન પ્રાણની રીતે ૬
 ખાનપાન સ્નાનાદિક સહુ, કરાવે પોતે પ્રીતજ બહુ ૭
 તોતળી તોતળી સુતની વાણી, સુણીને ઘણી મન લોભાણી ૮
 પામ્યો માયાના સુખમાં હર્ષ એમ વીત્યાં અઠાસી વર્ષ ૯
 એમ કરતાં આંવ્યો અંતકાળ ક્ષણું પણ નવ સજ્યા ગોપાળ ૧૦
 સૂતો મંદ સજ્યાએ જહાં એ યમદૂત આંવ્યા ત્રણ ત્યાંએ ૧૧
 શ્યામ વર્ણ વપુ વિકરાળ, અન્નમિલ દીઠા તત્કાળ ૧૨
 રકત નેત્ર ભયાનક દંત કેશ ભુખેરા કોધી અત્યન્ત ૧૩
 ગ્રહયા ગુરજ દેવા જીવ ત્રાસ, હસ્ત વિષે ધર્યા છે પાશ. ૧૪
 તેણે બાંધ્યો અન્નમિલ તાંણી, દુષ્ટ જાણી રીસબહુઆણી ૧૫
 યમદૂતે કરી એવી ગતિ અન્નમિલ પામ્યો ભય અતિ ૧૬
 છુટી ગયું ત્યહાં મળમૂત્ર દુઃખ દેખી પોકાર્યો પુત્ર ૧૭
 ઓ નારાયણ ઓરો આંવ્ય મુને આ ભયથી તું મુકાવ્ય ૧૮
 એક પુત્રને કરતાં પોકાર વિણજૂદ આંવ્યા ધાર્ધ ચાર ૧૯
 હાં હાં શબ્દકહેતાં હરિદાસ છોડી નાખ્યા અન્નમિલપાસ ૨૦
 યમદૂતને કરી તિરસ્કાર મારી ધકકે ને કહાડ્યા બહાર ૨૧
 કોણુ છો રે દુષ્ટ રહો ક્યાંહિ ? કહો કેમ આંવ્યા છો આંહિ ? ૨૨
 મુખે નામ નારાયણ જેને પાપી કેમ બાંધો છો તહેને ? ૨૩
 એવું સુણીને બોલ્યા યમદાસ, મૃદુ વચન ધરીને ત્રાસ. ૨૪
 અમો કિંકર યમના કહેવાઈએ, પતિ પ્રેરે ત્યહાં અમે જઈએ ૨૫

જે કોઈ પાપી જીવ હોય અત્ય, તેને દહાડે દંડ અમો સત્ય. ૨૬
 ત્યારે વિષ્ણુદત્ત બોલ્યા વાણી, એનું પાપ કશુંકહો વંખાણી. ૨૭
 તેનો સાક્ષી કોણ તે બતાવો, કેમ અન્યાય કરો છો આવો? ૨૮
 આતો કેવળ છે અધર્મ, અરે એમ કહેવો નૃપ ધર્મ. ૨૯
 જો છો દત્ત ધર્મના તમો, આપો ઉત્તર પુછું (જે) અમો. ૩૦
 શું છે ધર્મનું રૂપ તે ભાખો, છે અધર્મ કયો કહી દાખો. ૩૧
 ધર્મવંશતાનું શું છે સ્વરૂપ, કહો શીખંયું હોય જેમ ભૂપ. ૩૨
 બીચારા જીવ દીન અનાથ, તેને કેમ પીડે તમ નાથ ? ૩૩
 વિના જોયે ન્યાય અન્યાય, દુઃખ દે જીવને ચમરાય. ૩૪
 વિના વાંક પિતા સુત મારે, કેની આગળ જઈ તે પોકારે. ૩૫
 વૃથા પીડે પ્રજાને રાય, તો પ્રજા કેને શરણે જાય ? ૩૬
 તેવું માંડયું તમારે રાયે, સંતાપે પ્રાણી વણ અન્ધાયે. ૩૭
 એમ કરતા હશે નિત તમો, દીકું ત્યારે જાણ્યું આજ અમો. ૩૮
 એવું બોલ્યા ગોવિંદના ગણ જ્યારે, ચમદત્ત વદા પછી ત્યારે. ૩૯
 સ્વામી સાંભળો વાત અમારી, આપ કોણ છો કહો વિસ્તારી. ૪૦
 અતુર્ભુજ દીસો છો રૂઠા રંગે, પીત વસન ધર્યાં છે અંગે. ૪૧
 મસ્તકે મુકુટ કુંડલ શોભે કર્ણે સુંદર નખશિખ ઉત્તમ વર્ણે. ૪૨
 તુલસી માલા તિલક શોભે સારી, શંખ ચક્ર, ગદા પદ્મ ધારી. ૪૩
 ભાસો છો મહાસમર્થ દક્ષ, કરો છો અજમિલની પક્ષ. ૪૪
 તમે પુછી અમોને જે વાત, તેનો ઉત્તર લ્યો સાક્ષાત. ૪૫
 સ્વામી ધર્મનું રૂપ તો એહ, વેદે ભાખ્યું ધર્મ કરે તેહ. ૪૬

નથી નિગમે કહ્યાં જે કર્મ, તે આચરણ થાય એ અધર્મ. ૪૭
 ધર્મવક્તાનું પુછ્યું જે રૂપ, તે તો વેદનારાયણ સ્વરૂપ. ૪૮
 અભિસિલનાં પુછ્યાં જે પાપ, સાંભળો કહું તેનો જવાબ. ૪૯
 હતો પ્રથમ તો પુણ્ય આચરણી, શુભ ધર્મ શકે કોણ વરણી? ૫૦
 પછી જગડ્યો શંકર સ્ત્રીની સંગે, દુષ્ટ આચરણ કર્યા બહુ અંગે. ૫૧
 મહાદુષ્ટ ભ્રષ્ટતા અપાર, નથી પુણ્યનો અંશ લગાર. ૫૨
 તેનું સાક્ષી કોણ પુછ્યું જેહ, જણ બાર પ્રત્યક્ષ તેહ. ૫૩
 પૃથ્વી અપ તેજ વાયુ ને વ્યોમ, દિશા દેવ સૂરજ ને સોમ. ૫૪
 ગાયત્રીસંધ્યાકાળનિસિ દિવસ, તેતો જાણે એહનાંકિદિબસ. ૫૫
 ઇત્યાદિક તો પ્રકટે દુષ્ટ દેખે, એમ નાથ જ્ઞાન જ્ઞાન દૃષ્ટેપેખે. ૫૬
 પાપી પીડયાનો શો અપરાધ, મિથ્યા શિદ્ધ ધરો શિર બાધ? ૫૭
 એણે નારાયણ કહ્યું જેહ, એના પુત્રનું નામ છે એહ. ૫૮
 દેખી અમને એને લય આવ્યો, નારાયણ કહીપુત્ર બોલાવ્યો. ૫૯
 તમે તે સાંભળીને આવ્યા, વિના જાણે અમને હબાવ્યા. ૬૦
 નથી ભાવે લીધું હરિ નામ, તમે છોડાવ્યો એને શે કામ? ૬૧
 વલણ.

કામ છોડ્યાતું કશું, એ છે મહાપાપી ભ્રષ્ટરે,
 માટે લઈ એને, ને દેઈશું બહુ કષ્ટરે.

૧૨

કડવું ચોથું સમાપ્ત.

૫૪-૫૫. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, આકાશ, દિશા, સૂર્ય,
 ચંદ્ર, ગાયત્રી, સંધ્યાકાળ, રાત્રિ, દિવસ.

કહેવું ૫ મું.

રાગ સિન્ધુ.

શુકલ કહે સુણ ભૂપતિ, હરિનામ મહિમા અતિ,
સહુ ધર્મ થકી અધિકો ધણો રે..... ૧

ચમચર વાણી સાંભળી, વિષ્ણુદત યોદ્યાં વળી,
વણ્યો યશ હરિ નામ તણો રે. ૨

દાળ.

નામ હરિ મહિમા મહા મોટો, શું જાણો તમે મૂઠ,
મહદ્ભુનિ કવિ કંઈ એક જાણે, એવો છે અતિ ગૂઠ. ૩

તમે કહ્યું એણે પુત્ર ભાવથી, અહ્યું નારાયણ નામ,
તો પણ સઘળાં પાપ પરજળ્યાં, સુધર્માં સર્વે કામ. ૪

અક્ષર ચાર નારાયણ જેમ તેમ, પણ મુખે યોદ્યો એહ,
પ્રાયશ્ચિત સકળ કિલિખતું, કીધું નહી સંદેહ. ૫

હરિ નામે અધ એક જનમના, ગયે શું આશ્ચર્ય આણો ?
એના મહાપાતક કોટિક અવતાર તણાં ગત જાણો. ૬

પૂર્ણ નામ નારાયણનું પાપ હરે સૌ ત્યહાં શું કહેવું ?
એક વર્ણુ હરિનામ તણો સહુ, દોષ દહે સઘ લહેવું. ૭

ત્યારે ચમ ગણુ કહે સાધારણ, પાપ નામ હરિ જાણે,
પણ એ મહાપાપીનાં મહા અધ, મોટાં કેમ પ્રજાળે ? ૮

- ભયવશ થઈને સુત સંકેતે, સહજ નારાયણ ભાખ્યું,
એટલામાંજ તમે એનું કયમ, બંધન છોડી નાખ્યું ? ૯
- ત્યારે હરિજન કહે કે દુર્મતિ, વૃથા શું કહાપણ કોહોળો,
વેદશાસ્ત્રમાં પ્રમાણ સઘળે, નામમાહાત્મ્યને ખોળો. ૧૦
- ત્યારે દ્વત શ્રીકૃષ્ણ નામ તમે, સાધારણ રખે જાણો,
માહાત્મ્ય અપરિમિતજળ અકલાતીત, કહીએ અમે સત્ય પ્રમાણો.
- તમે કહ્યું એકજ નામથી, કયમ છુટે મહાપાપી ?
એ શું પાતક નામ તો નાંખે, અઘોર કિલ્ખિષ કાપી ? ૧૨
- વિપ્ર તણા ધન કેરો તસ્કર, મદ્યપાની પણ હોય,
મિત્રદ્રોહી વળી ગુરુપત્ની શું, રમણ કરતો હોય. ૧૩
- સાતપિતા હણનારો ગૌ, બ્રાહ્મણ ગુરુહત્યા કરી,
શિશુ પશુ સ્ત્રી નૃપ આદિક પણ, જેણે નાંખ્યા હોય મારી.
આતતાયી ઇત્યાદિક દુષ્ટ હોય, જાતિ અધમ આંડાળ,
તે પણ છુટી સઘ શ્રેય પામે, ગાતાં શ્રીગોપાળ. ૧૪
- ખીડાથી વા પતન થાતાં, ભય, વશ વા દે કેઈ માર,
આખડાતાં વા હાંસી વિષે, કરતાં પુત્રાદિ પોષાર. ૧૬
- રાગ અલ્લાપ કરતાં વા, ગાથા પદ સ્તંભન ઠામે,
ત્રય તાપે વા શિથિળપણે કે, પરાધીનતા પામે. ૧૭
- સહજે આકૃતિ દીઠેથી ચાર એહ પ્રેતાદિક ત્રાસે,
અચ્યુત નામ ઉચ્ચાર કરે તો, અધ દુઃખ નાવે પાસે. ૧૮

જાને અથવા અજાને પણ, હરિ એવું કહેવાય,
 હોય દુષ્ટ ચિત્ત તદપિ અશેષ, કળિમળ પ્રલય થાય. ૧૯
 જાણ અજાણપણે પણ, જેમ અડતામાં અગ્નિ બાળે,
 તેમ અનંત અભિવાન, વહ્નિ સઘ, કુકર્મ કાષ્ટ પ્રજાળે. ૨૦
 અમૃત આહાર થયો અજાને, તોહિ પણ અંમર થાય,
 એમ ભતિગુણ કૃષ્ણ નામનો, સહજે પણ સુખદાય. ૨૧
 એક અક્ષર શ્રીકૃષ્ણ તણો, જેટલાં મહાપાતક ધોય,
 જન્મથી મરણ લગી પ્રાણીથી, તેટલું પાપ ના હોય. ૨૨
 કોટિ વર્ષનો અંધકાર કોઈ, મંદિરમાં હોય જેમ,
 એક દીપક દીઠે સઘ નાસે, નામ થકી અધ તેમ. ૨૩
 ભીતર બાહ્ય પ્રકાશ ઉભય સ્થળ, કૃષ્ણ કથે સુખ થાય,
 ઉંમરે દીપ ધરે જ્યમ આંગણ, સદન તિમિર સઘ જાય. ૨૪
 ઉલટું વા અરધું પણ જે કોઈ, રામ નામ આલાપે,
 તોપણ સફળ થાય અધ દુઃખ દહી, નિર્ભયપદ પ્રભુ આપે. ૨૫
 અગ્નિ કેરો કડકો પણ જેમ, અગ્નિ મહદ સમ બાળે,
 એમ નામ અર્ધ પણ અશેષ, અધ કહેતામાં ટાળે. ૨૬
 ગુણકા એક હતી મહાપાપી, ને દુષ્કૃતિની કરનાર,
 તેણે પોપટ લણાવતાં, રાકાર કર્યો ઉચ્ચાર. ૨૭
 મકાર સુખથી કહેતાં પહેલી, પામી તે ત્યાં મરણ;
 અર્ધ રામના નામ પ્રતાપે, પ્રાપ્ત થયાં હરિ ચરણ. ૨૮

૨૪ ઉંમરાપર દીવો ધરવાથી ધરતી અંદર અને આંગણે પ્રકાશ પડે છે.

અર્ધ નામનું પ્રકટ માહાત્મ્ય એ, સુષો અવળાનું કહીએ,
 વેદશાસ્ત્ર પણ પ્રકટ પોકારે, સત્ય અમો પણ લહીએ. ૨૬
 પડયું અવળું જેમ ઘીજ ક્ષેત્રમાં, તે પણ ઉગે સત્ય,
 રામનામ પણ તેમ ઉદ્ભવે ક્ષણ, મહિમા આપે અત્ય. ૩૦
 વાલ્મીકિને સમ ઋષિ, ઉપદેશ કર્યો કહે રામ,
 તે પણ નવ આવડીયું એવો હતો તે અધધામ. ૩૧
 મરા મરા મુખ રટણ કર્યેથી, સર્વ દોષ દુઃખ વામ્યો,
 શત કાટિ રામાયણ રચના, કીધી એ ગતિ પામ્યો. ૩૨
 પ્રાયશ્ચિત્ત પાપ ટાળવાનાં, મનુ આદિક સહુ જાણ્યાં,
 આંદ્રાયણ આદિક વ્રત કષ્ટો, સાધન બહુ વિધિ દાખ્યાં. ૩૩
 જે વિધિ અધ હરિ નામ હરે, તે વિધિ તેથી નવ જાય,
 મૂળ વાસના રહે છે તેથી, પુનઃ પ્રકટય થાય. ૩૪
 હરિનામ સદ્ય પાપ હરે ને, કર્મ વાસના કાપે,
 દુઃખ દહે ને મુખ સંપત્તિ દે, વળી હરિપદ નિર્ભય આપે. ૩૫
 સરળ ઘણું ને શ્રમ નહિ જેમાં, ને સાહિત્યનું નહિ કામ,
 સામર્થ્ય બહુ બહુ સાધનથી, એવું નારાયણ નામ. ૩૬
 પરમ પવિત્ર પરમ દેવત એ, આનંદ મંગળરૂપ,
 પરમભદ્ર એ પરમ ભાગ્ય, હરિનામ તે હરિસ્વરૂપ, ૩૭
 એ અક્ષરનું કૃષ્ણ નામ પણ, સહુ સાધનનું ભૂપ,
 સર્વ દ્રવ્ય જેમ રત્ન અંશ, ઝાઝાં લઘુ રત્નનું રૂપ. ૩૮
 સર્વ દ્રવ્ય મણિમાં જેમ છે તેમ, નામ વિષે સાધન,
 કૃષ્ણ નામ ગ્રહું તેને વળતી, ન રહું કરવું અન્ય. ૩૯

યજ્ઞ તપ આદિકે કર્મ અન્ય, મંત્રે નવ પૂર્ણ થાય,
સંપૂર્ણ હોય તદા જદા, હરિનામ જો અંતે ગાય. ૪૦
કૃષ્ણ નામ પોતે પૂરણ, કરે અવરને પૂર્ણ,
કર્મ વિષે ન્યૂનાદિ દોષ તે, કૃષ્ણ નામ કરે ચૂર્ણ. ૪૧

વલણ.

ચૂર્ણ કરે સહુ દોષને, એવું શ્રીપતિનું નામ રે
સુકૃતિ આપે મન ગમી, વળી ધર્મ અર્થને કામ રે.

કડવું ૫ મું. સમાપ્ત.

કડવું ૬ હું.

રાગ ભીલડી.

શુકળ કહે હરિ નામનો, નૃપ સુદય મહિમા ,
વિષ્ણુદત્ત બોલ્યા વળી, કહું તેક કથાય.

શુકળ કહે હરિનામનો. ટેક. ૧

ગોવિંદગણ કહે સાંભળો, સહુ યમના દૂત,
નારાયણના નામનો, મહિમા છે અદ્ભુત. શુકળ કહે. ૩
સર્વ ધર્મ સાધનનું, કૃપા એક ભાખ્યું,
અન્યુત્પદ ઇચ્છા કરે, તે પણ એ દાખ્યું. શુકળ કહે. ૩
વિષયી મુમુક્ષુ સુકૃતને, પણ નામજ સાર,

અંધ મુક્તા જન સર્વને, હરિનામ અધિકાર. શુકલ કહે. ૪
 પરમ મહોત્સવ એહ છે, હરિ કીર્તન કરવું,
 પરમ લાભ તે જાણવો, પ્રભુ નામ સ્મરવું. શુકલ કહે ૫
 મહારમ્ય સચ્ચિદર ઉચિત, સત્ય સત્ય તે એહ,
 શોકાર્ણવ એ શોષણ કરે, નામ નહિ સંદેહ. શુકલ કહે. ૬
 મહાધોર સંસારને, પામી જન કોય,
 તેને વશ થયો થકો, કૃષ્ણ કહેતો હોય. શુકલ કહે. ૭
 તે સદ્ય તેથી મુકાઈને, સહુ ભીતિ વામે.
 ભય તે જનને જોઈને, ઉદરો ભય પામે. શુકલ કહે. ૮
 વિષયાતુર મનકામના, ઈચ્છે વારે વારે,
 ભ્રમ મતિ કાંઈ સુઝે નહિ, અજ્ઞાન અંધારે. શુકલ કહે. ૯
 તરવા ભવાર્ણવ તેને, નૌકા છે એહ,
 રામનામ રટણ કરે, એમાં નહિ સંદેહ. શુકલ કહે. ૧૦
 કામી કોધી લોભીયો, માયા આસકત,
 નિંદક વિશ્વાસઘાતકી, વૃથા વાણીનો વક્ત. શુકલ કહે. ૧૧
 અધમ ભ્રષ્ટ નિર્દય, કૃપણ હત્યારો દુષ્ટ,
 મૂર્ખ દુર્બળ દરિદ્રી, પર સુખે અતુષ્ટ. શુકલ કહે. ૧૨
 આળસુ કાયર કલેશીયો, કપટી દુઃખ ધામ,
 એવાને પણ તારવા, સમર્થ હરિનું નામ. શુકલ કહે. ૧૩
 એવું નામ શ્રીકૃષ્ણનું તેને જે નવ ગાય,
 તેજ અધમ તેજ અભાગીયા, ચાંડાળ કહેવાય. શુકલ કહે. ૧૪
 તે ચાંડાળ શ્રેષ્ઠ સર્વથી, જેને મુખ રામ નામ,

તપ યજ્ઞ તીર્થ તેણે કર્યાં, સ્વધર્મનું ધામ. શુકળ કહે.૧૫
 વેદશાસ્ત્ર તેણે ભણ્યાં, યોગ અષ્ટાંગ સાધ્યા,
 જ્ઞાન ધ્યાન કરી ધારણા, ઇશ તેણે આરાધ્યા. શુક કહે.૧૬
 તેણે સુકૃત જપ વ્રત કર્યાં, તે તે પવિત્ર ને દાની,
 તે પંડિત હરિ ભક્ત નેતે નેમી વિજ્ઞાની. શુકળ કહે. ૧૭
 જીવન્મુક્ત તેને જાણવો, સહુ સાધન ધામ,
 સ્નેહ સહિત સદા જે જને, રત્યું કૃષ્ણનું નામ. શુક. ૧૮
 ગ્રહણ સમે કાશી વિષે, કરે ગો કોટિ દાન,
 કોટિમાઘ માસ પ્રયાગમાં કરે ગંગા સ્નાન. શુક કહે.૧૯
 અયુત સોમ યજ્ઞ પણ કરે, મેરુ સમ હેમ દાન,
 તોહિ ન આવે સહુ મળી, હરિનામ સમાન. શુકળ કહે.૨૦
 કન્યાદાન હય ગજ, રત્ન મણિ ભૂમિ આપે,
 વસ્ત્ર આભૂષણ દ્રવ્ય દેઈ, દીનનાં દુઃખ કાપે. શુક કહે.૨૧
 અન્ન ઉઠક સુવાસ દે, ઇચ્છા દ્રવ્ય દાન,
 તોપણ તે આવે નહિ, કૃષ્ણ નામ સમાન. શુકળ કહે.૨૨
 પડે ચઢી ગિરિશિખરથી, કરે પંચાગ્નિ સેવા,
 પૃથ્વી પરકિમા સહુ કરે, મખ હયમેધ જેવા. શુકળકહે.૨૩
 દેહદમન બહુ વિધ કરે, સાધન કોટિ જીકિત,
 તોપણ નામ અચ્યુત વિના પામે નહીં મુક્તિ.શુકળકહે.૨૪
 સાધન છેક જીઠાં નથી, બળ સમ દ્રુણદાય,
 પણ હરિનામ પ્રતાપ બહુ, માટે સમતા ના થાય. શુક.૨૫
 ચંદ્ર તારા દીપ દીપિકા, જે વિધિ તમ કાપે,

વીર્ય પોતાનાં માફક, તે પ્રકાશતા આપે. શુકલ કહે ૨૬
 પણ ના ટળે નિશા કેઈ થકી, તે સૂરજ જેમ કાળે,
 તેમ હરિનામ સાંધન સહુ, જીઓ જ્ઞાન અજવાળે. શુક. ૨૭
 કૃષ્ણ નામ ગુણ છે ઘણા, ભગવદ્દીય જન ભણે;
 રાત દિવસ ના મુકે કદા, અન્ય મન ના આણે. શુક. ૨૮
 જેમાં વિચિત્ર વાણી ઘણી, પદ લાલિત્ય સારૂ,
 પણ હરિનામ જેમાં નથી, તો તે સઘળું નઠારૂં. શુકકહે. ૩૦
 કાગ તીર્થ તેને કહે, માટા મુનિવર જ્ઞાની,
 સ્પર્શ તેને કરતા નથી, અપવિત્રતા માની. શુકલ કહે. ૩૦
 ગિરા અખાધ્ય અગમ્ય, છંદ ગણ દોષ ભારી,
 પદે પદે કૃષ્ણ નામ છે, તો કથા તે પણ સારી. શુક. ૩૧
 ભગવદ્દીય જન તેને ભાવશું, સાંભળે ગૃહે ગાય,
 જેમાં જશ જગદીશનાં, માટે મન લોભાય. શુકલ કહે. ૩૨
 કૃષ્ણ નામ રસ જે પીએ, તેને અન્ય ના ભાવે,
 જીવન્મુક્ત પણ એ જપે, ખીજું મન ના લાવે. શુકકહે. ૩૩
 શા માટે તે સાંભળો, કારણ કહું તેનું,
 સહુ મુકી હરિ નામમાં, લોભ્યું મન જેહનું. શુકલકહે. ૩૪
 વારે વારે વેદશાસ્ત્રનો, જેણે કીધો વિચાર,
 ઉપનિષદના અર્થનો, જોયો છે પણ સાર. શુકલ કહે. ૩૫
 તત્ત્વ તેમાંથી એ નીકળ્યું, નિશ્ચયે શ્રીકૃષ્ણનામ,
 એ સરખું એકો નહિ મન પૂર્ણ કામ. શુકલ કહે. ૩૬
 માટે છોડી સહુ ધર્મને, હરિ નામે લોભાય,

શેષ શંકર નારદાદિક સદા હરિગુણ ગાય. શુકલ કહે.૩૭
 જે નવ સમજે માહાત્મ્યને, તેણે એમજ લહેવું,
 સાર માટે માટે ગ્રહણું, માટે હરિ હરિ કહેવું. શુક કહે.૩૮
 વિના શ્રમે સુખ છે ઘણું, મન ભાવે તે માણો,
 સર્વસ્વ ધન હરિ નામ છે, સર્વે કોઈ જાણો. શુકલકહે.૩૯
 પરમ ગુરુ હરિ નામ છે, સ્વામા પણ એ નામ,
 કૃષ્ણ નામ સત્સંગ છે, નામ એજ વિશ્રામ. શુકલ કહે.૪૦
 નામ વેદ નામ શાસ્ત્ર છે, નામ સર્વ પુરાણ,
 હરિનામ જીવન જાણવું, નામ વદ્ધલ પ્રાણ. શુકલ કહે.૪૧
 કૃષ્ણ નામ સહોદર સહુ, નામ માતને તાત,
 જ્ઞાતિ કુટુંબ એ નામ છે, નામ સખ્ય અને ભ્રાત. શુર.૪૨
 કૃષ્ણ નામ દ્રવ્ય જાણવું, રામ નામ વિદ્યાય,
 નામ ભૂષણ નામ શિરમણિ, નામે પોષણ કરાય. શુકલ.૪૩
 રામ નામ જ્ઞાન જાણવું, ધ્યાન જપ તપ જોગ,
 તીર્થ નેમ વ્રત નામ છે, હરિ નામ શું લોગ. શુ.કહે. ૪૪
 અચ્યુત નામ સ્વધર્મ છે, નામ બુદ્ધિ વિવેક,
 કૃષ્ણનામ મંત્ર જાણવો, નામ યજ્ઞ અનેક. શુકલ કહે.૪૫
 સુદૃઢ દાન હરિનામ છે, નામમાં સહુ ધર્મ,
 સર્વે અર્થ એથી સરે, કોઈ વિરલ જાણે મર્મ. શુકલ. ૪૬
 એવું સમર્થ હરિ નામ તે, અજમિલે લીધું,
 પ્રાયશ્ચિત્ત કોટિ જન્મના, અઘનું એણે કીધું. શુકલ. ૪૭
 સર્વ એને પૂર્ણ થયું, ન્યૂન નથી આણુ માત્ર,

મન ગમી મુકિત પામવાને થયો આ પાત્ર. શુ. કહે. ૪૮
 લઈ જઈએ હવડાં અમો, એને વૈકુંઠ ધામ,
 ધણ પ્રભુની આજ્ઞા નથી, માટે કરીએ ના કામ. શુ. કહે. ૪૯
 માટે તમો જાવો યહાં થકી, આગ્યા છો તેવા,
 સ્વામી પ્રેયર્ષિ અમો આવીશું, ફરી એને દેવા. શુ. કહે. ૫૦
 જો યહાં ફરી કદી આવશો, તો ખાશો તમો માર,
 હરિનામ લે ત્યાં તમ તણો, છે નહિ અધિકાર. શુકળ. ૫૧

વલણ.

અધિકાર નહીં ત્યાં તમતણો, સાંભળો સંહુ ભૂત્ય રે,
 વૃથા વાક્ય વદતો નથી, તે તમે માનજો સંહુ સત્ય રે.

કડવું ૬ કું સમાપ્ત.

કડવું ૭ મું પ્રારંભ.

રાગ સોરઠો.

શુકળ વગતા બોલીઆ વળી, સાંભળ પરીક્ષિતરાયજી,
 ત્યાર પછી કયમ નીપન્યું તે હું કહું કથાયજી. ૧

વિષ્ણુદતનાં વચન સુણી, ધર્મયુક્ત અદ્ભુતજી,
 સંયમની નગરી પ્રત્યે પછી ગયા સર્વ યમદૂતજી. ૨

શ્રીહરિજન વૈકુંઠ પધાર્યા, અબ્જમિલ રહ્યો ત્યાંડેજ,
 સુખ થયું પછી ચેતના આવી, ત્યારે વિચાર્યું મન માંડેજ.
 આ મેં શું અવલોક્યું હવડાં, સ્વાપ્ન હશે કે સત્યજ,
 કે મેં કોઈની માયા દીઠી કે ભ્રમ પામી મત્યજ. ૪
 વળી વિચાર કર્યો મન સાથે, ન હોય માયા ન સ્વાપ્નજ,
 નાના ભ્રમ બુદ્ધિ પણ નથી, થયાં પ્રત્યક્ષ દર્શનજ. ૫
 ત્રણ જણ કોઈ આવ્યા ભયંકર, બાંધ્યો તેણે તાણીજ,
 મેં ભય પામીને પુત્ર પોકાર્યો, કહી નારાયણ વાણીજ. ૬
 તે સુણી ચાર ધાઈ આવ્યા હતા, કોઈ સજ્જન પણ સારાજ,
 તેણે દુષ્ટોને અળગા કીધા ને, બંધન છોડ્યાં માહરાંજ. ૭
 શ્રી નારાયણતું નામ વખાણ્યું તે મેં દીઠું પ્રત્યક્ષજ,
 તે માટે મુને ભયથી મુકાવ્યો, ને કીધી મહારી પક્ષજ. ૮
 વચન પરસ્પર જે જેમ બોલ્યા, તે હજુ સ્મરણ મુજનેજ,
 દુષ્ટે તો મહારં પાપ પ્રકાશ્યું, નામમાહાત્મ્ય કહ્યું સ્વજનેજ.
 એ ને એજ નિશ્ચય થયું મુજને, ચાર પેલા હરિદાસજ,
 ત્રણ કુર તે પેલા યમના કિંકર, જેણે કીધો મુને ત્રાસજ. ૧૦
 તેણે મુને પીડ્યો તે ન્યાયે, મેં કીધા ઘણા પાપજ,
 પુત્ર ભાવે પણ કહ્યું નારાયણ, છુટ્યો હું તેજ પ્રતાપજ. ૧૧
 સુતતું નામ નારાયણ એવું, હરિભક્તે જે ધરાવ્યુંજ.
 આજ તેતું હું કારણ સમજ્યો, અંતકાળે કામ આવ્યુંજ.
 દુષ્ટ હતો હું તે માટે મુને કીધો ના જ્ઞાન ઉપદેશજ.
 તોહિ મુને ઉપકાર કર્યો આ, જેણે ટાળ્યા મારા કલેશજ. ૧૩

ધન્ય ધન્ય રે હરિના જન સાધુ, માફ કલ્યાણ તમે કીધુંજી
 સુકિત કરી મને હરિ કહેવડાવ્યું, તેથી કરજ માફ સીધુંજી
 ધન્ય ધન્ય રે હરિનામનો મહિમા, પુત્ર સંકેત મેં ભાળ્યુંજી
 તોપણ મહાભયથી સુકાવ્યો, પાપ બાળી ફળ દાળ્યું. ૧૫
 સહજે નારાયણ કહ્યાનો, જો મહિમા અહાવોજી,
 ભાવસહિત જો ભજન કરું તો, મળે મુને ઘણો લહાવોજી
 વૃથા જન્મ મેં જોયો સઘળો, પ્રેર્યો વિષયમાં પ્રાણજી.
 હાવાં પણ હરિનામ જપું કંઈ, થાપ માહાફ કલ્યાણજી. ૧૭
 એવું નિશ્ચય મનમાં ધાર્યું, પછી થયો આરામજી,
 કાંઈ એક દિવસ રહ્યો ઘરમાં પછી કર્યું એણે એ કામજી.
 પત્ની પુત્ર કહ્યું નહિ કૌંઈને. ગયો અચાનક ત્યાંહિજી,
 માયાપુરી હરિદ્વાર વિષે 'શ્રી ગંગાજી' વહે જ્યાંહિજી. ૧૯
 સર્વ સંસાર થકી ચિત્ત કાઢીને, જોડ્યું શ્રી હરિને ચરણેજી.
 દીન ભાવે મન પ્રીતિપૂર્વક, ગયો શ્રીકૃષ્ણને શરણેજી ૨૦
 જંગા સ્નાન કરે નિત્યભાવે, ભગવત નામ કચ્ચારેજી,
 સર્વ વાસના શાન્ત પમાડી, ધ્યાનમાં હરિને ધારેજી. ૨૧
 એમ કરતા થોડા દિવસમાં, સુક્યો અભમિલે દેહજી,
 વિમાન લઈ વિષ્ણુ ગણ આંબ્યા, આંબ્યા હુતા તેના તેહજી
 અભમિલને કૃષ્ણ પાર્ષદે, બેસાડ્યો વિમાનજી,
 લેઈ ગયા વૈકુંઠ વિષે પ્રભુ, પાસે બહુ સન્માનજી. ૨૩
 અભમિલને સારૂપ્ય સુકિત, કૃપા કરીને આપીજી,

નારાયણ નામમાહાત્મ્યને, જાણીએ અમો બાર,
 કીયા કીયા તે સાંભળો, કરે નામ હિચાર. શુક કહે ૭
 બ્રહ્મા નારદ શિવજી, તથા સનકાદિક જેહ,
 કપિલ વ્યાસ પ્રહલાદજી, જનક ભીષ્મ છે તેહ. શુક કહે ૮
 બળિરાજ શુકદેવજી, ને અમો એ બાર,
 એટલા જાણીએ માહાત્મ્યને હરિનામે ચાર, શુક કહે ૯
 તે તો અમોથી જાણે ઘણું, એમાં નહીં સંદેહ.
 સદા શ્રીનાથ સમીપે રહે; વૃથા બોલે નહીં તેહ. શુક કહે ૧૦
 પરમેશ્વર જેના પતિ, સહુના અધેપત્ય,
 ક્રોધિ અનંત બ્રહ્માંડના, પ્રભુ અકલિત ગત્ય. શુક કહે. ૧૧
 સર્વ વિધિ સમર્થ હરિ જનો મહિમા અપાર
 રાજાધિરાજ તેહ છે, કરે વેદ પોઝાર, શુક કહે. ૧૨
 શેષ શંકર વિધિ સરિખડા. જેની આજ્ઞા આધીન.
 કેણુ માત્ર હું તે આગળે, જે બીચારો દીન. શુક કહે. ૧૩
 એવું કહી હરિની સ્તુતિ, કરી ધર્મ રાજન,
 પ્રાણુ જોડી પ્રણામ કરી. કહ્યાં દીન વચન. શુક કહે. ૧૪
 શ્રીપ્રભુ દીનદયાળ છે. ક્ષમા કરો અપરાધ.
 અજ્ઞાની હૃત માહરા, તેણે કીધો બાધ. શુક કહે ૧૫
 હૃતના દોષ તે માહરા. તેમાં નહીં સંદેહ,
 તે તો મારી આજ્ઞાએ કરે, માટે ભૂલ્યો હું એહ શુક કહે ૧૬
 મહિમા તારો અનંત છે, કેઈ પામે નહીં અંત,
 એજ તમારા નામનું, અકલિત ભગવંત. શુક કહે ૧૭

એમ સ્તુતિ બહુવિધ કરી, કર્યા કેટલે પ્રણામ,
 દૂત પ્રત્યે પછી બોલીઆ, વર્ણવ્યું હરિનામ શુક કહે ૧૮
 અરે પુત્ર તમે કહો મુને, પુછું છું તે સત્ય,
 તે પુરુષની સામા તમે બોલ્યા તો નથી અત્ય. શુક કહે ૧૯
 હંડવત કરવા તેને ઘટે તે મોટા હરિજન,
 ભાગ્ય તમારાં માનજો મોટાં થયાં તેનાં દર્શન. શુક કહે ૨૦
 તમે આજ થકી કેઈ દિવસ પણ, જશે ના ત્યાંહિ,
 અનાયાસે પણ ઉચ્ચરે, હરિ નામ કેા જ્યાંહિ શુક કહે ૨૧
 શ્રીરામ કૃષ્ણ ગોવિંદ કહે અથવા ગોપાળ,
 ત્યાં રખે તમે ઝાંખતા, નહાસજો તતકાળ શુક કહે ૨૨
 ગોપીજનવદ્ધલ કહે, શ્રી ગોવર્ધનનાથ,
 શ્રીવિઠ્ઠલ વાસુદેવ કહે, તેથી જોડજો હાથ. શુક કહે ૨૩
 પુરુષોત્તમ પરબ્રહ્મ કહે, વા કહે ગોકુલેન્દ્ર,
 તેને તમે ના બોલાવશો. કહે વૃન્દાવન ચંદ્ર શુક કહે ૨૪
 કેશવ માધવ શ્રીહરિ, પ્રભુ નંદકુમાર.
 ગરુડદેવજ રુણાનિધિ, શ્રી જગદીશ મીરાર શુક કહે ૨૫
 ઇત્યાદિક જે ઉચ્ચરે હરિનાં જે નામ,
 સ્વપ્ન વિષે પણ ના જશે, તમે તેને ધામ, શુક કહે ૨૬
 એવું સુણી દૂત બોલીઆ, પ્રભુ સંદેહ છે એક,
 સમજાવી છેદન કરો, તે દૃષ્ટાંત વિવેક. શુક કહે ૨૭
 એક અચરજ અમને અડે પડતી નથી ગમ;
 હાંખંધ મત્ર શ્રદ્ધાવિન; નામ તારે તે કયમ ? શુક કહે ૨૮

એમ સુણી ધર્મ બોલીઆ, ભાઈ સાંભળો વાત,
 જુઓ પ્રત્યક્ષ પ્રતાપ છે, રામનામ વિખ્યાત. શુકળ કહે, ૨૯
 જ્ઞાન ભાવનું કારણ નથી, એ તો વસ્તુતઃ માહાત્મ્ય,
 લેહ નથી નામરૂપમાં, નામ એજ પરમાત્મ. શુક કહે. ૩૦
 સંબંધમાત્રથી કેમ તરે ?, તમે પુછ્યું જેહ,
 આશ્ચર્ય એમાં છે કશું, જુઓ દષ્ટે તેહ. શુકળ કહે. ૩૧
 પાપાણુ ખુડે બોળે સદા, જેનો એજ સ્વભાવ,
 તે તાર્યા ને તાર્યા અન્યને, તેને કયહાં હતો ભાવ ? શુ.કહે. ૩૨
 જડ તાર્યા તો ચૈતન્ય તરે, તેમાં શી અધિકાઈ ?
 કેશવ નામ ખરોખરી, કોઈ છે નહી ભાઈ. શુક કહે. ૩૩
 શ્યામ થકી પણ ન મનો, મહિમા છે અપાર,
 શ્યામરૂપે કોઈ કોઈ તરું, નામથી સૌ સંસાર. શુક કહે. ૩૪
 શેષ એ નામ સદા જપે; જપે નારદ નામ,
 ધ્રુવ પ્રહ્લાદ આદિ અનેકનાં, સર્વાં હરિ નામે કામ. શુ.કહે ૩૫
 મુકતામાલ હનૂમાનજી, ફેણી જોતાં શ્રીરામ,
 પ્રભુ પ્રસાદીને અમૂલ્ય પણ, ના દીકું હરિનામ. શુ. કહે. ૩૬
 સમ વિભાગ ત્રણ લોકમાં, વહેંચ્યું રામચરિત્ર,
 રામ વર્ણુ બે અંતે વધ્યા, (તે) લીધા શિવજી પવિત્ર શુ. કહે. ૩૭
 તેજ બે અક્ષર નામના; રટે નિશદ્દિન આપ,
 આનંદરૂપે પોતે થયા, ટાળે જગતના તાપ. શુકળ કહે. ૩૮
 કાશીમાં શંકર સહુને દે મંત્ર તારક જેહ,
 મુકિત આપે મહાદુષ્ટને, તે હરિ નામ (છે) એહ. શુ. કહે. ૩૯

નામ થકી નામી મળે, નામીથી નહિ નામ,
 રૂપ તે નામ આધીન છે, સરે નામથી કામ. શુકલ કહે. ૪૦
 સહજ નારાયણ યોદતાં, તર્યો દુષ્ટ સંસાર.
 ભાવે રટે કૃષ્ણ તે તણા, ભાગ્યનો નહિ પાર. શુકલ કહે. ૪૧
 જીઓ મૂર્ખપણું જીવતું, મુકીને મજ્યું રત્ન,
 કોડી મળવાને કારણે, કરે કોટિ પ્રયત્ન. શુકલ કહે. ૪૨
 કૃષ્ણ કહેતાં શ્રમ થાયે નહીં, નવ લાગે દામ,
 વાર ન લાગે પલકની, સહુ સુખતું ધામ. શુકલ કહે. ૪૩
 જીંહા પોતાને સ્વાધીન છે, સહેજે લેવાય નામ,
 અન્યતું કામ પડે નહીં, તોયે ન કરે એ કામ. શુકલ કહે. ૪૪
 નિસરણી વૈકુંઠની, હરિ નામ કહેવાય,
 મળી તેને મૂકી વૃથા, કરે અવર ઉપાય. શુકલ કહે. ૪૫
 માથે શત્રુ કરે મારવા, મૃત્યુ જાણે છે સત્ય,
 તે સમે અમૃત આવી મજ્યું, પીએ નહિ દુર્મત્ય શુ. કહે. ૪૬
 નામ સૂરજ નામ અંદ્રમા, નામ અગ્નિ સ્વરૂપ,
 કલ્પવૃક્ષ કૃષ્ણ નામ છે, સહુ વિધિ સુખરૂપ. શુકલ કહે. ૪૭
 તરણિરૂપે ટાળે તિમિરને ઇંદુરૂપે ત્રિતાપ,
 વહ્નિરૂપે ચતુર્વિધિતણા, નામ બાળે છે પાપ. શુ. કહે. ૪૮
 મનવાંછિત આપે કામના, થક તે સુરતરૂપ,
 જાપક જનને કોટિ વિધે, સુખ આપે અનૂપ. શુ. કહે. ૪૯

તેજ મહાદુઃખ જાણવું, મોહોટો તેજ અન્યાય,
 મોટું લાંછન માથે તેહ છે, હાનિ પણ તે કહેવાય. શુ. હિક. ૫૦
 અમંગળ તેજ વિભ્રમપણું, તે સમે દુઃખદાય,
 કૃષ્ણ કીર્તન વિના જે ઘડી, પણ ક્ષણું વહી જાય. શુકલકહે. ૫૧
 તેજ મોટો મહોચ્છવ લહો, તેજ લાભનું ધામ,
 તેજ મહાદાન દે જે ક્ષણું, જપાયું હરિનામ. શુકલ કહે. ૫૨
 નારદજી પ્રત્યે શ્રીમુખે શ્રીહરિ (એ) કહ્યું જેહ,
 અર્થ કહું તે વચનનો, સાંભળો સહુ તેહ. શુકલ કહે. ૫૩
 વૈકુંઠે હું વસતો નથી, ના યોગી ઉર માંહે,
 ભક્ત મારા ગુણ ગાય છે, ઉભો રહું છું હું ત્યાહે. શુકલકહે. ૫૪
 દંડ મહારો તે ઉપર નહીં, જે મુખે હરિ ગાય,
 પાપ કહાપિ તે કરે, તોયે નામે મૂકાય. શુકલ કહે. ૫૫
 નામ ભરોસે જાણીને, કરે એહી દોષ.
 ખલને કૃપા નામ ન કરે, આવે મન(માં)રોષ. શુકલકહે. ૫૬
 ગૃહ કારજ કરતો થકો, કૃષ્ણ કહેતો હોય,
 તો તેને કર્મ લેપે નહીં, જેમ વારિજ તોય. શુકલ કહે. ૫૭
 કૃષ્ણ કૃષ્ણ સદા જે રટે, તે કૃષ્ણની દેહ,
 જે વસ્તુ અગ્નિને મળે થાય અગ્નિ તેહ. શુકલ કહે. ૫૮
 નામ પોતાનું સાંભળી, હરિ આવે છે ધાઇ,
 શું આપું શું કંઈ એને, એવા જાય છે મહોવાઇ. શુકલ કહે. ૫૯
 શ્રીકૃષ્ણ કીર્તન જે કરે, તે સદા છે પાવન,
 અવિત્ર કરે અન્ય પ્રાણીને, જેહને દે દર્શન. શુકલકહે. ૬૦

વડાણુ.

દરશન દેઈ પાવન કરે, હરિનામના રટનાર રે,
ધર્મ કહે કયહાં લગી કહું? પ્રભુ નામ માહાત્મ્ય અપાર રે. ૬૧.

કડવું ૮ મું સમાપ્ત.

કડવું ૯ મું પ્રારંભ.

રાગ માલકેશ.

શુકલ કહે સાંભળ રે રાજ, પરીક્ષત પુણ્ય પવિત્રજ,
ધર્મ નૃપે પણ નામ વખાણ્યું, તે તુજને કહું ચરિત્રજ.
નિશ્ચય જાણજો હું પણ કહું છું, સર્વ સાર હરિ નામજ,
વિના શ્રમે સુખ સહુ વિધિ આપે, ને મેળવે સુંદર શ્યામજ. ૨
અન્ય યુગે તો અન્ય સાધન પણ, ક્ષણતાં સાચી વાતજ,
તે કોઈનું બળ કળિમાં નવ ચાલે, નામ ક્ષણે સાક્ષાતજ. ૩.
કળિકાળરૂપી આશૌચ પડ્યું, કોઈને ધર્મનો નહીં અધિકારજ,
અડે નહિ સૂતક કૃષ્ણના નામને, કરીએ સુખે ઉચ્ચારજ. ૪
સત્યયુગે જે ક્ષણ ધ્યાનથી થાતું, ત્રેતાએ યજ્ઞથી જેહજ,
દ્વાપરે જે પૂજન થકી “કલિ, કૃષ્ણ કીર્તનથી” થાય તેહજ. ૫.
સર્વ સાધન ધર્મ રહિત હોયે, જે કથે કૃષ્ણનું નામજ
શ્રીકૃષ્ણની પદવી તે પામે, ધર્મ અર્થ ને કામજ. ૬
કૃષ્ણતાણું કીર્તન જેને સુખે, કલિમાં તેજ કૃતાર્થજ,
કહે કૃષ્ણ (ને) અન્યને કહેવર વે, તેજ મહોટા પરમાર્થજ. ૭.
હરિનામ હરિનામ હરિનામ મારું જીવનજ,
અન્યે ગતિ નથી નથી નથી કળિમાં એ વેદવ્યાસ વચનજ. ૮
વેળ પીલતાં જે તેલ નીકળે, જલ મથે નવનીત ન હોયજ,

પણ કેશવ કીર્તન વિના ભવ કળિમાં તરે નહિ હોયજી. ૯
 મહોટા ભાગ્યશાળી સહુ કેથી, જાણો કલિના જનજી,
 મહાદુર્લભ હરિ સહેજે નામસ્મરણ થકી દે દર્શનજી. ૧૦
 કયહાં લગી કહું હરિનામનો મહિમા ? કહેતાં ન આવે પારજી,
 શ્રેષ્ઠ સદા એ સહસ્ર રસનાથી કથે, તોએ કહે છે અપારજી. ૧૧
 અવનિ રજકણ વર્ષાધાર વળી, તારા મંડળ છે અનંતજી
 તેવું પણ કેાઈ લેખુ કરે, નામ મહિમા પોહોયે ના અંતજી. ૧૨
 શુકજી કહે પુછ્યું પ્રશ્ન તમો નૃપ તેહનો ઉત્તર એહજી,
 કૃષ્ણ નામ મહિમા છે અપરિમિત, નિશ્ચે નહીં સંદેહજી. ૧૩
 સત્ય છે સત્ય છે સત્ય કહું છું, હરિનામ મોટું સત્યજી
 સાર સર્વ સિદ્ધાંત તણું, એ એમ કહે મુજ મત્યજી. ૧૪
 શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ સ્નેહ સહિત કહે
 તણ વસ્તુને તજ તત્ક્ષણ અવિશ્વાસ દ્રોહ ને ગર્વજી. ૧૫
 શ્રીહરિ શ્રીગુરુ ભગવદ્દીય બ્રાહ્મણ, તે શું રાખજો ભારજી.
 નિન્દા છૂપ્યાં કેાઈની ના કરશો લેશો પરમ પદ દહાવજી. ૧૬
 સંવત અષ્ટાદશ તેસઠમાં માસ ભાદ્રપદ સારજી,
 શુકલ પક્ષ શુભ તિથિ પૂર્ણિમા, શતભિષા બુધવારજી. ૧૭
 પૂરણ કથા તે દિવસે થઈ છે, શ્રીગુરુ કૃષ્ણ કૃપાએજી
 અભિષેકનું આખ્યાન કર્યું એ મહદ પુરુષ આસનએજી. ૧૮
 શ્રીહરિનામ મહાત્મ્ય જેમાં વર્ણવ્યું શ્રીસાગરના અંતરેજી
 અન્ય પુરાણનાં વચન થકી પણ પુષ્ટિ કરી શકેજી. ૧૯
 ચોથાઈ અતુર અષ્ટોત્તર ૨ તનું પ્રસાદ રૂપે મળેજી
 યરમ પુનિત પ્રતિપદ પરબ્રહ્મ, અમર પ્રદેશ મેળવેજી. ૨૦

મહારુદ્ર દેવા શ્રી નર્મદા, ઉત્તર તટની સમીપજી,
 દેવેરી સંગમ દક્ષણ પ્રાગ તે, તીર્થ જ્યાં ક્ષેત્ર અધિપજી. ૨૧
 ચંડી ગ્રામ છે નામ જ્યાંહાં, શેવશાયી પ્રભુ વસજી,
 ગુર્જર દેશ વિષે તે પુરીમાં, વસે કવિ કૃષ્ણનો દાસજી. ૨૨
 શ્રીવંતભટ શુભ વંશ વિષે, સુત પ્રભુરામનો કહાવેજી,
 વલ્લભી વૈષ્ણવ ભટ દયાશંકર, નામે સરવ બોલાવેજી. ૨૩
 જ્ઞાતિ નાગર સાઠોદરા બ્રાહ્મણ, તેણે શ્રીનાથ કૃપાએજી.
 એ ચરિત્ર મહાપવિત્ર રચ્યું, ભરી કૃષ્ણ નામ મહિમાએજી. ૨૪
 એ કથા સદા જે કહે અવલોકે, ને શીખે સાંભળે ને ગાયજી,
 મન વાંછિત ફળ તે જન પામે, પ્રસન્ન થાય જહુરાયજી. ૨૫
 ધર્મ અર્થને કામ મોક્ષ પણ, દુર્લભ છે નહીં તેહેનેજી.
 આ આખ્યાનનું શ્રવણ કરીને, હરખ આવશે જેહેનેજી. ૨૬
 સર્વ ધર્મ સહુ સાધનનું ફળ, શ્રમ પામે તેહેને થાયજી,
 પરમ પવિત્ર ચરિત્ર શ્રી કૃષ્ણનો નામ મહિમા જે ગાયજી, ૨૭
 દાસ દયાને દયા કરી શ્રી પ્રભુ આપો નામ આસક્તિજી,
 દૃઢ વિશ્વાસ અચળ સાધુ સંગતિ, પ્રેમજક્ષણ ભક્તિજી. ૨૮
 પૂરણ થયું આખ્યાન સર્વ કાઈ, શ્રોતા શ્રીહરિ બોલોજી,
 કરો સદા શ્રીકૃષ્ણની સેવા, પ્રેમમગ્ન થઈ ડોલોજી, ૨૯

વલ્લભ

પ્રેમ મગ્નમાં ડોલજો, ૨૮જો મૂળ કૃષ્ણ નામરે.

સત્ય દયાશંકર કહે, સમર્થ સુંદર રયામરે.

इति श्रीमद्भागवतषष्ठस्कंधे लखेलु अजामिलख्यान सम्पूर्ण.

કેશકુઠાર

દુહા.

શ્રીગુરુ શ્રીબલ્લભ પ્રભો, શ્રીગિરિજા શ્રીનાથ;
પદપંકજ બદન કરે, ધરિયે મમ સિર હાથ. ૧
શ્રીયમુના ગિરિરાજ, શ્રીકૃષ્ણ સખા જો અપ;
નિજ સેવક મોકે લહી કરિયે કરુતા દપ. ૨
શુભ મતિ દિહુ સુંદર રચૂં, ગ્રંથ કલેશકુઠાર;
જો સુનિ ચિત્ત ચિંતા ટરે, ભાવે નંદકુમાર, ૩

૧. શ્રીમત્ સદ્ગુરુ શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ તથા શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી અને શ્રીવિક્ષેષાચાર્યજી અને શ્રીનાથજીનાં ચરણકમળનું વંદન કરું છું અને વિનવું છું કે આપનો શ્રીકરત માહારા મસ્તક ઉપર ધારણ કરો.

૨. શ્રીયમુનાજીને શ્રીગિરિરાજજીને, શ્રીકૃષ્ણના આદ્ય સખા તે સર્વે સતે પોતાનો દાસ જાણીને મારા ઉપર કરુણાદષ્ટિ કરો.

૩. મને જો આપ સુખુદ્ધિનું દાન કરો તો કલેશકુમાર નામનો સુંદર ગ્રંથ રચી શકું, જે શ્રવણ કરવાથી ચિત્તની ચિંતા (ઉદ્વેગ) ટળે, અને શ્રીનંદકુમાર (શ્રીકૃષ્ણ) ઉપર પ્રીતિ ઉપજે.

આ કલેશકુઠાર ગ્રંથના ત્રણ દુહા પૂરા થયા પછી ગદ્યમાં દયારામભાઈએ સ્વતઃ જે લખેલું છે, તે નીચે પ્રમાણે:—

શ્રીમહાપ્રભુજીએ નવરત્નગ્રંથમાં કહ્યું છે કે:—ચિન્તા કાપિ ન કાર્યા. એ વચને કરીને જે ભગવત્દાસને ચિંતા લૌકિક કે અલૌકિક ઓઈ પણ પ્રકારની પણ કરવાની જરૂર નથી. “કાષ્ઠ સમયે પણ,”

તે શા માટે કે શ્રીવલ્લભકુલ પરમ જગદ્ગુરુએ શ્રીપૂર્ણ પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર જોડે જે જીવને બ્રહ્મસંબંધ કરાવ્યો છે, તે જ આત્મનિવેદન બાળવું. તેના દેહ, પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો, અંતઃકરણ, ધર્મ, સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્ર, આમ, વૃત્ત, આત્માદિ સર્વ શ્રીઠાઠારજીનું થયું, અને પોતે પણ દાસ થયો, એટલે પ્રભુ તેના સ્વામી થયા, એ પુરુષોત્તમ સર્વેશ્વર છે, તે સર્વાત્મા છે, તેને જે ગમશે તે કરશે. તેમને કોઈનું ભુકું થવું તો ગમતું જ નથી, જગત્માત્રના તે બંધુ છે, ને જગન્નાથ છે. જે સ્વામી હોય ને જે બંધુ હોય, તે તો સદા સર્વનું રૂકું જ કરે, એ પ્રમાણે જે અખિલ વિશ્વનું રૂકું કરે છે, ત્યારે તે શું તાર્ કયમ નહીં કરે ? અર્થાત્ કરશે જ. કેમકે, તું તો ધરનો ગુલામ ઠર્યો, તેથી તે વિનતિ કર્યા વિનાજ રૂકું નિશ્ચે કરશે જ કરશે. જયમ નેત્રને વિના કહ્યે પલક રક્ષણ કર્યા જ કરે છે તદ્વત્ હરિ પોતાના નિજ જનનું એટલે સ્વકીય જનનું કહ્યા વિના પોતાના આપથી જ રક્ષણ કરે જ છે. એવો પ્રભુનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. ત્યારે તું કહી શકે કે જ્યારે પ્રભુ તો સર્વનું સદા રૂકું જ કરે છે ત્યારે કોઈ કોઈ સમયે ભુકું કેમ થાય છે ? તેનો પ્રતિ ઉત્તર એ છે કે, હરિ તો કદાપિ પણ દાસનું ભુકું કરતા જ નથી, પણ પ્રભુના હૃદયનો આશય અતિશે ગૂઢ છે, તે તુર્ત તારા સમજ્યામાં આવતો નથી, તેમનું હિત કરવું બહુ જ વિલક્ષણ રીતનું ને ઉત્તમ પ્રકારના રહસ્યનું ભરેલું હોય છે, તથાપિ જીવને તેનું જ્ઞાન હોતું નથી, માટે તે તુર્ત તારા સમજ્યામાં ન આવ્યાથી તું દુઃખ માને છે. બાકી તે ઉપરથી જણાતાં કથનમાત્રના દુઃખમાં પણ પરિણામે હિતકારી સુખ જ સમાયલું હોય છે. માટે પ્રભુ સહન કરે છે. બાકી દાસને તો દુઃખ ન જ થવા દે.

अहितं निजभक्तानां न विदधाति कर्हिचित् इत्यादियचनात्.

એવા પ્રભુ છે, તદ્દપિ દાસને કાંઈ દુઃખ આપે છે તેનો એ હેતુ જણાય છે કે જે જીવે હરિનું શરણ લીધું ને યથાશક્તિ ભગવદ્ભજન સ્મરણ કર્યું તેનું સંચિત અને ક્રિયામણ તો ભસ્મીભૂત થઈ ગયું પણ પ્રારબ્ધ માત્ર વેદમર્યાદા રાખવાને માટે બાકી રહ્યું, તે શુભા જેવા મહાન્ કષ્ટરૂપી ભોગ તેનેસ્વરૂપ કાંટા જેવું કરીને મટાડે છે. અથવા મહાદુસ્તર અપરાધ શ્રીગુરુનો વા ભગવદીયનો, પૂર્વનો યા આ જન્મનો હોય, તે અપરાધનું ફળ તો ભોગવ્યા વિના તે છૂટતો જ નથી; માટે દુઃખ આવે તે શ્રીહરિની ઇચ્છા મંત્રીને ભોગવે છૂટકો; બાકી બીજા એ વિનાના સધળા દોષ તે તો શ્રીહરિનાં નામસ્મરણથી બળી જાય છે. વળી ભગવદીયને એક બીજી રીતનું દુઃખ પણ થાય છે, તે કીયું કે જીવબુદ્ધિએ કરીને અનિષ્ટદાતા માયાજનિત પદાર્થ સ્ત્રી, દ્રવ્ય, યશ, માન, મોટાર્થ, વૈભવ, ગુણ, રૂપ, વિદ્યા, કુલ, જાત્યાદિકને વિષે અતિલુબ્ધ થઈને ભજન ભુલી જાય છે, ત્યારે પ્રભુ જાણે છે જે એ થકી એનો બિગાડ થશે, ને પરિણામે દુઃખ ઘણું પામશે, ને એ તો મારો છે, મારે એને બચાવવો. એ મારી ઉપર દુઃખ લગાડશે, તો તે ભલે લગાડે, પણ એનું બગડવા ન દેવાય. એવી દયા વિચારીને એના બિગાડની વસ્તુ બલાતકારે પ્રભુ છોડાવે છે. તેણે અજ્ઞાને કરીને મોહથી અનિત્ય પદાર્થોને વિષે પોતાની આસક્તિ બાંધી અહંતામમતાપણું ધારણ કર્યું છે માટે તેને એવા સાંસારિક પ્રપંચથી મુક્ત કરવો—એ હેતુ સમજાવવ. ને:—

દેશત્યાગો મહાન્ વ્યાધિર્વિરોધો વંધુભિઃ સહ ॥

ધનહાન્યપસાનં ચ મદતુઘ્નહલક્ષણમ્ ॥ इति वचनात् ॥

દેશાંતમાં જેમ કાંઈ અસ બાળકને, સર્પ અથવા અગ્નિ કે વિપવત્ પદાર્થો ઇત્યાદિ અહિતકારક પદાર્થોને મુઘ્ધતાએ ઝાલતો દેખાને તેના

હિતકારી વાતસલ્યકર્તા માતપિતા નિષેધ કરે છે, ત્યારે બાળક તે વેળા રુદન કરે છે. વળી બીજું ઉદાહરણ બાળકને કઠિન ગ્રંથિ ગળામાં ભરાઈ હોય અને તે દુઃખમાંથી તેને મુક્ત કરવાને સાર તેના મુખમાં વેલણ વગેરે ઘાલે છે. વળી ત્રીજો દાખલો. અસાધ્ય રોગ મટાડવા સાર કડવું ઔષધ તે બાળકને તેની મરજી વિરુદ્ધ પાય છે, છતાંદિ ઉદાહરણ વેળાએ તે બાળક રુદન કરે, માતપિતા ઉપર દુઃખ માને, પણ તે પછી તે જ્યારે પોતાના હિતકારી માતા પિતા છે એમ સમજી જાય ત્યારે સમજ્યા પછી મુખ માને. તદ્વત્ શ્રીહરિનું સમજવું. દલાશ્રય ભરોસો તે હિતકારીનો રાખીને સદા તે પ્રભુનું ભજન સ્મરણ ભુલવું નહીં.

શિક્ષાશ્લોકીગ્રંથે મયિ चेदस्ति विश्वासः श्रीगोपीजनवल्लभे इत्यादिवचनात् ।

શ્રીકૃષ્ણે દાસનું સદૈવ રહું જ કરે છે, કદાચ પુરત ખોટું ભાસે કે દેખીએ તદ્વપિ દલ નિશ્ચય રાખવો કે, એમાં પણ પ્રભુ સારું જ કરતા હશે. નિશ્ચેજ એવું માનીને પ્રભુના ગુણ માનીએ તેનું નામ તે ગુણગાન કહેવાય. તેથી શ્રીભગવાન ઘણા પ્રસન્ન થાય છે કે, મારા કર્યા ગુણને એ હાવાં સમજ્યો ખરો-કૃતમ્ની મટ્યો. બાકી તરત લાલ દેખીને તો સર્વ સારું માને, તેનું આશ્ચર્ય શું ? માટે શ્રીનાથજીના ઉપર અતિદલ વિશ્વાસ રાખવો તે બરાબર બીજું એક પણ સાધન નથી, જેનું શૂન્ય ભાગ્ય હોય તેને પણ એ પ્રભુ પ્રમેયબળવડે પોતાનો ગણીને સધળા મનોરથ પૂર્ણ કરે છે. પણ તેના કોટયવધિ અપરાધો કે જે ક્ષમા કરવા સરખા ન હોય તથાપિ પણ તેની ક્ષમા કરે છે. તેને ક્ષમા આપતાં કાળકર્મમાયાદિ કાઈનો પ્રતિબંધ ચાલે નહીં; કેમકે પ્રભુ કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુ સર્વ કરવાને સર્વેશ્વર સદા સ્વતંત્ર છે, માટે

ને વળી સર્વ ભક્તના અંતર્યામી છે. તે સર્વના મનોબિલાષ માત્રને જાણે છે, માટે તેમને કશું કહેવું ન પડે, આ કારણથી બીજા સર્વ ભરોસા મુકીને એક અનન્યભાવે ભરોસો દઢ શ્રીજીનો રાખે; તેને સકળ પદાર્થ સિદ્ધ થયેલા છે જ. શ્રીકૃષ્ણ નામ ક્ષણમાત્ર વૈષ્ણવે ભૂલવું નહીં. સદા તેમનું ચિંતન કરવું ને તે ભગવાનની સેવા યથાસંપત્તિશક્તિ અનુસાર મિલિત ઉપચારોથી જેમ બને તેમ કરવી. યથાશક્તિ કરવામાં આળસ કે પ્રમાદ ન કરવો. તેમ અન્યાશ્રય પણ ન કરવો. અસમર્પિત ખાનપાન ન કરવું. દુષ્ટ સંગથી દૂર નાસવું. સ્વમાર્ગીય ઉત્તમ ભગવદીયને મળીને અખંડ નિવેદનનું સ્મરણ કરવું તેથી ચિંતા ન ઉપજે. જે એ પ્રમાણે ન કરીએ તો અવિદ્યા બાધ કરે, આસુરાવેશ થાય, તેની નિવૃત્તિનો ઉપાય અષ્ટાક્ષરમહામંત્રનો જપ તથા શ્રીજીનું ચરણામૃત છે. સકળ પાપ, સંતાપ, વ્યાધિ, ક્લેશ, દુઃખ, ભય, હાનિ ઉદ્દેગાદિક મટવાનો ઉપાય શ્રીહરિની શરણાગતિ અને શ્રીહરિનું નામસ્મરણ એ વિના બીજો કશો શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે જ નહિ. સર્વ પદાર્થના કર્તાહર્તા દાતા એક સ્વયમેવ શ્રીનાથજી જ છે. તેમની ઇચ્છા વિના એક પત્ર પણ હાલી શકતું નથી. બીજી સર્વ વાતો સાધારણ પક્ષની છે, પણ સત્ય સિદ્ધાંત વાત તો એજ છે. કેમકે કર્તું અકર્તું અન્યથાકર્તું સમર્થ એ પરમેશ્વર તે પ્રાણિમાત્રનું સુખ દુઃખ એમના હાથમાં છે. સદા સર્વદા શ્રીજીનું ધાર્યું જ સકળ થાય છે, તેમાં હરબ્રહ્માદિક કોઈએ આણુમાત્ર પણ ફેર પડે નહીં તો બીજા જીવ ત્યાં કોણ માત્ર છે? કોટિક બુદ્ધિવાન મળીને અનંત યત્ન કરે તથાપિ પણ તે મિથ્યા કહેવા માત્ર છે. સોચના કરી મરે, તેટલો જ લાલ-જીવ હું કરતાપણું માને છે તે તો શકટનો ભાર શ્વાને તાણ્યા જેવું છે. શ્વાનને શકટને કશો સંબંધ જ નથી, તેમ જીવને પોતાના આપથી કર્તૃત્વપણાંનો સંબંધ જ નથી.

આધિભૌતિક અધ્યાત્મ દુઃખ આધિદૈવિક હું કહાય;
 તીન મૂલ શાખા અમિત, સુનત સંશય છિદ જાય ૪
 કર્મકાલગ્રહમનાદિ, માનત સુખ દુઃખ હેત;
 હરિ ઇચ્છા આધીન સખ અસમજ ઇન સિર હેત ૫

છતાં અહંતામમતાથી અજ્ઞાને કરીને માને છે ખરો. એજ એની અદ્યક્ષતા બતાવી આપે છે. તે પણ હરિ ટાળે તો જ તે ટળે. જગતમાં કોઈ જ્ઞાની પણ નથી ને મૂઢ પણ નથી. જે સમયે જેને જેવો હરિ કરે તે સમયે તે તેવો જ થાય. તે જેમ કાકીની પૂતળી તથા મરકટ અને શુક્ર, યંત્ર, બાલકાદિક, પરાધીન થકા જ્યમ સૂત્રધાર ન્યાયે ત્યમ નાચે, અને કરાવ્યા ખેલ કરે છે તેમ અખિલ જગત શ્રીજીને વશ છે. શ્રીહરિ જંત્રી છે અને તું જંત્રવત છે. પુણ્ય ને પાપ તે તો બંને કહેવામાત્ર છે. જે વૃક્ષે જે લતાએ જેવું ફળ ફુલ પત્ર જે ઋતુ સમયે જેટલું હરિએ નિર્માણ કર્યું હોય છે તે પ્રમાણે તે નિમિત્તમાત્ર આપે છે. તે જ પ્રમાણે જેને જે સમયે જેટલું જેવું જેમ હરિએ લખ્યું છે તેને તે સમયે તે પ્રમાણે પ્રાપ્તિ થાય છે. તદ્દપિ પંડિત સરખા પણ સોચ કરે છે.

૪. ત્રિવિધ પ્રકારના સંતાપરૂપ દુઃખ. ૧ આધિભૌતિક. ૨ આધ્યાત્મિક, ૩ આધિદૈવિક જે કહેવાય છે એ ૩ મૂળ તેની અપાર શાખાઓ છે તે સાંભળવાથી સર્વ સંશયો છેદન થઈ જાય. શરીરનાં રોગાદિ દુઃખ તે આધિભૌતિક અને મનનો સંતાપ તે આધ્યાત્મિક, તથા રાજકદૈવિક દુઃખ આવી પડે તે આધિદૈવિક ગણાય.

૫. કર્મ, કાલ, ગ્રહ, સ્વભાવ, મન ઇત્યાદિને સુખદુઃખના હેતુ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ એ સર્વે શ્રીહરિની ઇચ્છાને આધીન છે. તેની જેને સમજ નથી હોતી તે એમને સિર દોષ દે છે.

હરિ ઇચ્છા સખતે, પ્રબલ તા સમ ઓર ન કોય;

કર્માદિક હુ તસ કરે, જેસી પ્રેરણા હોય. ૬

હરિશરનાગત સો સખે; હરિ કર્તા ઇક જ્ઞાન;

કર્માદિક કર કહત સો, કૃષ્ણદાસ બિન આન ૭

મૂલ કૃષ્ણ ઇચ્છા બિના, કોલે નહિ ઇક પાત;

એહી દૃઢ ચિત્ત રાખીયે, લક્ષ બાતકી બાત. ૮

તહુ બિએક તો રાખીયે, તાપે જો કછુ હોય;

સો ઇચ્છા હરિકી લહો, તામે દોષ ન કોય. ૯

૬. સર્વ કાંઈ શ્રીહરિની ઇચ્છાને આધીન (વશ) છે. પ્રભુની પ્રબળ સત્તા છે, તેમની સમાન અન્ય કાંઈ પણ નથી. કર્માદિક પણ તેટલું જ કરી શકે કે જેવી પ્રભુની પ્રેરણા હોય.

૭. એ સર્વે શ્રીહરિનો આશ્રય કરીને રહેલાં છે. માટે સર્વકર્તૃપદ શ્રીહરિને જ ધટે છે, એવું જ્ઞાન રાખવું કહી ૫ માં કહ્યાં છે તે કર્માદિક કરે છે, એમ કહેનારા શ્રીકૃષ્ણદાસ નથી, એમ સમજ છે.

૮. સર્વનું મૂળ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને તેમની ઇચ્છા વિના એક પાંદડું પણ હાલવાને સમર્થ નથી. એવું દૃઢ કરીને મનમાં રાખવું. લાખ વાતની એક સાર સિદ્ધાંતની વાર્તા એ જ છે.

૯. તો પણ વિવેક રાખી સમજવું જોઈએ છતાં ઇશ્વર ઇચ્છારૂપ પરિણામ ભાવી ફળ આવનાર છે તે જ આવશે, એવી સમજણ રાખવી. જો સર્વના મૂળરૂપ શ્રીહરિની ઇચ્છાને જ પ્રધાનપદે સ્વીકારવામાં આવે તો પછી વ્યવસ્થા કારણરૂપ કર્મ, કાળ, ગૃહ, સ્વભાવાદિનું સ્વતંત્ર કાંઈ પણ સામર્થ્ય ન હોવાનું સહજ સમજાશે, અને કાંઈને નિમિત્ત-કારણરૂપ દોષ પણ નહીં રહે.

આધિભૌતિક અધ્યાત્મ દુઃખ આધિદૈવિક હું કહાય;
 ત્રીન મૂલ શાખા અમિત, સુનત સંશય છિદ જાય ૪
 કર્મકાલગ્રહમનાદિ, માનત સુખ દુઃખ હેત;
 હરિ ઇચ્છા આધીન સખ અસમજ ઇન સિર દેત ૫

છતાં અહંતામમતાર્થો અજાને કરીને માને છે ખરો. એજ એની અદ્યક્ષતા ખતાવી આપે છે. તે પણ હરિ ટાળે તો જ તે ટળે. જગતમાં કોઈ જ્ઞાની પણ નથી ને મૂઢ પણ નથી. જે સમયે જેને જેવો હરિ કરે તે સમયે તે તેવો જ થાય. તે જેમ કાકની પૂતળી તથા મરકટ અને શુક્ર, યંત્ર, બાલકાદિક, પરાધીન થકા જ્યમ સૂત્રધાર ન્યાયે ત્યમ નાયે, અને કરાવ્યા ખેલ કરે છે તેમ અખિલ જગત શ્રીજીને વશ છે. શ્રીહરિ જંત્રી છે અને તું જંત્રવત છે. પુણ્ય ને પાપ તે તો બંને કહેવામાત્ર છે. જે વૃક્ષે જે લતાએ જેવું ફળ ફુલ પત્ર જે ત્રક્તુ સમયે જેટલું હરિએ નિર્માણ કર્યું હોય છે તે પ્રમાણે તે નિમિત્તમાત્ર આપે છે. તે જ પ્રમાણે જેને જે સમયે જેટલું જેવું જેમ હરિએ લખ્યું છે તેને તે સમયે તે પ્રમાણે પ્રાપ્તિ થાય છે. તદ્દપિ પંડિત સરખા પણ સોચ કરે છે.

૪. ત્રિવિધ પ્રકારના સંતાપરૂપ દુઃખ. ૧ આધિભૌતિક. ૨ આધ્યાત્મિક, ૩ આધિદૈવિક જે કહેવાય છે એ ૩ મૂળ તેની અપાર શાખાઓ છે તે સાંભળવાથી સર્વ સંશયો છેદન થઈ જાય. શરીરનાં રોગાદિ દુઃખ તે આધિભૌતિક અને મનનો સંતાપ તે આધ્યાત્મિક, તથા રાજકદૈવિક દુઃખ આવી પડે તે આધિદૈવિક ગણાય.

૫. કર્મ, કાલ, ગ્રહ, સ્વભાવ, મન ઇત્યાદિને સુખદુઃખના હેતુ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ એ સર્વે શ્રીહરિની ઇચ્છાને આધીન છે. તેની જેને સમજ નથી હોતી તે એમને સિર દોષ દે છે.

હરિ ઇચ્છા સખતે, પ્રમદ તા સમ ઓર ન કોય;
 કર્માદિક હુ તસ કરે, જેસી પ્રેરણા હોય. ૬
 હરિશરનાગત સો સખે; હરિ કર્તા ઇક જ્ઞાન;
 કર્માદિક કર કહત સો, કૃષ્ણહાસ બિન આન ૧૭
 મૂલ કૃષ્ણ ઇચ્છા બિના, ડોલે નહિ ઇક પાત;
 એહી દૃઢ ચિત્ત રાખીયે, લક્ષ બાતકી બાત. ૮
 તહુ બિએક તો રાખીયે, તાપે જો કછુ હોય;
 સો ઇચ્છા હરિકી લહો, તામે દોષ ન કોય. ૯

૬. સર્વ કાંઈ શ્રીહરિની ઇચ્છાને આધીન (વશ) છે. પ્રભુની પ્રબળ સત્તા છે, તેમની સમાન અન્ય કાંઈ પણ નથી. કર્માદિક પણ તેટલું જ કરી શકે કે જેવી પ્રભુની પ્રેરણા હોય.

૭. એ સર્વે શ્રીહરિનો આશ્રય કરીને રહેલાં છે માટે સર્વકર્તૃપદ શ્રીહરિને જ ધટે છે, એવું જ્ઞાન રાખવું કડી પ માં કહ્યાં છે તે કર્માદિક કરે છે, એમ કહેનારા શ્રીકૃષ્ણહાસ નથી, એમ સમજ છે.

૮. સર્વનું મૂળ શ્રીકૃષ્ણ છે, અને તેમની ઇચ્છા વિના એક પાંદડું પણ હાલવાને સમર્થ નથી. એવું દૃઢ કરીને મનમાં રાખવું. લાખ વાતની એક સાર સિદ્ધાંતની વાર્તા એ જ છે.

૯. તો પણ વિવેક રાખી સમજવું જોઈએ છતાં ઇશ્વર ઇચ્છારૂપ પરિણામ લાવી ફળ આવનાર છે તે જ આવશે, એવી સમજણ રાખવી. જો સર્વના મૂળરૂપ શ્રીહરિની ઇચ્છાને જ પ્રધાનપદે સ્વીકારવામાં આવે તો પછી વ્યવસ્થા કારણરૂપ કર્મ, કાળ, ગૃહ, સ્વભાવાદિનું સ્વતંત્ર કાંઈ પણ સામર્થ્ય ન હોવાનું સહજ સમજાશે, અને કાંઈને નિમિત્ત-કારણરૂપ દોષ પણ નહીં રહે.

ખિખેકતે ભાવી ન ટરે, સોચ કરો જિન કોચ;
 ખિખેક કે ગુન એહી હે, પાછે તાપ ન હોય. ૧૦
 કીયો હોત સખ કૃષ્ણકો, તૂ મતકર પરિતાપ;
 જો અપનોહૂ બલ ચલે, તો કરે ખુરો કે આપ? ૧૧
 હરિકૃતિમેં હૂપદ દીખે, એહૂ હરિકૃતિ માનિ;
 સૂધિ સમઝ જાકો મિલી, તાહિ દધ કે આન. ૧૨

૧૦. અગાઉથી વિવેકબુદ્ધિ પ્રસર વર્તતાં છતાં પણ ભાવી થનાર વસ્તુ તે કદિ પણ મિથ્યા થઈ શકનાર નથી, માટે ભવિષ્ય પદાર્થરૂપ પરિણામિ ફલને માટે કદિ પણ શોચ (ચિન્તારૂપ પરિતાપ) કરવાનું પ્રયોજન નથી. અગાઉથી વિવેકયુક્ત વર્ત્યાનું ફળ એટલું જ કે જગતના લોકો એવો ઠપકો ન આપે કે, પ્રભુએ બુદ્ધિ અને સાધનો આપ્યા છતાં તેનો ઉપયોગ ન કર્યો. જે પ્રમાણે જે કાળે કરવું ઘટવું હતું તે તો મેં અગાઉથી કર્યું હતું, પરંતુ પ્રભુ ઇચ્છા પ્રમાણે જ ફળ આવ્યું એમ જાણી હર્ષ કે શોકરૂપ ચિન્તાદિ ક્લેશપરિતાપ ન થાય, માટે વિવેક રાખી શ્રીહરિની ઇચ્છા પ્રમાણે થયું છે, થાય છે, અને થશે, એમ નિશ્ચય રાખી ચિન્તાક્લેશથી નિવૃત્ત થવું.

૧૧. સર્વ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું જ કર્યું થાય છે, એમ જાણીને પરિતાપ દૂર કરવો. જો પોતાના બળથી થતું હોય તો પોતાનું શુક્ર કાષ્ટ કેમ કરે?

૧૨. શ્રીહરિની કૃતિ છતાં તે કૃતિમાં હું કર્તા છું એમ લાગે તે પણ શ્રીહરિની પ્રેરિત કૃતિ જાણવી. એવી જેને સીધી સમજણ મળેલી છે તેને બીજો શું કરી શકશે? અથવા તો તેને તે કાણ આપનાર છે?

જિયકી ચિતવનિ ઓર, અરુ પ્રભુકી ચિતવનિ ઓર;
કાકતાલીય ન્યાય કહ્યુ, કબુ આવે ઇકે ઠોર. ૧૩

દારુ પૂતરી ચંત્ર શુક, મરકટ પરખસ ખાલ;
ત્યોં હરિકે બસ જકત સખ કરે કરાયે ખ્યાલ. ૧૪

સુખ દુઃખ નહિ જિય જતનતેં મિથ્યા રહિ મનબ્રાંત;
કનકકશિયપુ પ્રહ્લાદ કે, દેખિ લેહુ દષ્ટાંત. ૧૫

૧૩. જીવનું ચિતવેલું બીજું હોય તે પ્રભુએ બીજું નિર્ધાર કરેલું હોય છે. પરંતુ કોઈ સમયે જે જીવે ધાર્યું છે તે પ્રભુ ઇચ્છાને અનુકૂલ હોય તે કારણથી તે કાર્ય સિદ્ધ થાય તો કાકતાલીયન્યાય જેવું ગણાય છે. કહેવત છે કે, “કાગડાનું બેસવું, ને સાલીયાનું ભાગવું.” સાલીયો જીવું થવાથી કે વાવાઝોડાં આદિ કારણથી પકવા જેવો થઈ રહ્યો હોય તે એટલામાં તેની ઉપર કાગડા જેવું હલકું પ્રાણી બેસતાં પડી ગયો, એમાં કાગડાને કારણ ન ગણાય.

૧૪. જે પ્રમાણે કાકતી પૂતળીવાળું ચંત્ર, ચંત્રીને આધીન છે. અને માંકડાં મદારીને આધીન છે. અને સુઘ બાલક માતા ઇત્યાદિ પાલકને આધીન છે, તે જ પ્રમાણે સમગ્ર જગત્ શ્રીહરિને વશ વર્તી રહેલું છે, તે બ્રહ્મની જે પ્રમાણે ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે જીવ કરી શકે છે. બધા બધો કરી મૂકેલા હોય છે.

૧૫. સુખ યા દુઃખ એ કોઈ જીવના પ્રયાસથી પ્રાપ્ત થતા નથી. છતાં જે સ્વતંત્ર રીતે પુરુષ પ્રયત્નને જ સુખ્ય માને છે તેમની બુદ્ધિ બ્રાંતિવાળી છે. દષ્ટાંતરૂપ—જેમકે હિરણ્યકશિપુએ પોતે બચવાના, તેમ જ ભક્ત પ્રહ્લાદજીનું અહિત થવાના અનેક પ્રયત્ન કર્યા છતાં તે હિરણ્યકશિપુ બચ્યો નહીં અને પ્રહ્લાદજીનું લેશ માત્ર પણ ન બચ્યું.

સખહિ હોત હરિકો કીયો, કછુ મિસ પેદા હોય;
 શાની તાકું ના ગિને, સુમરિ સુમરિ જડ રોય. ૧૬
 દુઃખ મૃત્યુ કાહુ ન રુચિ, સહજ સમય પર આય;
 સુખહુ ત્યોં ખિરલા સમઝ કહવે માત્ર ઉપાય. ૧૭
 સર્વેશ્વર સર્વાત્મ વિભુ, નાગર કૃષ્ણ કૃપાલ;
 નિજ ઇચ્છાસુહી કરે, તૂં ક્યોં સોચત બાલ? ૧૮
 ઇશ કૃતિમેં અહંપદ, શકટ નિચે જ્યોં શ્વાન;
 સકલ સૃષ્ટિ મંડાન યોં, ખિરલ જુગત ચહ જન ૧૯

૧૬. સર્વ કાંઈ જે થાય છે તે શ્રીહરિનું કરેલું જ થાય છે. માત્ર તેમાં મિષ એટલે બહાનું નિમિત્ત કારણ પ્રભુ પેદા કરે છે. પરંતુ શાની જન તે બહાનાંને કથનમાત્ર જાણી તે વચલ્યા પદાર્થનો કાંઈ પણ હિસાબ લેખતા નથી. પરંતુ જડ બુદ્ધિના જન તે નિમિત્ત કારણને સંભારી સંભારીને રહે છે.

૧૭. જુઓને દુઃખની કે મૃત્યુની કાંઈ પણ ઇચ્છા રાખતું નથી, છતાં તે જેમ અનાયાસે જે તે સમયે આવીને પ્રાપ્ત થાય છે તે જ પ્રમાણે વગર માગે સુખ પણ અનાયાસે પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ આ મર્મને કાંઈક વિરલ જન જ જાણે છે. તેમાં ફેરફાર કરવાના પ્રયત્ન તો કહેવા પૂરતા જ છે.

૧૮. જે સર્વેશ્વર, સર્વતા આત્મા, વિભુ અત્યંત ચતુર અને ધર્મી કૃપાળુ શ્રીકૃષ્ણ છે તે સ્વેચ્છાથી જેમ ગમતું હશે તેમ કરશે, માટે હે બાલક સરખી બુદ્ધિવાળા અજ્ઞાની, તું શા માટે ચિંતા કરે છે?

૧૯. ઇશ્વરની સર્વ કૃતિ છતાં જે મિથ્યાભિમાનથી હું કર્તાપણું માને છે તે તો જે પ્રમાણે ગાડાંનો ભાર ખેંચવાને કુતરે લેશ માત્ર

સૂધો કરત ઉલટો પરત, ઉલટો સુધો હુ હોત;
 ભરત બ્યાધ દષ્ટાંત લખિ, મૂરખ કાહે રોત? ૨૦
 ઇહતો બિગર્યો ચૂકતે, અખ ચલિ ચેતિ ચતુર;
 ફિર કબુ રોયો તખ લવિશ, કે તું ફિરકે મુહુર. ૨૧
 ન કર તહુ હોનિ ન મિટે, કરિ અનહોનિ ન હોય;
 પરીક્ષિત સુત પ્રદહાદ પિતુ, દેખિ બિચારી હોય. ૨૨

પણ સમર્થ નહી છતાં ગાડાની પાછળ અમળાતું અમળાતું ચાલી-
 મિથ્યાભાર ખેંચવાપણાતું અભિમાન રાખે તેવું છે, કેમકે સર્વ જગતનું
 મંડાન એ જ પ્રમાણે ઇશ્વરની સત્તાથી થાય છે, આ સિદ્ધાંતને કોઈક
 વિરલા પુરુષ જેવી રીતે છે તે પ્રમાણે યથાર્થ યુક્તિએ કરીને બાળે છે.

૨૦. ઇશ્વરની ગતિ અકળિત છે એ સમજવાને સાર કહે છે
 કે, જુઓ સીધે માર્ગે ચાલતાં ઉલટું પરિણામ આવ્યું. જેમ કે ભરતજીએ
 કેવલ દયાની ખાતર હરણીના ગર્ભથી શ્રવી ગયેલા બાલકનું પાલન
 પોષણ કર્યું તેમાં ત્રણ જન્મ સેવા પડ્યા; અને ઉલટ કૃતિ કર્યા છતાં
 સુલટ ફળ પ્રાપ્ત થયું, જેમકે બ્યાધે (પારધિએ) શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને
 બાણ માર્યું છતાં તે પારધિને સ્વદેહે સ્વર્ગે મોકલી સ્વર્ગ પદ આપ્યું.
 એ દષ્ટાંતો જોઈને હે મૂર્ખ, તું શા માટે રહે છે ?

૨૧. કોઈ કહે કે, એ તો ચૂક ભૂલથી કાર્ય બગડ્યું, પરંતુ હવે
 તો ચતુરાઈથી ચેતીને ચાલજે કે જેથી કરીને પછીથી પશ્ચાત્તાપ કરવો
 ન પડે. છતાં બનવાનું તે તો બનશે જ, ત્યારે પણ તું આવી અજ્ઞાની-
 પણાની સમજ રાખીશ તો પાછું ફરીથી તને રડવારૂપ પશ્ચાત્તાપ
 કરવાનો પ્રસંગ આવશે જ.

૨૨. યત્ન ન કરે તો પણ થનાર નહીં મટે, અને પ્રયત્ન કરે તો
 પણ જે નહીં થવાનું તે તો નહીં જ થાય. જેવી રીતે પરીક્ષિતના

તુર સુખિ હોય સખ, તખ મૂરખકોં દોસ,
 ૧ દુઃખાતુર અતિ, કા મૂરખ અક્સોસ ૨૩
 ૨ જનત દુઃખ ચહ કીચે, તહુ કિય ખિન ન રહાય;
 ૩ ઇચ્છાખલ પસ્તાય પુનિ, તાકો કેન ઉપાય ? ૨૪
 ૪ રામ બ્રહ્મ સિવ મુખ સુને, સયાની ન સંસય ભાગ;
 ૫ બુદ્ધિપ્રેરક કૃષ્ણ સખ સ્યાનપ કામ ન ભાગ. ૨૫

પુત્ર જન્મેજ્યને ભગવત્સાનાવવાર વેદવ્યાસજીએ અગાઉથી ભવિષ્ય-
 વાણીરૂપે થવાના પદાર્થ ત્રિષે કહ્યું હતું તે પ્રમાણે ન થવાને સાર તેણે
 ઘણા પ્રકારની યુક્તિઓ કરી છતાં પણ થવાનું હતું તે થયું જ. વળી
 અગણિત પ્રયત્ન પ્રદહાદળને મારી નાખવાને પિતા હિરણ્યકશિપુએ
 કર્યા હતા, છતાં પ્રદહાદળનું લેશ માત્ર પણ અહિત ન જ થયું. આ
 બંને દાખલા જોઈને તું વિચાર કર.

૨૩. જો ચતુરાઈપણના કારણથી સદા ચતુરજનને સુખનો
 નિશ્ચય હોય તો મૂર્ખ ને અજ્ઞાનનાં કારણરૂપ દોષ દેષ શકાય. પણ
 તેમ તો છે જ નહીં. ચતુર નરો પણ અતિરાય દુઃખાતુર હોય છે, એમ
 જાણીને મૂર્ખે પણ તેનો અક્સોસ કરવાનું કારણ રહેતું નથી.

૨૪. કાલા પુરુષો જાણે છે કે, આવું અસત્ કર્મ કર્યાથી દુઃખ
 પ્રાપ્ત થાય છે. છતાં તે નહીં કરવા યોગ્ય કર્મ કર્યા સિવાય રહેતા
 નથી, તે પરથી તેમને અસત્કર્મનાં પરિણામરૂપ દુઃખ ફળ જ્યારે પ્રાપ્ત
 થાય છે ત્યારે તેનો પશ્ચાત્તાપ કરીને, પછી તે પ્રભુની ઇચ્છાને મુખ્ય
 બલિષ્ઠ ગણે છે. ભવિષ્ય પદાર્થને મટાડવાને કાંઈ પણ ઉપાય છે ખરો?
 જવાબ એ કે પ્રભુ ઇચ્છા એ જ મુખ્ય છે.

૨૫. શ્રીરામચંદ્રજી બ્રહ્મસ્વરૂપ છે એમ સાક્ષાત્ શંકરે પાર્વતીજીને
 ઉપદેશ કર્યા છતાં, સયાની [શાણાં] શ્રીપાર્વતીજીનો સંશય નિવૃત્ત ન

જનમેજય મુનિ મુખ સુન્યો, ભવિષ કહ્યો કર્યો ન;
 તો હૂં વહકો વહ ભયો બહો ગયો અભિમાન. ૨૬
 સકલ સુરાસુર મહામુનિ, શિવ બ્રહ્માદિ સયાન;
 ત્રિકાલજ ભુલે ભવિષ હરિ ઇચ્છા બલવાન. ૨૭

થયો ને શ્રીરામચંદ્રજીની પરીક્ષા કરવાને દોડ્યાં. સર્વની બુદ્ધિના પ્રેરક શ્રીભગવાન છે એમાં શાણા જનનું પણ કહાપણ ચાલતું નથી, શ્રીપાર્વ-
 તીજનું ભાવી શ્રીમહાદેવજીથી છુટા થવાનું હતું તે ફળ આવ્યું. આ
 કથા શ્રીરામાયણમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૨૬. જન્મેજયે શ્રીમદ્વેદવ્યાસજીના મુખ થકી શ્રવણ કર્યું હતું
 કે તારા પ્રારબ્ધમાં ૧૮ અદાર બ્રહ્મહત્યાઓ છે, માટે તું કહે છે કે
 હું કાલો છું, વળી આપના મુખ થકી ભવિષ્ય વાર્તા મેં જાણી છે તેથી
 હું તે ન કરવા માટે જરૂર અગમચેતીથી સાવધ રહીશ. છતાં ભાવી
 પ્રમાણે થનાર હતું તે થયું જ ને કરેલું વ્યર્થ અભિમાન મિથ્યા ગયું.

૨૭. સર્વે સુર અને અસુરો તથા મહોટા મહોટા મુનિઓ છતાં
 તે પણ ભાવી પદાર્થને આધીન થઈ પોતાનું જ્ઞાન ભૂલ્યાના દાખલાઓ
 છે. જેમ કે, (૧) ઇંદ્ર અને ચંદ્ર જેવા દેવોએ ગુરુપત્નીસાથે ગમન
 કર્યું. (૨) મુનિ પરાશરે ગંગાની મધ્યમાં ઢીમરને ત્યાં ઉછરેલી કુમારી
 કન્યા પ્રત્યે બલાતકારે ગમન કર્યું છે. (૩) શિવજી જેમણે આધિભૌતિક
 કામને પ્રબળ્યો તે મોહિનીસ્વરૂપમાં મહોવાયા. (૪) બ્રહ્માજી પિતામહ
 પુત્રી સરસ્વતીજીની પછવાડે કામવિકારથી દોડ્યા હતા. (૫) વસિષ્ઠજી,
 કે જે ત્રિકાળના જ્ઞાની તેમણે દશરથ રાજાને શુભ મુહૂર્ત રાજ્યાભિષે-
 કરનું કાઠી આપ્યું હતું છતાં જે સમયે રાજ્યારોહણ થવાનું તે સમયે
 વનવાસ પ્રયાણાદિએ દુઃખ ક્લેશ પેદા થયું વગેરે દાખલા અનેક છે.

ખોલે ખિહંસિ મહેસ તળ, જ્ઞાની મૂઠ ન કેઈ,
જિહિંજસ રઘુપતિ કરહિ જળ, સો તસ તિહિ છન હોઈરદ
ચોપાઈ.

ઉમા દારુ જોષિતછી નાંઈ, સખહિન ચાવત રામ ગુસાંઈ;
નટ મરકટ ઇવ સખહિ નચાવત, રામ ખગેસ બદ અસ ગાવત રદ
દોહા.

ફિર ફિર મનમેં વહિ ખસે, હોનહાર જો હોય;
અનહોની ભાવે ન જો, લાખ સિખાવે કોય. ૩૦

સૌનો સિદ્ધાંત એ સમજવાનો છે કે શ્રીહરિની ઇચ્છા બળવાન છે.
તે પ્રભુની ઇચ્છા શી છે તે જાણવી અશક્ય છે.

૨૮. આ કડીઓ ગ્રંથકાર કવિની નથી પણ ભક્ત કવિવર્યે
સ્વોક્તિમાં પ્રમાણ તરીકે મહાત્મા શ્રીરામભક્ત તુલસીદાસજીના રામા-
યણનો અંગીકાર કરેલો છે. જેનો ભાવાર્થ સાર અનુક્રમે દરેક કડીનો
એ છે કે, શ્રીમહાદેવજી હસીને કહે છે કે કોઈ જ્ઞાની નથી તેમ કોઈ
મૂઠ નથી. જે સમયે શ્રીરામચંદ્રજી ભગવાનને જેવું કરવાની ઇચ્છા
હોય છે તે વખતે તેવું થાય છે. હે પાર્વતીજી, જે પ્રમાણે :કાઠ:
પુતળીને સૂત્રધાર નચાવવા ઇચ્છે છે તેમ તે નાચે છે. તેમ શ્રીહરિ
યંત્રી છે અને યંત્રરૂપ સમગ્ર જગત છે.

૨૯. જે પ્રમાણે મદારી માંકડાને નચાવે છે તેમ તે નાચે છે,
તેવી જ રીતે પ્રભુ પોતાની માયાથી સમગ્ર જગતને નચાવે છે, તેમ
શ્રીરામચંદ્રજી છે. શ્રીરામચંદ્રજી અને ખગ (પક્ષી) તેના ઇશ (રાજા)
ગરુડજીના સંવાદનું વેદમાં કહ્યાના ઇસારાવાળું આ વચન છે.

૩૦. ફરી ફરીને મનમાં એ જ આવીને વસે છે કે, જે થવાનું

સખ સંજોગ તેસો જુરે, જેસો હોનો હોય,
 નહિં હોતખ કરિ ના સકે, કોટિ જતનતેં કોય. ૩૧
 કરે કામ સખ સમજકે, લગે ભવિશ ખલ ઠીક;
 સો મત ભલ ફિર સોચ કયોં, અભલ લગ્યોં કયોં નીક? ૩૨
 કયોં હૂ ચૂક પરે નહી, જો સુખ હોનો હોઈ,
 જો કબુ હોનો દુઃખ તખ, સૂધો ખને નહિ કોઈ ૩૩
 અકર કરે અઘટિત ઘટે, અતર્ક અમિલ મિલાપ;
 ખને મિટે નહિ ભવિશ કબુ કયોં હૂ તખ કહા તાપ? ૩૪

છે તે ઇશે જ. અને જે નથી થવાનું નિર્માણ કર્યું ને તે લાખો ઉપાયે પણ નથી જ થનારં.

૩૧. જે કાળે જેવું થવાનું હોય તે કાળે તેવો સંયોગ આવી મળે છે. અને જે નહિં થવાનું પ્રભુએ નિર્માણ કરેલું હોય તે કોટિ ઉપાયે પણ નહીં જ થાય.

૩૨. દરેક મનુષ્ય પોતાને મળેલી બુદ્ધિ અનુસાર વિચારીને કરે છે અને તે ભાવિખળના યોગે ઠીક લાગે છે, તે જો ભલું ન થાય તો તેનો શોચ ફરી કેમ થાય છે? તે પણ જો તે વખતે ન થયું હોત તો બહુ સાર એમ શા માટે પાછળથી કહે છે?

૩૩. જેને જે રીતે સુખ પ્રાપ્ત થવાનું છે, તેમાં કાંઈ પણ ચૂક કદિ પણ થનાર નથી, અને તે સુખને પ્રાપ્ત થનારો હમેશાં સતતધર્મે જ ચાલતો રહેશે, અને એ જ પ્રમાણે (એથી વિરુદ્ધ) નો દાખલો જેને જે કારણથી જે રીતે દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું છે તેને તે કષ્ટ પ્રાપ્ત થવામાં પણ કાંઈ ફેરફાર થનારો નથી જ કાણ કે જેને દુઃખ પ્રાપ્ત થવાનું છે તેને હાથે કદિ પણ સીધી કૃતિ (સત્કૃતિ) થવાની નથી.

૩૪. પ્રભુ કર્તુમ્, અકર્તુમ્, અન્યથાકર્તુ સર્વ કરવાને સંપૂર્ણ

ભવિષ ભૂત જા હિય ધસ્યો, સૌ કરિ વહુ જુ કરાય,
 રુચિ સમ રચન રચાયકે, નિકસે નિજ મતિ પાય. ૩૫
 બુઝિ બિગારકી બાત તહુ, મિલ્યો ન સુધરન જોગ;
 દિખત દિખત દુઃખ નહે ગયો, હોનહાર ચહુ રોગ ૩૬.

સામર્થ્યવાન છે એટલે નહીં થવા યોગ્ય હોય તો પણ તે કરી શકે,
 અને જે ઘટિત નથી, તેને ઘટિત કરે. જેનો તર્ક પણ થઈ ન શકે,
 ને જે મળી શકવું દુર્લભ છે, તો પણ તે મેળવી શકે છે. તથાપિ
 પ્રભુએ જે બનવાનું નિર્ધાર કરેલું છે તે તો નહિ જ મટે, સારે તાપ
 શા માટે કરવો ?

૩૫. જેના હૃદયમાં એવો નિશ્ચય થયો છે કે-જે પ્રમાણે ભાવી
 પ્રભુએ નિર્મ્યું છે તે જ પ્રમાણે થયું થાય છે, અને થશે જ. અને તે
 જેવું કરાવે છે તેવું જ થાય છે. તેમણે સમગ્ર જગતની રચના નિજ રુચિ
 પ્રમાણે રચી રાખી છે. અને બુદ્ધિ પણ તેમણે આપેલી છે. જે
 કાળે જે થવાનું થયું હોય તેવી બુદ્ધિના પ્રેરક પણ તે જ છે. જેના
 કલેવરમાં ભૂતપ્રેતાદિએ પ્રવેશ કર્યો હોય તો તે કલેવરે કરીને તે ભૂત
 જેવું કરાવે તેવું થાય છે તે ભૂત પોતાની રુચિ પ્રમાણે કૃતિ કરાવીને
 જ્યારે નિકળી જાય ત્યારે પેલા કલેવર વાળાને પછીથી ભાન આવે છે.

૩૬. કેટલાક ત્રિકાલદર્શી પુરુષો જાણે છે કે આ અસત્ કૃતિ
 કરવાથી બિગાડ થાય છે છતાં તેને સુધારવાનો તેને યોગ મળતો
 નથી, જેથી જોતા જોતામાં દુઃખરૂપ અસત્ જે થનારું હોય તે થઈ
 જાય છે જેમ રોગ જોત જોતામાં વૃદ્ધિ પામી મહાન દુઃખ થાય છે
 તેમ અગાઉથી વિચાર કર્યા છતાં પણ બુરું થાય છે.

સુધી ખાત સમજિ તહુ, બની ન લગિ કછુ ખાંચ,
 ખિચાર કરત ખિગાર જ્યોં, હોનહાર હી આંચ. ૩૭
 સુલટિ ખાત હલટી લગે; ટેડી સૂધી લાગ.
 હોનહાર હિય દઢ બસે, અનહોની મતિ ભાગ. ૩૮
 હોની પ્રથમ હિય બસિ રહેં, પ્રકટ ઉરોજ ન કોય;
 ફિર ફિર ઓઢનિ ઉર ઢપેં, કન્યા તહુ નર જોય. ૩૯
 હોનહાર હિય બસિ રહેં, ચિતઉ બહીકે બચ્છ;
 ચલત અંબુ પ્રતિ પલ લખેં, પૃષ્ઠ જહપિ નહિ પરચ્છ ૪૦

૩૭. સુધી (સીધી) વાત સમજ્યા છતાં પણ તે પ્રમાણે ન બને. એટલે સીધે માર્ગે પ્રવર્તવા ઇચ્છે, તથાપિ તેમાં પ્રતિબંધ આવે, તે કાર્ય ન થવા દે. અને વિચાર કર્યા છતાં પણ ખીગાડ થાય છે તે ઉપરથી પણ સમજી શકાય છે કે, જે થવાનું છે તે થશે જ એ નિશ્ચય સત્ય છે.

૩૮. સ્પષ્ટ છે. ટેડી-વાંકી. હોનહાર-થનાર.

૩૯. જેવું પરિણામે થવાનું છે તેવું જ અગાઉથી ચિન્ન હૃદયમાં સ્ફુરે છે તે સમજવાનું દષ્ટાંત-જેમકે કુમારિકા કન્યાના ઉરોજ (સ્તન) ખીલેલાં નથી હોતાં તેવી વયે પણ તે કન્યા ફરી ફરીને પોતે ઓઢેલી ઓઢણીને ખેંચીને પોતાના ઉરસ્થળને આચ્છાદન કરે છે.

૪૦. આ કડીમાં બીજું દષ્ટાંત આપે છે કે-જે પરિણામે થનાર છે તેવું જ તેના અંતરમાં ઠસી રહે છે તે તેમ થવાને તે ચિતવે છે. જેમકે મોરની જાતિમાં માદા (સ્ત્રી) ને “દેલ” કહે છે, તેને ન્હાનપણમાં ખીછાં આવેલાં હોતાં નથી. છતાં તે તે સમયથી એવી ઇચ્છા રાખે

અનહોની હોવે ન કબુ, હોની મિટે ન કોઈ,
વહાં મરો પચ લાખ સુધર, આખર હોની સુહોઈ ૪૧
સફર સૌભરી મૃગ ભરત, કલિનલ અમલ મિલાય;
ભાવી જોગ મિલાય દે, ભજ હરિ તજ સંતાપ. ૪૨

છે કે મને પીછાં આવશે. હા, પરિણામે તે આવશે એ વાત તો સત્ય જ છે પરંતુ પીછાં આવ્યા પહેલાં જ તે જ્યારે જળમાં ચાલે છે ત્યારે તે વખતે જાણે પોતાને પીછાં આવ્યાં હોય તેમ માની તે પીછાં આવવાની જગ્યાને એ પીછ પુટેલાં જ છે એમ માની પોતાના પીઠનો ભાગ પીછાંવાળો માની સંભાળ રાખીને ચાલે છે.

૪૧. જે થવાનું નથી તે કોઈ કાળે કોઈ પણ ઉપાયથી નહીં જ થાય, અને જે થવા કાળ છે, તે કોઈનાથી કદિ છૂપણુ મટી શકનાર નથી. કદાચ લાખો ચતુરાઈના પ્રયોગો અનેક ચત્રથી ચતુર પુરુષો કરશે, તો પણ આખરે જેવું થવાનું પ્રભુએ નિર્માણ કરેલું છે તેવું જ થશે.

૪૨. કડી ૪૧ નું રૂપક સમજાવવાને શ્રીમદ્ભાગવત પુરાણના ૨ દાખલા આપે છે. (૧) સૌભરી ઋષિ પૃથ્વી ઉપર માયાની વિશેષ ઉપાધિ માની અસંગ બ્રહ્મચર્યમાં રહેવાને દુઃસંગથી ડરીને શ્રીયમુનાજલમાં પેઠા, ને તે જળમાં (૬૦૦૦૦) સાઠ હજાર વર્ષપર્યંત સમાધિ કરી, તથાપિ પછીથી ભાવી રૂપ જે ગૃહસ્થાશ્રમ, તેનો યોગે, જળમાં માછલું અને માછલીનો સમાગમ જોઈ, વિહવન્ન કામાતુર થયા. સ્ત્રી સંગ પ્રાપ્ત થવા માટે માંધાતા રાજાને ત્યાં ગયા, વયોવૃદ્ધતા જાણી એ રાજાને ત્યાં ૫૦) પચાસ કન્યાઓ હતી, તે પોતાને સુરૂપ નહી હોવાથી વરશે નહી, એમ જાણીને પેલી હજારો વર્ષની તપશ્ચર્યા રૂપ પુણ્ય ફળ વટાવી નાખી સ્ત્રીસંગ મટે સુંદર રૂપવાન બન્યા, અને એક કન્યા તો શું

ક્રમિક ૧.

પુન્ય શ્લોકી નલ કેસે સભવે કલિ પ્રવેશ ?

ધર્મ રૂપ ધર્મ કેસે જેલે દૂત દાવ રે ?

પણ એ માંધાતારાજની ૫૦ પચાસે કન્યાઓનું પાણિગ્રહણ કરી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પડ્યા. ભાવી પદાર્થ થનાર હતો તે આખરે થયો જ. (૨) ભરતજી ઉપાધિ જાણીને અરણ્યમાં સરિતા કાંઠે પર્ણકુટ્ટી આશ્રમ બાંધી રહ્યા હતા. છતાં ત્યાં એવું પરિણામ આવ્યું કે-એક હરણી જે કે ગર્ભવતી હતી, એ હરણીએ સિંહનો નાદ સાંભળ્યો તથા તેને પોતાની તરફ દોડ્યો આવતો જોયો, તે હરણી અત્યંત ભયાતુર થઈ, જે નદીની તેડની ભેખડ હતી, તે ઉપરથી છલંગ સામી તેડની ભેખડ ઉપર જવાને તેણે મારી; પરંતુ તે ગર્ભવતી હોવાથી ધાર્યા પ્રમાણે છલંગ ન વાગી, ને જ્યાં ભરતજી નદીમાં સ્નાનસન્ધ્યાદિ કર્મ કરતા હતા તે સરિતામાં તેનો ગર્ભ શ્રવી ગયો અને ગર્ભ શ્રવતાં જ તે હરણી પણ મરણ પામી. આ પ્રમાણેની ગર્ભની અનાથ સ્થિતિ જાણી ભરતજીએ તેને કેવલ દયા-દષ્ટિથી નદીમાં ખેંચાતી બાહાર કાઢી તેને ઉછેરી લાલનપાલન કર્યું. આખરે પોતાનો અંતસમય આવ્યો ત્યારે મનમાં વાસના રહી ગઈ કે હવે મહારી પાછળ આ મૃગના બચ્ચાનું રક્ષણ કાણ કરશે ? એવી દૃઢમતિ તેમાં રહી ગઈ. તે વાસનામૂળથી ભરતજી સરખા મુનિને ૩ જન્મ ધારણ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. (૩) ત્રીજો દાખલો પુણ્યશ્લોકી નલરાજનો છે જે સત્યવાદી પુણ્ય પવિત્ર હતા, તેમાં કલિયુગનો પ્રવેશ થયો, જે મળરહિત નળ-રાજા તેને મળરૂપ (દોષના ભંડારરૂપ) કલિયુગનો પ્રસંગ (સંયોગ) નડ્યો. આ ૩ ત્રણે દષ્ટાંતો આખી છેવટે એનો સારરૂપી સિદ્ધાંત લખે

શીધના બિબેકી કેસી દુહિતા પે દુષ્ટ મતિ; ?

ચંદ્રમાકે ચિત્ત કેસોં ગુરુપત્ની ચહાવરે ?

વૈષ્ણવ બિષ્ણુરાત કબુ, બિપ્ર કંઠ સાપ ધરે ?

ભરત ભકત મૃગ મોહે ભૂલી કૃષ્ણ પાવરે.

દયા એ બિચારોં ખાત, પાછે પરિતાપ કરો,

ભુલાયો ભવિષ્ય ના તો કહા સભી ભયે બહાવરે ? ૧

છે કે ભાવી સંયોગ અવશ્ય આવી બને છે, તેટલા માટે સર્વ સંતાપને છોડીને તું શ્રીહરિને ભજ.

૧ રસિક રંજન—નામનો ગ્રંથ આ ભક્ત કવિવર્યનો છે, તેમાંનાં ૩ કવિત્ત આ કલેશકુહારગ્રંથમાં દાખલા સમજાવવા સારૂ મૂકેલા છે. (૧) પુણ્યલોકી પવિત્ર નગરાન્ન, ધર્મમાર્ગે ચાલનારા, તેનામાં કલિયુગરૂપી અધર્મ દોષે પ્રવેશ કર્યો. એ કેમ બને ? (૨) ધર્મરાન્ન યુધિષ્ઠિર સદા ધર્મમાર્ગે જ ચાલનારા હતા, છતાં તેઓ (બુગાર રમ્યા. તેમાં રાજ્ય હાર્યા અને સ્ત્રી દ્રૌપદી હાર્યા. (૩) વિવેકી જ્ઞાની બ્રહ્મા તે પોતાની કન્યા સરસ્વતીના રૂપ ઉપર મોહિત થયા, દુર્બુદ્ધિ કરી. (૪) ચંદ્ર દેવકોટિમાં સૌમ્ય છતાં, તેણે ગુરુપત્ની સાથે ગમન કરવાની ઇચ્છા કરી. (૫) વૈષ્ણવ વિષ્ણુરાત (પરીક્ષિત રાજા) સર્વ રીતે ધર્મપરાયણ રહેતા હતા, છતાં તેમણે શમિક ઋષિ ધ્યાનસ્થ સ્થિતિમાં બિરાજેલા હતા તે સમયે તેમની પરીક્ષા જોવાને સારૂ તે ઋષિના કંઠમાં મરેલા સર્પને નાખ્યો.

(૬) ભક્તિ કરનારા, રાજર્ષિ ભરતજીને મૃગના બાળક ઉપર આસક્તિ વધી પડી મોહને પામ્યા. આ ૬ છ દૃષ્ટાંતોથી દયારામભાઈ કહે છે કે, એ વાતોનો વિચાર પ્રથમ કરો, તો સમજશે કે, ભાવી

કુખિત ૨.

મત્તિકે પતિ ગનેસ ક્રોટિ બ્રહ્મહત્યા કરી,
ભાવજસો બ્રહ્મ ભયે ગુરુ દક્ષ સચે હે;
નારદસે ભકતરાજ શ્રીહરિકે શાપ દીને,
બર દે દુઃખ પાયે કા સિવ યોગી કચે હે ?
નિમિષોર બસિષ્ઠ દોહૂ પરસ્પર શાપિ મરે;
એસે જ્ઞાની મનિ સોહૂ ભાવી બસ નચે હે,
દયારામ સોચે કયેાં સાવધ એક નાથ તેરો;
તાકે બીન ચૂકે સોં તો કોહૂ નહી બચે હે.

૨

જ્યારે ભૂલાવે છે ત્યારે કોઇનું ડહાપણ ચાલતું નથી. શું ઉપર જણાવેલા બધા બહાવરા (ગાંડા) હતા ?

૨ (૧) રંદપુરાણમાં કથા છે કે, બુદ્ધિના પતિ ગણપતિ, તેમણે કરોડો બ્રહ્મહત્યાઓ કરી. ગણપતિનું મૂળ મસ્તક હતું તે શ્રીમહાદેવજીએ છેદી નાખેલું હતું, તેને બદલે એ જ શ્રીમહાદેવજીએ તે ઠેકાણે (ગળાની ઉપર) એક હાથીનું મસ્તક ચોટાડેલું, તે હાથીના ગુણોનો, પરાક્રમાદિનો ગણપતિમાં આવિર્ભાવ થયાથી તેમણે અસંખ્ય જાડોને સૂંઢથી પાડી નાખ્યા, જેણે કરીને તે વૃક્ષની નીચે બેઠેલા અનેક મુનિઓ ચગદાર મરણ પામ્યા. તેની અનેક બ્રહ્મહત્યાઓ ગણપતિને લાગી હતી. (૨) ગુરુ (બૃહસ્પતિ) અતિશય ડહાં ચતુર હતા છતાં તે ભોજન સાથે સંગ કરી બ્રહ્મ થયા. (૩) નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી દેવર્ષિ નારદજી હતા તેમણે કન્યા વરવાની બ્રહ્મચારીના ધર્મવિરુદ્ધ ઇચ્છા કરી, પ્રભુએ તેનું બ્રહ્મચર્યપાણું નષ્ટ ન થાય તે સાર, (કન્યા તેને ન વરે તે માટે) મરંકટનું.

પુત્ર પરીક્ષિતકે કહિ બ્યાસસોં મૂઠ હમાર બડીલ અબીચારી.
નાતર હૂત રમે કસ સજ્જન ! ભાવી મુનિ કહી ના ટરિ દારી.
વે તો નહી ભલ, તુ બડ દક્ષ બિચારિ ચલી કહું હોનિ પુકારી;
બહોત પયો ન ભવિષ્ય મિટયો ભઈ અંત દયાગતિહુઈ હોનહારીક

મુખ નારદજીનું કર્ણાની ખખર નારદજીને થઈ ત્યારે નારદજીએ
શ્રીવિષ્ણુભગવાનને શાપ દીધો. (૪) શ્રીમહાદેવજી અસુરને વરદાન
આપી દુઃખી થયા. તે શું કાચા યોગી હતા કે વૃકાસુરથી નાસવું પડ્યું ?

(૫) જ્ઞાનમાં શિરોમણિ એવા નિમિરાજ=જનકવિદેહી અને
વસિષ્ઠ ઋષિ મહાત્મા સહજ યજ્ઞ કરવા કરાવવાની બાબતમાં ગેર
ચળમાનપણાંના હક્કનો ભંગ થતાં પરસ્પર એકમેકને શાપ દઈ શરીર
છોડ્યાં. આ પાંચ દષ્ટાંતો આપી સાર વચન કહે છે કે એવા જ્ઞાનમાં
મણિ જેવા જ્ઞાની જનો પણ ભાવી બળને વશ થઈને ભગવાનની
માયામાં ફસાઈ ગયા છે, નાચ્યા છે તેટલા માટે દયારામભાઈ કહે છે
કે તું શોચ શા માટે કરે છે ? તું અસાવધ છે, તારો સ્વ.મી પ્રભુ
તે તો સદા સાવધ છે. તે ન ભૂલાવે તો જ બચી શકાય. બાકી સર્વ
કાંઈ તેની માયામાં ભૂલ્યા છે. પ્રભુ સિવાય સર્વ કાંઈ ભૂલ ખાય છે.

૩ એક સમયે પરીક્ષિત રાજાના પુત્ર જનમેજયે ભગવતજ્ઞાના-
વતાર શ્રીવેદવ્યાસને કહ્યું કે—અમારા વડિલો પાંડવો મૂઠ અને અવિચારી
હતા. કેમકે તેઓ જે જ્ઞાની અને ડાહ્યા હોત તો કદિ પણ જીગારની
રમત ન રમત. આવું સાંભળીને શ્રીવ્યાસભગવાને જનમેજયને કહ્યું
કે ભાઈ તેઓ ભક્ત હતા, ડાહ્યા હતા. પરંતુ ભાવી જે કાળે જે
થવાનું નિર્મ્યું હોય છે તે થયા કરે છે ને તેમાં શાણા પુરુષોનું પણ
શાણપણ રહેતું નથી. પરંતુ એ નિર્ણય સિદ્ધાંત જનમેજયના મનમાં

ન કર્યો, અને કહેવા લાગ્યો કે જો કહાપણથી બુદ્ધિનો વિવેક રાખી વર્તીએ તો એવું કદિ પણ અનિષ્ટ પરિણામ ન આવે. ત્યારે વ્યાસજીએ પ્રત્યુત્તર દીધો કે ભલે કદાચ તે કાલા નહીં હોય. પરંતુ હવે હું તને તારા ભવિષ્યની અગાઉથી ચેતવણી આપીને કહું છું કે, તમે તો કહાપણનો ખોપ રાખો છો ત્યારે તમે પોતે ચેતીને (વિચારીને) ચાલજો. તમારા પ્રારબ્ધમાં ૧૮ અરાઠ બ્રહ્મહત્યાઓ છે. એવી અનેક બ્રહ્મહત્યાઓની વાત સાંભળ ને જનમેજય દિગ્મૂઢ થઈ ગયો, ને વિનંતિ કરીને પુછવા લાગ્યો કે મહારાજ ! શી રીતે મારાથી બ્રહ્મહત્યાઓ થશે? અને હું ન થવા માટે કેવી કેવી રીતે વર્તું? ત્યારે વ્યાસજી મહારાજે કરુણાવંત થઈને તેને ભાવી દુઃખ આવશે તેની વાર્તા કહી બતાવી તથા જે જે પદાર્થો નહીં કરવાની કાળજી રાખવાનું કહ્યું તે તે સર્વ તેણે બરોબર દઢ ચિત્ત રાખીને શ્રવણ કર્યું ને તેમ વર્તવા મા? એ સદા પ્રયત્નપૂર્વક અત્યંત કાળજી રાખતો હતો. છતાં જે જે થવાકાળ હતું તે તે તે સમયે સર્વ થયું ને ૧૮ બ્રહ્મહત્યાઓ થઈ. (૧) યજ્ઞરંભ કદિપણ તું ન કરીશ એમ વ્યાસજીએ કહ્યા છતાં યજ્ઞ કરવા પ્રવર્ત્યો. વૃદ્ધકાલ થયો પણ જનમેજયને ત્યાં કાંઈ પણ પ્રજ્ઞ ન થઈ. છેવટ નગરવાસી જનોના અને રાજ્યહિતચિંતક વૃદ્ધ ગુરુજનોના અતિ આગ્રહથી પુત્રેષ્ટિયજ્ઞ કરવો પડ્યો, યજ્ઞરંભ ન કરવાની પુબ્ધલ હઠ કર્યા છતાં આખરે થવા કાળ મિથ્યા ન થવારૂપ યજ્ઞરંભ કરવા પ્રવૃત્ત થયા. વળી વ્યાસનારાયણના કહેવા પ્રમાણે તે યજ્ઞ કરાવવા માટે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણોને આમંત્રણ કરી યજ્ઞ કરાવવાના કાર્યમાં વરણમાં નોતર્યા. તેમણે વેદમંત્રોથી યજ્ઞ ચાલુ કર્યો. પરંતુ તેઓના દાંત પડી ગયલાં હોવાથી મંત્રોચ્ચાર સ્પષ્ટ ન થવા લાગ્યો. ત્યારે યજ્ઞ કરાવવામાં નિપુણ જ્ઞાની જનોએ જનમેજયરાજાને કહ્યું કે, જો મંત્રોચ્ચારણ શુદ્ધ અને

સ્પષ્ટ સ્વરથી ન થાય તો એ મંત્રો યજ્ઞમાનને વિપરીત રૂળ આપશે. માટે યુવાન બ્રાહ્મણોને વરણમાં ચોળે. તે પ્રમાણે ન બદલવા એ રાજાએ પુષ્કળ આગ્રહરૂપ પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે રાતા પુરુષોએ સમજાવીને યુવક બ્રાહ્મણોને પણ યજ્ઞની વરણમાં બેડ્યા. આ પણ નહીં બનવાની સાવચેતી રાખ્યા છતાં બન્યું. (૩) ત્રીજી પ્રતિજ્ઞા રાજાની એ હતી કે એ યુવાન બ્રાહ્મણો ઉપર ગમે તેમ થાય તો પણ ક્રોધ ન કરવો-છતાં તેથી વિરુદ્ધ વર્તવાનો બનાવ આવ્યો. જ્યારે યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ થઈ તે વખતે અશ્વના લિંગની પૂજા જનમેજયે પોતાની પત્નીસહિત કરવા માંડી, ત્યારે વરણીમાં પધારેલા યુવક બ્રાહ્મણ પૈકી કોઈ એકાદે સહજ હાંસીરૂપ વાણી કરી જે ઉપરથી જનમેજયને હું સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી રાજા છતાં મહારી મર્યાદા પણ ન રાખતાં મશકરી કરી જેથી અત્યંત ક્રોધી થઈ ગયો. પણ શ્રીવ્યાસ ભગવાનની ભવિષ્ય ચેતીની અગમ વાણી સંભાળી ક્ષમા રાખવા ક્રોધને માર્યાનો પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો છતાં પણ સહનશીલતા ગુણ ન રહ્યો. (૪) વ્યાસનારાયણે અગાઉથી કહ્યું હતું કે, કદાચ તને ક્રોધ ઉપજે તો તે બ્રાહ્મણને પૂજ્ય બ્રાહ્મણોને સહન કરજે. તેમને તું કાંઈ પણ શિક્ષારૂપ માર મારવા તૈયાર ન થઈશ. છતાં ક્રોધ સ્વાધીનમાં ન રહેવાથી ૮ અષ્ટદિગ્પાલના સ્થાપનનાં ૮ કોડીયાં હતાં તે પૈકી ૧ કોડીયું લેઈ તે મશકરી કરનારા બ્રાહ્મણ તરફ ફેંક્યું (માર્યું). તે મંત્રસ્થાપિત દેવ હોવાથી તે અસ્ત્રશસ્ત્રરૂપ થઈ ફર્યું ને અરાદે બ્રાહ્મણોનો શિરચ્છેદ કર્યો. એ પ્રમાણે ૧૮ બ્રાહ્મણોની હત્યારૂપ દોષ જનમેજયને બંનવા કાળ આવી લાગ્યો. અનેક પ્રયત્નો રોકવા માટે કર્યા છતાં ભવિષ્ય તો થવાનું હતું તે થયું જ. હવે એ ૧૮ બ્રાહ્મણોને લીધે એ જનમેજય રાજા બહુ જ ક્લેશાતુર થયો. મેં બહુ જ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો કે અહો ! મને શ્રીવ્યાસનારાયણે

પ્રથમથી આવી ભવિષ્યરૂપની સર્વ કથા કહી હતી, ને મેં તે પ્રમાણે કદિ પણ ન થાય તે સાર અનેક પ્રકારના પ્રયત્નપૂર્વક કાળજી પણ રાખી હતી છતાં ભવિષ્ય પદાર્થ મિથ્યા નથી જ થતો એવી મહાત્મા પુરુષની વાણીને મેં તે જ વખતે ન સ્વીકારી એ મેં બહુ જ ખોટું કર્યું. એમ વારંવાર વિચારીને પુષ્કળ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. ત્યાર પછી કોઈ સમયને વિષે ફરતાં ફરતાં શ્રીવ્યાસનારાયણનો મિલાપ દૈવેચ્છાથી એ જ જનમેજય રાજાને ફરી થયો. ત્યારે શ્રીમદ્દેવ્યાસજીએ જનમેજયને કહ્યું કે—તમે તમારા વડીલોની નિંદા કરી, તેથી આવું અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યું. હવે જો તમને ખરેખર દૃઢ વિશ્વાસ મહારા વચન ઉપર હોય તો હું તમને કહું તે પ્રમાણે તમે કરો. તમારા પૂર્વજોની તમે નિંદા કર્યાથી આટલું વિપરીત ફળ ભોગવવાનો સમય આવ્યો. તે જ તમારા વડીલોની સતકીર્તિરૂપ ગરિન્દ્રાને તમે સાંભળો. એક એક પર્વે ત્હારી ૧-૨ હત્યા નિવૃત્ત થશે, ને જો તને કોઈ પણ મંદેહ રહેશે તો ત્યાંથી ત્હારી બાકી રહેલી હત્યા તને લાગુ રહેશે. પછી વ્યાસજીમહારાજે તે કથા તેને કહેવા માંડી. ને ૧૭ પર્વ જનમેજય રાજાએ શ્રીવ્યાસનારાયણના મુખારવિંદથી શ્રવણ કરી દરેક પર્વે પર્વે એક એક હત્યા પ્રમાણે ૧૭ હત્યાઓથી નિવૃત્ત થયા. હવે છેવટે ૧ બ્રહ્મહત્યા મટવાને માટે છેલ્લું અરાઠમું પર્વ ચાલતું હતું, તે સ્વર્ગારોહણવાળા ૧૮ અરાઠમા પર્વમાં ભીમસેનનું ૯-૧૩ નવતેરું યુદ્ધ થયલાનો કથા-પ્રસંગ શરૂ થયો, તેમાં અત્યંત સામર્થ્યવાળા ભીમસેને એક હાથમાં ૯ અને એક હાથમાં ૧૩ એમ હાથી રાખીને ગદા યુદ્ધ કર્યું. તે હાથીઓનાં ખોખાં આકાશમાં અઘાપિ પર્યંત ભ્રમણ કર્યા કરે છે, એટલો બધો ભીમસેનની ભુજાનો પરાક્રમ છે. એ વાત રાજા જનમેજયને અતિશયોક્તિપણની અસંભવિત લાગી, ને મનમાં સંશય આવ્યો, તે

હરિ ભુલવે તબ કે બચે, હરિ રાખે છલિ કેન ?

બૂઝિ બૂરો નિજ કે કરે, અશકય પાવે હોન. ૪૩

સંશય ન રાખવો જોઈએ એમ પણ જનમેજયરાજએ મનમાં વિચાર કરવા માંડ્યો, ને એ સંશય પ્રકટ ન કહેવાનો મનમાં સંકલ્પ પણ કરવા માંડ્યો, પરંતુ બનવા કાળ સંયોગને લીધે જનમેજયે વ્યાસજીને શંકા નિવેદન કરી કે-હે મહારાજ, એ વાત મહારા માન્યામાં કેમ આવે? કારણ કે મહારા તે વડીલોને બહુ કાળ વીત્યો, ૩ પેઢી થઈ, ત્યાં સુધી શું તે યુદ્ધવાળાં હાથીનાં ખોખાં નભમાં આજ સુધી ભ્રમણ કર્યા કરે? એ પ્રમાણે સત્પુરુષના સત્યવચનમાં સંદેહ રહ્યાથી જનમેજયે શ્રીવ્યાસને તેવું કહ્યું એટલે શ્રીવેદવ્યાસજીએ તેનું ભાવી ધારીને કહ્યું કે, તને સંશય રહ્યો તેથી હવે તારી ૧ બ્રહ્મહત્યા બાકી રહેશે. એમ કહ્યા છતાં પણ જનમેજયે તે ભાવી પદાર્થ પ્રમાણે જોયવાનું તે થશે, પણ આપની વાત અસંભવિત લાગે છે એમ કહ્યું. જેથી તાત્કાલિક શ્રીઆસભગવાને મંત્રાંજલિ ભરી આકાશમાર્ગે ફેંકી એટલે તે મૃત હસ્તીઓના શરીરનાં ખોખાં (કલેવર) તરત નીચે પૃથ્વીપર આવીને પડ્યાં. આવું જનમેજયે પ્રત્યક્ષ જોઈને મહર્ષિ વ્યાસજી પ્રત્યે દીન વચને પ્રાર્થનાથી બહુ જ કરગરીને કહેવા માંડ્યું કે મહારાજ, મેં આપ મહાત્મા પુરુષના વચનમાં ફરીથી પણ શંકાથી અશ્રદ્ધા આણી, હું આપનો અપરાધી છું. આ ઉપરથી પણ નિશ્ચય થાય છે કે જે પ્રમાણે બનવાનું હોય છે તે જ પ્રમાણે બુદ્ધિ થાય છે.

૪૩. શ્રીહરિ પોતાની અવિદ્યાશક્તિથી ભૂલાવામાં પાડે ત્યારે તેમાં કાણ ન ભૂલે? કાઈ પણ તેથી ન બચે. અને જેને શ્રીહરિ તેથી બચાવે (રક્ષણ કરે) ત્યારે તેને કાણ છળી શકે? કાઈ પણ નહીં.

ચિત્તયોં કછુ બન્યોં કછુ, ઇશ્વરસત્તા ચેહી,
 ભવિષ જ્ઞાન જો હોય તો ભલો ન કરી સખ દેહિ
 દુઃખ ભવમેં સુખ ભજનમેં, સખકો હે ચહ જ્ઞાન;
 સોહુ ન બનત દેખો સખી બિન ઇચ્છા ભગવાન. ૪૪
 સુખ દુખ લાભ અલાભ સખ, સહજ હોય મત રોય
 સિખિ રાખ્યો નદલાલસો મેટી સકે ન કોય. ૪૫

કોઈ પણ જાણી બુજીને પોતાને હાથેજ પોતાનું બુરું ન કરે. એતો
 જ્યારે પોતાની મેળે જે બાબતમાં અશક્ય હોય તે જ વખતે પોતાનું
 બુરું થવા દે. અથવા પોતાનું બુરું (ખોટું) થશે એવું કોઈને પણ
 ભવિષ્ય જ્ઞાન હોતું નથી. જ્યારે તે બાબતમાં જે અશક્ય થાય ત્યારે
 તે બાબતમાં તે પોતાનું અશક્ય થવા દે છે.

૪૩. કારણ કે જીવ કોઈ ઇચ્છે છે તેથી વિપરીત પરિણામ
 આવે છે. એમાં મુખ્ય સત્તા શ્રીહરિની જ રહેલી છે. જો પોતાને
 પોતાના ભવિષ્યનું જ્ઞાન હોય તો તે જ પ્રમાણે કૃતિ કરી પોતાનું ભલું
 પોતાની મેળે સર્વ કોઈ કરી લે. પરંતુ જીવને તેવી સત્તા કે ભવિષ્યનું
 જ્ઞાન હોતું નથી.

૪૪. સર્વ કોઈમાં પ્રભુએ જ્ઞાન મુકેલું છે કે સંસારમાં (અહં-
 તામમતા માનવામાં) દુઃખ છે અને પ્રભુને ભજવામાં સુખ રહેલું છે
 તથાપિ તે ભજન સર્વ કોઈ કરતું નથી. માટે શ્રીહરિની ઇચ્છા વગર
 કોઈથી તે સર્વ સુખદાયક શ્રીભગવાનનું સેવન બની શકતું નથી.

૪૫. સુખ, દુઃખ, લાભ, હાનિ (ખોટ) એ સર્વે સહજે પ્રાપ્ત
 થાય છે માટે તે સાર ચિંતા કે આક્રંદ કરવું નહિ. કારણ કે જન્મ
 ચતાં અગાઉથી પ્રભુએ દરેકનાં પૂર્વ જન્મનાં સંચિત ક્રિયામાણુને

સમજ કિયો તખ દુઃખ કહા ! ભાવી ખન્યો ન ઉપાય;
 સરન જાય હરિનામ ગા ન મિટયોં રુચિ બજરાય ૪૬
 હરિ ઇચ્છાતે હોત સખ, એસો દઢ બિશ્વાસ
 સો તો હરિ દે જખ મિલે, નહી કાહુકે પાસ. ૪૬
 દુઃખ હે સંત અસંત કૈ, સુખ હે સંત અસંત,
 કહત ખને ન કહે કહા, હરિ ઇચ્છા બલવંત. ૪૭

અનુસારે તેનું ભાવી રૂપ પ્રરબ્ધ રચી રાખેલું જ છે, માટે તેમાં કંઈપણ કંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી.

૪૬. સમજ વિચારીને જ કરેલું છે; એ કારણથી દુઃખ માનવાનું કરણ નથી. વળી પ્રભુએ ભાવી નિર્માણ કર્યું છે તેમાં ફેરફાર કરવાનો પ્રયત્ન ઉપાય ચાલી શકતો નથી. ત્યારે શ્રીહરિને શરણે જઈને તેમનું નામગંધાર્તન ગાવું, એ જ એક ઉપાય સર્વ દુઃખ જવાનો છે. એ ઉપાય કર્યા બતાં પણ જ્યારે પ્રભુ તેમાં કંઈ ફેરફાર ન કરે, એટલે ભાવી ભાગવાવે ત્યારે એમ જ માનવું કે વજરાય (શ્રીકૃષ્ણ)ની ઇચ્છા દુઃખ ભાગવવામાં જ મહારા હિતકારીપણાની છે એમ નિશ્ચય મન કરવો.

૪૭. સર્વ જે કંઈ થાય છે તે સદા શ્રીહરિની ઇચ્છા પ્રમાણે જ થાય છે એવો દઢ વિશ્વાસ રાખવો. પણ એવો દઢ નિશ્ચય તે પણ શ્રીહરિ કૃપાવંત થઈને જેને આપે છે, તેને જ તે આવે છે કારણ કે તે નિશ્ચય-વિશ્વાસ આપવાનું સામર્થ્ય બીજા કોઈમાં નથી.

૪. એવું પણ કંઈ નિશ્ચય ધોરણ જણાતું નથી કે સંત આવને સુખ હો, અને અસંત (અસત્તુરુષ)ને જ દુઃખ હોય. દુઃખ પણ સંત અને અસંત ઉભયને હોય છે અને તે જ રીતે સુખ પણ સાધુ

કર્મ કાલ ગ્રહ પ્રકૃતિ મન, જિય હુ ન સુખદાઈ;
 એકહિ હરિ જિમિ રહમિ ગિરિ, કહું બાસે મહી કહંબઈ ૪૮
 સમ સયોગ તાઠે જુરે, હોનહાર જો હોય;
 ઇશ્વર ઇચ્છા સમજિહે, સોચ કરો મત કોય. ૪૯

છંદ મત્તગયંદ.

કાહુ સમે નૃપ પાંઉ પરે, કબુ નીચ કરે પદપ્રહાર સુનિચી;
 કાહુ સમે લછમી દસહૂ બિધિ, કાહુ સમે અન આદરે સિચી.

અને અસાધુ બનેને હોય છે. તેથી નિશ્ચયપણે કાંઈ કહી શકાતું નથી. તેથી એવા નિર્ધાર ઉપર આવવું પડે છે કે સુખદુઃખાદિ પ્રાપ્ત થવામાં એક શ્રીહરિની ઇચ્છા એ જ બળવાન (મુખ્ય) હોય છે.

૪૧. કર્મ, કાળ, ગ્રહ, સ્વભાવ અને જીવ, એ સર્વ શ્રીહરિને આધીન રહેલાં હોય છે, તે માટે જેને માટે જેમ કરવાનું પ્રભુ ઇચ્છે છે તેમ જ થાય છે. સર્વ થવામાં મુખ્ય કારણુ રૂપ તો એક શ્રીહરિને જ બાણવા. તેમને જેમ સારું લાગશે (ગમશે) તેમ કરશે. પ્રભુ કોઈને ગિરિ (પહાડ) રૂપ અરણ્ય જંગલની ગુફામાં રાખે છે તે તે ત્યાં સુખ માને છે, તો કોઈને તેથી ઉંચકું ગૃહસ્થાશ્રમમાં પોતાને ઘેર રાખે રાખે છે તેમાં તે સુખ માને છે.

૪૨. જે કાળે જેવું થવાનું હોય તે કાળે તેવા મંજોગો તેને પ્રાપ્ત થાય છે વળી તે સંયોગો પણ ઇશ્વરની ઇચ્છાનુકૂળ આવીને મળે છે. પ્રભુ ઇચ્છાને મુખ્ય માનીને કોઈન ચિંતા કરવાનું કારણુ નથી. ઉદ્યમરૂપ પ્રયત્ન તો નિમિત્તમાત્ર કથનમાત્ર જ છે.

૪૩. એકજ પુરુષને કોઈ સમયે મોટા રાજાઓ પણ પગે પડે છે. વળી તે જ પુરુષને કોઈ વખતે કોઈ નીચ લાત મારે છે, એટલે

કાહુ સમે ચિત્ત ચાહિસુ હાજર, મિત્ર કરે કબુ તાડિ પરીચ્છા;
 તું જિન હર્ષ રુ શોક દયા ધરિ, જનિ સમે ગિરિધારિકી ઇચ્છા
 જો નલદેવ પ્રસંસ કરી, કબુ સો કરિ કાહુકીટહલ જિયો હે;
 જો અરજુન જિત્યો હરકોં, ઇકદા સહુ કાખન લૂટ લિયો હે;

શિક્ષા (દંડ) કરે છે. દષ્ટાંત તરીકે જુઓ મહાત્મા જડભરતજીને રાજના અનુચરોએ બાંધીને પાલખી ઉંચકવાને માટે આજ્ઞા ને પાલખીવાહનમાં જોડયા હતા. વળી કુદ્ર ભીલો (શૂદ્ર) જાતિના રાજાએ શક્તિ આગળ વધ કરવાને ખડા કર્યા હતા વળી રહુગણ રાજાએ પાલખી બરોબર ન ચાલવાથી હલકાં વચન કહ્યાં હતાં, વળી છેવટે જ્યારે જડભરતજીના ધર્મજ્ઞાનરહસ્યનાં વચનો રહુગણ રાજાએ સાંભળ્યાં ત્યારે ભરતજીને પાલખી ઉંચકવામાં રોક્યાનો પશ્ચાત્તાપ કરી એ રાજા જડભરતજીને પગે લાગ્યો હતો. અહંતામમતાની આસક્તિ છોડી પ્રીતિપૂર્વક શ્રીહરિનું ગુણગાન કરવું એમ વસ્તુવૃંદદીપિકા ગ્રંથે ભક્તકવિવર્યે જ લખેલું છે. કાંઈ સમયે તેને ભિક્ષાવૃત્તિ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે તે ભિક્ષા માગવા જાય છે, તે વખતે કાંઈ વખતે તેનો અનાદર પણ થાય છે. કાંઈ સમયે જે ચિત્તવે તે તેને હાજર હોય છે. કાંઈ સમયે એનો મિત્ર તે પણ તેને તાડન (મારકુટ કરી) તેની પરીક્ષા લે છે. એટલા માટે હે દયારામ, તું હર્ષ અને શોક રખે કરતો. જે કાળે જે કાંઈ થાય તે સર્વમાં શ્રીહરિની ઇચ્છાને જ મુખ્ય કારણરૂપ જાણ.

૫. એક સમયને વિષે જે પુણ્ય શ્લોકી નળરાજા તેની પ્રશંસા (કીર્તિ) જગતમાં થઈ હતી. તે જ નળરાજાને એટલે સુધી સમય

જો હર અંતક અંતકકે, તિનકેા હુ કબૂ પ્રક ત્રાસ દિયો હેં;
જો મરણ જગનાથ દયા સુ ખરી ઉખર્યો ઉદ્દોગ દિયો હેં ॥

કબિત.

જો જાને યુધિષ્ઠિર તો, ઘૂતખેલ ખેલ હી કયો ?

જાને કબુ ઇંદ્ર તો રૂઢાવ હિ કયો જીવકો ? *

જાને દુરવાસા તો અંખરીપપે' કોપ હી કયો ?

જાને મકરધ્વજ તો પીડહી કયો સીવકો ?

આવ્યો કે ખીજની ચાકરી કરી ને તે વડે ભરણ પોષણ કરી જીવતર પૂરું કરવું પડ્યું. જે અર્જુને મહોટા મહોટા સમર્થ બાણાવલીઓને જીત્યા હતા તે અર્જુનને એવો સમય આવ્યો કે કાબા (લૂંટાર) એ લૂંટી લીધો. જે હર (શ્રીકૃષ્ણ) જેને સંહાર કરવાની પ્રબળ સત્તા છે; નેત્રમાંથી અગ્નિ પ્રગટ થતાં જ સમગ્ર વિશ્વને લય કરવાને સમર્થ એવા શ્રીમહાદેવજીને કોઈ સમયને વિષે વૃકાસુરે છળ કરી ત્રાસ આપ્યો હતો. આ ઉપરથી ભક્ત કવિવર સારણ વચન કહે છે કે શ્રીનાથજીની જેવી મરણ હોય તે ખરી. અર્થાત્ પ્રભુની ઇચ્છા જે સમયે જેવું કરવાની હોય છે તે કાળે તેવું થાય તે એમ નિશ્ચલ મતિ રાખવી. છતાં જો એમ નહીં સમજે તો પણ થશે તો તેજ પ્રમાણે, (શ્રીહરિની ઇચ્છા પ્રમાણે) ત્યારે ઉદ્દોગ (ચિંતા=પરિતાપ=કે કલેશ) કરી તું રડીશ તો પણ તેથી કરીને શું કાંઈ પ્રભુ ઇચ્છામા ફેરફાર થશે ? ફેરફાર તો નહીં જ થાય અને વગર ફારણે ત્યારે ઉદ્દોગ કરવો પડશે.

જાને રાવન તો કયોં સીતાકો હરન કરે ?

જાને બાલી તબ કિત ત્યાગહિ સુગ્રીવકો ?

કોહૂ જિન સોચ કરો ભવિશ ભાત ભૂતે ના;

દુયો કહિ કરતા કહો પદ્માકે પીવકો.

૬

૬. જે પોતાના અનિષ્ટ ભવિષ્યરૂપ ભાવી (પ્રારબ્ધ) પદાર્થને જાણતો હોત તો અથવા તેને ટાળવાને તે સમર્થ હોત તો, (૧) ધર્મમૂર્તિ યુધિષ્ઠિર રાજા-જુગાર રમવારૂપ કર્મ કદિ પણ કરત જ નહીં. (૨) ઇંદ્ર કોપ કરીને ગિરિરાજ ઉપર છ દિવસ પર્યંત મૂસલ-ધારા વૃષ્ટિ વજ્રભક્તજનોને અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને હાનિ થવારૂપની કૃતિ કદિ પણ કરત નહીં. (૩) ભગવદ્ભક્ત અંબરીષ રાજા ઉપર શંકરના અંશાવતાર દુર્વાસા ઋષિ કદિ પણ કોપ કરી કૃત્યાનળ પ્રકટ કરત જ નહીં. (૪) મકરધ્વજ (કામદેવ) પોતાનાં પાંચ બાણ (અશોક અરવિંદ, મલ્લિકા, આમ્ર, નીલકમલ એ પ્રમાણેનાં શોષણ, મોહન, પાપન, ઉન્માદન અને સંદીપનરૂપ) પાંચ બાણોથી થતી પાંચ પ્રકારની અસર કરનારાં શ્રીમહાદેવજીને પીડા આપવા રૂપ તે શ્રીમહાદેવજી ઉપર ચલાવત નહિ. વળી બીજો દાખલો રામાયણમાં અહીરાવણ મહીરાવણના સ્થાનમાં જેનાં વચ્ચે માર્ગમાં મકરધ્વજની ચોકી હતી ને તે ચોકી ઉલંઘી હનુમાનજીને જવું હતું, પુત્ર પિતાને કોપતા પુત્રને ઓળખતા ન હતા તેથી પરસ્પર યુદ્ધ થયું. આખર પિતા પુત્ર સંબંધ જાણ્યો. જે પ્રથમથી જ બંને જાણતા હોત તો પિતા પુત્ર અરસપરસ ઘોર યુદ્ધ કરતજ નહીં. (૫) જે રાવણ જાણતો હોત તો જગતમાતારૂપ શ્રીજનકીજીનું કદિ પણ હરણ ન કરત. (૬) વાલી જે જાણતો હોત તો પોતાના નાના ભાઈ સુગ્રીવનો ત્યાગ કરીને

દ્રૌપદીનિમિત્ત યુદ્ધ મહાભારત સખી કહે;
 ત્યોં માગધ કાલયવન બ્રહ્મશાપ હેતુ હે;
 ત્યોં રાવન રેતુકા નિમિત્ત માત્ર પેદા કીયે,
 પરાધીન સખ જ્યોં જાહિય પેઠો પ્રેતુ હે.
 ત્યોંહી ભગીરથ પારથ બિણ્ણુરાતાદિ સખ,
 ગંગા ગીતા ભાગવત ક્રિય નક્ક નીલ સેતુ હે;
 યાહી લાગી ચહુ યાને કીયો દયા કહિવેકો,
 પ્રેરી સખ કરાવે કૃષ્ણ પે ન સીસ લેતુ હે. ૭

તેની સ્ત્રીને રાખત નહિ. માંટે કોઇએ પણ ચિંતા કરવાનું કારણ નથી—ભવિષ્ય પદાર્થ કોઇથી ટાળી શકાતો નથી. તેથી કવિ કહે છે કે કર્તા અને કારણરૂપ શ્રીપદ્માજીના નાથ શ્રીનરાયણ ભગવાનને કહો.

ટીપ:—છઠ્ઠી કડીમાં “ જીવકો ” એવો શબ્દ છે. “ જીવ ” એવું શુરુ “ જૃહસ્પતિ ”નું નામ છે. જાને કષ્ટુ ઇંદ્ર તો રૂઠાવહિ ક્યોં જીવકો ? એ મૂળ કડીનો ભાવાર્થ—જો દેવોના રાજા (ઇંદ્ર રાજા) ઇશ્વર-ઇચ્છારૂપ ભવિષ્ય પદાર્થને જાણતા હોત તો પોતાના શુરુ જૃહસ્પતિનું અપમાન કરી તેમને રૂઠાવવાનું કદિ પણ કરત જ નહીં.

૭ (૧) દ્રૌપદીજીનાં વસ્ત્ર દુઃશાસને દુર્યોધનના કહેવાથી ખેંચ્યાં અને તેણે કરીને કૌરવપાંડવની વચ્ચે મહાભારત યુદ્ધ થયું એમ નિમિત્તકારણ કહેવાય છે. (૨) માગધરાજા (જરાસંધરજા) અને (૩) કાલયવન, આ બન્નેને બ્રાહ્મણોનો શાપ હતો, એમાં બન્ને નિમિત્ત કારણ કહેવાય છે. (૪) તે જ પ્રમાણે રેતુકાને પેદા કર્યાનું નિમિત્ત કહેવાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે વિચાર કરતાં શ્રીહરિની આગળ યાવતજીવમાત્ર પરાધીન છે. જેવી રીતે કોઇ મનુષ્યના કલેવરમાં

કંચનકૂં જરિવો કહા ? પાહનકૂં તરિવો કહા ?
 હરિપદ્મે પરિવો કહા ? કથા ન હે દંતકી.
 બ્રહ્મશાપ નાશ કહા ? શિવજીકો ત્રાસ કહા ?
 આપે અહિપાસ કહા ભ્રમી ધી અનંતકી.
 સનકાદિક કોષ કહા ? બ્રહ્મા અવબોધ કહા ?
 સોસન અલોધ કહા ? મતિ ચલે ચંતકી;
 અગ્નિકુ અજીર્ણ રહ્યો અનહોનો સખેં ભયો,
 તખ જાનો કહેં દયો ઇચ્છા ભગબંતકી.

૮

બીજા ભૂત પ્રેત પિશાચાદિકે પ્રવેશ કર્યો હોય અને તેના યોગે કરીને તે જેમ પરવશપણે કૃતિઓ કરે છે તે જ પ્રમાણે સર્વ પ્રાણિમાત્રના હૃદયગુહાપ્રદેશમાં સર્વાન્તર્યામી ઇશ્વરનો ગુપ્ત રીતે પ્રવેશરૂપ નિવાસ છે, એ પ્રભુની ચૈતન્યસત્તા ને પ્રેરણાથી સર્વ કાંઈ તેને વશવર્તી (આધીનપણે) રહે છે. (૧) એ જ પ્રમાણે ભગીરથ રાજા શ્રીગંગાજીને ભૂતળમાં પધરાવી લાવવાના નિમિત્ત કારણરૂપ છે. (૨) પારથ (અર્જુનના) મિષ્ટે કરીને શ્રીગીતાજીનું જ્ઞાન પ્રકટ થયું. (૩) વિષ્ણુરાત (પરીક્ષિતરાજા)ના નિમિત્તે કરીને શ્રીમદ્ભાગવત શુકદેવજીદ્વારા પ્રસિદ્ધ થયું. (૪) નલ અને નીલ નામના શ્રીરામભક્તને હાથે સમુદ્રમાં સેતુ (પાળ) બંધાઈ એમ એઓ નિમિત્તરૂપ કારણ કહેવાય છે. આ કારણને લેધને આત્મા પ્રકારે અને આ કામ અમુકે કર્યું એમ કહેવા માત્રે કરીને નિમિત્તરૂપ કારણ કથન માત્ર છે. બાકી ખરી રીતે તો એ સર્વ તે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જ પ્રેરણા કરાવે છે.

૮. (૧) કંચન (સુવર્ણ) તેને બળવાપણું શું ? સુવર્ણમય લંકા હતી તેને મારુતિએ (હનમાનજીએ) પ્રજાળી (બાળી.) (૨) પાંખાણુ

(પથર) કદી પણ તરે નહીં, છતાં નલનીલલકતાદ્વારાએ સેતુબંધ રામે-
 શ્વરથી લંકામાં જવાને સમુદ્રમાં પથરની પાળ બાંધી. વિષ્ણુધામ
 વૈકુંઠથી પડવાપણું નહીં છતાં જયવિજય પાર્ષદો લાંથી પૃથ્વી ઉપર
 પડ્યા. (૩) આ ત્રણે વાતો કાંઈ દંતકથારૂપ (જોડી કાઢેલી વાત)
 નથી, પરંતુ રામાયણમાંની કથા છે. (૪) આખા યાદવકુળને બ્રાહ્મણનો
 શાપ થયેલો હતો, તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વતઃ તેને માન આપ્યું,
 છતાં એ યાદવો પૈકી ઉદ્ધવ, વજ્રનાભ, અકૂરણ વગેરેને બ્રહ્મશાપ
 ન લાગવા દેતાં બચાવ્યા. (૫) ત્રિગુણ બ્રહ્મરૂપ સદાશિવ, જે કાળ
 (સંહાર)ના નિયામક છે છતાં તેને વૃકાસુરનો ભય થયો ! (૬) શ્રી-
 રામચંદ્રણ પૂર્ણમર્યાદાબ્રહ્મ છતાં તે મંત્રરૂપ નાગાસ્ત્ર બાણથી બંધાયા
 હતા. આવી આવી વાતો સાંભળી શેષણ સરખાની બુદ્ધિમાં ભ્રમણા
 થાય છે શેષણ સરખા પણ પ્રભુનાં અટપટાં અકલિત ચરિત્ર જોઈને
 વિમોહિતબુદ્ધિ થાય છે. (૭) નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી અને બ્રહ્માના માનસી
 પુત્ર સનેકાદિક ઋષિ અત્યંત શાંત છતાં તેમને વૈકુંઠભુવનમાં જ્યાં
 રાગમાયા ક્રોધાદિનો સંભવ પણ તથી એવા સ્થાનમાં ક્રોધ થયો, તે
 તે ક્રોધાવેશથી જયવિજય નિકટવર્તી પાર્ષદોને શાપ દીધો. (૮) મહા-
 બુદ્ધિવંત કે જે, બ્રહ્મા રજોગુણબ્રહ્મસ્વરૂપ જેમને શ્રીનારાયણે પ્રથમ
 વેદ આપી જ્ઞાન દાન દીધું છે, તે અજ્ઞાનીની પેઠે મોહિત આસક્ત
 થઈ પોતાની કન્યા સરસ્વતીજી ઉપર ગયા. (૯) સમુદ્રજલનું શોષણ
 થઈ શકે નહીં છતાં અગસ્યઋષિએ તે સમગ્ર જલનું એક અંજલી-
 (ખોખા)માં પાન કર્યું. આવાં વૃત્તાંતો સાંભળાને બુદ્ધિમાન પુરુષોની
 બુદ્ધિ પણ ભ્રમિત થઈ ચલાયમાન થાય તેમ છે. (૧૦) સર્વલક્ષણો
 હુતાશનઃ અગ્નિ સર્વ લક્ષણ કરે છે. અગ્નિમાં ગમે તેટલું દોમીયે
 તો વણ તે સર્વ ભસ્મ કરી નાંખે. અગ્નિને કદિ પણ અજીર્ણ ન

સત્ત ગયંદ.

સાધન ભરત ક્રિયો પરિપૂરન, સૌભરિ સંગસું દૂર રહ્યો હે;
 સંગ સુચિ પ્રિયવ્રત ક્રિયો, ગોદાન દિયો નૃગ ખડૈત કહ્યો હે;
 યજ્ઞયજ્ઞતિ પ્રાચીનબર્હિષ, કૌશિક બહુ કષ્ટ સહ્યો હે,
 તાસું ભયો ગિપરીત સર્ખે કલ નાથ દયા તુમ હાથ લહ્યો હે. ૯

થાય છતાં અગ્નિને અજીર્ણ થયું અને તેની ઔષધિરૂપ અર્જુને ઇન્દ્રનું
 ખાંડવ વન તેની વનસ્પતિ (ઔષધિ) બાળી તેનું અજીર્ણાશ વિકારનું
 દુઃખ ટાળ્યાની કથા મહાભારતમાં પ્રસિદ્ધ છે. ઉપર લખી સર્વ વાતો
 નહીં થવા સરખી છતાં પણ તે સર્વે થઈ એમ ગ્રન્થકાર કહે છે,
 આ ઉપરથી એમ જાણી શકાય છે કે, નહીં થવા યોગ્ય પણ કરી
 શકવાને શ્રીભગવાન્ની સ્વતંત્ર પ્રબળ સત્તા રૂપ ઇચ્છા મુખ્ય છે.

(૧) ભરતજી રાજઋષિએ વિવિધ સાધન પરિપૂર્ણ કર્યા હતા
 (૨) સૌભરીઋષિ દુઃસંગ ન લાંગવા માટે શ્રીયમુનાજીના જળમાં
 રહેતા હતા. (૩) પ્રિયવ્રત રાજા પવિત્ર અને સુસંગ કરવા લાયક હતા
 છતાં તે દુઃસંગે કરીને માયાની બલામાં પડ્યા હતા. (૪) નૃગરાજએ
 અગણિત ગાયોનું દાન કરવારૂપ મહત્પુણ્ય કર્યું હતું છતાં અજાણે તે
 પેદીની ૧ ગાય ગૌશાળામાં આવેલી તેનું દાન એ રાજાએ ભૂલથી
 વગર જાણે બીજા બ્રાહ્મણને કર્યું તેથી દાન લેનારા બન્ને બ્રાહ્મણોની
 વચમાં અત્યંત કલહ ઉપજ્યો જેથી ગોદાનપુણ્યના બદનામાં બ્રાહ્મ-
 ãની આંતરડી કટપાયાથી કાંચીડતો અવતાર લેવો પડ્યો હતો. (૫)
 પ્રાચીનબર્હિષ રાજાએ અતિશય યજ્ઞ કર્યા હતા, કે મખાંકિત યજ્ઞ
 કરીને સમગ્ર પૃથ્વી ચીતરી વળ્યા હતા. (૬) કૌશિક (વિશ્વામિત્ર)

દોહા.

સુલટી સો ઉલટી કરે, ઉલટી સુલટ બનાય;

જો ચાહે સોઈ કરે, સમર્થ શ્રીખજરાય. ૫૦

અનહોની હોવે ન કબુ, હોની મિટે ન કોય;

જૂઠ જતન જિયકો પરે, હરિ કરે તખ હોય. ૫૧

કનક જયો પાહુન તરે અપતપાત અધિમોખ,

કૃષ્ણ કરે તખ સમ બને, નહિ બલ ગુન અરુ દોખ. ૫૨

ઋષિએ અનેક પ્રકારનાં વિવિધ તપ આરાધી કષ્ટ વેઠીને કર્યા હતાં છતાં તે પુણ્યકૃતિના બદલામાં તેણે વગર અપરાધે અનેક જનોને દુઃખ (હરિશ્ચંદ્ર રાજા ઇત્યાદિને) આપ્યાથી તપશ્ચર્યાનું ફળ પ્રાપ્ત ન થયું. ઉપરના તમામ દાખલાઓ ઉપરથી જણાશે કે, દરેક પ્રકારનાં સાધન કર્યાનું ફળ તે તે સુલટું ન આવતાં ઉલટું (વિપરીત) આવ્યું છે. માટે સર્વ સાધનમાત્રનું ફળ હે નાથ (શ્રીનાથજી) તમારા હાથમાં છે.

૫૦. પ્રભુ સુલટાનું ઉલટું કરવાને, અને ઉલટાને સુલટું કરવાને સ્વતંત્ર સત્તાધીશ છે. ચાહે તે કરી શકવાને એ શ્રીખજરાય (શ્રીકૃષ્ણ) સદા સમર્થ છે.

૫૧. જે થવાનું પ્રભુએ નિર્ધારેલું છે તે ભાવી પદાર્થમાં પણ કોઈથી કદી ફેરફાર કરી મટાડી શકાતું નથી. માટે પ્રભુએ નિર્મિત કરેલું ફેરવવાને માટે જો જીવ પ્રયત્ન કરશે તો પણ તે મિથ્યા પરિશ્રમ માથે પડશે. શ્રીહરિ જો કરશે તો જ થશે.

૫૨. જુઓ કનક કદી પણ ન બળે છતાં તે સોનું બળી ગયું (લંકામાં) અપતિતને પતિત અને પતિતને તે પાતકથી અથવા દુઃખથી મુક્ત કરીને તેમને મોક્ષ આપ્યો. જ્યારે શ્રીકૃષ્ણભગવાન કરે ત્યારે જે

કબિત.

ઇશ્વરકી ઇચ્છા હિતેં હોતબ્યતા હોય જેસી;
 તેસોહી સંયોગ સખ મિલે આપ આપતેં;
 જાકો જખ જેસો જેસેં હોનહાર સો હી હોવે;
 સુખ દુઃખ લાલ હાનિ જહાં જો મિલાપ તેં;
 પાર્થ કપિ ભરત મૃગકી સેં ગીધ નલ કલિ,
 અમિલ્યોં મિલાપ દેખો કહાં પુન્ય પાપતેં?
 સખી બિશ્વ ભાવી બસ, સો ન કાહૂ કંચોં હૂ ટરે;
 દયા મિથ્યા સોચે કિત દૂટી કૃણ્ણજપતેં? ૧૦

નહીં થવા યોગ્ય હોય તે પણ થઈ શકે (બની શકે) છે. પરંતુ કાંઈ પણ બળ કે ગુણ દોષનું આશ્રય નથી.

૧૦. હોતબ્યતા થવાનું છે તે પ્રભુ ઇચ્છાથી થશે જ. જેમકે,
 (૧) પાર્થ (અર્જુન) મહાપરાક્રમી બાણાવલી ચોક્કો છતાં તેને પ્રસંગે શંકા (નપુંસક) થવું પડ્યું, તથા કાબા લૂંટારાએ લૂંટ કરી જતી લીધો.
 (૨) કપિ હનુમાનજી સમર્થ છતાં અર્જુનથી હાર્યા માટે અર્જુનના રથ ઉપર રહેવું પડ્યું. (૩) ભરતજી મૃગલીના બચ્ચાની દયા પાળતાં મોહથી સપડાયા. (૪) ગીધ પક્ષી, જટાયુ. (૫) પુણ્યશ્લોકી આ નળરાજને કલિયુગે પ્રવેશ કરી ઘણું દુઃખ દીધું હતું. આ ઉપરથી પુણ્ય પાપ એ તો કહેવા પૂરતું નિમિત્તમાત્ર છે. ખરેખર તો આખું જગત ભાવી પદાર્થને વશ છે, ને તે કાષ્ઠનાથી ફેરવ્યું ફેરવી શકાતું નથી. માટે મિથ્યા શોચ (ચિંતા) કરવાની જરૂર નથી. શા માટે તું શ્રીકૃણ્ણમંત્રના જપને છોડીને વ્યર્થ સંતાપ કરે છે?

જો કંઈ બન્યો અને બનેગો સખ હરિ ઈચ્છા તામે,
હર બ્રહ્મા હૂં તેં ઘટે બઢે નાહિ હે.

કર્મ કાલ ગ્રહ સુભાવ મન જીવ કરતા ના,
એ સખડી દોરી, કેસોકે કરમાંહિ હે.

તેરા કીયો દોગ ને, કયું બપનો કયોં ખૂરો કરે ?

ખૂં તે જ પ્રમાણે જે કરવું ચિત્ત તો ન ચાહિ હેં.

પણ તે મટાડવાને સખ સોહૂ માન માધો મરજી;

સજી કહે છે કે, એવા પ્રભુ ગહે બાહિ હેં.

૧૧

મહારાં હુમાં છે તે

૧૧. જે કાંઈ બનેલું છે, અને બનશે. એ સર્વમાં એક શ્રીહરિની ઇચ્છા જ મુખ્ય છે. અને તેમાં હર (મહાદેવજી)થી કે બ્રહ્માદિકથી પણ ઘટવધરપનો કાંઈ પણ ફેરફાર થઈ શકતો નથી. ૧ કર્મ, ૨ કાળ, ૩ ગ્રહ, ૪ સ્વભાવ, ૫ મન યા ૬ જીવ, એમાંનું કાંઈ પણ કર્તા નથી. કારણ કે એ સર્વેની દોરી કેશવ (ભગવાન)ના હાથમાં રહેલી છે. જો ત્હારું કંઈ થતું હોય તો તું પોતાની મેળે પોતાનું જીવ (ભુટું) કેમ થવા દે છે? દરેક મનુષ્ય પ્રભુથી મળેલી સત્તા પ્રમાણે વિચાર કરી પોતાનું સુખ થવા, અને કાંઈ પણ વાતે દુઃખ ન થવા દેવાનું ચ્હાય છે, છતાં પ્રભુ ઇચ્છા પ્રમાણે જ પરિણામ થતું હોવાથી જીવ (ખોટું) પણ પ્રભુની મરજીથી જ થાય છે એ નિશ્ચય છે. આ પ્રમાણે છતાં જો ચિંતા ન થાય તો તું માધવ એટલે શ્રીલક્ષ્મીપતિની ઇચ્છા તે જ મુખ્ય માનજે. કેમકે તે ખોટું (ભુટું) મટાડવાને સમર્થ તે શ્રીહરિ છે. અને તે પ્રભુએ હે દયા (દયારામ) ત્હારો હાથ ઝાલ્યો છે માટે સર્વ ચિંતાને તં છોડી દે.

શિક્ષા ખચ મુનિવૌ કરો, અંતર ધરો ન એક;
હરિ કરાવતો જખ જસો તસ તિહિ ઉપજિ બિબેક. ૪
તુલસી સંત સમાગમ, તાબિનુ મોહ ન ભાગ;
મોહ ગયે બિનુ રામપથ, હોહિ ન દઢ અનુરાગ. ૫

ટચલી આંગળી ઉપર ધારણુ કરી રાખનારા અહ્ભુતસામર્થ્યવંત શ્રી-
કૃષ્ણનું જ ધાર્યું (ધ્યન) ગાય છે. ને તેમાં ન્યૂનાધિક કરવાને કાંઈનું
પણ કાંઈ બળ ચાલતું નથી.

૪. આ પ્રમાણે પ્રભુનું સ્વતંત્ર સત્તારૂપ પ્રજ્ઞા સામર્થ્યરૂપ
મહાત્મ્યજ્ઞાનાદિ સમજવા માટે ગ્રંથકાર કવિવર્ય ઉપાય બતાવે છે કે,
શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીહરિરાયજી મહાપ્રભુવિરચિત શિક્ષાપત્ર ગ્રંથના વચ-
નામૃત સાંભળવાં, અથવા એવા શિક્ષારૂપ વચનો સાંભળતાં છતાં
પોતાના હૃદયમાં દઢ નિશ્ચયપણે તે ઠસાવી રાખતા નથી. જેથી શિક્ષા-
રૂપ વચનો શ્રવણ કર્યા છતાં તેનું મનન અને નિદિધ્યાસન ન કરવાથી
તે વચનો સદા સ્મરણમાં રહેતાં નથી. અને તેણે કરીને શ્રીપુરુષોત્તમનાં
અહ્ભુત દિવ્ય નિર્દોષ ચરિત્રોનો અર્થ સમજી શકતા નથી. જે વખતે
જેમ કરાવવાનું શ્રીહરિને હોય છે તે જ પ્રમાણે તેને વિવેકરૂપ બુદ્ધિ
ઉપજે છે.

૫. શ્રીરામભક્ત મહાત્મા તુલસીદાસજીની સાખી છે કે, જ્યાં
સુધી સત્પુરુષનો સમાગમ ન રાખે, એટલે તેમના સદુપદેશરૂપનાં
સાર અમૃતરૂપ વચનોનાં શ્રવણાદિ ન કરે ત્યાં સુધી અજ્ઞાને કરીને
અનિત્ય પદાર્થોમાં થયલી મોહાસક્તિ ભાગે નહીં. અને જ્યાં સુધી તે
મોહ ન ટળે ત્યાં સુધી ભગવત્માર્ગ ઉપર તેની દઢ રુચિ પ્રીતિ પણ
ઉદય ન થાય.

એકે દુઃખ સુખ એકે, સૌ સુમરી મત રાય;
બિચિત્ર લીલા કૃષ્ણકી, ધનિકો ધની ન કોય.

૫૩

કરતુમકરતું અન્યથાકરતું સંમથ ઇશિ;
અન્નમિલ દુર્વાસા ભરત ઉદાહરન ત્રિદીસ.

૫૪

૫૩. એકને સુખ હોય છે તો બીજાને દુઃખ પણ હોય છે. એવું સુખ દુઃખનું જોડું અનાદિ કાળથી ચાલ્યું આવેલું છે માટે સુખે કરીને હર્ષણ થવું કે દુઃખે કરીને આકંદાશ્રુ પડવારૂપ રડવાનું કે ગમરાધ હર્ષ નહીં જવાનું કારણ નથી. દરેક બાબતમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની અકલિત અદ્ભુત ગૃહી લીલા જાણવી. તથા એ પરબ્રહ્મ જ સર્વતા સ્વામી સ્વતંત્ર હોવાથી ગમે તે કરી શકવાને સમર્થ છે તે સર્વેશ્વર પુરુષોત્તમથી પર કાંઈ પણ નથી.

૫૪. કર્તુમ્ લક્ષણ—અન્નમિલની કથા શ્રીમદ્ભાગવતના ૫૪-સ્કંધમાં છે કે, તે બ્રાહ્મણપુત્ર હતો, છતાં દુઃસંગને લીધે તે દુરાચરણી થયો હતો. તો પણ પ્રભુએ તેનું કલ્યાણ કરવાનું ધારેલું હતું તેથી તેને ઉત્તરાવસ્થામાં પ્રભુએ સુસંગ મેળવી તેમણે કરેલા ઉત્તમોત્તમ સદુપદેશથી પુત્રનું નામ નારાયણ પાડી તેમાં અત્યંત આસક્તિ રાખી. અંતે તેનું સ્મરણ કરવા છતાં પણ પ્રભુએ પોતાનું નામસ્મરણ કર્યાનું માની યમદૂતથી મુકાવી શુદ્ધિ લીધી. (૨) અકર્તુમ્ લક્ષણ—દુર્વાસા ઋષિ શંકરનો અંશાવતાર હોવાથી મહાત્મા પુરુષ હતા છતાં પણ તેમાં અસહ્ય (તીવ્ર) ક્રોધ હતો અને અનેક જનોને ક્રોધ કરીને શાપાદિ દર્ષ દુઃખી કરતા હતાં છતાં તે ક્રોધરૂપ દુર્ગુણને પ્રભુએ ન

હરિસત્તા તે ભલ અભલ, કેતિ સખહીતેં હોઈ;
 પે જિમિ દિનમનિ દીપ ત્યોં અલગ ઉભય ફલ સોઈ. પખ

ફેડયો. (૩) અન્યથાકર્તુમ્ લક્ષણ—ભરતજી રાજઋષિને હરણનાં
 અરચામાં રહ્યાનું નિમિત્ત માની તે વાસનાથી તેને ૩ ત્રણ જન્મ
 લેવડાવ્યા.

પપ શ્રીહરિની સત્તાથી મારી અથવા નઠારી કૃતિ સર્વ કાંઈ
 કરી શકે છે. પરંતુ તેથી કરીને પ્રભુમાં કાંઈ રીતે વિષમતા કે કૂંચ-
 રૂપ કાંઈ પણ દોષ નથી. (૧) દષ્ટાંતમાં જેમકે—દિનમણિ=(સૂર્ય)નાં
 અજવાળારૂપ પ્રકાશથી સર્વ કાંઈ નેત્રો દારીઅં જોઈ શકે છે ને
 તેના અજવાળાના બળે કરીને સ્ત્રીનું સુંદર સુરૂપ જોઈ તેમાં કેટલાક
 મોહિત થઈ જાય છે, અને કેટલાક તે નેત્રોનો ઉપયોગ શ્રીહરિનાં,
 શ્રીસદ્ગુરુનાં, કે સત્પુરુષનાં કે સદ્ગ્રંથોનાં દર્શનાદિક કે સત્કૃતિમાં
 કરે છે. પરંતુ તેથી કરીને સૂર્યનારાયણને કાંઈ દોષ લાગી શકતો
 નથી, કે તમારી હાજરીમાં અથવા તમારા પ્રકાશરૂપ અજવાળાના
 સંયોગથી સ્ત્રીમાં આસક્ત થયો માટે હું દોષવંત નથી એમ ન સમ-
 જવું. (૨) તે જ પ્રમાણે દીપકના અજવાળાના પ્રકાશયોગે કરીને
 પણ સમજવું. (૩) વળી એ જ પ્રમાણે ચંદ્રમાના પ્રકાશરૂપ અજ-
 વાળાનું પણ સમજ લેવું. જેવી રીતે સૂર્ય—ચંદ્ર, ને દીપક એ ત્રણે
 એ ફળ ભોગવવાથી સદા અલગ (અલિપ્ત) રહે છે તેમ સુકૃતિ
 દુષ્કૃતિનું ફળ ઈશ્વરને ભોગવવું પડતું નથી. તેમ તેમના ઉપર વિષ-
 મતાનો કે કૂંચતાનો દોષ લાગી શકતો નથી.

અહુ બિગર્યો અતિ સુધરે, જો ધારે હરિ મન્ન;
 અતિ સુધર્યો સો અતિ બિગરિ, શ્રીહરિ જો અપ્રસન્ન. ૫૬
 હરિ રક્ષક કબુ કહું ન કર, જાય જંગલમે બેઠ,
 સો કોપત નહિ બચેગો સત પતાલ તર પેઠ. ૫૭

છાપ્પય.

પાવન પતિત હુ પતિત પાવન કરિ નસ ધરની;
 ધર્મ રૂપ એના નિર્ધર્મ કૌરે અકરનિ કરની;
 બિંદુ રસ્તે છે સિંધુ બિંદુ રતિ શૂન્ય સફલ કરી.
 અઘટિત ઘટિત હુ ઘટિત અઘટિત કરે મન ધરિ હરિ;

૫૬. ગમે તેટલું બગડી ગયલું હોય, જે કોઈથી કદિ પણ ન
 સુધરી શકે તેવું હોય છતાં તે અતિશય સારી રીતે સુધરી શકે છે,
 પરંતુ તે ક્યારે, કે જ્યારે શ્રીહરિ તેમ કરવા મનથી મચ્છે ત્યારે જ.
 વળી કોઈ કામ અતિશય સુધરેલું હોય, કે સુધરવા યોગ્ય થયલું હોય
 તથાપિ જો શ્રીહરિને અપ્રસન્ન કરે તો તે સર્વ સુધરેલું પણ બગડી
 જાય છે. માટે સુધારવા બગાડવાને સ્વતંત્ર સામર્થ્યવંત તો ૧ શ્રીહરિ
 જ સ્વતંત્ર સત્તાધીશ છે

૫૭. શ્રીહરિ જેના રક્ષક હોય તેને કોઈ પણ સ્થળે કોઈ નો
 કર ભય કદાપિ પણ થાય નહીં. કદાચ તે જંગલમાં (અરણ્યમાં) હોય
 તો ત્યાં પણ તેનું રક્ષણ થાય જ. અને જો શ્રીહરિ રૂઠ્યા (કોપ્યા)
 હોય (અપ્રસન્ન થયા હોય) તો તેથી બચવાને માટે કદિ ૭ સાતમા
 આતાગમાં પેઠો હોય તો પણ તે નહીં જ બચે.

પ્રભુ આહે સોહી ઇશ્વર કરે, અચિત્ત અતકર્ય અકલગતિ.
મત સોચી કૂલિ મત તૂં દયા, અગલસરન શ્રીકૃષ્ણ પતિ ૧૦
મત ગયંદ.

કોઈ ન જ્ઞાની અજ્ઞાનિનકો જગ ઇશ્વર આધીન સર્જન જોવે,
જાકો જાએ કરિ કૃષ્ણજસોં સો તાછનુ તે બિધિકોં બસ જોવે;
સ્થાનપ કાહુકિ કામ લગે ન સુહી બુધ ચિત્ત હરિપદ પ્રોવે,
નાથ દયા સખકી મતિ પ્રેરક, જો સમુઝે સુહંસે નહિ રોવે. ૧૧

૧૦. પવિત્રને પતિત અને પતિતને પવિત્ર રીતે વિષમતા કે કૃષ્ણ-
ધરતી—પૃથ્વી. ધર્મને અધર્મ કરે છે અને અધર્મને ધર્મ કરે છે. એવું પણ કરવા સમર્થ છે. એક વિદ્યુત્ કારક કરે છે અને સમુદ્રને
બિદુસમાન બનાવે છે. ભાગ્યશૂન્યને વશાળી બનાવે છે. અતકર્ય
નં તર્ક કરી શકાય તેવી.

૧૧. કદી પણ કોઈએ જ્ઞાનીપણાનો ફાંકો અભિમાન ન રાખવો.
તેમ જ કોઈને પણ તું અજ્ઞાની જાણીને તેની અવજા ન કરીશ,
કારણ કે પ્રભુના જેવું કોઈ પણ જ્ઞાની નથી એમ જાણી જ્ઞાનીપણાનો
દાવો રાખી ગર્વિષ્ઠ ન થઈશ,— કારણ કે આખું જગત ઇશ્વરને
આધીન છે. એમ સજ્જન પુરુષો સર્વત્ર બ્રહ્માત્મદષ્ટિથી ભગવદ્રૂપ-
પણાંથી જુએ છે. જ્ઞાન અને અજ્ઞાનમાં પણ કારણરૂપે ૧ બ્રહ્મ જ
હોય છે. જેને જે વખતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન જેવો કરવા ઇચ્છે છે તે
પ્રમાણે તે ક્ષણે તે તેવો થાય અને નિશ્ચયે કરીને તેવી વિધિ (રીત) તે
વખતે થાય છે. એમાં સ્થાનપ (હાપણ) કોઈનું કામ લાગતું નથી
એમ માની બુદ્ધિમાન જનો શ્રીહરિના ચરણકમલમાં પોતાની બુદ્ધિને
પ્રોવે છે (પરોવે છે). અંતકાર કહે છે કે, મારા નાથ શ્રીકૃષ્ણન્યંદ્ર.

સાંપ સુને દ્રગતેં ઉરતેં ગતિ ધ્યાન ગ્રહે કરિ ઓર ન કોઈ,
 પુછ પિયે જલ પાંછિ ભાષે, ગુલમ્હેરિ અજબ અલીક ન સોઈ;
 અશ્રુહિતેં ઉત્પત્તિ મયૂરકી ખીછુ કસે પુછસોં જગ જોઈ;
 નાથ દયા સધરી બિધ સમ્રથ કૃણુ કરે તબ કા નહિ હોઈ ? ૧૨

ભગવાન તે જ સર્વની બુદ્ધિના પ્રેરક છે. આ પ્રમાણે જે સમજે છે તેઓ પ્રભુની જૂદી જૂદી અનેક રચનાઓ જોઈને હર્ષ કે શોકને પામતા નથી. અર્થાત્ સુખ જોઈને હર્ષિત થતા નથી, અને દુઃખ જોઈને રુદ્ધ કરતા નથી. પ્રભુની અદ્ભુત કૌતુક=અતિ આશ્ચર્ય-કર્મકારી છે. એને કોઈ ને કોઈ

૧૨. જુપને શ્રવણ કૃત્તિરૂપ હેમકશ્યપ રવાને પ્રભુએ કર્ણ (કાન) ન રચતાં તેની દગમાં (મગમાં) શ્રવણ કરવાની સત્તા ધરી છે. વળી સર્પને ચાલવા સાર પ્રભુએ તેને ચરણ (પગ) કર્યા નથી. સારે તેના ઉરમાં (પેટમાં) ચાલવાની પ્રખળ શક્તિ મુકી છે કે જેણે કરીને (પેટ વતે) તે ચાલે છે. વળી સાપને દ્રાણેન્દ્રિય (નાસિકા) કચેલી નથી. તથાપિ તે નાસિકા દ્વારાએ જે સુંઘવાનું કામ થાય તેવું તેને ઉરમાં એટલે અંતરમાં પ્રભુએ સુગંધ દુર્ગંધ સમજવારૂપ ગતિનું જ્ઞાન કરેલું છે. આ ઉપર લખ્યા સર્વ પ્રસંગો સામાન્ય ક્રમના બંધારણથી ઉલટા પ્રભુએ રચ્યા છે, એવું અન્ય કોઈ પણ પ્રાણીમાં નથી. અજબ ગુલ મ્હેરી નામનું પક્ષી થાય છે. તે પુંછડેથી પાણી પીએ છે, અને તેને તેના ચરણમાં એવાં-મુખ કર્યા છે કે જેથી એ પગે કરીને તેનાથી ચલાય ખરું અને ચાલતાં ચાલતાં ચરાય પણ ખરું. આ વાત મિથ્યા નથી, પણ સત્ય છે. વળી નવાઈની વાત એ છે કે, સામાન્યક્રમ એવો છે કે ૧ અંડજ (ઇંડામાંથી) ૨ ઉદ્ભવિજ. (પૃથ્વી-

કવિત.

અહો હેમકસ્યપ પ્રહ્લાદ પુત્ર ઉચ્ચ કંસ,
કાજલકો હેતુ દીપ મનિ ફની જાત હે;

માંથી) ૩ જરાયુ (એર) માંથી) ૩ શુક્ર (વીર્ય) માંથી. ૪ સ્વેદજ
(પરસેવા માંથી) માંકણ એમ ૪ પ્રકારની મનુષ્ય અને પશુ પક્ષી
વગેરે જંતુમાત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે. છતાં પ્રભુએ અજગ્ર પ્રકારની
નવીન રીત પણ કરેલી જણાય છે જેમકે, (૧) અશ્રુનાં બિંદુમાંથી
મયૂર (મોર) ની ઉત્પત્તિ થાય છે અને પતિતને પૂજી રીતે વિષ્ણુ એ
છે, ત્યાર પછી તેની આંખમાં અને પતિતને પૂજી રીતે વિષ્ણુ એ
ઉપર પડે છે, તેને તેની સ્ત્રી-દેહ છે અને એ દેહમાંથી એ
તેથી મોર અવતરે છે. (૨) જોકે જિંદગીમાં મર્યાદાદિ
(૩) દરેકને પોતપોતાનો બચાવ (સંરક્ષણ) કરવાનું
ઉપદ્રવ કરે તો તેને શાસન (શિક્ષા) કરવા રૂપ બૂદ્ધી રીતે
સાહિત્ય (ઉપરકર) પ્રભુએ આપેલું છે જેમકે-હાથ-પગ વડે મારે છે
મોઢેથી દાંતવડે બચકું ભરે છે, સીંગડાં મારે છે, (ઘોચે છે) ચાંચ
ભોંકે છે, (મારે છે) જનાવરો કરડે છે. પરંતુ નવાઈની રીત પ્રભુએ
પુંછડાંથી મારવારૂપની પણ મુશ્કેલી છે, જેમકે-વીંછીને પુછડે અણી-
દાર કાંટો (ડાંખ) રહે છે તે પુંછડાવડે બીજને કરડે છે,
વળી તેજ પ્રમાણે વધારે પાણીમાં પડી રહેનારા મગરોનાં
પુંછડામાં પણ તીક્ષ્ણ તલવારની ધાર કરતાં પણ અતિશય
તીખી ધાર પ્રભુએ રચેલી છે. આ દાખલાઓ જગતમાં જોઈ શકાય
તેવા છે. હવે એ દષ્ટાંતમાત્રનો સિદ્ધાંત કહે છે કે, દયારામના માથે
શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તે સર્વ રીતે સદા સમર્થ છે. તેથી તે સર્વ કરવાને સંપૂર્ણ
સ્વતંત્ર સત્તાધીશ છે. તે કરે ત્યારે શું ન થાય ? અર્થાત્ સર્વ થાય જ.

અજમેલ પુત્રભાવ નામ લેત ધામ પાયો,
 પ્રેમ રામ કહત મરે પિતાદિ વિખ્યાત હે,
 દયા ધર્મ પાલ્યો દોષ રૂપ ભયોં ભરત ભૂપ,
 બિષ દીનો બકી કૃષ્ણ દીની ગતિ માત હે.
 નિજ પાંડવ દુઃખી સુખી કૌરોં સો જગ જાને,
 દયા નાથ તિહારી ગતિ લખી નાહિ જાતહે, ૧૩

૧૩. એનો સાર પ્રભુની ગતિને કાઠ જાણી શકવાને સમર્થ નથી એ પરત્વે છે. જુઓ. (૧) હેમકશ્યપ (હિરણ્યકશ્યપુ) આસુર જેને ત્યાં શુદ્ધ દેવી સંપત્તિરૂપ પ્રદક્ષાદળ ભગવદ્ભક્તરાજનું તો એ જિના એ છે (૨) ઉગ્રસેન રાજા ભગવદ્ભક્ત શુદ્ધ દેવી સંપત્તિવાળા જેને ત્યાં પુત્ર આસુરી બુદ્ધિવાળો કંસ ઉત્પન્ન થયો. તે ઉજ્જવળ પ્રકાશવંત છતાં તે દીવામાંથી ઉત્પન્ન કાળજમાં પિતારૂપ દીપકનાં ગુણ પ્રકાશવાળો મણિ નીચ કૃતિ જંતુ મારવાની નાગ કરે છે, નાગને માથે મણિ હોય છે એવો ઉત્તમ નાગ છતાં તે પેલા મણિરૂપ રૂપયોગ કરે છે. અથવા વિષધર (નાગ) તેને માથે પ્રભુએ મણિ ઉત્પન્ન કર્યો છે એ કૌતુક પણ સૂચવે છે. (૧) વળી અજમેલ પુત્ર (નારાયણ)નું નામ દીધું છતાં નારાયણ ભગવાને પોતાનું નામસ્મરણ કર્યાનું માની તેને ભગવત્ધામની પ્રાપ્તિ કરાવી. (૨) અને શ્રીરામચંદ્રજી ઉપર ગાઢ સ્નેહે વાતસલ્ય કરનાર પિતા દશરથ-રાજાએ અંતે તે શ્રીરામ રામ કહેતાં શ્રીરામના વિયોગે પ્રાણત્યાગ કરી દીધા છતાં તેને સ્વધામ ન આપ્યું. (૩) દયારૂપી ધર્મ ભરતજીએ

પ્રશ્ની સુતયા ચૌયુગ તપે ધ્રુવ આધેાં વર્ષ,
 મહૂરત ખટવાંગ પાયે દેખો કેતો અંત્ર હે;
 એક નામ અન્નમેલ ગુનિકા ત્યોં આધો નામ,
 પારધિ સ્વદેહ સ્વર્ગ સમરે ખિના મંત્ર હે,
 બુદ્ધિમેં કસર કબૂ કહે હરિ મહામૂર્ખ,
 સહજ ચલ્યો જાય જાકો કીનો ભવ ચંત્ર હે;

પાળ્યા છતાં તે દોષરૂપ ગણાઈ ૩ જન્મ થયા. (૪) બકી (પૂતના) એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું અહિત (પ્રાણાપહાર) ઇચ્છીને પોતાના સ્તનને વિષે (ઝેર) ચોપડેલું, તેનું પાન શ્રીકૃષ્ણને કરાવ્યું છતાં તેને જનનીની પદવી ગણી પોતાની માતાને જે પદ તે પદવી પ્રાપ્તિનું કામ પ્રભુએ કર્યું. (૫) શ્રીકૃષ્ણે નિજ ભક્ત પાંડવોને અનેક વાર દુઃખ ભોગવાવ્યું હતું. (૬) અભક્ત કૌરવોને સુખ આપ્યું હતું, હે દયાનાથ, દયારામના ઇષ્ટદેવ સ્વામિન્ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ! ઉપર લખ્યા પ્રકારોવાળી આપની વિવિધ ગતિ તે સર્વ જગતમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે ઉપરથી તમારી ગતિ જાણી શકાતી નથી.

૧૪. પ્રશ્ની સુતપાનો અગાધ પરિશ્રમ કે જે ૪ ચાર યુગપર્યંત તપે કરીને તપ્યાં હતાં. ત્યારે તેમને દર્શન આપીને વરદાન પ્રભુએ આપ્યું કે હું તમારે ત્યાં પુત્રરૂપે અવતરીશ (પ્રકટ થઈશ) ધ્રુવજીએ માત્ર ૬ મહિના તપ કર્યું તેટલામાં તેને પ્રભુએ દર્શન દીધાં અને ખટવાંગ રાજાને ૧ એક મુહૂર્તમાં (બે ઘડીમાં) દર્શન આપ્યાં. જુઓ કેટલું બધું અંતર (ભેદ=તારતમ્ય) ? એક જ નામ અન્નમેલ લીધું હતું, ગુણિકાએ માત્ર અર્ધું નામ લીધું હતું. પારધિએ શ્રીકૃષ્ણને

દયાનાથ કૃષ્ણગતિ અતિ ગૂઢ કેન લહે ?

અથવા ચાહે સોઘ કરે ઇશ્વર સ્વતંત્ર હે.

૧૪

દુહા.

કિયો કરેંગે કરત સખ, ભલો હી શ્રીબ્રજરાય;

હરિ હારદ અતિગૂઢ હે તુરત ન સમઝયો જાય. ૫૮

બાણ સૂત્રું જે ઉપરથી પ્રભુ (શ્રીકૃષ્ણ)ને કલેવર છોડવું પડ્યું, છતાં તેવા અપરોધીને સ્વદેહે કાંઈ પણ સ્મરણ કે મંત્ર જપ કર્યા વગરે સ્વર્ગે મોકલ્યો. આવા દાખલા જોઈને કોઈ મૂર્ખ મનુષ્ય એમ કહેવા તૈયાર થશે કે 'પ્રભુની બુદ્ધિમાં કાંઈ કસર (ખામી) હશે તો તે મહાન મૂર્ખ છે,' કારણ કે અસાની (મૂઠ) જન પણ શ્રીહરિનું આવું કર્મ પ્રાકૃત નથી પણ દિવ્ય છે એમ જાણે છે. તેને સ્મરે તો તે પણ સહજ રીતે ધર્મપદને પહોંચે છે, કેમકે સંસારની અનેક પ્રકારની રચના શ્રીહરિએ કરેલી છે તે રચના જોતાં પણ કદપના કરી શકાય છે કે પ્રભુમાં અપાર બુદ્ધિ. દયાનાથ, દયારામના ઇષ્ટદેવ સ્વામી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ગતિ અતિશય ગૂઢ છે માટે તેમની ગતિને કાંઈ પણ જાણી શકવાને સમર્થ નથી, કારણ કે ઇશ્વર ગમે તે કરવાને સંપૂર્ણ રીતે સદા સામર્થ્યવંત અને સ્વતંત્ર છે.

૫૮. શ્રીહરિનું હારદ (અંતરનો અભિપ્રાય) કાંઈથી કળી શકાય તેમ નથી માટે તે અમુક રીતે જ છે એમ નિશ્ચય કરી કાંઈ કહી શકાય તેમ નથી. શ્રીબ્રજરાયે સર્વ ભલું જ કરેલું છે, અને કરશે.

દૂહા.

તન તપાય કહું મન હૂં ભજન માનિ ભગવંત,
 ગુન એકેક વર હુંહુન મેં રુચિ પ્રમાન બનિ સંત. ૧
 જાકે હિય હરિ બસિ રહે સો હરિ સમ નિર્લેપ
 કદા મનસ્વીઃકૃતિ બને તહૂં ન ચોટે ચેપ. ૨
 કેવલ કૃષ્ણ પ્રમેયબલ આત્મસાત્ કિય જાહિ,
 તાકી કૃતિ સબ કૃષ્ણકી નૃપ કુમાર સો આહિ. ૩

૧. કોઇ તન તપાવે છે ને કોઇ મન તપાવે છે, તન અને મન એ ઉભયને પોતાના વિરહે કરીને તપાવે છે એ તાપકલેશને પણ પ્રભુ પોતાનું ભજન માની લે છે. એક એક ગુણ બંનેમાં શ્રેષ્ઠ છે પણ એવી વિરહાત્મક સ્થિતિ સંતની ભગવાનની રુચિ (ધૃત્તિ) પ્રમાણે થાય છે.

૨. જેના હૃદયમાં શ્રીહરિ બિરાજી રહે તે શ્રીહરિની સમાન નિર્લેપ હોય છે, એમ છતાં એવા સંત જનથી કોઇ વખતે મનસ્વી કૃતિ થઈ જાય તો પણ તે સંતને શુભાશુભ કમનો ચેપ અડકતો નથી. કેમકે તે અહંકૃતિથી રહિત હોય છે અને તેની બુદ્ધિના પ્રેરક પણ કારણરૂપે શ્રીહરિ જ રહેલા હોય છે.

૩. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કેવળ પોતાના પ્રમેયબળવડે કરીને જે જનને પોતાના આત્મસાત્ (પ્રાણસમર્પિત) કરેલા હોય તેના સત્પુરુષની સર્વ કૃતિ શ્રીકૃષ્ણના સરખી જાણવી. જેમ કાંઈ રાજાના કુમારની કૃતિ હોય તે પણ રાજાના જેવી જ ગણાય છે, તેમ પુત્રમાં અવગુણ હોય છતાં સ્નેહ વાત્સલ્યના કારણથી પિતારૂપ રાજામાં તે પુત્રના અવગુણ નથી તેમ સમજવું. એમ થવામાં પણ શ્રીભગવાનનો કાંઈ હેતુ (હૃદય) હોય છે, કારણ કે બાળકથી અણસમજે પણ

નાહિ હોય હેતુ કષ્ટહુ કૃપા સહજ પ્રજરાય;

જે કષ્ટ હેતુ હોય તો કેસે કૃપા કહાય ?

૪

દોષ પરે તહુ બસિ ન ઉર, નિજ જનકે નંદલાલ,

જ્યેં જનની પ્રિય સુચિ લગે અતિ અપરાધિ હુ બાલ. ૫

અબમેલ ગનિકા લહે, કેઠ નામ અપવર્ગ,

સરતિ રામ રટિ તનુ તજ્યો, દશરથ અજહૂ સ્વર્ગ. ૬

કાંઈ થઈ ગયું હોય તો પણ તે બાળકનું વચન તેના પિતા પાળે છે તેમ જ પુત્રનું વચન પણ શ્રીહરિ પાળે છે.

૫. વધારે

પ. વધારે અજ્ઞાન સ્થિતિ વચના બાળકરૂપ ભક્ત જનની કાંઈ કૃતિ દોષ રૂપની હોય તથાપિ પરમ સ્નેહી પરમ દયાળુ પિતાવત્ પરમ હિતકારી નંદલાલ (શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન) પોતાના નિજજન પોતાને પુત્રસમ પ્રાણ પ્રિય વહાલા હોવાથી તે બહાલપણાના કારણથી પિતારૂપ પ્રભુ તે પુત્રરૂપ ભક્તના કાંઈ પણ દોષ મનમાં આણતા જ નથી. જેવી રીતે જનનિ ને પોતાનો પુત્ર ગમે તેટલો અશુચિ (ગંદો) હોય તો પણ માતાને પુત્ર ઉપર સંપૂર્ણ બહાલ હોવાથી તે ગંદો ગોખરો છતાં પણ પ્રિય અને શુચિ (ચોખ્ખો=પવિત્ર=શુદ્ધ) જ ભાસે છે. વળી એ જ પ્રમાણે તેના અગણિત અપરાધ હોય તો પણ જેવી રીતે માને સંપૂર્ણ બહાલ હોવાથી તે બાળક પુત્રના દોષ ભાસતા જ નથી. તે પ્રમાણે પુત્ર સ્થાને ભક્ત અને પિતા સ્થાને પુરુષોત્તમ પણ તે નિજભક્તના અપવિત્રપણાને કે એના અપરાધરૂપ દોષોને ગણતા નથી,

૬. એના દાખલા આપે છે જીઓ. (૧) અબ્બમિલ અતિશય દુરાચારી અને પરસ્વીલંપટ અનેક પ્રકારના અપરાધવાળો હતો છતાં

કોન ભાંતિ પ્રભુ તુમ પ્રસન્ન, સો ન કાહુ કે જ્ઞાન,
કહૂ નીતિમેં દુઃખ દીખે, કહૂં અનીતિ સુખ દાન. ૭
પૂરવ કરનિ સખ સ્થલ, દેખિ અસંભવ ખાત,
ઈશ્વર સ્વતંત્ર કૃપાનિધિ, નામ અલીક બહેં જાત. ૮

પ્રભુએ તેના કાઈ પણ દોષ ન ગણ્યા. ને તેને નિજ પદની પ્રાપ્તિ કરાવી
(૧) નામ ચાર અક્ષરનું (નારાયણ) કહેવા માત્રથી પ્રભુએ તેની શુદ્ધિ
લીધી. (૨) ગણિકા (બાળકી વેશ્યા) અત્યંત દુરાચાર ને અધ
(પાપ) નું ધામ છતાં તેને પણ પરમપદ આપ્યું. ભણાવવા
વિષે ૦॥ અર્ધુ નામ (૨) કહેવા માત્રથી શ્રીરામ
આરંભ કર્યો તે પૂર્ણ નામવત ગણ્યું (માની લીધું) અને મળી
૧॥ નામ લેતા માત્રથી અપવર્ગ (મોક્ષને) બંને પામ્યાં છે. જુઓને
શ્રીરામચંદ્રજીના પિતા દશરથરાજાએ સમરતિ (એટલે સ્નેહસહિત)
શ્રીરામવિયોગે હા રામ, હા રામ, એમ કહેતાં કહેતાં પ્રભુના વિરહે
તપીને શરીર છોડી દીધું, તેવા સ્નેહી પિતા ભક્તને પણ પ્રભુએ સ્વર્ગ
આપ્યું અને સમગ્ર પ્રજાને અને કુતરો જેમાં અનેક જંતુ (કીડા) પડેલા
પડેલા હતા તે સહિતને પરમપદ સ્થાન આપ્યું

૭. હે પ્રભુ આપ કાઈ રીતે પ્રસન્ન થાઓ છો. તેનું કાઈને
અર્થ જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

૮. જો સર્વ સ્થળે (એટલે સર્વ જગ્યાએ સર્વની બાબતમાં)
કેવળ પૂર્વ જન્મનાં સંચિત ક્રિયામાણુરૂપ પૂર્વની કરણી કહીએ તો તે
પણ સંભવી શકતું નથી. કારણ કે વેદાદિક સત શાસ્ત્રમાં ઈશ્વરને
સ્વતંત્ર (કર્તુમ્, અંકર્તુમ્, અન્યથાકર્તુમ્ સર્વ કરવાને સદા સંપૂર્ણ
સામર્થ્યવંત કહેલા છે તથા કૃપાસાગર કહેલા છે. તે પ્રભુનાં નામગુણમાં
મિથ્યારૂપ દોષ લાગે. પ્રભુ તો સદા નિર્દોષજ છે.

કોટિ યત્નતેં હોય નહિ, ચાંડાલી નૃપનારી,
 કબુ ભઇ સાધન સંભવિત તે બલ કૃપા જિન્યારિ. ૯.
 જબ ગોવિંદ કૃપા કરે, તબ તો સબ બનિ આવે;
 સુખ સંપત્તિ આનંદ ઘનો, ઘર બેઠે વે પાવે. ૧૦
 પૂરવડી જાને પ્રભુ, કહુ હૂં કહી ન જાત;
 સ્વપચરાની અતિઅસંભવ, કેા લહિ નૃપહિય જાત. ૧૧

૯. કોટાનકોટિ (કરોડો) પ્રયત્ન કરે તો પણ કાંઈ ચાંડાલણી તે રાજની રાણી થવાને કદિ પણ યોગ્ય થઈ શકે જ નહિ. છતાં કદાચ કોઈ કારણ નિમિત્તથી રાજ જ પોતાના આપથી જો તેનો સ્વીકાર કરે તો તેમાં તે ચાંડાલણીનું કાંઈ પણ સાધન ન કહેવાય. એતો રાજની કેવળ કૃપાદષ્ટિરૂપ અનુગ્રહનું જ કારણ કહેવું પડે. આ દષ્ટાંત સ્વસાંપ્રદાયિક અંતઃકરણપ્રબોધ ત્રયે શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ શ્લોક બીજામાં આપેલું છે તે આશયથી ભક્ત કવિવર્યે લખેલું છે.

૧૦ જ્યારે ગોવિંદ કૃપા કરે છે ત્યારે સર્વ અશક્ય વાતો પણ સારી રીતે શક્ય થઈ જાય છે. ત્યારે સર્વ પ્રકારની સુખ સંપત્તિ અને અતિશય આનંદ તેને ઘેર બેઠાં પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧ પૂર્વ જન્મમાં કોણે કેવી કૃત કરેલી છે તે જાણવાને પણ પ્રભુ જ સમર્થ છે પરંતુ ભૂતકાળનું (ગયા જન્મનું વૃત્તાંત) જાણવાને અન્ય સમર્થ હોતા નથી, તેમ તે કૃતિ કરનારને પણ પોતાની પૂર્વ જન્મની કરણીની ખબર હોતી નથી. કહી ૯ માં કહ્યા પ્રમાણે જેમ ચાંડાલણી (અંત્યજ જાતિની) છતાં તે રાજની રાણી થઈ શકે એ કેટલું બધું અસંભવિત છે. છતાં જ્યારે રાજ તેનો પોતાની ઇચ્છાથી તેનું પાણિગ્રહણ કરી પટરાણી તરીકે સ્વીકારે ત્યારે તે રાજએ ક્રિયા

સમ સુત સમ પ્રિય સ્વકીય હું, ન ગુન છમ ન બિચાર;
 સમઝ પરે નહિ હેતુ કહા, અધિક એક કહુ પ્યાર. ૧૨
 અપનો કિયો તજે ન બડ બનિ કબુ દોષ અનેક;
 હરિ સહિષ્ણુ અતિ કૃપાનિધિ, સો કયોં છાંડે ટેક ? ૧૩

કારણથી એવી અપાત્ર સ્ત્રીને રાણી તરીકે સત્પાત્રરૂપ ગણીને સ્વીકારી છે તે રાજના અંતરાશય (મનના હેતુ) ને જાણવાને અન્ય સમર્થ નથી. એમ પ્રભુ રાજરૂપ અને ચંડાલણી છતાં રાણીરૂપ બને દોષવંત અપાત્ર જીવને મુક્તરૂપ સત્પાત્ર ગણી અંગીકાર કરે છે એમાં કિયા કારણથી પ્રભુએ સ્વીકાર કર્યો તે પ્રભુના હૈયાની વાત અન્ય શું કહી શકે ?

૧૨. સમગ્ર વિશ્વની પ્રજા પ્રભુને પુત્રની માફક બહાલી છે, તેમાં પણ વિશેષ પ્રિય (પ્રાણાધિકપ્રિય) પોતાના સ્વકીય ભક્તજન બહાલા છે. એ ઉપરથી કોઈએ એમ ન સમજવું કે પ્રભુ તેના કોઈ ગુણ કે રૂપને લીધે તેના ઉપર બહાલ રાખે છે. રૂપ કે ગુણનો વિચાર કરવાનો નથી એ તો નિમિત્તરૂપ કહેવા માત્ર છે. કારણ કે અનંત ક્રોટિ બ્રહ્માંડોના નાયક પ્રભુ તે તુચ્છ જીવ ઉપર આટલી બધી કૃપા અત્યંત પ્યારપણાની શા હેતુથી કરે છે તે સમજી શકાતું નથી.

૧૩. મોટા પુરુષોમાં સ્વાભાવિક ગુણ એવો હોય છે કે, જે જીવને તે પોતાનો સ્વીકૃત (અંગીકૃત) કરી લે છે તેવા જીવથી પછીથી ગમે એટલા દોષ થાય તો પણ એકવાર પોતાનો કર્યાના કારણથી છોડી (મૂકી) દેતા નથી. ત્યારે મોટા જે શ્રીહરિ જેનું નામ સહિષ્ણુ છે, તથા અતિશય કૃપાની ખાણરૂપ છે, તે પોતાના દાસના દોષને સહન કરે છે અથવા દોષો માફ કરે છે, કે દોષરૂપ કલ્પતાજ નથી. સામાન્ય

કૃપાપાત્ર મહાપતિતકે, કરિ પ્રભુતા અધિકાર્થ;
 તરન યોગ્ય તારે પ્રભુ, તામે કેન બડાઈ ? ૧૪
 નટ નાયત નારી બની સખ સમુજત હિય પુરુખ,
 તહુ ધન દે મન વિકલ હુઈ જાન અજાબલ મૂર્ખ. ૫૬

મોટા પુરુષોની ટેક પ્રતિજ્ઞા હોય છે કે એકવાર જેને પોતાનો કર્યો (માન્યો) તેને તે કદિ પણ તરછોડી મૂકતા નથી, ત્યારે પ્રભુ જે સર્વ મોટાના પણ મોટા છે તે તો પોતાના જનોને કેમ જ છોડી દેશે ? અર્થાત્ નહીં જ છોડે.

૧૪. પૂર્વે મહાપતિત જનો હતા તેવા જીવોને પણ પ્રભુએ અત્યંત અનુગ્રહ કરીને કૃપાપાત્ર કર્યા છે એમાં જ પ્રભુની વિશેષ મોટાઈ છે. કારણ કે જે તરવા યોગ્ય કૃતિવાળા જનો છે, તેને પ્રભુ તારે એમાં કાંઈ પ્રભુની બડાઈ ન કહેવાય, પણ અધમ જીવોને તારવાથી જ પ્રભુનો યશ અધિકાધિક પ્રકટ થાય છે. બીજો અર્થ એવો પણ થાય છે કે, પ્રભુના કૃપાપાત્ર જનોને પ્રભુના અપાર યશ ગુણની પ્રતીતિ હોય છે કે અધમ જીવોને કૃતાર્થ કરી પ્રભુ પોતાની પ્રતીતિ વિશ્વમાં જણાવે છે. કારણ કે સુકૃતિવંત જનો કે જે તરવા યોગ્ય હોય તેને તારે એમાં કાંઈ વિશેષ વડાઈ ન કહેવાય. પતિતપાવન, અધમોદ્ધારણ, ઇત્યાદિ અનેક બિરદવાળાં નામો શ્રીભગવાનનાં પ્રસિદ્ધ છે.

૫૬. નટવો પુરુષાકૃતિ છતાં તે જ્યારે સ્ત્રીનો ભેખ ધારણ કરી, નૃત્ય (નાચ) કરી, તેમાં હાવ ભાવ કરે છે, ત્યારે પ્રેક્ષક મંડળી સર્વને તે નટવો આ સ્ત્રીવેશ ધારણ કર્યાથી કાંઈ વાસ્તવિક રીતે તે સ્ત્રી નથી એમ સર્વના હૃદયમાં નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન હોય છે, તોપણ તેને તેની સ્ત્રીના ભાવવાળી એટા જોઈને દ્રવ્યાદિક આપે છે અને તેનું

માયા રચના મોહન હિત હૂં તોહુ મન ન હાથ
સો બલ તાકો જિન લહો બલ દીનોં બ્રજનાથ. ૬૦

શત્રુ મિત્ર બિષ પથ્ય સખ અધરમ સુધરમ હોય,
ઉલટો હૂં સુલટોં બને કૃષ્ણકૃપાદગ જોય. ૬૧

બિબેક સાધત દુઃખ લહે સો પુનિ ના પછતાય,

મોહિત સ્ત્રીરૂપ અને હાવભાવ કટાક્ષાદિ જોઈને જોનાર પુરુષનાં મન
પણ વિકળ થઈ જાય છે. જાણીતા છતાં પણ મૂર્ખ માણસ તે અજ્ઞ
(માયા) રૂપી વેશમાં આસક્ત થઈ જાય છે.

૬૦. મોહનની માયારૂપ રચનાએ કરીને જેની મોહની લાગે છે.
એ માયાની રચના ઇશ્વરે જગતના હિતાર્થે કરેલી છે તોપણ જે તે
માયાના સૂત્રધાર બ્રહ્મ તેનું સ્વરૂપ જ આ માયા છે એમ જાણે છે,
સમગ્ર વિશ્વરચના ભગવદ્વરૂપ છે એમ જાણે છે, તેને તેનું મન હાથમાં
રહે છે. પરંતુ એમ ન સમજવું કે તે જીવનું બલ (સામર્થ્ય) છે. એ
મનને સ્વાધીન કરવારૂપ જે બળ તે પણ તે પ્રભુનું છે, એમ જાણવું.
કારણ કે મન ઇત્યાદિ સર્વ બળ શ્રીવ્રજનાથે જ આપેલું છે. મનના
અધિષ્ઠાતા પણ તે પ્રભુ જ છે.

૬૧. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા જેના ઉપર અનુગ્રહ કરીને કૃપાદષ્ટિથી
અવલોકન કરે તો તેને શત્રુ પણ મિત્ર થાય, વિષ (ઝેર) પણ
(વિકાર) ન કરતાં પથ્યરૂપ (અનુકૂળ ગુણ) દાખવે. અને અધમ
હોય તે પણ ધર્મરૂપ થાય. અને ઉલટું (વિપરીત) હોય તે પણ સુત્રહું
થઈ જાય છે.

પે બિબેક સૂઝે પ્રથમ જો હરિ હોધ સહાય. ૬૨

સૂલીકો કંટક કરે હોય જુ દઢ નિજ ભક્ત,

કે હરિ સમૂલ મિટાય દે ન્યાય ન ચહ સખ જકત. ૬૩

હરિ જીનકો અપનો કિયો સો ફિર કેસો હુ હોય,

નિજ બલ તાકો સખ ભલો કરે દોષ નહિ જોય. ૬૪

૬૨. નિત્યાનિત્ય પદાર્થનો તથા સાર અસારનો વિવેકરૂપ મર્મ જાણે અને પુરુષપ્રયત્ન નિમિત્ત માત્ર પુરુષપ્રયત્નરૂપ જાણી કર્તવ્ય કર્મ કરે, દુઃખ વગેરેનો વિવેક સમજી તેમ વર્તે. યથા સંપત્ શક્તિ અનુસારે વિહિત કર્મ કરી અવિહિતનો ત્યાગ કરી વિવેકપુરઃસર વર્તાય તેવાં સાધનોરૂપ ઉપાય કર્યા છતાં પણ જો કદિ તેમાં પરિણામે દુઃખરૂપ વિપરીત ફલ આવે તો તે વિવેકી જનને પાછળથી પશ્ચાત્તાપ કરવો ન પડે પરંતુ એવો વિવેક પ્રથમથી તો ક્યારે સૂઝે છે કે જ્યારે તેને પહેલેથી શ્રીહરિ સહાય હોય તો જ.

૬૩. સૂળી (ફાંસી) જેવું મહા સંકટ પ્રાપ્ત થવાનું હોય તેના અદલામાં જુજ કાંટો વાગવા જેટલું દુઃખ દુઃખ પ્રભુ પોતાના નિજના દઢ અંતરંગ ભગવદીયને ભોગવાવે અગર શ્રીહરિ તે સમૂળગું (મૂળસહિત) વગર ભોગવે પણ મટાડી દે આવે ન્યાય કાંઈ આપ્યા જગતને માટે અભુ કરતા નથી એવું તો કોઈ વિરલા સ્વકીય નિજ ભક્તને જે દઢાશ્રયી હોય તેને જ માટે કરે છે.

૬૪. જેને શ્રીહરિએ પોતાનો દઢ નિજનો ભક્ત કર્યો હોય, તે તે જો કદિ પાછળથી ગમે તેવો થાય તોપણ પ્રભુ પોતાના બિરદ રૂપ અનુગ્રહથી તેનું સર્વ રીતે ભલું જ કરે છે અને તેના કોઈ પણ દોષ હોય તો તે તે તરફ પ્રભુ જોતા નથી, અર્થાત્ અખપોશી (આંખ

સુકંઠ બિભીષન કુંતિસુત ધ્રુવાદિ કીનિ અનીલ.

સો સુપને હુ સર્વજ હરિ હિયતેં હઠયો ન હિત. ૬૫

અલ મલ કો સર્વજ હરિ અવિજ્ઞાત નિજ દોષ,

નામ જનાર્દન દુષ્ટ લખિ, નિજજન દાયક મોક્ષ ૬૬

આડા કાન, દોષ છે એમ જાણતાં છતાં જતાં) કરે છે.

૬૫. સુકંઠ સારી રીતે ગળે વળગે એવા, જેના ગળામાં પ્રભુ હાથ નાખી બીરાજેલા એવા, કંઠમાં ધારણ કરી રાખવાના હાર રૂપ પ્રિય એવા ભક્તો વિભીષણ, કુંતાજીના પુત્ર (પાંડવો) અને ધ્રુવ પરા-શર-બ્રહ્મા, શ્રીમહાદેવજી, અને એકલશૃંગાદિ તેમણે અનીતિ કર્યા છતાં તેમને પ્રભુએ સ્વપ્ને પણ અળગા નથી કર્યા અને તેમના વિષે શ્રી હરિતું અંતરથી જે વહાલ અને હિતકારીપણું હતું તેમાં લેશ માત્ર પણ પ્રભુએ ફેરફાર કરેલો નથી.

૬૬. જુઓ સર્વ માસ માત્રના મળરૂપ (ક્ષય, વૃદ્ધિ તિથિઓના સમુદાયવાળો મળ માસ) હતો, ખળરૂપ (દોષના ભંડારરૂપ) તેને સર્વજ શ્રીહરિ (પુરુષોત્તમ) જાણતા હતા. પ્રભુ કાંઈ તેના દોષથી અવિજ્ઞાત (અજાણ) ન હતા. મળ માસને પોતાની સર્વ રીતે અધ-મતા (અપાત્રતા) જણાઈ અને સર્વ ઠેકાણે તિરસ્કારપણાને પામ્યાથી અધાનિ પણ આવી, ત્યારે આર્તનાદપૂર્વક પુરુષોત્તમને તે અત્યંત ભાવે શરણ ગયો ત્યારે જનાર્દન શ્રીપુરુષોત્તમ ભગવાને તેની સર્વ અયો-ગ્યતારૂપની અધમતા મટાડી સર્વ માસમાં શ્રેષ્ઠ (પુરુષોત્તમ માસ) એવા નામની ઉચ્ચ પદવી આપી છતાં દુષ્ટ જનો તે જનાર્દન ભગ-વાનને શરણે થતા નથી. તે તો નિજજનને મોક્ષ આપવાવાળા છે.

હર બિધિતે' હૂં ના સુધરિ અસ બિગર્યો ને કામ,
 દયા સુ સુધરે સહજ સદ ને બેલી ધનસ્યામ. ૬૭
 દહન દુઃખ દુસ્તર હુ સદ ને કરતબ હરિ આપ,
 બળનાભ ઉદ્ધવાદિકેન કયોં ન લગ્યો દ્વિજશાપ ? ૬૮
 અકૂર અર્જુન ચતુસસનકે કિયે ભક્ત અપરાધ,
 કૃપાસિંધુ હરિ નિજ લહી લગન ન દીને બાધ. ૬૯
 નિમજન રક્ષક બિનતિ બિન બનિહિ રહે પ્રજરાય,
 જદપિ નેન ગાફલ સદા પલ જિમિ લેત બચાય. ૭૦

૬૭. હર અને બિધિ (એટલે બ્રહ્માજી) થી પણ જે કામ બગડી ગયલું હોય તે સુધારી શકતું નથી. બગડેલું સુધારવાને તો હે દયારામ ! એકજ માર્ગ છે તે એ કે એવું બગડેલું કામ સહેજમાં સદ્ય (શીઘ્ર) પણે શ્રીધનશ્યામસ્વરૂપ (મેધશ્યામરૂપ પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ) ને દયાદષ્ટિ કરીને સહાયભૂત થાય તો તે જલદી સુધરી શકે.

૬૮. જે દુસ્તર અગાધ દુઃખ હોય તેને તાત્કાલિક દહન કરનાર આળી નાખનાર શ્રીહરિ છે. માટે તે અસહ્ય દુઃખ મટાડવાની ને શ્રીહરિ ઈચ્છા કરે તો તે તરત મટી શકે છે. દષ્ટાંતરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આખા યાદવ કુલને દ્વિજ (બ્રાહ્મણ) નો શાપ થયો હતો તેમ છતાં તેમાંથી ઉદ્ધવજી વળનાભ અને અકૂરને, તે ન લાગ્યા દીધો.

૬૯. અકૂર, અર્જુન, સનકાદિકે ૪ ભાઈ, એ સર્વેએ શ્રીભગવાનના ભક્તનો અપરાધ કર્યો હતો છતાં કૃપાસાગર શ્રીહરિએ એ સર્વેને પોતાના ભક્ત બાણીને તે ભક્તોને અપરાધરૂપ દોષ (બાધક) ન થવા દીધો.

૭૦. પ્રજરાય (પ્રજના રાજા=શ્રીકૃષ્ણ) સદા સર્વ સ્વકીય

દુર્વાસા ક્રોધી અતિ સજ્જનકે દુઃખદાય;
અચે જ્ઞાનતે કયેાં ન બચિ? કરુના શ્રીપ્રજ્ઞરાય.

૭૧.

કવિત.

ઘેરી સોહૂ મિત્ર હોત માહૂર અંમ્રીત હોત,
અનીતિ સો નીત હોત સુલગ્રી બિગારેકી.
કાયરકી જીત હોત બિપ્રત સુપ્રત હોત,
દાહક સો સીત હોત સેત કૃતિ કારેકી

ભક્ત જનની વગર વિનતિએ રક્ષા કર્યા જ કરે છે કારણ કે ભક્ત-
જન તો કોઈ વખતે ગાફલ પણ હોય છે પરંતુ પ્રભુ તેની રક્ષા
કરવાને માટે અખંડ સાવધ રહે છે, તે કાની પેઠે તેનું દષ્ટાંત કે જેવી
રીતે નેત્ર (ચક્ષુ=અથવા આંખ) ગાફલ હોય છે પણ પત્રક સદા
સાવધ રહે છે તે સદા નેત્રનું રક્ષણ કર્યા જ કરે છે.

૭૧. દુર્વાસામુનિ (શંકરનો અંશાવતાર) અતિશય ક્રોધી, અને
સત્પુરુષોને દુઃખ દેનારા હતા. જો તે ખરેખર જ્ઞાની હોત તો તે પોતે
ક્રોધને રોકત. માટે ક્રોધાદિ દુર્ગુણોથી કાણુ બચી શકે છે કે, જેને
પ્રજ્ઞરાય (શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન) કરુણા (દયા) કરીને બચાવે છે ત્યારે
જ તે બચે છે.

૧૫. (૧) કોઈ સમયે વૈરી (દુશ્મન) હોય તે પણ મિત્ર થાય
છે. (૨) માહુર (વિષ=ઝેર) હોય છતાં તે અમૃતવત્ થઈ જાય છે.
(૩) કાયર (બાયલા=નપુંસક) ની જીત થાય છે. (૪) વિપરીત
તે સુપરીત (અનુકૂળ) થાય છે. (૫) દાહક (દહન કરવાના સ્વભા-
વવાળો અગ્નિ, તે પણ શાંત શીતળ=ઠંડો) થાય છે આ સર્વ કૃતિ
કાળાની (મેઘ શ્યામ=ઘનશ્યામ શ્રીકૃષ્ણની) છે. અથવા કાળા રંગની

કિંકર સો ભૂપ હોત મુગ્ધ બુદ્ધરૂપ હોત,
 તુચ્છ સો અનૂપ હોત બડી ગતિ ખારેકી.
 પાહન સો બનેં પોત ફૂટ દ્રગ હોત જોત;
 દયારામ જળેં હોત કૃપા કૃપન ખારેકી,

૧૫

દોહા.

બિગર્યો હુ સુધરે સહજ સુમરત શ્રીખજરાય,
 ન સુધરે તો ઇચ્છા હરિ મિથ્યા ઓંર ઉપાય. ૭૨

કૃતિપણુ શ્રીહરિની ઇચ્છાથી સેત-શ્વેત-ધોળા થાય છે. (૧) કિંકર (ચાકર=દાસ=તોકર) હોય તે રાજા થાય છે. (૭) મુગ્ધ (અજ્ઞાની) હોય તે બુદ્ધિમાન (પંડિત) થાય છે. (૮) તુચ્છ (હલકા કુદ્ર) જન હોય તે અનૂપ (અનુપમ જેને બીજાની ઉપમા ન આપી શકાય) તેવા થાય છે. એવી બહુ મોટી ગતિ બાલ (બાલકૃષ્ણ) ની છે. (૯) પાહન (પથ્થર) જેવા ભારવાળા તે પાંદડા જેવા હલકા થાય છે. (૧૦) ફૂટી ગયલાં નેત્રવાળા (આંધળા) જે કે બન્ને નેત્રે અંધ છતાં ધૃતરાષ્ટ્ર જેવા છતાં તેને સૂર્ય જેવું જ્ઞાન ચક્ષુની જ્યોતિરૂપ દિવ્ય પ્રકાશરૂપ જ્ઞાન થાય છે. ઉપર લખ્યું ઉલટું તે સર્વ સુલટું થવામાં દયારામભાઈ એ કારણ કહે છે કે, જેના ઉપર શ્રીકૃષ્ણની કૃપા થાય ત્યારે ઉલટું હોય તે પણ સર્વ સુલટું થઈ જાય છે.

૭૨. ગમે તેવું બગડી ગયલું કારણ હોય તો પણ શ્રીખજરાયનું સ્મરણ કરવાથી સહેજમાં સુધરી જાય છે. સ્મરણ ચિંતવન કર્યા છતાં ન સુધરે તો તેમાં શ્રીહરિની ઇચ્છા માનવી. તે બગડેલું સુધારવા માટે બીજા ઉપાય તો કહેવા પૂરતા છે. શ્રીહરિ સિવાયનો બીજો કોઈ પણ ઉપાય રામબાણરૂપ સત્ય નથી,

સુધરેગી ન કબુ સોચતેં બિગર ગઇ જો બાત,
 જાકો કબુ હુ ઉપાય નહિ સો સુધરે હરિ ગાત. ૭૩
 જાન્યો જો દુઃખ રૂપ યહ ચલિ ન જતનકો જોર,
 તખ સાહસ તજિ લીજયે સરનો નંદકિસોર. ૭૪
 સખ ખલ તજિ હરિ નામ રટિ દઢ ભરોસ દિન રેંન,
 સત્ય સરન બિન કાહુકો અપનો કૃણુ કરે ન. ૭૫

૭૩. જે વસ્તુ બગડી ગઇ હોય તે ન સુધર્યાથી શોચ (ચિંતા) કરવામાં આવે તો પણ તે સુધરશે નહીં. જે જે બાબતમાં બીજો ઉપાય ન હોય તેવી તેવી સર્વ બગડેલી વસ્તુઓ સુધારવા માટે શ્રીહરિના ગુણાનુવાદ ગાવા એ જ મુખ્ય શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. હિમ્મત રાખીને આ સર્વોપરિ ઇલાજ કરવો.

૭૪. એમ જાણ્યું કે, આ સધળું દુઃખરૂપ છે અને તેને માટે બીજા સર્વ પ્રયત્નરૂપ ઉપાયોનું કાંઇ પણ જોર ચાલી શકે તેમ નથી. ત્યારે સાહસ કર્મ (પરિણામે પાછળથી પસ્તાવું પડે એવું) કદિ પણ ન કરવું. કેટલાક લોકો ગભરાઈ જઈ આત્મધાત (પ્રાણમુક્ત) ઇત્યાદિ કરે છે તેવું સાહસ કામ કદિ પણ ન કરવું. પરંતુ તેવી વિપત્તિ સમયે નંદકિસોર (શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન) નું જ અનન્ય શરણાગતિપણું લેવું.

૭૫. બીજા કાઈ પણ બળ ઉપર આધાર ન રાખતાં શ્રીહરિનો અહોરાત્ર દઢ ભરોસો ધારણ કરી અખંડ શ્રીહરિનામ સ્મરણનું રટણ કરવું. જ્યાં સુધી મને કર્મ વચને સસ્ય સંકલ્પે શ્રીકૃષ્ણનું સાચું શરણ ન સ્વીકારે ત્યાં સુધી પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ પોતાનો સ્વકીય (અંગીકૃત) ભક્ત જન ન ગણે.

અથ કષ્ટ આયો કષુ ચલ્યો પ્રયત્ન ન કોય,
 ત્રણ સખ તજિ હરિ રટત સુખ, હોય હોય ફિર હોય ૭૬
 નાગરી જ્ઞાન અજ્ઞાનવા તહુ સુધારિ હરિનામ,
 સરિનાગતકો અહિત કષુ કયોં હુ કરે ન શ્યામ. ૭૭

કવિત.

કષુ મહાદુઃખ કોશ હાનિ મહાપાપ તાપ,
 ભય, આકૃત ઘોર હોત દોરા ભયો કામકો
 પ્રમાદાદિક દોહ કોપ શેષ શંકરાદિ જકત
 સકય વા અસકય ઓર આસરો ન કામ કો
 ઉભય લોક કામના અપૂરન ઉદ્દેગ ચૂક;
 અતિ અનુચિત કૃતિ અરુ સોસ દામ વામકો

૭૬. જો કદિ બહુ જ ભારે સંકટનું અગાધ દુઃખ (જે સર્વ
 કષ્ટોનું વર્ણન પણ થઈ ન શકે તેવું પુષ્કળ અપરંપાર) આવી પડતું
 હોય ને તે મટાડવા માટે કાંઈ પણ પ્રયત્નનું બળ (જોર) ચાલી
 શકે તેમ ન હોય ત્યારે તે સર્વ અગણિત અસહ્ય દુઃખોમાંથી મુક્ત
 થવાને સાર ખીજા સર્વ ઉપાયો છોડી દેઈને શ્રીહરિનું રટન કર્યા કરવું
 તો એણે કરીને સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થઈ સર્વ પ્રકારનું સુખ થશે.
 થશે ને થશે જ એમ ૩ વારનું વચન સંપૂર્ણ નિશ્ચયાત્મકપણાથી કહે છે.

૭૭. જાણે અથવા અજાણે કાંઈ વસ્તુ બગડી હોય તો પણ
 તે સર્વને સુધારવાને માટે ૧ શ્રીહરિનું નામસ્મરણ જ મુખ્ય છે શ્રી
 હરિ પોતાના શરણાગતનું કદિ પણ લેશમાત્ર અહિત નહોંજ થવા
 દે. કારણ કે શ્રીમદ્ ગોસ્વામીશ્રીહરિરાયજી મહાપ્રભુનું વચન છે કે
 કદાપિ પણ પ્રભુથી પોતાના ભક્તજનનું અહિત થઈ શકતું જ નથી,

તો હુ દયારામ ઓર ત્યાગિકે ઉપાય સખી
સરનો ગહે એક હરિહરિ નામ કે.
ગઈ સુ ગઈ ગઈ લે રહી, હરિ ગુન મન
મુહૂર્તમેં અટવાંગ જ્યોં બહી સહીસી હોય.

કે
તપ
જિ
૧૬
૪
૧૭.

કારણ કે તે સર્વેશ્વર પ્રભુ પોતાના ભક્તજનના સખા (મિત્ર) છે.

૧૬. કદિ અત્યંત દુઃખના ભંડારરૂપ અપાર અસહ્ય કેટ, કે
હાનિ, કે મહાપાપ, કે ત્રિવિધ પ્રકારના તાપ, કે ભય, યાગ્ય આશ્રિત
(આપત્તિ સંકટ)નું દાવાદળ દુઃખ હોય કે કામાદિક શત્રુ ભીષ્મ
વધી પડયું હોય, ભક્ત ઇત્યાદિનો દ્રોહ થયો હોય, કે કોઈ નિર્ણય
કોપ થયો હોય, (એટલે શેષજી કે સંકરે જેવા રુષ્ટ થયા હોય) ને
તેમાંથી બચવાને માટે તે શક્યવંત (બળ) હોય, કે અશક્ય હોય તો
તે સમયે પ્રભુ સિવાય બીજા કોઈનો આશ્રય (અન્યાશ્રય) ન કરવો.
અતિશય અનુચિત (કરવા યોગ્ય નહીં એવી) કૃતિ પશ્ચાત્તાપ કરી
દેહનું શોષણ કરે તેવી કે ત્રિયાદિને વિષે કામાદિ શત્રુ પરાભવ કરતાં
હોય તેવી સ્થિતિમાં સદાકાળને માટે પરવશ પડ્યો હોય તો પણ
હે દયારામ (દયારામભાઈ કહે છે કે) તું બીજા સર્વ સર્વ ઉપા-
યોને છોડી દઈને તું એક શ્રીહરિનું શરણાગતપાણું ગ્રહણ કરીને
શ્રીહરિના નામનો જપ ચિંતન કર.

૧૭ શ્રીહરિના ગુણોરૂપ મણિને તાહરા મન રૂપી દોરમાં પરો-
વતો રહે. અને જે વાત વીતી ગઈ (અથવા બની ગઈ) તેની પણ
ચિંતા તું ન કરીશ ને હવે જે કાંઈ શેષ બાકી રહ્યું હોય તેટલાને
સંભાળી રાખ. જુઓને ભાગવતમાં કથા છે કે, એક મુહૂર્તમાં (બેઘડી-
માં) અટવાંગ રાજાનું મૃત્યુ થવાનું બાકી રહ્યું હતું તેટલામાં તે આ

દુહા.

હરિ ત્રાતક ઘાતક ન કે, ઘાતક ત્રાતક નાહિ,
 બલ ન ગલે વહાં કાહુકો સાંચિ સમુઝ મન માંહિ. ૭૮
 સહ બિબેક સનમુખ હરી મુમરિ કરો સખ કામ,
 તહુ ફિર દુઃખ તામેં ભયો જનિ રુચિ ઘનશ્યામ. ૭૯
 સોચેતેં મુખ હોત નહિ સોચે દુઃખ નહિં જાત,
 ચે જડ જિયકી પ્રકરતી સોચે બિના ન રહાત. ૮૦.

પ્રમાણે જો ચેતીને ચાલ્યો તો આખો જન્મ, કે જે વ્યર્થ વ્યતીત થઈ ગયો હતો તે પણ સુધારી લીધો.

૭૮. જેના ત્રાતક (સહાય=ખેલી શ્રીહરિ થાય તેનો ઘાત કરવાને કાઠ પણ સમર્થ ન થાય. તેમજ શ્રીહરિએ જેનો ઘાત થવાનું નિર્માણ કરેલું હોય તેને ઉગારવાને પણ કાઠની સહાયતા ચાલી શકતી નથી. પ્રભુએ જેને માટે જેમ ધાર્યું હોય તે પ્રમાણે ઘવામાં અટકાવવારૂપી કાઠનું કાંઈ પણ બળ ચાલી શકતું નથી. આ પ્રમાણે તું ત્હારા મનમાં સત્યપણે સમજી રાખજે.

૭૯. માટે શ્રીહરિની સનમુખ રહી વિવેક રાખીને સર્વે કામ કરજે. જો એ પ્રમાણે વિવેક પુરઃસર વર્તતા છતાં પણ જો કદિ કશું આવી પડે તો તેમ કરવાની શ્રીહરિની ઇચ્છા માનજે. પણ તેને માટે તું સોચ ન કરીશ.

૮૦. સોચ કરવાથી કાંઈ મુખ થતું નથી. તેમજ દુઃખ પણ જતું નથી. પરંતુ જડ બુદ્ધિવાંત જીવની પ્રકૃતિ (સ્વભાવ)ને લીધે તે અજ્ઞાતી જન સોચ કર્યા વગર રહેતો નથી.

નહિ કરખેડી ભઈ કબૂ સોહુ હુતખતા જાનિ,
 ખડોર ન ખલ કલ કહાઢિયે જિમિ પાહન તર પાનિ. ૮૧
 કરનો હે જો કૃણુ સો મેટિ સકે નહિ કોય,
 નહિ કરનો સો કયોં હુ કબુ કાહૂ સો નહિ હોય. ૮૨
 કોં જાનેં સુખ ધૈયમેં કિધોં ભયે તે ઝેગ,
 ભવિશ ભયે પાછે દિખે હરિ ભજ તજ ઉદેગ. ૮૩

૮૧. જ્યારે કાંઈ પણ કામ નહીં કરવાનો દઢ નિશ્ચયવાળો ધરાવે
 હોય છતાં તે કામ થાય, ત્યારે સમજવું કે એ પ્રમાણે થવાનું ભાવિ
 હતું માટે તેમ થયું. હવે એ પ્રમાણે નહિ કરવા યોગ્ય છતાં પ્રારબ્ધ
 વશાત્ જની જાય ત્યારે ત્યાં બહુ બળ ન કરતાં કળે કળે (યુક્તિએ
 કરીને) તે કામમાંથી બચવું. જેમકે ભારે પથ્થર નીચે હાથ આવ્યો
 હોય ને તે ઠેકાણેથી જો બહુ જોરે કરીને બળાત્કારે કાઢવા જઈએ
 તો હાથને નુકસાન પહોંચે. માટે પથ્થર નીચે હાથ આવેલો હોય
 ત્યારે તેમાંથી નીકળવા ધીમે ધીમે (હળવે હળવે) યુક્તિથી તે કામ
 કાઢી લેવું.

૮૨. જે શ્રીકૃણુ પરમાત્માએ કરવું નિરધાર્યું છે તે કાંઈથી મટાડી
 શકાય તેમ નથી. તેમજ તે પ્રભુએ જે કરવાનું નિર્માણ કરેલું નથી
 તે કદિએ કાંઈ પણ ઉપાયથી કાંઈ થઈ પણ થઈ શકનાર નથી.

૮૩. કાંઈને પણ પરિણામક ફળ (ભાવી)ની ખબર નથી કે
 સુખ શામાં છે ? ધીરજ રાખવામાં કે ઉતાવળ કરવામાં તેની ભવિ-
 ષ્યની ખબર કાંઈને પણ હોતી નથી, પરંતુ તેનું છેવટે ભવિષ્યરૂપ
 પરિણામિક ફળ આવે ત્યારે જ એટલે તે દેખાય ત્યારે જ સમજી

દેનો લેનો પૂર્વકે જાતે જિતનો હોય,
 સો લે દે કાહૂ તરહ મિલે જોગ સખ સોય. ૮૪.
 ભસ્માંગદ ભય ભવ ડરે, અર્જુન લુટે ગંવાર.
 તાકે દુઃખ ધરિયે નહી હરિકૃતિ સમય બિચાર. ૮૫.
 હરિશ્ચંદ્ર નલ યુધિષ્ઠિર અતિ દુઃખ સત્ય નિધાન,
 તોકે કષ્ટ કુકરમતે તેરી ગિનતી કેન ? ૮૬

શકાય, તેટલા માટે ઉદ્દેગ (ચિંતારૂપી તાપ ક્રોધ) તેને છોડીને તું શ્રીહરિને ભજ.

૮૪. પૂર્વ જન્મ કર્મના સંચિત પ્રમાણે જેનું જેટલું જે પ્રમાણે લેહેણું કે દેવું હોય તે તે પ્રમાણે તે તેની પાસેથી કાઢ પણ રીતે (પ્રકારથી) લેવા આપવાનો પૂર્વ યોગ (પ્રસંગ) આવી મળશે.

૮૫. જુઓ ભસ્માંગદના ભયથી સમર્થ ભવ (શંકર) ડર્યા હતા. અથવા અર્થ એવો પણ નીકળી શકે કે-ભસ્માંગદ અસુરના ભયથી ભવ (સંસાર) અથવા જગતને થરથરાટરપનો ત્રાસ ઉપજ્યો હતો. વળી અર્જુન સરખો મહાવીર બાણાવળી તેને ગમાર જાતિવાળાએ (હુંદારા કાબાએ) લૂંટી લીધો હતો આવી વાતો સાંભળીને તેનું દુઃખ ધારણ ન કરીયે. એવા પ્રસંગે (સમયે) શ્રીહરિની ઇચ્છાશક્તિ જાણવી.

૮૬ સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજા તથા પુણ્યશ્લોકી નગરાજ તથા ધર્મના અંશાવતાર યુધિષ્ઠિર રાજા કે જેઓ સત્યમાર્ગે ચાલવાને સત્ય-ધર્મ રૂપ હતા છતાં તેમને પણ અતિશય દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે ત્યારે તું તો કુકર્મને લીધે જ કષ્ટ ભોગવે છે માટે ત્હારી તો તેની આગળ ગણતી જ શી ?

સખ ઈન્દ્રિય સ્વતઃસિદ્ધ જ્યેઃ ણિના પ્રાન જડરૂપ,

તેસે સખ સાધન ખલુ ણિના કૃપા બ્રજ ભૂપ. ૯૨

હરિ દીનો સુખ યો મિલે જ્યોં શ્રીકૃષ્ણમેં તોય,

ગજ કપિત્રકી નાંય ત્યોં સમુઝ હાનિહૂ હોય. ૯૩

સ્વામિત્વ કે હક્ક રહેલો જ નથી, જ્યારે તે સર્વના માલીક તે પર-
બ્રહ્મને ક્યાં છે તેમ છતાં તને શા માટે આંચ (પરિતાપ=ચિંતાશ્રિ)
થાય છે? અને જ્યારે તને તેવી ચિંતા રહે છે ત્યારે તે મનકર્મ વચને
સત્ય સંકલ્પે સર્વ બ્રહ્માર્પણ નિવેદન કરેલું જ નથી અર્થાત્ પ્રભુને
છેતરવારૂપ તેં કૃતિમાત્ર (ક્રિયારૂપનું ક્રકત) નિવેદન કરેલું હશે.

૯૨ જેવી રીતે ઈન્દ્રિયો માત્ર તેમાં પ્રાણ હોવા વગર કાંઈ પણ
કાર્ય કરવાને તે જડ હોવાથી સ્વતઃસિદ્ધ શક્તિમાન ન થાય, તેવી જ
રીતે સર્વે સાધનો પણ શ્રીકૃષ્ણની કૃપા વગરનાં પોતાની મેળે કાંઈ
પણ કળ આપવાને શક્તિમત્ ન થાય એ નિશ્ચય છે. અર્થાત્ પ્રાણ-
રહિતની ઈન્દ્રિયો જેમ જડ છે તેમ પ્રભુકૃપા વગરનાં સાધનો કૃતિમા-
ત્રવાળાં તે પણ જડ છે.

૯૩ શ્રીહરિએ કૃપા કરીને આપેલા સુખના દાનના કળ વિષે
દૃષ્ટાંત. જુનેા શ્રીકળ નાળીયેરના ગર્ભમાં પાણી શી રીતે ભરાઈ રહે છે?
પાણી તો જડમૂળ ખીજમાં પડી સીંચાય છે, તે ખીજની અંકુરિઓમાં કે
તે વૃક્ષમાં કે તેના પાંદડાં ડાળાં ડાળીમાં કાંઈ પણ જળ હોતું નથી,
છતાં એ દુમના શિખરે (ઉંચી ટોચે) લાગેલા કળ (નાળીયેર)માં તે
ઉપર છોડાં ને તેમાં શુષ્ક જડરૂપ કાચલાં તે સર્વને ભેદીને તથા
કાચલીની અંદર એ જળ શી રીતે અને ક્યારે ભરાય છે તેની ખબર
પડતી નથી, તેમ પ્રભુ કાંઈ અતુલિત સુખદાન પોતાના નિજ

જો તેરી સો ઓરકી ખસ્તુ કિહૂં નહિ હોહિ,
દુઃખ પ્રયત્ન તજિ ઓર કિન ત્યો પ્રાપ્ત કબુ તોહિ. ૯૪

ભકતોને આપે છે છતાં તેની સર્વ જનોને સૂક્ષ્મ સમજણ ન હોવાથી ખબર પડતી નથી. હવે તેથી વિરુદ્ધનું દુઃખરૂપ જવા કાળનું દષ્ટાંત આપે છે કે જીવો ગજ (હાથી) આખું કાઠું ગળી જાય છે અને તે ગુદા દ્વારા લીધેલાં પાછું બહાર મળ શ્રવે છે ત્યારે નીકળે છે, એમાં પણ પ્રભુની એક અજબ તરેહની યુક્તિ ભાસે છે કે એ આખું કાઠું જેવીને તેની સ્થિતિમાં છોડા સહિત બહાર નીકળે છે. તેના છોડારૂપ ક્યલોને જઠરાશિની આંચ ન લાગતાં તે કાચલાની અંદરનો ગર્ભ તેનેજ માત્ર તે જઠરાશિ બાળી નાખે છે. એમાં વિચાર કરો કે એ કાઠામાં અગ્નિએ શી રીતે પ્રવેશ કર્યો કે તેમાં રહેલો ગર્ભજ માત્ર કેમ દહન થયો ? અને તેની ઉંપરના પડરૂપનું મજબુત છોડારૂપ કાચલું પ્રથમ કેમ ન બળ્યું ? સાર એ ગ્રહણ કરવાનો છે કે-સુખ શ્રીહરિનું આપ્યું આવે છે અને દુઃખરૂપ જવાકાળ પદાર્થ તે પ્રભુ ઇચ્છા પ્રમાણે જાય છે અને તે જ પ્રમાણે સુખરૂપ લાભ કે દુઃખરૂપ હાનિ પ્રાપ્ત થવામાં પણ ઇશ્વરઇચ્છારૂપ પ્રબળ સત્તાનું કારણ સમજવાનું છે.

૯૪ પ્રભુ તો સમગ્ર જગતના અનંત પ્રાણીઓનું એ પ્રમાણે કરે છે. અને તારાથી (જીવથી) તો બીજા કોઈની વસ્તુ કદી પણ થઈ શકતી નથી. માટે તથા ઇશ્વરઇચ્છાએ પ્રાપ્ત થતા દુઃખને ટાળવામાં કેવળ પુરુષપ્રયત્નરૂપ શ્રમ ઉપર આધાર રાખતો હોય તો તે છોડી દે તું જે પ્રમાણે બીજાનું દુઃખ ટાળવાને અશક્ત છે તે જ પ્રમાણેનું ત્હારું દુઃખ પણ ત્હારી મેળે મટાડવાને કદિ પણ સુશક્તાતા ન માનીશ.

છલખલ કરિ કયોં હૂ લખ, અઘટિત કાહુકી ખસ્ત,
 કયોં વાહિપેં જાયવે, કપટી ધર્મ ધન અસ્ત. ૯૫
 ખલ હથગત તહુ મિલેગી ખસ્તુ જુ તેરી આહિ,
 સાત સંદૂક નિસંક ધરિ જાય જુ તેરી નાંહિ. ૯૬
 ક્ષમા રાખિ અતિ બોલિ મતિ હરિ સુમરન જિન ભૂલ;
 ખને સુ હરિઈચા સખહુ સમુઝિ હિયે મત કુલિ. ૯૭
 ભલો અરિહૂ કેા ભલ કરે દુષ્ટ મિત હુ હતિ જાય,
 કૃષ્ણા સુત રિપુ છુડાયો અહિ પોષકકો ખાય ૯૮

૯૫. છળ (કપટ) થી અથવા ખળ વાપરીને (જુટી લેઈને) કેમ ખીજની વસ્તુ લેવાની અઘટિત ઇચ્છા કરે છે? કેમકે તું કુમતિથી તેની પાસે જઈશ તો તને કપટી કહેશે વળી તારી ધર્મરૂપી દોલત તેનો પણ એ કુકર્મથી અસ્ત થઈ જશે.

૯૬. નિશ્ચયે કરીને કહું છું અથવા હે પુરુષ, તને કહું છું કે—જે તારી વસ્તુ ખળના હાથમાં ગયલી હશે તો પણ તે તને પુનઃ પ્રાપ્ત થશે (આવી મળશે). વળી એમ છતાં પણ જે જવા કાળ વસ્તુ છે તે કદાપિ સાત તાળાં મારીને તે ભરી હશે, સાત પેટીમાં રાખી હશે, પણ તારી નહિ હોય તો જશેજ.

૯૭. માટે તું ક્ષમારૂપી સદ્ગુણી ધર્મને ધારણ કરજે. અતિશય બોલીશ નહીં (એટલે અવશ્ય જરૂર પુરતું બોલજે) અને કદિ પણ શ્રીહરિનું સ્મરણ ન ભૂલીશ. અને જે કાળે જે કાંઈ થાય તે સર્વમાં શ્રીહરિની ઇચ્છા માનજે. એવું તું તારા મનને કદિ પણ ડોલાવીશ નહીં.

૯૮. ભક્ત મનુષ્યો હોય છે તે પોતાના વૈરીનું પણ સારું કરે

ખુરો અને નહિ સજનતેં ખલ ભલ કિયે ન જાય,
 દેખિ સુધા કાહુ ન દુખદ બિખ કાહુ ન સુખદાય. ૯૯
 જિય કૃતિ કરિ ફલ હાથ હરિ, ભલ અભલ ન કુષ્ઠ જ્ઞાન.
 નાંતર કેા અપનો ખુરો કરે કરો અનુમાન. ૧૦૦

છે અને નાદાન (નઠારા) માણસની મિત્રતામાં જીવતી ખુવારી થાય છે. જુઓને કૃષ્ણા (દ્રૌપદીજી) એ પોતાના પુત્ર અભિમન્યુનો વૈરી (દ્રોણાચાર્ય)નો પુત્ર અશ્વત્થામા તેનો નાશ થતાં (પ્રાણ લેતાં) અટકાવી તેને મૂંઝવેના લયથી છોડાવ્યો. જુઓને નાગની ભક્તિ કરનારા તે નાગને દરરોજ દુધનું પાન કરાવી તે નાગને પ્રલની સચ્ચા કરીને તેમાં તેને સુવાડે છે જ્યાં તે વિપરૂપ જનાવરમાં તે અમૃતરૂપ દુધ તે વિપ (ઝેર) વૃદ્ધિદારક થઈ જાણે જો તે પાલન પેષણ કરનારાથી તેના ઉપર પગ પડ્યો હોય તો તે પ્રસંગે પૂર્વના પેદા પોષકના અપાર ગુણ ઉપકારને ભૂલી જઈ તેને કરડી તે પોષણ કરનારના પણ પ્રાણ લેવા પર્યંતનું અસહ્ય દુઃખ આપે છે. આ પ્રમાણે સજનન અને દુર્જનના સ્વભાવો હોય છે.

૯૯. સજનન પુરુષથી કદિ પણ અસતરૂપ નઠારી કૃતિ ૫ શક્તી જ નથી. અને ખળ (દુષ્ટ) માણસથી કોઈનું પણ ભલું (સાર) થઈ શકતું નથી. સજનન પુરુષનો સ્વભાવ એવો હોય છે કે, જેવી રીતે અમૃત કોઈને પણ દુઃખરૂપ ન જ થાય. સમગ્ર વિશ્વને તે સુખદાયી જ હોય છે (થાય છે).

૧૦૦. વળી કેવી કૃતિ કરવાથી શું ફળ (ફેવું ફળ) પરિણામે આવશે તેની સારા માઠા પરિણામિક ફળની અગાઉથી કોઈને નાહિતી હોતી નથી. કેમકે દરેક માણસ દરેક કૃતિ તેનું સારું ફળ આવવાનું

કબિત.

સદા કાલ એકસી ના નિલે રીત કાઢૂંકી,
 જો ભોગી કિધોં યોગી કિધોં રંક ભૂપ કહિયે,
 નલ જોલો હતો ગયો, સુગ્રીવકો ગયો અયો,
 યાકો કહા હોય જાય નહી હોય પૈયે
 હુષ શોષ યતન કીયે આવે નહી જાય કબૂ,
 બિન માગ્યો દુઃખ મૃત્યુ સુખ હૂ ત્યોં લહીયે.
 ધીરજ ના તજિયે દયા રાધાખર ભજીયે સુ
 કૃષ્ણ કૃષ્ણ કહિયે પ્રભુ રાખે ત્યોં રહિયે. ૧૭

ધારીને જ કરે છે પરંતુ તે કૃતિનું કાને શું રૂળ આપવું ક્યારે, કેવું,
 કેટલું કેવી રીતે? એ સર્વે કર્મફલપ્રદાતા ઈશ્વરના હાથમાં હોય છે
 જો કર્મ કરતી વખતે જ તેનું પરિણામિક ફળ ખોટું આવશે એમ
 ખબર હોય તો કાંઈ પણ પોતાની મેળે પોતાનું બુરં થાય એવું
 કેમ જ કરે? એમ સહેજ અનુમાન કરવાથી સમજ
 શકાય તેવું છે.

૧૭. સદા સર્વદા એક સરખી રીત નભી શકતી નથી. (અર્થાત્
 કાળે કરીને બદલાયા જ કરે છે). ભોગી હોય, કે યોગી હોય, રંક
 હોય કે રાજા હોય, તો પણ સર્વને આ નિયમ સામાન્ય રીતે લાગુ
 પડે છે. જુઓ પુણ્યશ્લોકી નળ રાજાને ત્યાં કેટલો બધો વૈભવ
 હતો? છતાં તે કાળે કરીને જતો રહ્યો. સુગ્રીવ (વાળીનો ભાઈ)
 રામભક્ત થતા પહેલાં સ્ત્રીસંહિત રાજ્ય વૈભવી હતો. બળવાન મોટા
 ભાઈએ તેને મારીને કાઢી મુક્યો એટલું જ નહીં તે સુગ્રીવની

દ્રૌપદી જુ પાચે દુઃખ, સહિ હે પ્રદહાદ પીડા,
 અંબરીષ રુકમાંગદ દુઃખતે અધાયે હેં;
 ભીશ્મ જૂ બિભીષન જૂ પાંડો નલ હરિશ્ચંદ્ર,
 ધ્રુવ કુંતા ચંદ્રહાસ દુઃખી ભયે ગાયે હેં;
 મહેતાજી, મીરાં, જયદેવ, જની, તુકારામ,
 માધોદાસ, તુલસી, પીપાદિક પીરાયે હેં;

સ્ત્રીને પણ તે મ્હોટાભાઈ વાળીએ ભોગવવા માંડી જેથી તેને પાહા-
 ડમાં જસિયું પડ્યું હતું. આ પ્રમાણે અસહ્ય દુઃખથી તે પીડિત હતો.
 છતાં તે શ્રીરામચંદ્રભગવાનને શરણ ગયો તો શ્રીભગવાનના સમર્થ
 અળ પ્રભાવવાળા આશ્રયથી ગયલી સર્વ વસ્તુઓ પુનઃ પ્રાપ્ત થઈ. વળી
 વધારામાં મ્હોટા ભાઈ વાળીના રાજ્ય ગાદીના માલીકરૂપ પણ થયો.
 માટે અલાયમાન એવા કુદ્ર વૈભવો જાણીને તે આળ્યાથી હર્ષ ન
 કરવો. તેમ ગયાથી શોક પણ ન કરવો. કારણ કે ગયલું પણ મળી
 શકે છે અને હોય છે તે પણ જાય છે, કાં તો એ વૈભવાદિકને છોડીને
 આપણને જવું પડે, કે કાં તો તે વૈભવો આપણને છોડીને પણ જાય
 છે. વળી પ્રયત્નરૂપ શ્રમ કર્યાથી કાંઈ આવે નહિ અને માગ્યા છતાં
 પણ મળે નહીં. એમ નિર્ધાર કરી પ્રભુની ઇચ્છા પ્રમાણે જેવી રીતે
 વગર માગે પણ દુઃખ અને મૃત્યુ આવે છે તે જ પ્રમાણે સુખ પણ
 પ્રભુની ઇચ્છા હશે ત્યારે વગર માગે આવીને પ્રાપ્ત થનાર હશે તે પ્રાપ્ત
 થશે જ. માટે દુઃખરૂપ આપત્તિ કે હાણ મૃત્યુને પ્રસંગે ગભરાઈ ન
 જતાં ધીરજ રાખવી. કદિ પણ ધીરજને છોડવી નહિ અને શ્રીરાધા-
 વરને ભજી અને મોઢેથી સદા શ્રીકૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણ એમ ભગવતનામનો
 જપ કરીએ અને જે કાળે જેવી સ્થિતિમાં પ્રભુ રાખે તે કાળે તેમાં
 સંતોષ માનીએ.

કુંડલિયા.

કોઇ ખસ્તુ અપની ન હે સખકે ધની બ્રજરાય,
જબ લગ જયેં રાખે રહે ફિર પઠવે બહાં જાય.
ફિર પઠવેં બહાં જાય કહુ ન અપની લહિયે
મમતા દુઃખકો મૂલ સુ બિછરત મહાદુઃખ પૈયે.

કહે દયો હરિદાસ રહો સાખીવત હોઇ

આયે હર્ષ ન લહો ગયે તબ સો

૨૦

મર્યાદા ભાવી પદાર્થ માની એ સર્વ તાપસહિ (શ્રીપાદતીર્થ
માટે શ્રીહરિનું નામસંકીર્તન કરવું તથા શ્રીહરિનું પાન કરવું) નું પાન કરવું અને શ્રીહરિના દહ આશ્રયપૂર્વે શ્રીહરિની
અનન્યશરણાગતિ ગ્રહણ કરવી.

૨૦ કોઇ પણ વસ્તુ વાસ્તવિક રીતે આપણી છે જ નહિ, કારણ
કે સર્વના ધણી તે શ્રીકૃષ્ણ જ છે. માટે તે પ્રભુ જ્યાં લગી જે સ્થાને
રાખે ત્યાં લગી જ તે ત્યાં રહી શકે છે. તેને જ્યારે (જે સમયે)
જ્યાં મોકલે ત્યાં જાય છે એમ જાણી કોઇ પણ પદાર્થને વિષે આપણી
(પોતાની) માલકી કે સત્તા કે સ્વત્વ માનવું એ બરોબર નથી. કારણ
કે પરથી વસ્તુ ઉપર આપણે મમતા મ્હારી છે એવું માનવું એ જ
દુઃખના મૂળરૂપ છે અને પોતાની માન્યતાને લીધે જ તેનો વિયોગ
થતાં અત્યંત દુઃખી થાય છે. માટે શ્રીહરિના દાસ દયારામ કહે છે કે,
જગતમાં સાક્ષીવત્ રહેવું. જેમ કોઇ સાક્ષીદાર હાજર હોય તેટલા
કારણથી કોઈ તે પક્ષકારના કાર્યના સારા માઠા પરિણામના જવાબદાર
થઈ શકતા નથી એટલે પક્ષકારને લાભરૂપ ફળ આપવાથી કોઈ સાક્ષીને
હર્ષ પણ ન થાય. તેમ તે પક્ષકારોને નુકસાનરૂપ થઈ કોઈ ખોટ જાય.

છપ્પય.

તિથિ વાર નક્ષત્ર યોગ કરનાદિ અનિષ્ટ હુધ,
 આમ પૃષ્ઠ સસી કાલવાર સૂક્ષ્મ દોષ નહીં કુધ,
 વ્યતિપાત વૈધૃત બિષ્ટિ મૃત્યુયોગ સળ ટરિ
 કાલ પાસ યમઘંટ અપશુકન અમંગલ હુ ડરિ,
 ભય સંકટ ચિંતા ચૌર રિપુ તાપ સખ થર હરત

સખ જિહ્વે તે અનિષ્ટ દયાપ્રભુ કૃષ્ણ નામ સુમરન કરત. ૨૧

સહિતમાં પ્રવૃક્ત
 તે તે બેટરૂપીનો શોક પાળું કાંઈ સાક્ષીને ન થાય તેમ વર્તવું એટલે
 પ્રાપ્ત થયાથી હર્ષ ન કરવો, અને ગયાથી શોક ન કરવો.

૨૧ સવ અશુભને મટાડી સર્વ પ્રકારનું શુભ થવા માટે ઉપાય
 રૂપનો આ છપ્પો છે. ૧ તિથિ, ૨ વાર, ૩ નક્ષત્ર, ૪ યોગ, ૫
 કરણ ઇત્યાદિ અનિષ્ટરૂપ કુયોગ હોય અથવા ડાખા પાસા તરફ કે
 પાછલા પીઠ ભાગ તરફ ચંદ્રમાનું ઘર હોય અથવા સૂક્ષ્મ દોષ હોય કે
 વ્યતિપાત યા વૈધૃત કે વિષ્ટિ યોગ હોય કે મૃત્યુયોગ હોય એવા
 કુયોગો સર્વ જોતિષ શાસ્ત્રાદિકમાં શુભાશુભ શુકન અપશુકનના વર્ણવેલાં
 છે, વળી મૃત્યુ (કાળ) કે યમઘંટના પાશમાં સપડાવા જેવું હોય, કે
 યમઘંટ કે અપશુકન અમંગલ ચિહ્નસૂચક હોય, વળી ભય કે સંકટ
 યા ચિંતા ચૌર, વૈરી, અગ્નિ ઇત્યાદિક રૂપથી હોય, કે પાપે કરીને
 સંતપ્ત રહેતા હોય તો એ સર્વે અશુભ યોગમાત્રથી ન ડરતાં, એ
 સર્વ ઉલટ રૂપનાં ટળવા, તથા સર્વ વાતે શુભરૂપ મુખકારી શ્રેયસ્કર
 થવા ઇચ્છનારે સદા સર્વદા (અખંડ) શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું સ્મરણ ચિંતન
 કરવું કે જોણે કરીને તે ભયરૂપ પદાર્થમાત્રને પણ થરથરાટ ઉપજી તે

દોહા.

અકથ કષ્ટ આયો કષૂ ચલ્યો પ્રયત્ન ન કોય,
 તખ સખ તજિ હરિ રટત સુખ હોય હોય ફિર હોય. ૧૦૧
 જાહિ જિતો જખ જયોં લિખ્યો તાહિ તિતો તખ ત્યોંહિ;
 દેખિ મિલત ફલ ફૂલ જયોં ઋતુદ્રુમ લત ખિન ચોંહિ. ૧૦૧
 રે જન જન જિન ત્રણુ ધરિ ધરધરધર ધરિ આસ

શ્રંગિ શ્રંગ સાખી હરે ઉપખન પસા પ્રકારના ૧૦૨

સર્વ અશુભ અમંગળ ટળી જાય છે. આપસહિ જે દેવે દોરારી રીતે
 શુભ રૂપ યોગ થાય છે.

૧૦૧ જ્યારે કથન પણ ન કરી શકાય (એટલે ઘણાં અગણિત
 હોવાથી તે સર્વનું વર્ણન પણ ન થઈ શકે તેવું અપરંપાર) કષ્ટ આવી
 પડ્યું હોય, અને તે મટાડવામાં ખીજો કોઈ પણ ઉપાયરૂપ શ્રમવાળો
 પ્રયત્ન પણ ચાલી શકતો ન હોય એવી નિરુપાય સ્થિતિમાં આવી
 પડ્યા હોય તેને તે સર્વથી મુક્ત થવાને સાર ખીજા આળપંપાળરૂપના
 સુદ્ર ધલાજીને છોડીને શ્રીહરિનું રટણ કરવું. શ્રીહરિનાં નામચિતને
 કરીને જરૂર સુખ થાય, થાય ને થાય જ એમ ત્રણવાર દઢ નિશ્ચય
 પણે કહે છે.

૧૦૧ જેહેને, જેટલું, જ્યારે, જેવી રીતે, ભાવિરૂપ પ્રાપ્ત થવાનું
 પ્રભુએ નિર્માણ કરેલું હોય તેને, તેટલું, ત્યારે, તે પ્રકારે થઈ આવી
 મળે છે એવું જોઈ લે. જેમકે ફલ-ફુલ જુદી જુદી ઋતુમાં તે જૂદાં
 જૂદાં વૃક્ષોમાં વિવિધ અનંત લતાઓમાં વગર માગે થાય છે.

૧૦૨ હે મનુષ્યો હે કૃષ્ણભક્તજનો, તમે રખે અન્ય કોઈ પણ
 તૃષ્ણા રાખતા, પણ તમે સર્વ પૃથ્વીને ધારણ કરનારા શેષજી, તે

નામ વિસંભર કૃષ્ણ કે। જિન મન સોચે રંચ,
ચિંતા ધરિ દઢ કરિ હરિ, યુગની રચિ કે ચંચ. ૧૦૩

શેષજીસહિતને ધારણ કરનાર શ્રીકૃર્માવતાર કે જે અંશાવતાર છે તે
અંશાવતારના પણ અવતારી શ્રીગિરિરાજધરણ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા છે
જેની જ એક આશા રાખે, કારણ કે વસ્તીમાં તો કાષ્ઠ પણ વૃક્ષાદિકને
જીવન રેડનારા મનુષ્યાદિકની સહાયતા હોય છે પણ જ્યાં વસ્તી હોતી
નથી એવા અરણ્યમાં પ્રત્યેક પર્વતો સુક્ષ્માં અને ગિરિની
ગુફાઓ ૧૦૬ જેમાં પ્રવક્ષો બારે માસ લીલાં ને લીલાં રહે છે,
કારણ કે તે સહિતમાં પ્રવક્ષો બારે માસ લીલાં ને લીલાં રહે છે,
અને ઉપવન (વાડીઓ) તે મનુષ્યનો આશ્રય કરીને રહેલાં છે ત્યારે
તેને મનુષ્યો તરફથી જળ સિંચાતા છતાં પણ તેના પાંદડાં સુક્ષ્માં
પણ ઉદાસ (નિરાશ) થઈને સુકાઈ જાય છે.

૧૦૩ જે શ્રીકૃષ્ણનું નામ વિશ્વંભર છે તે વિશ્વમાત્રનું પોપણ
કરે છે માટે તે વિશ્વંભર કહેવાય છે. એવું શ્રીભગવાનના નામનું બલ
છે માટે તે રખે ખાનપાનાદિકનો શોક કરતો. જોને તે માતૃશ્રીના
ગર્ભમાં હતો ને ત્યારે જન્મ પણ થયો ન હતો તે વખતે એ વિશ્વંભરે
ત્યારી અગાઉથી ચિંતા ધારણ કરી ત્યારે માટે ત્યારે ચંચુ (દાંત)
આવતા પહેલાંથીજ પ્રભુએ અજબ યુક્તિથી તારી માતાના સ્તનને
વિષે માદક, પાચક ને સ્વાદિષ્ઠ મધુર દુધ ત્યારે ધાવવાને સાર પ્રભુએ
મુક્યું છે, કાષ્ઠ કહેશે કે એમાં તે વળી અજબ યુક્તિ શી છે? પણ
લગાર ઝીણી બુદ્ધિએ વિચાર કરી જોશે તો જણાશે કે આખા
અંગમાં કેવા કેવા પ્રકારનાં ગંદાં અપવિત્ર પદાર્થોનું સાહિત્ય ભરેલી
છે. મળ, મૂત્રસ્થાન કંક, વીર્ય, પર, લોહી, રુધિર, મેદમજ્જા, માંસ,

જીવત લગ ભચ્છન ખસન, ઓર મરન તજિ તાપ,
 અહાર યોગ રચ્છન મરમ કરિ હ આપુર આપ. ૧૦૪
 હોત હિ હરિ પય પાન દિય જખ મતિ ગતિ ખચ નાંહિ,
 સો અખ તો કેા ભૂલિ હે જો સોચત મન માંહિ. ૧૦૫

વિષ્ઠા, લાળ, ચામડી, હાડકાં, કૃમિ, ઇત્યાદિ દુર્ગંધમય પદાર્થોથી ભરપૂર ઉદર ભરેલું છે તેમાં આવું અમૃતરૂપ દુધ આવે એવી તે શી યુક્તિ તે વખતે રચી હતી? કાંઈ જ નહિ. તેવથોને માટે તે પ્રભુએ તને સ્તનપાન કરવાની બુદ્ધિ આપી માતાના દમાં તે પ્રભુએ અમૃત ભરી મુક્યું. વળી તે દરરોજ તાબું અર્ધે પ્રેસ સાગ. પેશીતે ભરાઈ શકે તેટલું અને તને પથ્યરૂપી પચી શકે એવું હલકું અને સ્વાદિષ્ઠ એવું તું ઇચ્છે તે વખતે આઠે પ્રહર તાત્કાલિક હાજર રહે એવી ગોઠવણ તે પ્રભુએ કરી મૂકી હતી. ત્યારે માટે એ યુગણી તને દાંત પણ આવ્યા (હવ્યા) ન હતા એવા સમયથી ભરી રાખી હતી તેનો તું ખીજા બાળકોનો દાખલો જોઈને વિચાર કરજે.

૧૦૪ જીવતાં સુધી ભોજન અને વસ્ત્ર તથા મરણ એનો તાપ (કલેશ) રહે છે તેનો ત્યાગ કરવો કારણ કે ખાનપાન માટે યોગાયોગ સંબધ, તથા રક્ષણ એ સર્વ ભાવી પદાર્થ (ઇશ્વરઇચ્છારૂપ પ્રબળ સંતાથી) પ્રાપ્ત થાય છે એવો મર્મ સમજ અને ત્યારા જીવતપર્યંત તને પ્રભુએ નિર્મેલા પ્રારબ્ધ પ્રમાણે સર્વ પ્રાપ્ત થશે જ.

૧૦૫ જન્મ થતાં જ શ્રીહરિએ માતાના સ્તનમાં અમૃતરૂપ દુધ મુકેલું હતું, તે વડે ત્યારે ખાનપાન શરૂ કરી આપેલું હતું જ, જે વખતે ત્યારામાં કાંઈ પણ બુદ્ધિ કે કાંઈ પણ વિચાર કરવાની શક્તિ કે તને કાંઈ પણ ગતિ (ખબર) ન હતી, તેમ તને વાચા બોલવારૂપ

તૂ ચિત્ત ચિતા કયોં કરે બિશ્વંસર પ્રજપાલ
સક્કર સક્કરખોર કેા દે દધિ મધ્ય દયાળ.

૧૦૬

વાણી સરખી પણ ન હતી. તે વખતથી જે વિશ્વંસરે વંગર માગે અને વગર પ્રયાસે ત્હારે માટે આહારની અગાઉથી કાળજી રાખી તને મેળવી આપ્યું હતું તે પ્રભુ શું તને હવે ભૂલી જશે કે છોડી દેશે? કદિ પણ નહીં ભૂલે અને ત્યાગ પણ નહીજ કરે. ત્યારે તું ભોજનવસ્ત્રાદિકની શા માટે ચિંતારૂપ સોચના કરે છે?

૧૦૬. તું મને કૃપા દર્શાવી રીકર કરે છે? આખા વિશ્વનું પાલન પોપણ કરે તેના વિશેષ કારણ (શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કે જેને પ્રજપાલ કહે છે તે પ્રભુનો વિશ્વાસ દેવ તુ રાખ્ય, જુઓને ઉદધિ સમુદ્રમાં એ એ સાગરના દ્વીપ (ખેટ) માં સક્કરખોર પક્ષી થાય છે તે અનન્ય ભાવે સદા શ્રીહરિનો આશ્રય દઢ રાખીને શ્રીભગવાનનું સ્મરણ કર્યા કરે છે તો તેને પ્રભુ ત્યાં એટલે સમુદ્રના ખેટમાં જ્યાં ત્યારે પાસે સમુદ્ર છે ત્યાં સમુદ્રના મધ્યમાં તેને ખાવાનો આહાર માત્ર સાકર હોવાથી સાકર મેળવી આપે છે એવો વિશ્વાસ તું પણ રાખ ને ભોજનવસ્ત્રાદિકની ચિંતાનો પરિત્યાગ કર.

ચાલતા પ્રસંગને જરાક થોડીવાર મુલતવી રાખીને વચમાં શ્રીહરિમાં વિશ્વાસનું પ્રતિપાદન કરવા સાર કહે છે કે જો તું એ પ્રભુનો દઢ વિશ્વાસ છોડીને પુરુષપ્રયત્નરૂપ સાધનરૂપ બળનો આધાર રાખીશ તો તેનું ફળ કેવું આવે છે તે સમજવાને સાર એ દાખલા છે.

(૧) જુઓ! પ્રાચીનબર્હિષરાજાએ અગણિત યજ્ઞો કર્યા હતા, કે જેણે યજ્ઞ કરીને સમગ્ર પૃથ્વી ચીતરી નાખી (છાધ નાખી) હતી, છતાં તેને તે સાધને કરીને ઉલટો ભય થયો હતો. નારદજીએ એને

દૂડા.

પ્રાચીનમહિષ નૃગાદિક અતિ સાધન ભય કષ્ટ.

ગીધ ગનિકા વ્યાધાદિ હરિપદ સહજહિ સુનિ સ્પષ્ટ.

યજ્ઞમાં તે અનેક પશુઓની હિંસા કરેલી છે તે તહારા મરણની વાટ (રાહ) જોધને માર્ગમાં તહારે વૈર લેવાને હાથમાં અસ્ત્રશસ્ત્રાદિ ધારણ કરીને બેસી રહ્યા છે, એમ કહી તે સર્વ પશુઓને બતાવ્યાં, તે જોધને પ્રાચીનમહિષરાજને યજ્ઞકૃતિના પદ મેળવવાની વાત તો બાળુ ઉપર રહી પણ માટે નાના હમાં તે પ્રભુએ પશુઓને નૃગાદિકની પણ કથાઓ (ભગવાન અર્જુન પેટ સાડી) કર્યું હતું. એક વખતે દેવતાઓ એક ગાય એક બ્રાહ્મણને દાનમાં આપેલી છતાં તે ગાય ભૂલથી તે બ્રાહ્મણને ઘેર ન જતાં એ રાજની ગૌશાળાની ખીરકે હતી તે ગાયોની કોઢ્યમાં તે આવી ગયલી હશે, તેની એ નૃગરાજને ખબર ન હતી. જેથી બ્રાહ્મણે તે દાન કરેલી ગાયનું દાન બીજે દિવસે બીજા બ્રાહ્મણને ભૂલથી અપાઈ ગયું, જેથી દાન લેનારા બન્ને બ્રાહ્મણોની વચમાં ભારે કલેશ પેદા થયો. જે કલેશના યોગે કરીને એ નૃગરાજને અનેક ગાયોના દાનરૂપ પુણ્યને બદલે આ સહજ પાપરૂપ કૃતિનું ફળ તેણે પ્રથમ ભોગવ્યું. કાંચીડાનો દેહ પ્રાપ્ત થયો, અને તે યોનિમાં અનેક જીવોનું તેને લક્ષણ કરવું પડ્યું. તે કૃતિથી તે ભારે દુઃખને પામ્યો હતો. અને નિઃસાધન (સાધન રહિતના) જીવોએ પ્રભુ છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ ધારણ કરેલો હતો તેટલા કારણથી તે પ્રભુના પદને પામ્યા હતા તેના દાખલા આપે છે જેમકે; ગીધ પક્ષી. (૨) પોપટને ભણાવનારી ગુણિકા. (૩) વ્યાધ (પારધિ) આ સર્વે શ્રી હરિના પદને સહજમાં પ્રાપ્ત થયા છે

મત્તગયંદ.

શ્રીમદ્બલ્લભકો દઢ આશ્રય, શ્રમ બિનાહિ સખે સુખખાનિ;
કૃણુ કૃપા સો ખલ સમ્રથ હુ અયોગ્યકું યોગ્ય કરે અથ હાનિ.

એવી કથાઓ છે તે તું સ્પષ્ટપણે સાંભળોને પ્રભુ ઉપર દઢ વિશ્વાસ
ધારણુ કર. પ્રભુ સ્વકીય જનના સાધનની અપેક્ષા રાખતા નથી. તદીય
(ભગવદી) જનને માટે કાંઈ પણ કાળ કે કર્મનું નિયામકપણું હોતું
નથી. કેવળ પોતાની કૃપા દષ્ટિથી પ્રભુ અંવલોકન કરે છે. કૃપાપાત્ર
જનને માટે તેના વિશેષ કારણરૂપ પ્રભુ થાય છે.

૧૩. શ્રીમદ્બલ્લભજાચાર્યજીનો દઢ આશ્રય રાખવાથી વગર શ્રમે
સર્વ પ્રકારના સુખની ખાણ પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રીકૃણુપરમા-માનું કૃપારૂપ
સમર્થ બળ હોવાથી અયોગ્ય જન પણ યોગ્ય થાય છે તથા સર્વ
પ્રકારનાં અથ (પાપ=અથવા દુઃખ)ની હાનિ થાય છે એટલે પાપ તથા
કષ્ટથી મુક્ત થાય છે. વળી અન્ય સાધનની પણ પ્રભુ અપેક્ષા રાખતા
નથી. પોતાની મેળે કર્યા બરાબર માની લે છે. એ પ્રભુ કીયા તે
વિષે કહે છે કે-જે પ્રભુએ શ્રુતિરૂપાને, તથા દંડકારણ્યવાળા અગ્નિ-
કુમાર ઋષિઓને (ઋષિરૂપાને) તથા યજ્ઞરૂપા, ગોપકુમારિકાઓને
રાસલીલામાં દાન આપવાનાં પ્રથમ વરદાનો આપેલાં તે પ્રમાણે રાસ
વિહાર કરી અગણિત સુખનું દાન કર્યું તે શ્રીકૃણુ પરમાત્મા કદિ
અપરાધ ન બોલેતાં શ્રીગુરુદેવની કાહાણી વિચારી દયા કર્યા જ કરે છે.
અથવા એવો પણ અર્થ થઈ શકે છે કે, એવાં જે શ્રીગોપીજનો
તેમણે એ રાસલીલાવાળું વરદાનનું સુખ પ્રાપ્ત થતી વખતે માન કરેલું
હતું તોપણ તેમનો તે કાંઈ પણ અપરાધ ન ગણતાં કેવળ શ્રીગુરુની

સાધન ચોર અપેક્ષ રખે નહિ આપહિ સો કરિ લે નિજમાની.
રાસલીલા કરિ માન તજે ન કબુ અપરાધિ દયા શ્રીગુરુ કહાની.
અનાયાસ બિશ્વાસબદ, અજગર પાવે અહાર,
ત્યોં તોકો સ્થળ મિલહિગો ખુસિ ભજિ નંદકુમાર. ૧૦૭

કહાણી (સીકારસ)નું સમર્થ બલ માનીને દયારામ ગ્રંથકાર કહે છે કે—
મારા અપરાધો (દોષો)ને પ્રભુ ગણતા નથી.

૧૦૭. અન+આયાસ (કાંઈ પણ પ્રયાસ વગર) જુઓ કેવળ
પ્રભુ ઉપર સુદૃઢ વિશ્વાસ (આધાર) અજગર રાખીને તે કાંઈ પણ
પ્રયત્નરૂપ ઉદ્યોગ નહીં કરતાં આળસુની પેઠે પડી રહે છે. તો પણ
તેને પણ પ્રભુ ત્યાં આહાર મેળવે છે. તે જ પ્રમાણે તને પણ સર્વ
મળશે જ. માટે તું પ્રસન્નતાપૂર્વક એ શ્રીનંદકુમાર શ્રીકૃષ્ણ ભગ-
વાતને ભજ.

૨૨. જુઓને અજગરને વગર ઉઘમે દયાળુ પ્રભુ તે આહાર
મેળવી આપે છે અને શૃંગી પર્વતના શૃંગ (શિખર) ઉપર ઉગેલાં
દુમ (વૃક્ષ)નું પોષણ પ્રભુ તેના ઉપર મેહર (દયા) કરીને તે ઝાડોને
બારે માસ લીલાં રાખે છે. પૃથ્વી ઉપર પગ મુકવાની પાણી તહારામાં
સત્તા ન હતી—આંખો પણ તહારી ઉલટેલી ન હતી, દાંત પણ ઉગ્યા
ન હતા, શક્તિ—તહારી મેળે તું ઉઠી શકવાને પણ એવી અવસ્થામ
એટલે તું માના ગર્ભથી પૃથ્વી ઉપર બહાર પ્રસવ્યો તેવી છેક અશક્ય
સ્થિતિ વખતે તારો જન્મ થતા અગાઉથી પ્રભુએ તારા આહાર
માટે તહારી માતૃશ્રીના સ્તનમાં અમૃત જેવો આહાર પચામૃત ભરી
મુક્યું હતું. તું વિચાર કરી જો કે તે વખતે તેં શો ઉદ્યોગ (પુરુષ-
પ્રયત્ન) કર્યો હતો? કાંઈ જ નહીં—છતાં તે વખતે પણ પ્રભુએ તને

કબિત.

અજગરકેા અનાયસ અહાર દેત હેં દયાલ.
 શ્રંગી શ્રંગ દુમજ પોખેં એસી જાકી મહેર હે;
 ઉદમ તેં આજ લીચો હોત હિ પયપાન દીચો,
 બિન માગે જાને દોષ દેખે નહિ જહર હે;
 ખ્યાધ કેા સ્વદેહ સ્વર્ગ પૂતના કેા અંબ ગતિ,
 તિનહૂપે દયા દેખો કિયો જાને કહેર હે;
 વિશ્વકૂં ભરત દયા નાથ નામ વિશ્વંભર.
 બિસરેંગે તો કૂં એક તોપેં કા બેર હે ?

૨૨

રુચે પચે તેવો સ્વાદિષ્ટ પાચક એવો ખોરાક-તને પયપાન-આપ્યું.
 તેં તે વખતે સ્તુતિ પ્રાર્થના કે માગણી પયપાન કરવાને માટે કાંઈ
 કરી હતી કે ? અર્થાત્ કંઈ પણ કરેલી ન હતી છતાં પણ પ્રભુએ
 પોતાને આશ્રયે તું રહેલો છું એમ માનીને તહારા ખોરાકની કાળજી
 રાખી હતી. વળી પ્રભુની અગણિત દયાક્રુતાનો તું વિચાર કર કે
 કેવળ મહાપાપકર્મ કરવાને પ્રવૃત્ત થયેલી બકરી (પૂતના) તેણે શ્રીકૃષ્ણ
 ભગવાનને પ્રાણાંત કષ્ટ દેવાની દુર્બુદ્ધિ મનમાં ધારણ કરી પોતાના
 કુચ ઉપર વિષ (ઝેર)નું લેપન કરીને તે વિષપાન કરાવવાને શ્રીગોકુ-
 ધમાં પ્રભુને. ત્યાં આવી. પ્રભુને પયપાન કરવાની ક્ષુધા ન હતી છતાં
 બળાતકારે શ્રીકૃષ્ણને પોતાના બોળામાં લેધને તે વિષ (ઝેર) વાંળું
 પયપાન કરાવવા લાગી, ને પ્રભુને તે પાયું છતાં પણ પ્રભુએ તેનું
 કાંઈ પણ મનમાં ન આણતાં તેના કુભાવને સહભાવરૂપ ગણ્યો કે
 જે પ્રમાણે મને મહારી માતા શ્રીયશોદાજી બોળામાં લઈને પ્રીતિ-

મત્તગયંદ.

જો ચુગની હરિ દેનિ ન હોય તુ ચાતુર કાહિકુ ચંચુ બનાવે ?
 પોષન બિશ્વ પ્રભુ બલ ના તબ નામ બિસંભર કાહિ ધરાવે ?
 જીવન જ્યોં દર્ધ દીન અમંત્રન બેઠકિ દોરિ તહૂ વહિ પાવે,
 રે જહ રાબિ પ્રતીત દયા તજિ તાપ હરિ ગુન કયો નહિ ગાવે ?

પૂર્વક સ્તન્યામૃતપાન કરાવે છે તે પ્રમાણે એણે મને કરાવ્યું એમ જાણી જે શ્રેષ્ઠ ગતિ માતાને આપેલી તેવી ગતિ આ દુષ્ટ કર્માચરણી પૂતનાને પણ શ્રીકૃષ્ણે આપી. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં અપાર ક્ષમા અને અપાર દયાલુતા જણાય છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વધામમાં પધારવાની ઇચ્છા કરી હતી. તે વખતે પ્રભુના વામ (ડાબા) ચરણારવિંદ ઉપર એક વ્યાધે બાણ તાકીને મુક્યું; જે ચરણકમળના તળીયામાં વાગ્યું, અને પ્રભુ એ નિમિત્ત ધારણ કરી નિજધામમાં પધાર્યા; છતાં એ પારધિને પણ કૃપા કરી તેને દેહસહિત સ્વર્ગે મોકલ્યો. તું તો તે શ્રીકૃષ્ણનો દાસ છે, માટે ત્હારી સંભાળ તો પ્રભુ અવશ્ય લેશે જ. કેમકે જેમનું વિશ્વંભર એવા બિરદનું નામ છે તે આખા જગતનું ભરણપોષણ કરે છે સારે શું તે પોતાના દાસને જ વિસરી જશે ? ત્હારા ઉપર કૃપા કરે એમાં કાંઈ વાર લાગે તેવું નથી એમ નિશ્ચયતા સૂચવે છે.

૨૩. જો ચુગણી (ખાનપાન આહાર) શ્રીહરિને આપવો ન હોત તો તે ચતુરશિરોમણિ પ્રભુ ચંચુ જ મૂળમાં શા માટે કરત ? સમગ્ર જગતનું પોષણ તે વિશ્વંભર પ્રભુના બળથી જ થાય છે. જો પ્રભુના બળથી પોષણ થતું ન હોય તો તે પ્રભુનું નામ “વિશ્વંભર” છે એવું નામ પ્રભુએ શા માટે ધરાવ્યું છે ? દૃષ્ટાંત આપે છે કે, જેવી

દુહા.

પ્રારબ્ધ ન્યોત દિયો, જખ લગ રહે સરીર,

તેરો તોફાં પોચાહી નિચિંત ભજિ બલખીર.

૧૦૮

રીતે કનકવા અથવા પતંગ કે તુક્કલને ફાઇ મનુષ્ય આકાશ તરફ ચઢાવે છે તો પણ તેની દોરી તે ચઢાવનારે પોતાના હાથમાં જ ધારણ કરી રાખેલી હોય છે. યદ્યપિ તે કનકવા કે પતંગ કે તુક્કલ તે ધારણ કરનારના હાથથી દૂર ગયલો છે, તથાપિ તેની દોરી તે ચઢાવનારના હાથમાં જ રહેલી હોવાથી તે આકાશ માર્ગે પતંગાદિ ઉડતા છતાં પણ તે ધારણ કરનારના સ્વાધીન (વશ) જ રહેલ હોય છે અને જ્યારે ત્યારે તે ઉડાવનારની ઇચ્છામાં આવશે ત્યારે તેના ચરણ-કમળમાં આવશે જ. તેમ જ સર્વ જીવમાત્ર પ્રભુમાંથી ઉત્પન્ન થયલા હોવાથી તે તમામ જીવોની જ્યાં સુધી તે પ્રભુ હયાતી રાખશે ત્યાં સુધી રહી આખરે તે પ્રભુને જ પામશે અને જે પ્રમાણે પતંગાદિ તે ઉડાવનાર મનુષ્યના સ્વાધીન (વશ) રહે છે, તેમજ જીવો પણ સદા શ્રીહરિને શરણે જીવન પર્યંત રહેલા છે. જે જીવ એ પ્રમાણે પ્રભુ સાથે દૈન્ય ભાવ રાખી તેમના સ્વાધીન થઇ પ્રભુને પરાયણ રહેલા છે, તે જીવોને પણ જરૂર પ્રભુ આમંત્રણરૂપે પોતાની પાસે બોલાવી પોતાની નિકટ રાખશે. એ પ્રમાણે હે જડ સ્વભાવવાળા, તું પ્રભુની પ્રતીતિ રાખ, અને હે દયારામ, તું સર્વ તાપ છોડી દઈને તે શ્રીહરિનું ગુણ ગાન કેમ કરતો નથી ? અર્થાત્ તે પ્રભુના ગુણાનુવાદનું ગાયન કર.

૧૦૮. જ્યાં લગી શરીર વિદ્યમાન રહેવાનું પ્રભુએ ભાગી મુકરર કરેલું છે, (દૃષ્ટાંત)રૂપ પ્રારબ્ધે નોતરં (આમંત્રણ) દીધેલું છે, તે

મત્તગયંદ.

જો યુગની હરિ દેનિ ન હોય તુ ચાતુર કાહિકુ ચંચુ બનાવે ?
 પોષન બિશ્વ પ્રભુ બલ ના તબ નામ બિસંસર કાહિ ધરાવે ?
 જીવન જ્યેાં દઈ દીન અમંત્રન બેઠકિ દોરિ તહૂ વહિ પાવે,
 રે જડ રાખિ પ્રતીત દયા તજિ તાપ હરિ ગુન કયો નહિ ગાવે ?

પૂર્વક સ્તન્યામૃતપાન કરાવે છે તે પ્રમાણે એણે મને કરાવ્યું એમ જાણી જે શ્રેષ્ઠ ગતિ માતાને આપેલી તેવી ગતિ આ દુષ્ટ કર્માચરણી પૂતનાને પણ શ્રીકૃષ્ણે આપી. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં અપાર ક્ષમા અને અપાર દયાલુતા જણાય છે. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને સ્વધામમાં પધારવાની ઇચ્છા કરી હતી. તે વખતે પ્રભુના વામ (ડાબા) ચરણારવિંદ ઉપર એક વ્યાધે બાણ તાકીને મુક્યું; જે ચરણકમળના તળીયામાં વાગ્યું, અને પ્રભુ એ નિમિત્ત ધારણ કરી નિજધામમાં પધાર્યા; છતાં એ પારધિને પણ કૃપા કરી તેને દેહસહિત સ્વર્ગે મોકલ્યો. તું તો તે શ્રીકૃષ્ણનો દાસ છે, માટે ત્હારી સંભાળ તો પ્રભુ અવશ્ય લેશે જ. કેમકે જેમનું વિશ્વંસર એવા બિરદનું નામ છે તે આખા જગતનું સંરણપોષણ કરે છે ત્યારે શું તે પોતાના દાસને જ વિસરી જશે ? ત્હારા ઉપર કૃપા કરે એમાં કાંઈ વાર લાગે તેવું નથી એમ નિશ્ચયતા સૂચવે છે.

૨૩. જો યુગણી (ખાનપાન આહાર) શ્રીહરિને આપવો ન હોત તો તે ચતુરશિરોમણિ પ્રભુ ચંચુ જ મૂળમાં શા માટે કરત ? સમગ્ર જગતનું પોષણ તે વિશ્વંસર પ્રભુના બળથી જ થાય છે. જો પ્રભુના બળથી પોષણ થતું ન હોય તો તે પ્રભુનું નામ “વિશ્વંસર” છે એવું નામ પ્રભુએ શા માટે ધરાવ્યું છે ? દૃષ્ટાંત આપે છે કે, જેવી

કુહા.

પ્રારબ્ધ ન્યોત દિયો, જબ લગ રહે સરીર,

તેરો તોફાં પોચહી નિચિંત ભજિ બલખીર. ૧૦૮

રીતે કનકવા અથવા પતંગ કે તુચ્છલને કાઢ મનુષ્ય આકાશ તરફ ચઢાવે છે તો પણ તેની દોરી તે ચઢાવનારે પોતાના હાથમાં જ ધારણ કરી રાખેલી હોય છે. યદ્યપિ તે કનકવા કે પતંગ કે તુચ્છલ તે ધારણ કરનારના હાથથી દૂર ગયલો છે, તથાપિ તેની દોરી તે ચઢાવનારના હાથમાં જ રહેલી હોવાથી તે આકાશ માર્ગે પતંગાદિ ઉડતા છતાં પણ તે ધારણ કરનારના સ્વાધીન (વશ) જ રહેલ હોય છે અને જ્યારે ત્યારે તે ઉડાવનારની ઇચ્છામાં આવશે ત્યારે તેના ચરણ-કમળમાં આવશે જ. તેમ જ સર્વ જીવમાત્ર પ્રભુમાંથી ઉત્પન્ન થયલા હોવાથી તે તમામ જીવોની જ્યાં સુધી તે પ્રભુ હયાતી રાખશે ત્યાં સુધી રહી આખરે તે પ્રભુને જ પામશે અને જે પ્રમાણે પતંગાદિ તે ઉડાવનાર મનુષ્યના સ્વાધીન (વશ) રહે છે, તેમજ જીવો પણ સદા શ્રીહરિને શરણે જીવન પર્યંત રહેલા છે. જે જીવ એ પ્રમાણે પ્રભુ સાથે દૈન્ય ભાવ રાખી તેમના આધીન થઈ પ્રભુને પરાયણ રહેલા છે, તે જીવોને પણ જરૂર પ્રભુ આમંત્રણરૂપે પોતાની પાસે બોલાવી પોતાની નિકટે રાખશે. એ પ્રમાણે હે જડ સ્વભાવવાળા, તું પ્રભુની પ્રતીતિ રાખ, અને હે દયારામ, તું સર્વ તાપ છોડી દઈને તે શ્રીહરિનું ગુણ ગાન કેમ કરતો નથી ? અર્થાત્ તે પ્રભુના ગુણ-નુવાદનું ગાયન કર.

૧૦૮. જ્યાં લગી શરીર વિદ્યમાન રહેવાનું પ્રભુએ ભાતી મુકરર કરેલું છે, (દષ્ટાંત)રૂપ પ્રારબ્ધે નોતરં (આમંત્રણ) દીધેલું છે, તે

હરિ સુમરન અતિ દુઃખમેં સુખ મન લવ જંજલ,
 કુંતા ચાચ્યો કૃષ્ણપેં દીજે દુઃખ દયાલ. ૧૦૯
 તખ મન છુટિ સંસારતેં દુઃખ પાવેં સખ ઠોર,
 નાતર લગિ રહિ લાલસા, જન્મ બહુર ફિર બહુર. ૧૧૦

પ્રમાણે તને પહોચશે, માટે તું નિશ્ચંત થઈને બલખીર એટલે બળ-
 રામજીના વીર ભાઈ શ્રીકૃષ્ણ અથવા અગાધ બળવાનને વીર=સમર્થ
 કહે છે, તે પ્રમાણે અત્યંત પરાક્રમી શ્રીકૃષ્ણને ભજ.

૧૦૯. જ્યારે અતિશય કષ્ટ આવી પડે છે ત્યારે અન્ય સર્વના
 આધાર છૂટી જઈ અનન્ય ભાવે શ્રીહરિનું સ્મરણ થાય છે. કહેલું
 ભજન સુખસંપત્તિરૂપ સંસારની જંજાળમાં થઈ શકતું નથી. આવું
 મર્મ જાણીને શ્રીકૃષ્ણભક્ત કુંતાજીએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પાસે માગણી
 કરેલી છે કે, હે દયાનિધિ, મારા ઉપર આપનો અનુગ્રહ છે, માટે
 આપના વિષે મહારી સદોદિત વૃત્તિ (લાગણી) કાયમ રહે તે સાર
 સદા મને કષ્ટ (વિપત્તિ) જ આપજો. કે જેણે કરીને મહારં મન
 અખંડ આપનું જ સ્મરણ ચિંતન કર્યા કરે.

૧૧૦. કેમકે દુઃખ પ્રાપ્ત થયેલું હોવાથી સંસાર ઉપરથી મોહા-
 સક્તિ છૂટી જાય છે. સંસારમાં (અજ્ઞાને કરીને-મોહે કરીને થયેલી
 અહંતામમતા) ક્યારે છુટે છે કે, જ્યારે તે સર્વ ઠેકાણે દુઃખ દુઃખને
 દુઃખરૂપ વિપત્તિઓ જ પામે છે, ભોગવે છે, ત્યારે તેને એ સંસાર
 ઉપર આપોઆપ અરુચિ ઉપજે છે તીવ્રતર વૈરાગ્ય ઉદય થઈ, તેનો
 ત્યાગ કરી દે છે.

૧૧૦. (૧) કનક (સોનું) (૨) મુક્તા (મોતી) (૩) કાષ્ટ સુખડ
 કેસર ચંદનાદિ પદાર્થને તેના ધણીના અંગનો સંગ થઈ શકતો

દુહા.

કેનકે સુક્ત ગ્રંથનાદિકે ધનીકો વૈ ધરમાંહિ,
તસ છેદ ધરસ બિના, અંગ સંગ તો નાહિ. ૧૧૦

જાતેં અધ દુઃખ જ્ઞાન તહુ કિર કિર ક્યેં કૃતિ વેહિ,
અસકય બનિ કરતા ન તૂ હરિ ઇચ્છા હે એહિ. ૧૧૧

નથી. એટલા પદાર્થો કાઈ માલીકના ધરમાં હોય પણ તેને છેદ (છિદ્ર) થાડયા વગર કે ધર્ષણ (ધસ્યા) વિના, સુવર્ણ તાપે તથાય, એરણુ ઉપર હથોડાના અનેક ધા સહન કરે, જતેડામાં ઘાલે તેણે કરીને એંચાય, સોનું છેક નરમ કરી તેનાં અંગ વાંકા ચુકાં મરડીને ચીમ-ટામાં ઘાલી ચુંટીઓ ખાણવા જેવું કષ્ટ સહન કરે ત્યારે તે ભૂષણરૂપ આભૂષણ થએથી તેને તેનો ધણી પોતાના અંગ ઉપર ધારણુ કરે છે. (૨) મોતી થતા પહેલાં સ્વાતિ નક્ષત્રનું ઘુંદ છીપાણો ઝીલી તે છી-પાણુમાં રહેનારો જીવડો તેને પોતાના ઉદરમાં ધારણુ કરી રાખી મ્હોટું બંધ કરી સમુદ્રના અપાર જળમાં ભોંયતળાયે બેસી રહે તે તે પરિપક્વ પૂરેપૂરું મોતી પાકીને સિદ્ધ થાય, તેને સમુદ્રમાંથી બહાર કાઢીને પછી તે સાચું હોવાની ખાત્રી કરે. પછી તેનું અંગ બહાર પાડીને છેદે ત્યારે તે પણ સહન કરે ત્યારે તે “ સુક્ત ” (સુક્તા= મોતી) થઈ આભૂષણરૂપ થાય છે. જો એટલાં કળેટો સહન ન કરે તો તે આભરણરૂપ ન થાય, તે ધણીના અંગનો સંગ કરવાને લાયક (પાત્ર) ન થાય.

૧૧૧. જે અધ(પાપરૂપ) કર્મ કરવાથી દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે એવું જ્ઞાને કરીને (જાણુતા) છતાં પણ અને કેટલીકવાર તે અસત્-કર્મના આચરણનું દુઃખરૂપ અનિષ્ટ ફળ ભોગવતા છતાં પણ પાછી

અભલ કાહુકે હરિ ન કરિ-તૂ તો ધરકે દાસ,
 દીખત અભલ હિતુ ગૂઢ પ્રભુ તૂ ધરિ દઢ વિશ્વાસ. ૧૧૨
 ઇંક હુ ઘેર કબુ કરિ બચ્યો, પેં કિત સદા બચાવ ?
 પ્રકૃતિ પલટની હાથ હરિ, તેરો કછુ હૂ ન દાવ. ૧૧૩

ફરીફરીને તેવા પ્રકારની કૃતિ થાય છે. વળી પોતાની તેવું કર્મ કરવાની ઇચ્છા નહીં હોવાથી તે અસતકર્મ ન થવાને બનતા ઉપાયરૂપ પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ બલાતકારે અથવા બુદ્ધિ ભ્રમિષ્ઠ થઈને પણ તેવું કાર્ય થઈ જાય છે એવા પ્રસંગે ભવિષ્યરૂપ પ્રભુની ઇચ્છા માનવી. કેમકે પરાણે બળજેરીથી=વગર ઇચ્છાએ તે ટાળવાને અશક્ય થઈ બની જાય છે માટે તેવા પ્રસંગે તું કર્તાપણાનું અભિમાન ન રાખતાં ઇશ્વરઇચ્છા એમજ હતી એમ માન. જે કૃતિ પોતાને અણુગમતી છે અને તેનો ત્યાગ કરવાને પુષ્કળ પ્રયત્ન યાને ખંત રાખ્યા છતાં પણ ભાવિપદાર્થ યોગે બને ત્યારે તેમાં ત્હારી કૃતિ માનવાની નથી પણ ઇશ્વરઇચ્છારૂપ જાણવી.

૧૧૨. પ્રભુ સમગ્ર વિશ્વમાત્રના હિતકારી છે તે કોઇનું પણ કદીએ (અહિત) સર્વથા કરતાજ નથી. ત્યારે તું તો તે શ્રીહરિનો દાસ થયો છે માટે ત્હારું તો અહિત પ્રભુ નહિજ કરે. જેમાં આપણી ઓછી બુદ્ધિને લીધે ઉપર ઉપરના વિચારે કરીને એવું લાગે કે, આ થાય છે તેમાં અહિત દેખાય છે કે અહિત થશે એવું ભાસે છે. પરંતુ તે અહિતરૂપ દેખાતા પદાર્થમાં પણ પ્રભુએ પરમ હિતકારીપણું ધારેલું હોય છે. પરંતુ તે ગૂઢ હોય છે. એમ તું દઢ વિશ્વાસે કરીને મનથી માનજે, તે પ્રભુનો નિશ્ચય વિશ્વાસ ધારણ કરજે.

૧૧૩ તે પ્રમાણે એકાદ બે વાર કહિ તું તેથી કરીને બચાવ-

જિય સંભારિ ચલિ જોર કહા સુભાવ તુરી સુખ જોર
સોહિ બચે ઇક કર ગ્રહી, રાખે નંદકિસોર. ૧૧૪

હસ્તર. દુઃખ જાતે ભુગો ફિર ન કરે વહ કામ,

વાના પ્રયત્ન કર્યાથી બચ્યો હોઈશ. પરંતુ તેવું સદાકાળ તારાથી કેમ
બચાવી શકાતું નથી ? વણી વખતે ઉપાય કર્યા છતાં પણ ભાવી
પદાર્થ નીકળ્યાના પ્રસંગો પણ ચાલે છે. માટે એ ઠેકાણે પ્રભુતું કર્યું
જ થાય છે એમ નિશ્ચય કરી પ્રભુનો દઢ વિશ્વાસ રાખવો. જેની
જે પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) પડેલી હોય તે કદિ બદલાતી નથી. પ્રકૃતિ
પલટવી એ તો શ્રીહરિના હાથમાં છે. એમાં ત્હારો કંઈ પણ દાવ ન ચાલે.

૧૧૪ યદ્યપિ દરેક જીવ પોતાને મળેલી બુદ્ધિ અનુસાર વિચાર
કરીને સંભાળીને ચાલે છે તથાપિ તેમાં જીવનું કાંઈ જોર કે ડહાપણ
ચાલતું નથી. એ પ્રકૃતિ (સ્વભાવ) નો વેગ તુરી (અશ્વ=ઘોડા) જેવો
પ્રબળ હોય છે જેવી રીતે ઘોડાને તેના મોઢામાં લગામ ધાસી તે
લગામની રસી (દોરી) તે ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનાર પોતાના હાથમાં
રાખે છે તે સ્વાર જે પ્રમાણે જે તરફ ગતિ કરવાનું ધારે છે તે તરફ
લગામની દોરી રાખી તે ઘોડાને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ચલાવે છે.
તેમ સર્વ જીવ માત્રની દોરી સર્વેશ્વર પ્રભુના હાથમાં (કાબુમાં) રહે છે
તે જ પ્રમાણે ચલાવે છે તેમ ચાલે છે માટે જો તે ઘોડો આડે માર્ગે
કાતર (ખાઈ)માં કે પાણીમાં કે આડે માર્ગે જતો હોય તો તેને સ્વારી
કરનારો લગામની દોરીથી અટકાવી રાખે છે તેમ જેને તે નંદકુસાર
શ્રીકૃષ્ણ પોતાની પ્રકૃતિથી બચાવવા ધારે છે તે જ એ પોતાની જાતિની
પ્રકૃતિ (સ્વભાવ)થી બદલાઈ બચી શકે છે.

૧૧૪ હસ્તર (સહન ન થઈ શકે એવું અપાર) દુઃખ જે કારણથી

હેં થોં તહુ બનિ પરાધીન તબ ઇચ્છા ઘનશ્યામ. ૧૧૪

કુબિત્ત.

સત્રાજિત દુર્યોધન ચૈદકે કુબેન સહે,
સમય જાની કૃષ્ણ બિભુ સદા સુચિ ગાત્ર હે;
શ્રીરઘુપતિ કેા કહી સહી ધોખી દુષ્ટ બાની,
રાવન સીતાકૂ કહી જગતકી જો માત્ર હે;
સંભુકૂ કટુ વચન દક્ષ પ્રજાપતિ કહે.
નરસિંહકેા મંડલીક નમન કે જો પાત્ર હે;
પંચાલી ધ્રુવ પ્રહલાદાદિક બડ ભક્તરાજ,
દુરબચ સહે દયા તૂ તો કેાન માત્ર હે ?

૨૪

જેણે ભોગવ્યુ છે તેવું કાર્ય (કૃતિ) તે ફરી ન કરે એમ જાણે છે છતાં
પણ તે તેવું કામ ફરીથી કરે છે. એ પ્રમાણે છે તો પણ જ્યારે
પરવશ થાય ત્યારે તે જાણતા છતાં પણ પરાધીન થઈને કરવા પ્રવર્તે
છે. ત્યારે જાણવું કે એ પ્રમાણે શ્રીભગવાનની ઇચ્છાશ્રવણ ભાવી (પ્રારબ્ધ)
છે, માટે તેમ બને છે.

કબિત.

અવાતે' ઉબારે માંજર બાલ સુમરન તે',
ભારત ખગ છોંના રાખે ઢાંપિ ઘંટ કરી કે,
જાલ જવાલા શ્વાન વ્યાધ ઘેરી માધો મૃગી રાખી,
શિશુ સહ કપોત રાખે નાસ તીન અરિકે;

જગતજનની) તે રાવણના ત્યાં રહ્યાં હતાં છતાં શ્રીરામચંદ્રજીએ પોતે તેમને ધરમાં રાખ્યાનો દોષ કથન કર્યો. આ દોષ ખોટો કહ્યો હતો, છતાં તે વચનને તે શ્રીરામચંદ્રજીએ સહન કર્યાં હતાં. વળી શંભુને (શ્રીમહાદેવજીને એ જ પ્રમાણે કડવાં વેણુ તેમના સસરા દક્ષ પ્રજાપતિએ કહ્યાં હતાં. વળી ભગવદ્ભક્ત કાઠીયાવાડ પ્રાંતના જુનાગઢ ગામના રહીશ નરસિંહ મહેતા બ્રાહ્મણ વૈષ્ણવને કે જે ક્ષત્રિયાદિ સર્વ વર્ણને નમન કરવા યોગ્ય છતાં તે ગામના મંડલીક રાજાએ કેટલાંક દુર્વચનો કહ્યાં હતાં. પાંચાલી (દ્રૌપદીજી મહાન સતીઓમાં શિરોમણિ ભૂષણરૂપનાં) તેમને ભર સભામાં અનેક દુર્વચન દુઃશાસનાદિ કૌરવોએ કહ્યાં હતાં. એજ પ્રમાણે ધ્રુવજીને પણ કડવાં અસહ્ય વેણુ મેણું મારવારૂપ તેમની ઓરમન (સાવડી) માતૃશ્રીએ કહ્યાં હતાં.

વળી પ્રદક્ષાદળને તેમના પિતા હિરણ્યકશિપુએ તથા વિદ્યાગુરુ પુરોહિત ચંડામર્કે પણ કહ્યાં હતાં. તેમને પણ અસત્પુરુષોએ અસહ્ય કટુ વેણુ કહ્યાં હતાં, તો પણ તેમણે તે સહન કર્યાં હતાં, ત્યારે તેમની આગળ તું દયારામ! જીવ તો ત્યાં કેણુ માત્ર છે?

૨૫. અવાતેં એટલે મૃતિકાનાં વાસણ પકવવા સગાવેલી ભઠ્ઠીથી, (કુભાર લોકો મૃતિકાનાં પાત્ર પકવવાને સાર નીમા સગાવે છે તેથી) ઉબારે (ઉગારે) માંજર (અન્નાડી) તેનાં ખાગ (અમ્ચાં). શા

પાંડવ સુધન્વા ગજ રાજાદિક કષ્ટ કાટયો,
 સ્મૃતિ માત્ર દોરે નહિ બિલંબ પાવ ધરીકો;
 આશ્વત્થિ અતિ કળૂ કરપે મત દયારામ,
 સખ સંકટ ભય હારી સુમન શ્રીહરિકો. ૨૫

માટે ઉગાર્યા કે તે બીજાડીએ ભગવાનનું આર્તનાદે પોકારથી પ્રભુનું
 સ્મરણ કર્યું હતું તેથી. કથાભાગ એવો છે કે, એક બિલાડી કુંભારના
 ઘરમાં રહેતી હતી એણે પોતાનાં તરત પ્રસવેલાં બચ્ચાંને, કુંભારે
 કાઢવથી તૈયાર કરવા માંડેલાં કાચાં પાત્રો ખાલી (કાલાં) હતાં તેમાં
 મૂકેલાં હતાં, તેની બબર તે કુંભારને ન હતી તેથી તે કુંભારે અણ-
 બણે પેલાં મૃત્તિકાનાં પાત્ર નીમા (ભઠી) માં તે પાત્રો પાકે તે સારું
 મુક્યાં અને ભઠીને ચારે બાજુએ અગ્નિ સળગાવ્યો, તે અગ્નિવાળી
 ભઠીમાં પેલાં તુરતનાં પ્રસવેલાં બાળકો પણ પેલા પાત્રના સંગે કરીને
 ભઠીમાં મુકાયાં છે ત્યાર પછી પેલાં બચ્ચાંની માતા આવીને પોતાનાં
 બચ્ચાં જે પાત્રમાં જે સ્થળે મુક્યાં હતાં ત્યાં તેને બોળવા લાગી.
 પણ તે પાત્ર કે પોતાનાં બચ્ચાં કોઈ પણ ન જડ્યાં જે પછી તેણે
 મનથી બાણ્યું કે આ મૃત્તિકાનાં પાત્રો, કુંભારે આ ભઠીમાં મુક્યાં છે
 તેમાં તે પોતાનાં બચ્ચાંવાળું પાત્ર પણ એ નીમામાં મુકાયું છે તેથી
 હવે એ બાળકોને ઉગારવાનો હું શો ઉપાય કરું? પછી તેણે પોતાની
 વાણીથી પુષ્કળ રહોર બકોર કરવા માંડ્યો, તે આંખમાંથી અશ્રુ
 પાડી રડવા લાગી. વિચારવા લાગી કે હે પ્રભુ, જો આ ભઠી સળગી
 ઉઠશે તો મહારાં બચ્ચાં પણ બળી જશે માટે હે પ્રભુ, તમે હવે એ
 બચ્ચાંનું રક્ષણ કરજો. ઈશ્વરઈચ્છાએ તે કુંભારે પેલી ભઠી (નીમા)
 સળગાવવાને આઠે દિશા તરફ અગ્નિ મુકીને તે સળગાવવાનો ઉપાય

પુષ્કળ સાહિત્ય અગ્નિ સંદીપન થવાને કાર્યો. પણ પ્રભુમંથાએ જે તરફ પેલાં બચ્ચાંવાળુ પાત્ર હતું તે તરફ લેશ માત્ર પણ ઉંતી આંચ સરખી પણ ન લાગી તે અગ્નિ થવામાં સહાયક જે પવન એ દિશા તરફ તદ્દન બંધ થઈ ગયો. બાકીની સર્વ દિશા તરફ પુષ્કળ અગ્નિથી તે ભાંડ (પાત્ર) પાક્યાં પણ (ખીલાડી) નાં બચ્ચાં હતાં તે તરફ જુએ તો તે નીમા કાચી રહી. પછી પેલા કુંભારને ભાન આવ્યું કે એક કાચા માટલામાં ખીલાડીનાં બચ્ચાં નાનાં વાચેલાં હતાં તેને માટે આ ખીલાડી, નીમાની, આજુબાજુ શોધ કરી પોતાના ન્હોર (નખ) મારીને ખોળે છે એમ જાણી સર્વ પાત્રોને બહાર કાઢ્યાં તો તેમાં પેલાં બચ્ચાં જેવાં તે તેવાં પ્રભુએ જીવતાં રાખી ઉગારેલાં જાણ્યાં હતાં. બચ્ચાંને તેની મા સાથે મિલાપ પ્રભુએ કરાવી તેને બચાવ્યાં હતાં. કુરુક્ષેત્ર સ્થાનમાં જવાના માર્ગમાં એક ખગે (પક્ષીએ) પોતાનાં ઇંડાં મુક્યાં હતાં, તે માર્ગે અગણિત સૈન્ય સમીપ આવેલું જોઈને તે પક્ષીએ વિચાર કર્યો કે સહાભારત યુદ્ધ સાર આટલું બહું સૈન્ય મેં મુકેલાં ઇંડાં તરફ જાય છે જેથી તે ઇંડાંવાળાં બચ્ચાં ચગદાઈને મરી જશે તેથી તે ખગે તેવું રક્ષણ કરવાને માટે ઋણગ્રસ્તનું આત્મનાદથી સ્મરણ કર્યું જેથી તે સૈન્યમાં ૧ હસ્તીને બાંધેલો ઘંટ ચાલતાં ચાલતાં તે ખગનાં ઇંડાં તરફ આવ્યો ત્યાં તે ઘંટ નીચે તૂટી પડ્યો તે તેમાં ગેલાં ઇંડાંને પ્રભુએ બચાવ્યાં વળે એક હરણી હતી તેને ચારે પાસે ૪ પ્રકારના ચક્ર હોવા હતાં. (૧) એક દિશા તરફ શિકારી કુતરાને મુકેલો તે તેને સરવા તરી રહ્યો હતો. (૨) બીજી તરફ પારધિ જાતે આવું તરીકે સરવા હોયો રહ્યો હતો. (૩) ત્રીજી તરફ તે પારધિએ જ સરવા સાર સજગાવીને લગાડ્યો હતો. (૪) ચોથી

દિશા તરફ જળ પાથરીને તેમાં ફાદો તેને ઘેરવા કર્યો હતો. આવા રીતે હરણીનો શિકાર કરવા માટે પારધિએ યુક્તિ કરી હતી. આવી રીતે ચારે પાસે તે હરણીને નાસવાનો એકે ઉપાય (માર્ગ) ન રહ્યો જેથી તે હરણીએ ગભરાઈ નિરાશ થઈને પ્રભુનું સ્મરણ આવે. વિપત્તિ કાળ જળીને પોતાનું રક્ષણ કરવા પ્રભુ સહાય થાય એવી લાગણીથી કર્યું. ત્યારે પ્રભુએ તેને બચાવવા માટે એક અદ્ભુત પ્રકારની યોજના કરી તે નીચે પ્રમાણે—(૧) ઈશ્વરધન્યાથી વર્ષા ઋતુ નહોં છતાં અકાળે વરસાદ આવવા સાર પુષ્કળ વાયુ (યવન) સુસવાટ કરતો છુટ્યો. તેણે કરીને પારધિએ ધારણ કરેલી પ્રતંચા ધનુષ્યની દોરી તે કામઠી સહ હાથમાં સ્વાધીન ન રહ્યાથી તુટી ગઈ પેલું બાણ ચઢાવેલું તે તેના હાથમાંથી છુટી ગયું અને તે બાણ પેલા શિકારી કુતરાને વાગ્યું, તેણે પ્રાણાંત દુઃખ તે પારધિએ આપ્યાનું જળીને તે કુતરાએ તેને કરડી ફાડી ખાધો. વરસાદ પુષ્કળ થવાથી પેલો અગ્નિ પણ ઓલવાઈ ગયો. આ પ્રમાણે શ્રીમાધવ ભગવાને તે હરણીને સર્વ દિશા તરફ માર્ગો ખુલા કર્યા અને તે નાશી ગઈ. અને અહિત કરવા ઇચ્છતા હતા તે જ સ્મરણ પામ્યા. પોતાના માળામાં પોતાનાં બચ્ચાં સહિત બેઠાં હતાં તે કપોતપક્ષીને મારવાને માટે તેની પુઠળ ડાંગણ દુશ્મનો હતા. તેથી તે કપોત પક્ષીએ તે ભયમાંથી મુક્ત થવાને પ્રભુનું સ્મરણ કર્યું હતું. (૧) તે કપોતપક્ષીનો શિકાર કરવા માટે ઉપર બાજપક્ષી ભ્રમતો હતો, (આકાશમાં બાજપક્ષી ઉડતો તાકતો હતો) (૨) અને નીચેથી પારધિ બાણ મારવાને તાકી રહ્યો હતો. તે બાણની પ્રતંચા ચઢાવીને તૈયાર થઈ ઉભો હતો. (૩) અને વચમાં (મધ્ય ભાગે વૃક્ષના પોલાણમાં) અજગર જેવો સાપ મ્હોટો હતો તે તેનું સ્પર્શ કરવાને તલપી (તાકી) રહ્યો હતો. પારધિએ તેને મારવાને

હૂહા.

પુત્રશોક દુઃખ ટરે મુનિ ચિત્રકેતુ ઇતિહાસ,

મુનિ સુત મૃતક પુત્રાર્થ કે હર્યો મોહ ભવ ત્રાસ. ૧૧૫

બાણ મુકવા જતાં ઈશ્વરમુખાએ પુષ્કળ પવનને લીધે તથા ઉંદરે પ્રતંયાની દોરી કરેલી હોવાથી ધારેલા નિશાન તરફ તે ન જતાં પેલા ઉંચે ઉડતા બાજપક્ષીને તે તીર જઈને વાગવાથી તે :મરણ પામી નીચે પડ્યો. કપોતપક્ષી પણ ગભરાટ સ્થિતિથી નીચે વેગળુ પડ્યું તેને તલપ મારીને પકડવાને સાર નાગ પણ નીચે પડ્યો. પેલું બાણ નીચે ભોંય ઉપર પડતાં નાગના મર્મ સ્થાન તરફ ભોકાવાથી તે નાગે પેલા પારધિને દંશ કર્યો તેથી તેના પ્રાણ નીકળી ગયા, અને એ પ્રમાણે ત્રણે મારવાને તરફ રહેલાનો નાશ થયો અને કપોતપક્ષીને તેનાં બચ્ચાં સહિત પ્રભુએ ઉગારી લીધો. વળી ભગવદ્ભક્તો પાંડવો, અને સુધન્વા, તથા હાથીના રાજરૂપ ગજેન્દ્ર (હસ્તી) ઇત્યાદિકતું પણ પ્રભુએ સંકટ કાપ્યું છે, વળી તે કષ્ટ તેમણે પ્રભુને સંભારતાં માત્રમાંજ અતિશય ઉતાવળથી પ્રભુએ દોડીને તાત્કાલિક દૂર કર્યું છે. ને તેમાં ના પા ધડી જેટલો પણ વિલંબ કરેલો નથી. માટે અતિશય આપત્તિરૂપ સંકષ્ટ પ્રાપ્ત થાય તો પણ તેથી ન ડરતાં હે દયારામ તું તે સર્વ પ્રકારનાં કષ્ટો અને ભય માત્રને દૂર કરનારા શ્રીહરિનું સ્મરણ કર.

૧૧૫ શ્રીમદ્ભાગવતમાં ચિત્રકેતુરાજના પ્રસંગમાં કહ્યું છે કે, પુત્ર ઉપર અજ્ઞાનરૂપ ગાઢ મોહ કરીને મિથ્યા ધારણ કરેલી અહંતા-મમતારૂપ આસક્તિ ટળવાના દૃષ્ટાંતરૂપની કથા ચિત્રકેતુને દેવર્ષિ નારદના સંવાદની પ્રસિદ્ધ છે કે, એ મુનિએ ચિત્રકેતુરાજના પુત્રના મૃત કલેવરમાં ચૈતન્ય પ્રકટ કરી તે મૃતક પુત્રને બોલાવી તે દ્વારાએ વૈરાગ્યનો

પરતિય મોહ મિટે સુનત પુરવા ધૃત્તાંત,
 માનિ જાય દુઃખ દોષનિધિ પરકિય હુધ મન શાંત, ૧૧૬
 પતિ બિયોગ દમયંતી સહિ નલ દુઃખ પત્નિવિયોગ
 લેલી મઝનુ આદિ બિન સ્વારથ ભુગયે ભોગ. ૧૧૭

તત્ત્વોપદેશ કરાવી ચિત્રકેતુરાજનો પુત્રપરત્વે થયેલો મોહ અને ભવ
 (સંસાર)ના અહંતા મંમતાપણના ત્રિવિધતારૂપ દુઃખકલેશનો ત્રાસ
 નિવૃત્ત કરાવ્યો. આ દૃષ્ટાંત પુત્ર ઉપર મોહ ધારણ કરનારનો મોહ
 ટળવા માટે શ્રીમદ્ભાગવતમાં આપેલું છે.

૧૧૬ વળી જેને પરસ્ત્રીમાં મોહાસક્તિ થઈ હોય તેને તેથી રહિત
 કરવારૂપનું બીજું દૃષ્ટાંત એલ (પુરવા) રાજનું એજ શ્રીમદ્ભાગવ-
 તમાં આપેલું છે કે, એ રાજને ઉર્વશી નામની સ્વર્ગમાંની દેવાંગના
 (અપ્સરા) ઉપર અતિશય કામાસક્તિ હતી, એ રાજએ ભોગ ભોગવ્યા
 છતાં કામાસક્તિ મંદ ન પડી. તેથી લિલુગીત આદિમાં અનેકઠેકણે
 સ્ત્રીસંગથી વિવિધ પ્રકારની અનેક અસહ્ય વિઃબળા (દુઃખ) ભોગવવી
 પડે છે અને એમાં દુઃખ અને દોષના ભંડાર છે એવું આ કથાથી
 સ્પષ્ટ સમજાય છે તથા મોહાસક્તિ ટળી તીવ્ર વૈરાગ્ય ઉદય થાય છે
 અને પરત્રિયમાં કદિ પણ લંપટ ન થતાં મનની શાંતિ થાય
 એ ચરિત્ર છે.

૧૧૭. શાસ્ત્ર વિહિત પતિપત્નીનો નિયોગ (દેહસંબંધ) તે પણ
 જો અતિશય કે મોહાંધપણથી હોય તો તે પણ દુઃખદાયી છે જુઓ
 ધર્મ પરાયણ દંપતી (નળરાજ, અને દમયંતી ઉભયનું જોડું) તેમને
 પણ પરસ્પર એકમેકને વિયોગ થવાથી અસહ્ય કष्ट ભોગવવું પડ્યું
 હતું (દમયંતીને પતિ નળરાજના વિયોગનું, અને નળ રાજા (પતિ)

ધનહાનિ દુઃખ તથા ટરે, સુનિયે કથા કહ્યું.

જામેં અનરથ પંચદશ સમુજિ ત્રાસ સુખવર્થ. ૧૧૭

શ્રી સંકરસન સિવ સતી બિધિ ગનપતિ સુરરાય;

નારદ સુપર્નાદિક મતિ બ્રમિકા ઇતર કથાય. ૧૧૮

તે પોતાની સ્ત્રી દમયંતીના વિયોગનું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું હતું. વળી “લેલી મઝનું” ની વાર્તા જગતમાં પાક મોહોખત હતી તો પણ પરકીય ભાવરૂપની મોહાસક્તિ હોવાથી ઉભયને અતિ દુઃખદાયક થઈ એ બન્નેનાં નિર્દોષ સ્નેહમાં પણ મરણ થયાં હતાં. આ વાત લેલી મઝનું વાર્તા કારસી (ઉદું) કીસ્સાઓમાં જગત પ્રસિદ્ધ છે. વગેરે આવા પ્રકારના દાખલા પુષ્કળ છે જેમાં કંઈ પણ હિતુ (સ્વાર્થ) વગર પણ દુઃખ ભોગવેલું છે.

૧૧૭. જેને દ્રવ્યનું સંકટ હોય, દ્રવ્ય ગયું હોય, કિંવા મૂળમાં હોય જ નહિ એટલે દરિદ્રપણાંની સ્થિતિ ભોગવતો હોય ને તેથી કરીને તે દુઃખ માનતો હોય તેણે શ્રીમદ્ભાગવતમાં કહ્યુંજીની કથા છે તે સાંજળવી. તે દ્રવ્યની અભિલાષા (તૃષ્ણા) ન રાખવી. કારણ કે શ્રીમદ્ભાગવતમાં સ્પષ્ટ કહેલું છે કે, ધનમાં ૧૫ પંદર પ્રકારના અનર્થરૂપ દોષ રહેલા છે એમ સમજવું. જે દ્રવ્યની લાલસાનો ત્યાગ કરે તો તેહેના સર્વ ત્રાસ (દુઃખ) નિવૃત્ત થાય, અતે સર્વ પ્રકારનું શ્રેષ્ઠ સુખ મળે.

૧૧૮. જુઓ મ્હોટા મ્હોટા (સમર્થ પુરુષો)ની મતિ પણ મોહે કરીને બ્રમિત થઈ ગઈ છે ત્યારે તે આગળ ઇતર ક્ષુદ્ર જનોની તો વાત જ શી કહેવી? એટલે તે તો મોહોવાય જ એમાં કાંઈ નવાઈ નથી (૧) શ્રીસંકર એટલે શેષજી, અથવા બળરામજી, કે લક્ષ્મણજી, પણ ભગવાનની માયામાં મોહિત થઈ ભૂલાવામાં પડ્યા છે. (૨)

સખ શુભ ગુનનિધિ શુક મુનિ અખલોં છિતિ ન સ્વધામ,
ત્યોં ભૃગુપતિ હનૂમાન્ હૂ ભક્તિજ્ઞાનકે ગ્રામ. ૧૧૬

અને શ્રીશિવજી (મહાદેવજી) ભીલડીમાં ને શ્રીમેહિનીસ્વરૂપમાં ભાન
ભુલ્યા હતા. (૩) સતી (શ્રીપાર્વતીજી) શ્રીરામચંદ્રજી તે બ્રહ્મસ્વરૂપ છે
એમ શ્રીમહાદેવજીએ કહ્યા છતાં ન માનતાં પરીક્ષા લીધી અને મોહ
પામ્યાં. (૪) ત્રિધિ (બ્રહ્માજી) શ્રીકૃષ્ણાવતાર થવામાં અગાઉથી પ્રાર્થના
કરવા માટે ગયા હતા, છતાં તેમણે શ્રીકૃષ્ણની ગ્વાલ, ગાય મંડળીની
લીલા જોઈ ભ્રમિત થયા હતા. (૫) ગણપતિ દેવ અને દાનવોએ
મળીને સમુદ્ર મથન કર્યું તેમાં મંદરાચળને ખોળી નાખવા માટે તૈયાર
થયા. (૬) સુરરાય (દેવતાઓના રાજા ઈંદ્ર) પોતાનું પૂજન ન થયાથી
ખોટું લાગ્યું હતું તેણે વ્રજમાં પોતાનો પ્રતિવર્ષે થતો બલિયજ્ઞ શ્રીકૃષ્ણે
બંધ કરાવ્યાથી ગુસ્સે થઈ કોપ કરી અપાર જળની વૃષ્ટિ કરી હતી.
(૭) નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી દેવર્ષિ નારદજી, છતાં તેમણે સ્ત્રી પરણવાની
બ્રહ્મચર્યભંગ થવારૂપ કૃતિ કરવાને તૈયાર થઈ વળખાં માર્યાં હતાં.
(૮) સુપર્નાદિ (ગરુડજી વગેરે) શ્રીરામાવતારમાં શ્રીરામચંદ્રજીએ વેદ
મંત્રોની મર્યાદા રાખવા સારૂ સર્પાસ્ત્ર મંત્રથી પોતે સર્પના પાશથી)
બંધાયારૂપ લીલા કરી, ને સર્પાસ્ત્રમંત્ર ઉપર ગરુડાસ્ત્ર મંત્રનું બળ
ચાલતું હોવાથી પોતાના વાહનરૂપ ગરુડજીને સંભાર્યા (ખોલાવ્યા) તેથી
ગરુડજીને એમ ભાસ્યું કે, શ્રીરામચંદ્રજી જો શ્રીભગવાન્ હોત તો
પોતે પોતાની મેળે સર્પાસ્ત્રથી મુક્ત થાત. પણ પોતાની મેળે બંધન
ન છુટ્યું. હું આવ્યો ત્યારે જ સર્પ નિવૃત્ત થયા. એમ પોતાની
ગુણાભિમાનપણાની અહંકૃતિ કરી ભુલાવામાં પડ્યા હતા.

૧૧૬. સર્વ સદ્ગુણના ભંડારરૂપ શ્રીશુકદેવજીમુનિ, છતાં તે હજી

સાધનખલ નહિ પરમપદ હરિ ઇચ્છાતે હોય,

ગીધ ગનિકા અમૃત સહજ ધનીકો ધની ન કોય. ૧૨૦

અંગદ અતિ દટયો તહૂ નિકટ ન રાખ્યો રામ;

હઠિ કહપે મત કામના સરન ગહે ધનશ્યામ. ૧૨૧

સુધી પૃથ્વીમાં સ્વધામને પ્રાપ્ત થયા નથી. વળી એજ પ્રમાણે ભૂગુ-
પતિ એટલે ભગવદ્વતાર પરશુરામજી અને હનૂમાનજી, જે કે ભક્તિ
અને જ્ઞાનના ધામરૂપ હતા છતાં તે પણ પરબ્રહ્મને પ્રાપ્ત ન થતાં
ચિરંજીવિરૂપ થઈ ભૂતળમાં જ રહ્યા છે.

૧૨૦. સર્વ દષ્ટાંતોના સારરૂપ સિદ્ધાંત વચન એ છે કે, કોઈ
પણ સ્વતંત્ર સાધનરૂપના બળે કરીને પરમપદને પ્રાપ્ત થયું નથી.
અર્થાત્ જે કોઈ પામ્યા છે તે સર્વને શ્રીહરિની ઇચ્છા એ જ મુખ્ય
કારણ (પ્રભુના અનુગ્રહરૂપ) કૃપારૂપ જ કારણ છે. એ પ્રભુઇચ્છારૂપ
અનુગ્રહકૃપાબળે કરીને જુઓ ગીધ ક્ષી અને ગણિકા અપાત્ર દોષ
નિધાન છતાં પરમપદને પામ્યાં છે, સત્યામૃતરૂપ બ્રહ્મપદને પ્રાપ્ત
થયાં છે. આ ઉપરથી અનુમાન કરીને વિચાર કરશો તો સહજ
જણાઈ શકે તેવું છે કે, પ્રભુ સર્વના સ્વામી સ્વતંત્ર કર્તુમ્ અકર્તુમ્
અન્યથાકર્તુમ્ સર્વ કરવાને સદા સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર સામર્થ્યવંત છે. એ
પરાત્પર પરબ્રહ્મ તે જ સર્વના ધણી (સ્વામી) છે અને તેમને માથે
અન્ય કોઈ પણ પ્રભુ નથી.

૧૨૧ કોઈ કહેશે કે—પ્રભુની સ્તુતિ પ્રાર્થના કરીએ તો તેણે
કરીને તે પોતાનું પરમપદ સ્થાન આપશે જ. પરંતુ રામાયણમાં કથા
છે કે, વાળીના પુત્ર અંગદે શ્રીરામચંદ્રજી આગળ સદા પ્રભુના ચરણ
કમળમાં રાખવાને ઘણા કાલાવાલા કર્યા હતા, છતાં શ્રીરામચંદ્રજીએ

ઉદ્ધવ અતિ પ્રિય કૃષ્ણ મન, તહુ ન લે ગયે સાથ,
 પ્રભુ ઇચ્છા જો સોઈ ભલ, દોષ રોષ નહિ નાથ. ૧૨૨
 અહંકાર અન્યાશ્રય રુ હરિ ગુરુજન અપરાધ,
 અકથ દોષહુ હરે, હરિ શરન પ્રભાવ અગાધ. ૧૨૩

તેની ઇચ્છા પ્રમાણે પોતાની નિકટમાં તેને ન રાખ્યો માટે તું હકાઅહ કરીને કાંઈ પણ કામના ન કર. તહારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી કે કેમ ? એ કેવળ શ્રીહરિની ઇચ્છા ઉપર છે. માટે તે શ્રીહરિનું તું શરણુ ધારણુ કરજે.

૧૨૨ વળી શ્રીકૃષ્ણાવતારમાં ઉદ્ધવજી જ્ઞાતી ભક્તરાજ શ્રીભગવાનના અંતરંગ સખા હતા. શ્રીકૃષ્ણને તે અતિશય વહાલા હતા. તથાપિ તે પ્રભુએ તે પોતાના ભક્તને પોતાની સાથે જ પરમપદ પ્રાપ્ત ન કરાવ્યું. તેમને પોતાની જોડે જ ન લેધ જતાં કંઈક વખત સુધી ભૂતળમાં રાખી તેમને પણ પોતાના અંશાવતારરૂપ બદ્રિકાશ્રમ ધામવાસી શ્રીનરનારાયણ ઋષિનો સમાગમ કરવાની આજ્ઞા કરી પધાર્યા માટે જે કાળે પ્રભુની જેમ ઇચ્છા હોય તેમાંજ ભલું માનવું, પરંતુ તેમાં કદિ પણ પ્રભુનો દોષ આણી પ્રભુ ઉપર રોષ ન કરવો.

૧૨૩ કદાચ કોઈ જીવ અહંકારી, કે અન્યાશ્રયી હોય: અથવા શ્રીહરિ, શ્રીસદ્ગુરુ, કે શ્રીહરિજનનો અપરાધી હોય, કે તે કથન પણ ન થઈ શકે (કહી કે ગણી શકાય પણ નહીં એવા) દોષવાળો હોય તે તેણે કરીને તે દુઃખી હોય તો તે સર્વ દુઃખમાંથી મુક્ત થવાને સાર શ્રીહરિને શરણે જવું. શ્રીહરિની દૃઢ અનન્ય શરણાગતિ રાખવાનું કારણ એવું છે કે, એ ભગવદાશ્રયરૂપ શરણાગતિનાં બળનો અપાર પ્રભાવ છે.

અની અવજા સિવ સિવા ચિત્રકેતુ બડ સંત
 તનકે હુ સોચ ન મન ધર્યો મનિ ઇચ્છા ભગવંત. ૧૨૪
 પૂછ્યો શ્રીગોસ્વામિસોં, પ્રથિપત જોરી હાથ.
 કહુ સાહિબ કેસે મિલે? બોલે બિહુલનાથ. ૧૨૫
 પ્રભુકો મિલવો હોય તો મિલે સહજ મેં આય,
 જિય પ્રભુ મિલબો અતિ કઠિન જદપિ અનેક ઉપાય ૧૨૬

મત્સ્યગંધ.

હારકું ઢીલ લગી મહેતા તબ પુત્રિ ઉઠાર્ધ કદા બિપરીતી
 ઠાકુર અયાસ ગંગ પાઇ તહુ રાખિ છુરી કદિ જો નહિ જીતી;

૧૨૪ શ્રીભગવાનના મ્હોટા ભક્તરાજ ચિત્રકેતુરાજ હતા કે
 જેમને કૈલાસ સ્થાન પર્યંત જવા આવવાની ગતિ હતી, એવા મહાનુ-
 ભવી ભક્તરાજે પોતાનાં અલ્પ જ્ઞાનને લીધે શ્રીમહાદેવજી અને
 શ્રીપાર્વતીજીની અવજા કરી હતી. બ્રહ્મકૃતિના શ્રીમહાદેવજી કૈલાસમાં
 શ્રીપાર્વતીજીને ઉત્સંગમાં લેઇ દિગંબર સ્વરૂપે બિરાજેલા જોઇ સદાશિવ
 સ્વરૂપને વિષે દોષ માની શિખામણ દેવા લાગ્યા જે ઉપરથી તે
 ચિત્રકેતુરાજને શ્રીપાર્વતીજીએ શાપ દીધા છતાં પણ ચિત્રકેતુરાજએ
 તેથી લગાર પણ ગભરાવારૂપ શોચ ન કર્યો, ને એ પ્રમાણે થવાનું
 શ્રીહરિએ ધારેલું હશે એમ મનમાં માન્યું હતું. આ કથા શ્રીમદ્ભાગ-
 વતમાં પ્રસિદ્ધ છે.

૧૨૫-૧૨૬ એક સમયે પૃથ્વીપતિ (સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી) બ્રહ્મ-
 શાહે શ્રીમદ્ગોસ્વામિશ્રીવિઠ્ઠલેશાચાર્યજીને હાથ જોડીને પુછ્યું કે, હે
 મહારાજ ! સાહેબ (ખુદા) શી રીતે મળે ? ત્યારે પૃથ્વીપતિને

શ્રીવિકલનાથજી (ગોસ્વામીજી) એ આજ્ઞા કરી કે-જો તે ખુદા (પ્રભુ) જ આપ પોતાનું બિરદાવિયારી કેવળ અનુગ્રહરૂપ કૃપા કરીને જોને દર્શન આપવાની ઇચ્છા કરે તેને જ તે પ્રભુનો મિલાપ દર્શનાદિ થાય. પરંતુ જો જીવ પોતાની મેળે અનેક પ્રકારના ઉપાયરૂપ અગણિત સાધન કરે તો પણ તે મળવા (પ્રાપ્ત થવા) બહુજ કઠણ (દુર્લભ) છે.

૧૪ શ્રીભગવાન ક્રોધને વશ નથી. (કારણ કે તે સદા સ્વતંત્ર છે) તથાપિ તે ભગવાન ભક્તોને વિશ્વાસ આપે છે, અને ભક્તને જાણે આધીન હોય તેમ વર્તે છે. તેના દાખલા. (૧) જુનાગઢના ભક્તરાજ કવિ શ્રીનૃસિંહ મહેતાને પ્રભુએ ધણીવાર પોતાની પ્રતીતિ આપી હતી. (૧) શ્રીમહાદેવજીદ્વારા શ્રીવૃંદાવનમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં રાસવિલાસનાં તેમને દર્શન કરાવ્યાં હતાં; અને પ્રેમલક્ષણાભક્તિના પ્રભાવે તેમનાં અનેકાનેક કાર્ય પ્રભુએ કર્યાં હતાં. જેમકે, (૧) તીર્થ કરનારા યાત્રાળુઓને લખી આપેલી હુંડી શ્રીદ્વારિકાધીશ પ્રભુએ સ્વીકારી તે હુંડીનાં નાણાં આપ્યાં હતાં. અને પ્રભુ શામળશાહ નામ ધરાવી, એ નરસિંહ મહેતા શેઠ, અને પોતે તો તેના ગુમાસ્તા છે એમ તીર્થવાસી જનો પ્રત્યે કહ્યું હતું. એટલે પ્રભુએ ભક્તના ભક્તપણાનું બિરદાવ (બદ) ધારણ કર્યું હતું. (૨) નરસિંહ મહેતાના પુત્ર શામળના વિવાહ અને લગ્ન કરવામાં સહાયભૂત (અનુકૂળ) થયા હતા. (૩) નરસિંહમહેતાની પુત્રી કુંવરબાઈના સીમંત પ્રસંગમાં મોસાળું કર્યું હતું. (૪) નરસિંહ મહેતાને તેમની વેવાણે મહેણું માર્યું હતું ત્યારે પ્રભુએ મહેતાને સ્નાન કરવા મોકલું હતું પાણી હુંડું શીતળ (સમોવડ) કરવાને માટે વરસાદથી જળની વૃષ્ટિ કરી હતી. (૫)

ચો દિનમે' મરિ ગાય જીયે ગિ, ન સંઘ કહી સુર નામ સુભીતિ,
કહત દયો હરિ ન બસ કાહુ લહી બડ ભક્ત હુ ખંડ પ્રતીતિ.૧૪

નરસિંહમહેતાના પિતાનું પ્રભુએ સ્વહસ્તે શ્રાદ્ધ કર્યું હતું. અને
આશ્વિણને જમાડી દરેકને સોનાની મહોરની દક્ષિણા આપી હતી.
છત્યાદિ અનેક પ્રસંગે પ્રભુએ પ્રતીતિ ઘણીવાર આપેલી હતી, છતાં
જ્યારે અનેક કર્મઠ અને સંન્યાસી છત્યાદિ કે માંડલિક રાજાને એ
મહેતાજીની વિરુદ્ધ તે અસત્ય અને પાખંડી વ્યભિચારી છે છત્યાદિ
મિથ્યા દોષરૂપ અપવાદો કહી, જો તે સાચો હોય તો શ્રીદામોદર ભગ-
વાનને મહેતાજી પુષ્પની માળા કંઠે ધરાવે અને ભરસભામાં તે માળા
મહેતાજીને પ્રભુ પ્રત્યક્ષ આપે તો તેને સાચા ગણવા અને તેમ ન
અને તો મહેતાજીને ધૂર્ત પાખંડી જાણી સવારે શિરશ્ચેદ કરવો એવી
હઠાગ્રહપણાંની આડય વચમાં રાખી નરસિંહ મહેતાને ચારે બાજુ
તરફ ઘેરો ધાલી વચમાં રાખ્યા હતા, મહેતાજીએ પોતે સાચા હોવાથી
તેમ કરવા હિમ્મત ભીડીને કહ્યું કે, પ્રભાતમાં (જહાણુ વાતાં) મહારા
પ્રભુ મને પોતાની માળા (પ્રસાદીહાર) જરૂર આપશે જ, એવી
ભરસભામાં પ્રતિજ્ઞા કરી. પાંચલી રાત્રી વ્યતીત થવા આવી તો જ
પેલી પુષ્પના હારની માળા પ્રભુએ ન આપતાં ભક્તનું વચન સંપૂર્ણ
સત્ય કરવાને 'સાર જહાણુ' વાય ત્યાં સુધીની ઢીલ (વિલંબ) કરવા
માંડી. જેથી તે દૃઢ પ્રતીતિમાં લગાર ખંડિતપણાંરૂપ પ્રતીતિ રાખી
પોતાની પુત્રી કુંવરબાઈને કહેવા લાગ્યા કે, 'આપણી સહાય પ્રભુએ
ઘણીવાર કરી ખરી, પણ આ હાર આપવામાં ઢીલ (વાર) લગાડે
છે તેથી માંડલિક રાજા આ સર્વ સભાની વચમાં મને મારશે માટે
હે બેટા, હવે હું તને આ આપત્તિ સમયે પણ શિખામણુ દઉં છું

કે, કદાચ મહાર મૃત્યુ થાય તો પણ તું એ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માને જ માતા, પિતા, દાદા, મામા પીયર, મોક્ષાળ આદિ સર્વમાં ગણીને તેમનો જ આધાર દઢ રાખજે. એ પ્રમાણે સંપૂર્ણ દઢ પ્રતીતિમાં જરાક વિશ્વાસ ખંડિત થયો હતો-જો કે પ્રભુએ તો મહેતાજીના કહેવા પ્રમાણે હાર ભક્તરાજને ભક્તના કહેવા પ્રમાણે બહાણુ વાતાં જ આપ્યો હતો. પરંતુ મહેતા સરખાની દઢ વિશ્વાસની પ્રતીતિમાં રંચક ખામી રૂપ જણાયું. એ આવા શ્રેષ્ઠ ભક્તનાં સંપૂર્ણ લક્ષણમાં વિપરીતતા દેખાડે છે.

(૨) દાખલો સમપુરી જેવું મહાધામ શ્રીદ્વારિકાપુરી ત્યાં ધણા કાળથી શ્રીદ્વારિકાધીશ હતા ત્યાંથી એ પ્રભુ ભક્તરાજ વિજય-સિંહ બોડાણાજીને માટે ભક્તની વયોવૃદ્ધતાના કારણે થયેલી અશક્તિ-રૂપ તેના શ્રમને જાણીને પ્રભુએ પોતે પરિશ્રમ લેખને એ પુરી છોડી બોડાણાજીને ગામે ડાકારજીમાં પધાર્યાની વાત જગતપ્રસિદ્ધ છે. પ્રભુ ભક્તને ત્યાંજ બિરાજે છે એ પ્રતીતિ જગતને થવા સાર બોડાણા-ભક્તનાં ધર્મપત્ની ગંગાબાઈને કહ્યું કે, તહારી સવાવાલપુર સોનાની વાળી (કાંટો=નથની) છે તેટલા વજનપૂર હું થઈશ ને તું ગુગળાઓ આગળ ચોખ્ખું સ્પષ્ટ કહે જે કે, તમને શ્રીદ્વારિકાધીશપ્રભુની મૂર્તિના તોલ બરોબર સોનું તોળીને આપીશ. એ પ્રમાણે કહ્યા છતાં એ ગંગાબાઈને સંપૂર્ણ દઢ ભરોસો શ્રીરણછોડરાય ભગવાનનો ન રહેવાથી કદાચ પ્રભુનાં સ્વરૂપનું વજન વધી પડશે તો હું વધારે સોનું ક્યાંથી લાવી આપીશ ? એવી શંકા રહી ને પ્રભુને વિષે દઢ સંપૂર્ણ પ્રતીતિ (વિશ્વાસ) માં લગારેક (જગ) અણુપ્રતીતિ આવી, ને તે કારણે જો ઉલટું પરિણામ કદિ આવશે તો હું તરત પેટમાં છરી મારીને આત્મઘાત (પ્રાણહત્યા)

કરીશ. એટલા માટે ગંગાબાઈએ ડાકેરખાં શ્રીઠાકેરજીને તોલતી વખતે પોતાના પેટ ઉપર નાભિની નીચેથી ન્હાની તેજદાર અને અણી પાણીદાર, છરી એવી પોતાની જોડે રાખી પહેરેલા લુગડાં નીચે ખોસી રાખી હતી. જો કે પ્રભુએ તો પોતાનું વચન સંપૂર્ણપણે પાળી ભરસ-ભામાં યશ આપવાને ભક્તરાજ ગંગાબાઈની લાજ રાખી હતી. પરંતુ જીવ સ્વભાવને લીધે હું કદાચ નહીં જીતું તો આ છરીવડે મહારા પ્રાણ હું મહારી મેળે કાઢી નાખીશ એવો અવિશ્વાસ પ્રભુવચન છતાં પ્રભુ ઉપર આણ્યો હતો.

(૩) નામદેવજી ભક્તરાજનો દાખલો ભક્તમાળ ને ભક્તિવિ-જયાદિક ભક્ત ચરિત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે. કથાભાગ એવો છે કે નામ-દેવજી શ્રીવિક્રમનાથજીના ભક્તરાજ હતા, તે દરજીના દીકરા છતાં ભગવદ્ભક્તિમાં અગ્રણી જેવા હતા. તેથી એ ભગવદ્ભજન નિષ્કામ ભાવે કરતા અને પ્રભુએ તેમને પ્રત્યક્ષ (સાક્ષાત્કાર) દર્શન અને સાક્ષાત્ અનુભવના પરચા ધણીવાર આપેલા હતા. તેમની ભજન સ્મરણ કીર્તનની ભક્તિનો યશ પુણ્ડળ ફેલાયાથી તેમના ઉપર ઈર્ષ્યા રાખનારા ભગવદ્ભક્તિરહિત જડ કર્મવાદી ઘણાહતા, તેમણે આ ભક્ત-રાજનો અતુલિત યશ પ્રભાવ સહન ન થઈ શકવાથી એ ભક્તના ઉપર ગોહત્યાનો ખોટો દોષારોપ કરવાને માટે નામદેવજીભક્તના ખેત-રમાં મૃત ગાય મુકી અને એ ગાયની હત્યા નામદેવજીએ કરી છે એવી ખોટી અફવા (વાત) ચલાવી-નામદેવનું માન ખંડન થાય તે માટે ઘણા લોકોને ભેગા કર્યા. ભક્તરાજ નામદેવજી શુદ્ધ નિર્દોષ હતા. તોપણ જગતમાં પ્રસિદ્ધિ સત્યની કરાવવા સાર નામદેવજીને મુખે એમ કહેવડાવ્યું કે એ ગાયનો વધ મેં કરેલો નથી. એ વાત જો

દોહાં.

સતી આદર દક્ષ ન કિયો ગુરુકો કીયો ન શકે;

ભગવત ઇચ્છા માનિયે, વાકે દિન અતિવકે.

૧૨૬

ખરી હોય તો ૪ ચાર દિવસમાં આ મૃતક ગાય સજીવન થજો એમ કહી પ્રભુનું નામસ્મરણ કરતા હતા. ભક્તદ્વારા બોલાવનાર પ્રભુનાં વચન ૪ દિવસની અંદર એ ભક્તપ્યાલમાં (ધ્યાનમાં) ન રહ્યાથી મૃતક ગાય કેમ ઉઠતી નથી ? એમ સંદેહ કરી પ્રતીતિમાં જરાક ખાંપણ પણ લાગે તેવી અશ્રદ્ધા રાખી હતી. ભગવતનામ સજીવન કરવાને સમર્થ છતાં સઘ થવા ન કહ્યું. જો કે પ્રભુએ તો ભક્તનું વચન પૂરેપૂરું સત્ય કર્યું પરંતુ વચમાં જે અવિશ્વાસ લગાર ઉપજ્યો એટલું સંપૂર્ણ ભક્તના લક્ષણમાં ખામી જેવું ગણાયું. આ સર્વ દાખલાઓ આપીને હ્યારામભાઈ કહે છે કે, સર્વેશ્વર પ્રભુ સ્વતંત્ર છે. તે કોઈને વશ (આધીન) નથી. મોટા મોટા ભક્તોને પણ ક્વચિત્ ક્વચિત્ પ્રભુને વિષે પણ અવિશ્વાસ આવ્યો હતો.

૧૨૭-૧૨૮ આ બે દુહાઓ હસ્તાક્ષરની લિખિત પ્રતમાં ફાટી ગયલાં છે.

૧૨૬ (૧) સતી (શ્રીપાર્વતીજી) નો આદર તેમના પિતા દક્ષ પ્રજાપતિએ ન કર્યો. (૨) શકે (ઈંદ્રે) પોતાના ગુરુનું આદરસન્માન ન કર્યું. આ પ્રમાણે વિપરીત મતિ થવામાં ભગવતઇચ્છા માનવી. જ્યારે દિવસ વાંકા (નબળા) આવ્યા હતા ત્યારે ઉલટ કૃતિ કરવાની મતિ થાય છે. અથવા ખીજે અર્થ એવો પણ થઈ શકે છે કે પૂર્વ જન્મના અનુસાર ઇશ્વરે પોતાની ઇચ્છાએ અનિષ્ટ ફળ આપવા ધાર્યું હોય ત્યારે તેની મતિ ઉલટી થાય છે.

પંખિરાજ શ્રીગરુડજી, લહયો કાગતે જ્ઞાન,

સાધેંસુ ખઢે ચહુ ખરી ગર્વ લંગ ભગવાન.

૧૩૦

૧૩૦ પંખી (જે પગવાળાં જનાવર પક્ષીઓ) માત્રના રાજ શ્રીગરુડજી શ્રીભગવાનનું વાહન તેને ગર્વ થયો કે, અનંત કોટિ બ્રહ્માંડના નાયક શ્રી ભગવાનનો ભાર હુંજ વહન કરવાને સમર્થ છું એવો ગર્વ (અભિમાન) થવાથી તથા શ્રીરામાવતારમાં શ્રીરામચંદ્રજી જ્યારે નાગાસ્ત્ર મંત્રનું માન રાખવાને સાર નાગપાશથી બંધાયા હતા ત્યારે નાગાસ્ત્રના પાશથી મુક્ત થવા ગરુડાસ્ત્ર મંત્ર શ્રીરામચંદ્રજીએ ભણી ગરુડજીને બોલાવ્યા ગરુડજી આવતાંજ નાગો (સર્પો) તરત જતા રહ્યા એ લીલા જોઈને પણ શ્રીગરુડજીને અભિમાન આવ્યું કે, હું આવ્યો તો નાગાસ્ત્રના પાશથી શ્રીરામચંદ્રજીને મેં છોડાવ્યા ત્યારે છુટ્યા. માટે હું શ્રીરામચંદ્રજી કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છું. આવી વિપરીત બુદ્ધિ થઈ અર્થાત્ મોહે કરીને અજ્ઞાન ભાર્યું હતું. એવા પક્ષી માત્રના રાજ ગરુડજીને થયલું અભિમાનરૂપ અજ્ઞાન નિવૃત્ત થવા માટે તે બ્રહ્મનું શુદ્ધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે પોતાની રૈયત (પ્રજા) તુલ્ય કાગાદૃતિવાળા કાકે ભુશંડીજી પાસે તે પ્રાપ્ત કરવા સાર જવું પડ્યું હતું ને તેમના જ્ઞાનોપદેશે કરીને પછી પ્રભુનું યથાર્થ જ્ઞાન થયું હતું. ગર્વનો લંગ કરાવવાને સાર શ્રીભગવાને આ પ્રમાણે કયું હતું. આવા સાધુ ભગવદ્ભક્ત સદા શ્રીભગવાનની પાસે રહેવાવાળાને પણ અજ્ઞાને કરીને મોહ વર્ગ વધી જાય છે ત્યારે અન્ય સામાન્ય વૈષ્ણવોને થાય એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું ન ગણાય. પ્રભુસંબંધી સાધન સાધવાથી ઉચ્ચ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે એ વાત ખરી, પણ મોટા થાય છે ત્યારે અભિમાન વધે છે તે કારણે તેવાને ગર્વ હોવો એ ઉચિત નહિ એમ જાણી ભગવાન તે ગર્વ લંગ કરવા માટે તે જનો ઉપર અનુગ્રહ કરે છે.

કુમૃત્યુ સ્વજન વિયોગ દુઃખ કૃષ્ણકથાતેં જાય,
ઉગ્ર ધર્મ ઇતિહાસ સુનિ સુસંગ કરિ હરિ ગાય. ૧૩૧
સુનિ ભુશંડિ મુખ શિવ કથા, મૂલ દાસકો દાસ,

૧૩૧ મૃત્યુ (અકાળ મૃત્યુ) દુઃખરૂપી થયું હોય. તો તે ટળવાને માટે તથા સ્વજન સગાં કુલકુટુંબીયાળાં પોતાનાં સહોદર સંબંધીને વિયોગ થયો હોય તો તે દુઃખ દૂર થઈ તેનો પુનઃ (ફરી) મિલાપ થવાને સાર ઉપાય એ છે કે, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની કથા વાર્તા સાંભળવી. જુઓ પત્નીના પુત્રો દરીયામાં કુબ્ધી ગયેલા હતા તે મૃતક પુત્રોને શ્રીકૃષ્ણે આણી આપ્યા હતા. વળી (૨) શ્રીદેવકીજીના મરણ પામેલા પુત્રોને પણ શ્રીકૃષ્ણે આણી આપ્યા હતા. અને (૩) દારિકાલીલામાં પ્રાહ્મણના મરણ પામેલા પુત્રને લોકાલોક પર્વત ઓળંગીને ભૂમાનારાયણના ધામમાં તે પુત્રો હતા ત્યાં શ્રીકૃષ્ણ ૮ આઠે આવરણ ભેદીને ગયા ને ત્યાં જઈને ત્યાંથી શ્રીકૃષ્ણે તે પુત્રને આણીને તે પ્રાહ્મણને આપ્યો હતો. (૧) ઉગ્ર (ઉગ્રસેન રાજા) ને ત્યાં આસુરી બુદ્ધિવાળો કંસ પુત્ર પ્રકટ થયો હતો. (૨) ધર્મ પ્રકટ થયા હતા. એ ઉભયના ઇતિહાસની કથા સાંભળવી અને સત્પુરુષનો સંગ (સુસંગ) કરી શ્રીહરિને ગાવા (પ્રભુનું નામ સંકીર્તન ગુણ ગાન કરવું) અથવા આ બન્ને કડીનો ભેગો અર્થ એવો પણ નીકળે છે કે, ઉગ્ર ધર્મ એટલે સાધારણ દૈહિક આ (વર્ણ અને આશ્રમના) ધર્મ વર્ણનની કથા કરતાં પણ અતિશય શ્રેષ્ઠ ધર્મ (આત્મધર્મ, અથવા ભગવતધર્મ) પરત્વની કથા, જેમાં હોય તેવા ઇતિહાસ સાંભળી (સત્પુરુષદ્વારાએ શ્રવણ કરી) ને શ્રી ભગવાનના ગુણાનુવાદ ગાવા એવો પણ અર્થ થઈ શકે છે.

૧૩૨ ગરુડજી ભગવદ્ભક્ત, વાહનને (પાર્ષદરૂપ હતા તેમણે)

મોપુર એ વક્તા સુ કા નહિ માત્સર્યાભાસ. ૧૩૨

હરિશ્ચંદ્ર નલ પાર્થ સહ, પત્ની ભયે પરાધીન

પુન્યશ્લોકી ભક્ત હરિ, તું વહાં કેા રતિહીન ? ૧૩૩

કાગ ભુષંડીજીના મુખ થકી કલ્યાણકરી કથા સાંભળીને નિર્ણય કર્યો કે, હું તે પરાત્પર શ્રીપુરુષોત્તમનો દાસાનુદાસ છું. મહારા પુરમાં આવી શ્રેષ્ઠ ભગવતકથા કહેનારા વક્તા મારા પ્રારબ્ધ યોગે મળેલા નહિ હોવાથી મહારામાં અજ્ઞાને ઠરીને મિથ્યા માત્સર્યરૂપી દોષ આવેલો હતો. અથવા મેં આવા સૂત્રપુરુષોનો સમાગમ પ્રથમથી જો કર્યો હોત તો મને કદિ પણ આવું અભિમાન (ગર્વ) આવત જ નહિ અને હું સદા એમ જ માનત કે હું તો શ્રીરામચંદ્રજીનો દાસાનુદાસ છું તે ભગવાન ક્યાં? અને તેમની સમતાના લેખામાં હું ક્યાં?

૧૩૩. સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્રરાજ, અને પુણ્યશ્લોકી નળરાજ સરખાને તથા અર્જુનને એ ત્રણે જણને પોતાની પત્ની (સ્ત્રી) સહિત પરાધીનપણે રહેવાનો પ્રસંગ ભાવિયોગે આવી પડેલો હતો તેઓ અન્ય સાધન માર્ગે તે સાધન ઉપર બળ રાખવાવાળા હતા. પરંતુ તું તો શ્રીહરિનો ભક્તિવાળો ભકત છે તારે તારું રતિ (એટલે પ્રારબ્ધ) શું તેમના કરતાં હીણું (ઓછું=મંદ ભાગ્ય) છે? ના નથી જ, કેમકે તારામાં એક વિશેષ રીતે પ્રભુનો અનુગ્રહ થવાનું મુખ્ય કારણ એ રહ્યું છે કે તારી રતિ (પ્રીતિ) તો તે પ્રભુ ઉપર જ છે. અને પ્રભુ પણ તારા ઉપર રતિ (સ્નેહ) રાખે છે. એ પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિ પ્રભુ પરત્વે રતિ (ચણાઈ) પૂર જોટલી પણ કાંઈ ઓછી નથી. બીજો સરળ અર્થ એવો થાય છે કે, મહોટા મહોટા સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્રરાજ, શ્લોકી નળરાજ અને શ્રીકૃષ્ણભક્ત સખા અર્જુન આ ત્રણેને પત્ની-

સુથરા દિલ વેસાહિ રખી જેસા આગે થા,

માનું ધાગા મૂંજકા પાયા હી ના થા.

૧૩૪

સહિત પરાધીન દશા પ્રારબ્ધ યોગે ભોગવતી પડી છે ત્યારે તેમની આગળ તું તો ભાગ્યહીન એવો, તેની તો વાત જ શી કરવી ?

૧૩૪. ઉક્ત (દૃષ્ટાંત) રૂપ એવી આખ્યાયિકા છે કે, એક સુથરા નામનો ભગવદ્ભક્ત હતો તે હમેશાં તીર્થાટન કરતો હતો. તે હમેશાં અનેક તીર્થો પુરીઓ, ધામો, અને પુણ્ય ક્ષેત્રોમાં જઈ ત્યાં દરેક ઠેકાણે ૩ ત્રણ રાત્રિ પર્યંત રહેતો, તે ભગવાનનું ત્યાં ધ્યાન, જપ, પાઠ, સ્તુતિ ઇત્યાદિ ભગવત્ધર્મરૂપ કર્મો કરતો હતો. વૈરાગ્યવંત પણ હતો. પોતાની પાસે કંઈ પણ પદાર્થ માયિક પ્રપંચનો તે રાખતો નહીં હતો. એક સમયે અરણ્યમાં જતાં માર્ગમાં એક રસી (દોરડું) પડેલી તેણે જોઈ. ત્યાં કાંઈ પણ મનુષ્યની વસતિ ન હોવાથી ઘણી-વાર સુધી કાંઈ માલીક મળે તો તેને તે સોંપીને જવા સાર ત્યાં કેટલાક દિવસ પર્યંત રહ્યો. -પણ કાંઈ માલીક પેદા ન થયો ત્યારે તેણે તે દોરડું પોતાની પાસે રાખ્યું ને ચાલવા માંડ્યું. વરસાદ તે સાલ પડેલો નહીં ને ઉન્હાળાનો દિવસ હતો તેથી માર્ગમાં જળાશયો (તળાવો, સરોવરો, નદીઓ વગેરે)માં પણ પાણી સુકાઈ ગયલું હતું જેથી બહુ દૂર છેટે ગયો ત્યારે ૧ ફૂલો ઉડેા જેમાં જળ હતું તે સુથરાની નજરે પડ્યો. ત્યાં પાણી કાઢવામાં પેલું દોરડું સહાયક ઉપ-યોગી કામમાં આવ્યાથી તેણે તે દોરડાનો આશ્રય ધારણ કર્યો. ને મનથી માન્યું કે જો આ દોરડું મને જડ્યું ન હોત તો તૃષાતુરના ભારે કષ્ટમાંથી મહાં મરણ થઈ જાત. એમ જાણી તે દોરડાની ઉપર તેણે આધાર રાખ્યો પણ દોરડું સરજનહાર, અને દોરડું જે જે પદાર્થોથી

અને છે તે વસ્તુમાત્રને ઉપજવનાર, તથા દોરડું મેળવી આપનાર, એવા જે પ્રભુ તેની ઉપર આધાર ન રાખ્યો. તેથી ઈશ્વર ઇચ્છાએ એવો યોગ આવ્યો કે, ખાંધે ભરાવેલું પેલું દોરડું રસ્તે જતાં અઝાણે ભૂલથી કાઠ ઠેકાણે પડી ગયું કે કાં તો તે કૂવા ઉપર જ તે ભૂલી ગયો. રોજનો મહાવરો દોરડાને સાથે રાખવાનો પ્રથમથી ન હતો જેથી તેને તે દોરડાનું જ્ઞાન પણ ન રહ્યું. આ પ્રમાણેની સ્થિતિમાં તે દૂર ચાલ્યો ગયો. ગિરિ પર્વત ગુફા નદી ટેકરા વગેરે ઉતરીને બીજી મજલે જ્યારે પહોંચ્યો ત્યારે તેને તૃષા પુષ્કળ લાગી પણ કૂવો કે વાવ મત્યાદિ જળાશય દષ્ટિએ ન પડ્યું જેથી તે કૂવો શોધતો હતો એટલામાં પ્રભુ ઇચ્છાએ એક કૂવો નજરે પડ્યો ત્યારે તેણે તેમાંથી જળ કાઢવાને માટે પેલું જડેલું દોરડું સંભાર્યું ત્યારે પોતાની પાસે દોરડું ખેળવા લાગ્યો તો દોરડું ન મળે. ત્યારે તે બહુ નિરાશ થઈ ગયો, અને તે દોરડું ક્યાં પડી ગયું કે કાં તો તે કૂવા ઉપરજ ભૂલથી રહી ગયું તેનો વિચાર ઉડેા કરવા લાગ્યો—છેવટે તેને સ્મૃતિ આવી કે, ખરેખર તે દોરડું પેલો અધોર વનમાં જ કૂવો હતો તેના પરચાર ઉપરજ હું ભૂલી ગયો (વિસરી ગયો.) હવે જો તે ઠેકાણે પાછો જાઉં તો તે અતિશય દૂર છે, વળી મને તૃષા પણ પુષ્કળ લાગી છે, બહુ ચાલ્યાના પરિશ્રમને લીધે થાકી પણ ગયો છું. છતાં કદાચ પાછો જવાની હિમ્મત રાખું તો પણ તે કૂવો હવે જડશે કે નહીં ? એવા બહુ લાંબા વિચારમાં પડી ગયો, તૃષાતુરતાથી જીવ પણ ગભરાવા લાગ્યો. પછી વિચાર કર્યો કે, પ્રભુએ જ મને તે દોરડું મેળવી આપ્યું હતું, ને તે મળતાં પહેલાં પણ મારો નિર્વાહ ચાલતો હતો પણ મેં તે પ્રભુનો આશ્રય છોડી તે દોરડાનો આધાર રાખ્યો તેથી આ વિપત્તિમાં હું આવી પડ્યો. એમ નિશ્ચય કરી તે દોરડાની કાળજી (ચિંતા)

મન મરકટકે પગ ચુલ્કેાં જદપિ અનાદર શોભ,
તદપિ નચાવત શઠ હઠી નિપટ કલંદર લોભ. ૧૩૫

છોડી દહ તેણે પોતાના દિલને (મનને) બોધ કર્યો કે, હે સુથરા, તું પ્રથમ તો દોરડા રહિતજ હતો ત્યારે પણ તહારો કાળક્ષેપ થતો હતો. એમ જાણી તું તે સર્વેશ્વર પ્રભુનો દહ આધાર રાખ. પ્રભુ તને સર્વ કાંઈ આપશેજ. એમ નિશ્ચય કરીને આગળ ચાલવા લાગ્યો. તો તે દેશ તરફ પ્રભુની ઇચ્છાથી પુષ્કળ વરસાદની હેલી થયલી હોવાથી ત્યાં સર્વત્ર સ્થળે ખાડાઓ, તળાવો, કુવા, વાવો, હોજ વગેરે પુષ્કળ પાણીથી ભરપૂર હોવાનું નજરે પડ્યું. ત્યાં તે વનમાં વૃક્ષો કંદમૂળ ફળફૂલ બાગબગીચા પ્રપ્રુલ્લિત જણાયા. અને અનેક પક્ષીઓનો કલરવ પણ શ્રવણે પડવા લાગ્યો. આવી એકદમ અણચિંતવી આનંદદાયક તે સ્થાનની શોભા જોઈ તે બહુ વિસ્મિત થઈ ગયો, ત્યાં તાપ, શ્રમ અને ક્રુધા તૃષ્ણા નિવૃત્ત થવાનાં સર્વ સાહિત્યો હાજર જાણી ત્યાં ખાનપાનાદિ કરી વિશ્રામ લીધો. અને તે પછી પ્રભુનો દહ આશ્રય જ સદા રાખવા નિશ્ચય કર્યો તે પ્રથમ થયલી દોરડાંપી ચિંતાનો ત્યાગ કર્યો.

૧૩૫ મનરૂપી મરકટ માંકડા ને મદિરા પાછ મસ્ત કર્યો હતો વળી પગે વીંછી કરડ્યો. તેની તેને પીડા ચાલુ છે તોપણ મદારીને તે વાતની વીંછીના દંશની બળતરાની કાંઈ ખબર નહિ હોવાથી તે તેને બરોબર નાચનો ખેલ કરાવવા માટે તે હઠાગ્રહ કરે છે કેમકે જો આ વાતર માંકડુ જો બરોબર રમત નહિ કરે તો મને આ તમાસો જોવા એકલા થયલા લોકો કાંઈ ધનાદિ આપશે નહીં, તેથી તે મદારી પેલા માંકડાને વારંવાર શિક્ષારૂપ દંડ દે છે. સિદ્ધાંત સમ

જજહાં ખિશ્વાસ હરિ વહાં, જજહાં લોભ વહાં પાપ,

જાવવાને માટે ભક્ત કવિ વર્યે મનને માંકડા જેવું કહ્યું છે કારણ કે મનનો વેગ વાયુ કરતાં પણ વધારે છે અને એક ક્ષણમાં અનેક મનોરથો કરવાવાળું છે તથા મોહમાયા અહંતા મમતા અજ્ઞાનાદિને વશ થાય એ રૂપી મહિરા પીધી છે. મનને આડે માર્ગે જતું રોકવાની સલાહ આપનાર મનના ઉપર સત્તા ભોગવનાર તથા સારા માઠાનો નિશ્ચય કરનાર તેના ઉપર બુદ્ધિ છે તે બુદ્ધિરૂપી મહારી છે તથાપિ તે બુદ્ધિ પણ ઘણે ભાગે પોતાના મને નિશ્ચય કરેલા સ્વાર્થરૂપ લોભ લાલચમાં ફસાય છે જેવી રીતે પેલા માંકડાને થતી વેદનાને કે તેની વિકલિત સ્થિતિને જાણવાને અંતર્યામી નથી, તેમ આ બુદ્ધિ પણ મનમાં ઉઠેલી વિવિધ તૃણાઓરૂપ ઉઠેલી ભર્મિઓને કે તેણે મનમાં કરેલા તર્ક વિતર્કોને પણ તે બુદ્ધિ જાણવાને સર્વજ્ઞ નથી. સારા માઠા પરિણામિક આધા ફળ જાણવાની તે બુદ્ધિને પણ ખખર હોતી નથી. મને ધારેલી તૃણાઓમાં વીંછી જેવો દંશ કરી સાલનાર ચિંતારૂપી વીંછી કહ્યો છે. મનના વિવિધ પ્રકારના તરંગો રૂપ તૃણા મનોરથો-રૂપી ચિંતા તે પેરે પેરે નિરંતર સાલ્યા કરે છે. યદ્યપિ તેને મહારીરૂપી બુદ્ધિ તેના અયોગ્ય મનોરથો ન કરવા માટે તેનો અનાદર કરે છે તથાપિ ક્રોધ ક્રોધ વખતે તો તે માંકડારૂપી મન અને મહારીરૂપી બુદ્ધિ એ બન્ને સ્વાર્થરૂપી લોભને આધીન થઈ એકમેકને મળી જઈને પણ વિપરીત ખેલ કરવાને કટિબદ્ધ (તૈયાર) થાય છે. અને તે બુદ્ધિ (મહારી) મન (માંકડા) ને નચાવે છે. આ સર્વમાં મુખ્ય દોષરૂપ લોભને કહ્યો છે. માટે સર્વ દોષમાં અર્થ કામનાવાલા લોભનો ભાગ કરવો એ દલિતહાર્દ છે.

૧૩૬ આ દુહો ૧૩૪ અને ૧૩૫ બન્નેના સિદ્ધાંત તાત્પર્યરૂપને

જયહાં સંતોષ વહાંહિ સુખ, જયહાં તૃણુ વહાં તાપ.૧૩૬
 ચિંતા કાઢૂ ખાતકી મહાપ્રભુ કહિ મત રાખિ,
 બ્રહ્મસંબંધ ચિંતામનિ તુવ હિય દિન જિન લાખિ.૧૩૭
 તેં સખ અરણ્યોં કૃષ્ણકે તોફૂં રહી કા આંચ,
 તોહિ રહી જો આંચ તોં ભોં ન સમર્પન સાંચ ૧૩૮

સમજાવનારો છે. જ્યાં પ્રભુના ઉપર દૃઢ યકીન વિશ્વાસ છે ત્યાં સદા પ્રભુ તેની નજીક છે જ. જ્યાં લોભ હોય ત્યાં સર્વ પ્રકારના દોષ અનર્થરૂપ પાપનો વાસ જાણવો એટલે લોભે કરીને પાપ કર્મ કરવાની મતિ પ્રવૃત્ત થાય. જેની સંતોષ વૃત્તિ છે તેને તેમાં સુખમાત્રનો ભંડાર રહેલો હોય છે. અને જે તૃણાવંત છે તેને જરૂર તાપ (શોચ, પરિ-તાપ, ચિંતા) થાય જ.

૧૩૭ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજી (શ્રીઆચાર્યમહાપ્રભુજી) એ નવરત્ન-ગ્રંથે પોતાના વૈષ્ણવોને આજ્ઞા કરી છે કે, કોઈ પણ વાતની ચિંતા લૌકિકની, કે અલૌકિકની તું ન કરીશ. કારણ કે બ્રહ્મનો સંબંધ તને કરાવ્યો છે. એ પરાતપર પરબ્રહ્મનો સંબંધ ચિંતામણિ જેવો ધસ્તિત સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કરી સર્વ અભીષ્ટ ફલનું દાન કરવાળો છે. માટે તું ત્હારા હૈયામાં દીન થઈ પ્રાકૃતજનને તું તે કહીશ નહીં. પ્રાકૃત સુદ્રજનો આગળ તું ગરીબાઈ દેખાડીને તેમને પ્રાર્થાશ નહીં.

૧૩૮ તે બ્રહ્મનો સંબંધ કરતી વખતે સર્વાત્મનિવેદન કરી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને તે સર્વસ્વ સમર્પણ કરેલું છે તેથી હવે કોઈ પણ પદાર્થનો તું માલિક ન રહ્યો. પણ સર્વેશ્વર પરબ્રહ્મ પરમાત્મા તેજ સર્વના સ્વામી માલિક થયા. જ્યારે તું કોઈનો પણ માલિક ન રહ્યો ત્હારી

બહુત યત્ન કરિ મિલાવેં સહજ હિ મેં સો ખોય,
અટપટી લીલા વ્રજેશકી, સમુક્રી પરે ન કોય. ૧૩૬
કોડીયે ચિત ના ધરે. સો કોરી લગિ રોય.

ઉદાર કપન ન કોઈ જગ હરિં પ્રેરી મતિ હોય. ૧૪૦

સત્તા માત્ર છુટી ગઈ ત્યારે હવે તેવી પરાધ સત્તાવાળા માલિકના પદાર્થોને વિષે ત્યારે ચિંતા કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? ઉછીતી માગી આણેલી વસ્તુ તે માલિકને પાછી સોંપી આવ્યો, ત્યારપછી તે વસ્તુનો તે માલિક તેને જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ તેની તે વ્યવસ્થા કરશે. હવે તારે તેની શીકર શા માટે કરવી પડે ? તારે કાંઈ પણ પરિતાપ કરવાની જરૂર જ નથી. છતાં જ્યારે તને તેને અર્પણ કરેલા પદાર્થની ચિંતારૂપી અશ્વિનો તાપ રહ્યો ત્યારે તે વસ્તુનું મન કર્મ વચને સત્ય સંકલ્પ સર્વાત્મનિવેદન (સમર્પણ) પ્રભુને કર્યું જ નથી માટે તને ચિંતા રહે છે.

૧૩૮. સર્વે કાંઈ શાહુકારના દીકરા છે અર્થાત્ પ્રભુના દીકરા છે. કેમકે પરમાત્મા તે સર્વના આત્મા છે. અને આત્મા માત્ર પરમાત્માનાં અંશભૂત છે તે પરમાત્મા અંશી છે એ પરમાત્મસ્વરૂપ આત્મા સર્વ દેહધારી માત્રમાં બિરાજે છે. માટે આત્મારૂપી ધન સર્વની હૃદયગ્રુહા પ્રદેશમાં રહેલું હોય છે, પરંતુ જેણે પોતાનું હૃદય ખોલીને તપાસીને જોયું નથી. તે એ તત્ત્વરૂપ ધનની જેણે ખોજ તપાસ કરી ન હોય તે કંગાલ દરિદ્રીની પેઠે રહે છે.

૧૩૯. જે બહુજ પ્રયત્ન મહેનતે કરીને જે મેળવે છે તે પુરુષ સહેજમાં તે ખોઈ પણ નાખે છે તે શ્રાવજેશ વ્રજના ઇશ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે તેમની લીલા અટપટી છે. અકલિત=ન જાણી શકાય, કે ન સમજી શકાય તેવી છે.

૧૪૦. જે ત્યાગી તીવ્ર વૈરાગ્યવંત હોય જેણે સર્વ માયિક પ્રપં-

હાર રુચિ બિન કછુ હું ન ભયો રુચિ બિન કછુ હું ન હોત,
રુચિ બિન કછુ ન હોય ગો-મૂઠ કાઢે કે રોત ? ૧૪૦

કીયો હોત સખ કૃષ્ણકો; કછુ કરિ સકે ન કોઈ,
તહુ અતિ સૂક્ષ્મ રૂપ જિય તાસુ ભ્રમન તો હોઈ. ૧૪૧

ચતો ત્યાગ કરેલો હોય. એટલે કરોડો રૂપિયા જેવી મિલકતમાં પણ
જેની લેશ માત્ર પણ તૃષ્ણા જેના ચિત્તમાં ન હોય તેવા પુરુષ પોતાની
કરોડો રૂપિયાની મિલકતો પરમાર્થરૂપમાં ખર્ચી નાખી સંગ્રહરહિત વર્તતા
હોય છે તે પણ કોઈ સમયે નજીવી કીંમત જેવી કાઠીરૂપ ક્ષુદ્ર પદાર્થને
મેળવવાને માટે રુદ્ધ કરતા હોય એવો પ્રસંગ પણ આવે છે. માટે
વિશ્વમાં કોઈ ઉદાર કે કૃપણ પણ નથી એમ માનવું, જે કાળે જેને
જેવી અતિ બુદ્ધિ પ્રભુ આપે છે, પ્રેરે છે, તે કાળે તેની તેવી વૃત્તિ થઈ
તે પ્રમાણે તે કરે છે. આ ઉપરથી એ સિદ્ધાંત સૂચવે છે કે, સર્વમાં
થવામાં, ને ન થવામાં ઉભયમાં પ્રભુજ બુદ્ધિના પ્રેરક રહેલા છે.

૧૪૦ શ્રીહરિની રુચિ ઇચ્છા=મરજી વિના કાંઈ પણ થયું નથી.
અને તેમની ઇચ્છા વગર કાંઈ પણ થતું નથી. તેમ તેમની મરજી
વગર કાંઈ પણ થઈ શકનાર નથી. નિશ્ચય છે. માટે હે મૂઠ અણી
=મૂર્ખ ! તું શા માટે રડે છે ?

૧૪૧ સર્વ ઠેકાણે શ્રીકૃષ્ણનું કર્યું તે જ થાય છે. કોઈપણ
કાર્ય કાંઈ પણ કરવાને અન્ય કોઈ પણ સમર્થ થઈ શકતા નથી.
તો પણ આ વાત બહુ સૂક્ષ્મ સમજણની હોવાથી તેનાં જોઈએ તેવાં
સ્પષ્ટ અને સંપૂર્ણ રૂપને જીવ જાણી શકતો નથી. તેટલા માટે જીવની
અતિ ભ્રમણ થાય છે.

ચૂક અરુ ચિંતા યહ હુહુ જીયકો ધર્મ સુ હોઈ,
હરિ મિટાવે તો મિટે, જિયતેં મિટે ન કોઈ. ૧૪૨
હરિ બિન મોંસુ બનેં ન કછુ સખકુ ન ઇહ દહ હોઈ,
તાપ ટારનોં હોય હરિ, તખ કર્તાપન ખોઈ. ૧૪૩
કલહ દુઃખ નારદ દુર્વાસા ન અઘતાપ,
હરિ આયસ કુલ ક્ષય તહૂ પાર્થ કલેશ રુચિ આપ ૧૪૪

૧૪૨ ચૂક ભૂલ અને ચિંતા, એ બંને જીવના ધર્મ છે માટે જીવના સ્વાભાવિક ધર્મથી તે થાય છે. જ્યારે શ્રીહરિ મટાડે ત્યારે જ તે માટે છે. પણ જીવથી સ્વતંત્રપણે પોતાની મેળે એ મટી શકતા નથી.

૧૪૩ શ્રીહરિની સત્તા ઇચ્છાને પ્રેરણા વગર મહારાથી કાંઈપણ બની શકતું નથી. એ વાત નિશ્ચય છે. તથાપિ સર્વને તેવું સંપૂર્ણ દહ જ્ઞાન હોતું નથી. અથવા તેવી દહ મતિ સદા રહેતી નથી. જ્યારે શ્રીહરિને તાપ ચિંતા ટાળવી હોય ત્યારે જીવ પોતાનું કર્તવ્ય પાળે ખુબે છે.

૧૪૪ દેવમુનિ નારદજીનો સ્વભાવ બીજાને દુઃખ આપવારૂપ કૌતૂહલ કરી એકમેકની માંહે પરસ્પર કલેશ કલહ કંકાસ કરાવવાને તેમાં તેમનું પ્રિયપણું રાજીપણું હોય છે. દુર્વાસા મુનિનો સ્વભાવ સહજ અપરાધ ઉપર અતિશય ક્રોધ કરી શાપાદિક દહને બીજાને દુઃખ દેખ તાપ કલેશ કરાવવારૂપ પડેલો છે. એમાં પણ શ્રીહરિની ઇચ્છા હોય છે. જીએ તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પોતાનાજ યાદવકુળનો સંહાર કરવાની ઇચ્છા કરી, પરસ્પર પછી યાદવકુળનું નિકંદન કર્યું. પાર્થ અર્જુન સરખા પોતાના સખાને તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ મહાભારત જેવું યુદ્ધ

અચિત્ય અતકર્ય અટપટી અસંભવ અકલ અનૂપ,
કહ્યું હું ન કહત બને સમુજિ હરિ ઇચ્છા ઇહરૂપ. ૧૪૫

કબિત

આહિ સોહી કરે કૃષ્ણ હે બાત સાંચી
યેં સો સુનિ પુષ્ટિ દાસકો કરનો નાંહિ હે
નિજ દેષી વિમુખકો ધર્મકો અધર્મ કરે,
અધર્મકો ધર્મ તાકુ પરે પાય છાંહિ હે.
કરન ચોર પાંડવ એ દોહુકો દષ્ટાંત દેખો,
ભક્તકો ન નાશ કૃષ્ણ કહ્યો ગીતા માંહી હે.
અતિ બડો અપરાધી તોહુ શ્રીજી છોડે ના
દયાપ્રભુ શ્રીબલ્લભ ગ્રહી જ્યાકી બાંહી હે.

૧

કરાવવું તેમાં તેને કલેશરૂપ દુઃખ કરાવ્યું. પણ તેમાં તેના પરિણા-
મિક હિતરૂપ ફલ આપવાની પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણની ઇચ્છા હતી, તે
પ્રમાણે જ બન્યું.

૧૪૫ જે ચિંતનમાં પણ આવી ન શકે, ચિતવ્યામાં એટલે
સુદ્ધિમાં પણ ન આવે તથા જે તર્કમાં પણ આવી ન શકે એવી
અટપટી સમજણ ન પડે તેવી અને જે વાત સંભવી પણ ન શકે
તેવી તથા બીજને તે કલ્યામાં જાણ્યામાં પણ ન આવે તેવી અને
જેની ઉપમા પણ બીજને આપી ન શકાય તેવી કાંઈ પણ કહી ન
શકાય વર્ણો ન શકાય કે કાંઈ પણ સમજણમાં ન ઉતરે કે પ્રભુની
આવી ઇચ્છા છે કે તેનું આવું રૂપ લક્ષણ છે. શ્રીકૃષ્ણ સ્હાય તે જે
ઇચ્છે તે કરવાને ઐશ્વર્યવંત છે કેમકે કર્તુમ્ અકર્તુમ્ અન્યથાકર્તુમ્
સર્વ કરવાને સદા સ્વતંત્ર સમર્થ છે, સર્વ પ્રકારની ઇશ્વરતા તેમાં

હોવાથી તે સર્વેશ્વર કહેવાય છે એ ઇશ્વરના. પણ ઇશ્વર પરમેશ્વર છે. આ વાત સાચી છે કે-એ ઇશ્વરની સહાયતા હોય તોજ સર્વ કાર્ય કરવાને શક્તિવંત થાય. પણ એવું સાંભળીને પુષ્ટિ અનુ ગ્રહી શ્રીકૃષ્ણદાસે કોઇનો ડર રાખવાનો નથી અર્થાત્ નિર્ભય રહેવાનું છે. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના દ્વેષી જનોને તથા પોતાથી વિમુખ રહેલા અધર્મી જનોને પણ ધર્મરૂપ માની તેની સુગતિ કરી છે. દ્વેષી જનો-જેમકે-કંસ શિશુપાલ, પૂતના બકા ઇત્યાદિ ભગવત્ત્વિમુખ પડેલા જનો વ્યાધ પારધિ મામકા વેશ્યા ઇત્યાદિ ગણિકા, ભીષ્મપિતા અધર્મ કૃતિવાળાજનોનો ધર્મરૂપ માની તેને પણ સદ્ગતિ આપી છે. વસુ-દેવજી પિતા તે શ્રીકૃષ્ણના હિતાર્થે અસત્ય બોલ્યા છતાં તે પરધર્મરૂપ ગણ્યું. પાંડવોએ વેદવિરુદ્ધ કેટલીક કૃતિઓ કર્યા છતાં અધર્મ ન ગણી અર્જુને પોતાનાં બહેન (સુભદ્રા) ઉપર વિષયવાસનાની વિચારવાળી બુદ્ધિ ધારણ કરી હતી છતાં તે અધર્મરૂપ ન ગણતાં તેને અનુકૂળ થયા હતા. જેમને પગે પડવાથી નમન કરવાથી છત્રરૂપ છાયાની પેઠે સુખ મળે છે. ૩ કરણરાજ-દરરોજ સવા મણ સુવર્ણનું બ્રાહ્મણોને દાન દેતા આપતા હતા. આવા ધર્મિષ્ઠ છતાં તેને પરમપદની પ્રાપ્તિ ન આપી એવા દાખલા અનેક છે. ભગવદ્ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ અર્જુન પ્રત્યે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે, તું ભર સભામાં બંને ભુખ (હાથ) ઉંચા કરીને નિડરપણે કહે જે કે, શ્રીકૃષ્ણના ભકતનો કદિ પણ નાશ થતો નથી. એકવાર શ્રીકૃષ્ણે જેનો સ્વીકાર અંગીકાર કર્યો હોય તે શરણાગતજન કદિ પાછળથી અતિશય મ્હોટા અપરાધો કરે તો પણ તેને શ્રીજી કદિ પણ છોડતા નથી જ, દયારામભાઈ કહે છે કે જેની બાંહ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માના પરમપ્રિય શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ ઝાલેલી છે તેનું કદિ પણ અહિત કે અશુભ થનાર નથી જ.

કુંડા.

ભક્ત અહિત બિન ચાહિ સો કરિ ઇશ્વર સુસમર્થ,
 યેં ન કહેં તો પ્રતીતિ ટરિ તાબિન હુઈ સખ જ્યર્થ. ૧૪૬
 નિજજન અતિ અપરાધ કબુ દેખિ દેઈ કછુ દંડ,
 યેં કરતેં છોડે ન હરિ, છોડે વ્રત હુઈ ખંડ. ૧૪૭
 અહં મમ અસહન જલ્પ અતિ, અનીતિ હરિ ન અનુકૂલ,
 પ્રપંચ રતિ હરિભજન ના દુઃસંગ નોં દુઃખ મૂલ. ૧૪૮

૧૪૬ ઇશ્વર ચહાય તે પોતાને જેમ ગમે તેમ, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે સર્વ કરવાને સમર્થ છે, તથાપિ તેમનાથી કદિ પણ ભક્તનું અહિત તો થઈ શકતું જ નથી. એટલે ભક્તનું અહિત થાય એવું તો કદિ પણ ચહાતા જ નથી. જો એ પ્રમાણે ન કહીએ તો ભક્તને પ્રભુની પ્રતીતિ વિશ્વાસ ન રહે, અથવા એવો પણ અર્થ થાય કે જો એ પ્રમાણે પ્રભુ ન કરે તો પ્રભુની ઉપર ભક્તજનનો વિશ્વાસ પ્રતીતિ ન રહે અને પ્રતીતિ ન હોવાથી અવિશ્વાસ આવ્યાથી ભક્તનું સર્વ મિથ્યા થઈ જાય.

૧૪૭ ૨ પ્રભુનું દંડ પણ વ્રત—અથવા પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે, એક વાર પ્રભુએ જેનો હાથ પકડ્યો સ્વીકાર્યો તેને પ્રભુ કદિ પણ છોડતા નથી. જો છોડે તો તે પ્રભુની ટેકમાં ખંડિતપણું થાય. ૧ પ્રભુ પોતાના જનના જે કદી બહુ અપરાધ દોષ હોય ત્યારે તે જોઈને તે ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ કરવાને માટે પોતે તેને શિક્ષાદંડ દે છે.

૧૪૮ અહંતા, મમતા, અને અસહનતા, તથા જલ્પ વિતંડાવાદ કરનારા, અથવા અસત્ય=મિથ્યા ભાષણ કરનારા તથા અતિભાષણ કરનારા અથવા અતિશય અનીતિ કરનારા એવા જનો શ્રીહરિને અનુકૂળ

દોહા.

જ્યોં જ્યોં કરે સુ કરન દે-સખ સમુઝત બજનાથ,
ઇક કાંટા ઇક કતરની, દોહૂ હરિકે હાથ.

૧૪૯

પસંદ હોતા નથી. અથવા શ્રીહરિસંબંધી ધર્મ ભગવતધર્મ જેહને પ્રિય હોતો નથી અને પ્રપંચથી મુક્ત થઈને શ્રીહરિનું ભજન કરતા નથી. અને અસત્ પુરુષનો સંગ કરે છે ને સર્વે દુઃસંગનાં મૂળ છે અથવા એ ૯ નવ પ્રકાર દુઃસંગનાં મૂળ કહેવાય છે. ૧ સર્વ પ્રકારના તાપ આધિભૌતિક, આધ્યાત્મિક, અને આધિદૈવિક એમ ૩ ત્રણ પ્રકારના મુખ્ય તાપના પેટામાં સમાવેશ થઈ શકે એવા પેટા પ્રકારરૂપની શાખાના અનેક સંતાપનાં દુઃખ હોય છે તે તમામને ટાળવાનો શ્રેષ્ઠ ઉપાય રૂપ ઔષધ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માનું નામ છે. જે એ ભગવાનનું સ્મરણ જપ કરે છે તે સર્વ ચિંતાથી મુક્ત થઈ નિર્ભય ભયરહિત થાય છે એમ પાંડવગીતામાં કહેલું છે. ૨ વળી શ્રીહરિને વિષે સ્મૃતિ રાખે પ્રભુને ન ભૂલે અથવા શ્રીહરિનું સ્મરણ ચિંતન કરે તો તેની સર્વ વિપત્તિઓ સારી રીતે મટી જાય છે. ૩ શ્રીકૃષ્ણભગવાન સર્વ પ્રકારના ક્રોધેશોનો નાશ કરનારા છે.

૧૪૯ સર્વ દુઃખોને નાશ કરનારા શ્રીમાધવ ભગવાન છે. ગ્રંથની સમાપ્તિ કરવા સારૂ દુહા અને સોરઠો લખી આખા ગ્રંથના સારરૂપનું તાત્પર્ય નિરૂપણ કરે છે હે ભુવ! પ્રભુ જે કાળે જે જે કાંઈ કરે છે તે કરવા દે. શ્રીહરિ શું શું કરે છે તે તું જોયા કર, વ્રજનાથ શ્રીકૃષ્ણ સર્વ સમજે છે. તેમનો ન્યાય ઇન્સાફ અદલ છે. સર્વને જેના તેના કર્મ પ્રમાણે ફલ આપવા સારૂ પ્રભુએ પોતાના હાથમાં ધર્મન્યાયનો કાંટો રાખેલો છે અને એક હાથમાં ઘટ વધ ન થાય તે સારૂ કાતર પણ

સાથ કંઈ કરતા શ્રીહરિ, કરે ચાહિસો કામ,
 ભક્ત અહિત કબુ નહિ કરે, દઢ પ્રતીતિ ભજ નામ. ૧૫૦
 ગ્રંથકલેશ કુઠાર ઈહ બાંચિણુ કરે બિચાર,
 તાહિ કલેશ બ્યાપે નહી-હરિપદ ઉપજે પ્યાર. ૧૫૧

રાખેલી છે-અહંકાર ગર્વાદિ કરી કાંઈ પાસુ બાણુ વધારે થઈ જતું હોય તો તે કાતરવડે તેને કાતરી નાખી બરોબર કરે છે. અથવા બીજો અર્થ એવો પણ થઈ શકે છે કે, પ્રભુએ મુકેલી સત્તા ચૈતન્યથી જીવ જે જે કરે તે કરવા દે છે. પ્રભુને જીવના તનની મનની અને અંતરની અંદર કરેલા ગુપ્ત વિચાર સહિતની બબર હોય છે અને જેને તેને જેના તેના કર્માનુસાર યોગ્ય સમ બરોબર ફળતું દાન શુદ્ધ ન્યાયથી અદલ કાંટે તોળીને આપે છે. માપવા સાર કાંટે અથવા માપ ભરવારૂપ ગંજ પોતાના હાથમાં રાખે છે અને બીજા હાથમાં માપ કરતાં વધી જાય તો તેને કાતરવા સાર કાતરની કાતર રાખેલી હોય તે વડે તેને માનગર્વાદિકરૂપથી પુલીને વધી ગયો હોય તેટલું કાતરી નાખી તે એાછું કરી બરોબર જેહને તેને પોતાના સમાન પાપફળને ભોગવાવે છે. એવા પણ અર્થ નીકળી શકે છે.

૧૫૦ સર્વ કાંઈ કર્તા અને કરાવનાર કાર્ય અને કારણમાં શ્રી હરિ છે. તે ચહાય તે તેમને યોગ્ય લાગે તે અથવા તે જેમ ઇચ્છે તેમ કાર્ય કામ કરે છે. પરંતુ પ્રભુથી ભક્તનું અહિત તો કદાપિ સર્વથા થઈ શકતું જ નથી. એવી પ્રભુની દઢ પ્રતીતિ વિશ્વાસ રાખીને તેમનું નામ સ્મરણ કરવું.

૧૫૧ આ ગ્રંથનું નામ કલેશકુઠાર છે. એ વાંચીને તેનો વિચાર કરે તો તેના હૃદયમાં કદિ કલેશ થાય નહિ. અને શ્રીહરિનાં પદમાં ભગવતચરણકમલમાં=પ્રીતિ જહાલ ઉપજે.

સોરઠો

સકલ દોષકી માત, ચિંતા ચિત્ત જહાં લગ બસે,
વહાં લગ નહિ અવદાત, હરિ બસવે લાયક હિયો. ૧૫૨

દોહા.

ચિંતા કાઢૂ ખાતકી કરનિ ન કહિ હરિ જન,
કરનિ ભજન ન હરિ મિલનકી જાતેં હરિ પરસન્ન. ૧૫૩

૧૫૨ સર્વ દોષોની માતા જનની સ્થાન ચિંતા છે, એ ચિંતા ચિત્તમાં મનમાં જ્યાં વસી રહેલી હોય ત્યાં લગી તેનું હૃદય શ્રી-હરિને બિરાજવા લાયક શુદ્ધ નિર્મળ પ્રકાશિત થતું નથી અર્થાત્ તેનું અંતઃકરણ મલિન રહેલું હોવાથી તે મલિન અપવિત્ર સ્થાનમાં પ્રભુનો સ્પુટ આવિર્ભાવ થતો નથી.

૧૫૩. શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીહરિરાયમહાપ્રભુએ શિક્ષાપત્રગ્રંથે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરેલી છે કે કોઈ પણ વાતની ચિંતા ન કરવી. અથવા શ્રી મહાપ્રભુજી શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્યજીએ નવરત્ન ગ્રંથમાં આજ્ઞા કરેલી છે કે, શ્રીહરિના જને શ્રીહરિને શરણ સમર્પણ થયલા હરિજનોએ લૌકિક કે અલૌકિક કોઈ પણ પ્રકારની લગાર પણ ચિંતા કદપિ પણ કરવી નહિ. અલૌકિક મુક્તિ અથવા મોક્ષ થવા સુદ્ધાંતની પણ કાળજી ચિંતા ન કરવી. ૨ છતાંજે કદાચ અલૌકિક વાતની થાય તો તે શ્રીહરિના ભજનની શ્રીહરિની સેવાની અથવા શ્રીહરિના સ્મરણ કીર્તન કરવાની અને શ્રીહરિને સાક્ષાત્કાર પ્રત્યક્ષ મળવા પુરતી કરવી. જેણે કરીને તે ભજન સેવન કરી પ્રભુ મિલાપનીજ તીવ્ર આર્તિ લાગણી હોવાથી તે પ્રભુની પ્રસન્નતા મેળવવારૂપ થાય છે. પાછલી

જ્ઞાતિ બિપ્ર સાઠોદરે દયારામ હરિદાસ,
દીક્ષા બૈષ્ણે બલ્લભી કીનો ગ્રંથ પ્રકાસ.

૧૫૪

સોરઠો.

હુઃખ દુરિત સખ કલેશ હરે નામ શ્રીકૃષ્ણ ધ્રુવ,
મંગલ મોહ અશેષ પૂર્નકામ માધો મિલે.

૧૫૫.

શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત કરિ દયારામભાઈએ રચેલો
કલેશકુઠાર ગ્રંથ સંપૂર્ણ સારી રીતે પૂર્ણ થયો.

ઈતિ શ્રીકૃષ્ણભક્ત કવિ દયારામવિરચિત કલેશકુઠાર
ગ્રંથ સંપૂર્ણ. શુભં ભવતુ. શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ.

શ્રીભગવદ્ભક્તરાજ દયારામભાઈના લહિયા-લેખક
પટેલ અમીન હહેલાભાઈ દુર્લભદાસને આ ગ્રંથ આપેલો
તે પુસ્તક સાથે પણ આ પ્રતનો મુકાબલો કર્યો છે.

કહીનો બીજો અર્થ એવો પણ થઈ શકે છે કે, ભગવતપ્રીત્યર્થ
ન થયાની ચિંતા કરણી કૃતિ અથવા કરવી તો તે શ્રીહરિનું ભજન
સેવન=સ્મરણ ન બન્યાની અથવા શ્રીહરિ મને મળ્યા નહિ તે મળ-
વાની કરવી-કે જેણે કરીને તેવા જન ઉપર શ્રીહરિની પ્રસન્નતા
ઉપજે છે (થાય છે)

૧૫૪. ગ્રંથકર્તાની જ્ઞાતિ સાઠોદરા બ્રાહ્મણ છે. વૈષ્ણવસંપ્રદાય-
માંના શ્રીવલ્લભીસંપ્રદાયની તેમણે દીક્ષા લીધી છે. અને તે જ સંપ્ર-
દાયના સિદ્ધાંતને અનુસરીને તેમણે આ ગ્રંથનો પ્રકાશ કર્યો છે.

૧૫૫. ગ્રંથની સમાપ્તિએ ફલ દર્શન ફલશ્રુતિ લખવી જોઈએ
એવો શાસ્ત્રાધાર યુક્ત શિષ્ટાચાર છે. તે પ્રમાણે ફલશ્રુતિ લખે છે

કાલજ્ઞાનસારાંશ.

દુહા.

શ્રીગુરુ ગિરિધરલાલપદપંકજ કરં પ્રણામ;
સદ્દલ પાપ સંતાપ હર, અભિમતિ પૂરણકામ. ૧
કાલજ્ઞાન કથા ઘણી, તેહેમાંથી ગ્રહી સાર;
કથન પ્રયોજન જેદલું, કીધું સરળ પ્રકાર. ૨
શંકરે ઉમિયાને કહ્યું, અલકને મુનિ દત્ત;
તે પ્રમાણ ગ્રહી મેં કહ્યું, રખ્યે લહે મન મત્ત. ૩

કે આ ગ્રંથનું પઠન પાઠન કે શ્રવણ મનનાદિ કરવાથી તે કરનારનાં સર્વ પ્રકારનાં દુઃખો દૂર થઈ જશે કેમકે શ્રીકૃષ્ણભગવાનનું નામ સર્વ તાપ ક્લેશ દુઃખોને ભાંગવા વાળું છે. મહામાંગલ્યરૂપ મંગલ પદાર્થ માત્રનું પણ માંગલ્ય કરનારા પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે તે શ્રીભગવાનનાં આ ગ્રંથમાં નામો છે. ભગવાનનાં નામનો અદ્ભુત અપાર પ્રભાવ એવો છે કે, તે નિશ્ચયે કરીને સદા સર્વ દુઃખ અને ક્લેશ માત્રને હરીને આનંદદાતા અને સર્વ પ્રકારની અભીષ્ટ ઇચ્છેલી કામના પૂર્ણ કરી તે પરમાનંદ પુરુષોત્તમને મેળવે છે. પ્રાપ્ત કરાવે છે.

૧. આ ગ્રંથમાં કવિએ સર્વ મનુષ્યને ઘોષ થવા માટે પોતાનો કાલ ક્યારે આવશે, તેનો વિચાર પુરાણતંત્રાદિને અનુસરીને કર્યો છે. ભાષા સ્પષ્ટ તેમ જ સરલ હોવાથી સવિસ્તૃત વિવેચનની આવશ્યકતા ભાસતી નથી.

૨. આ સંવાદ પહેલાં પાર્વતી અને શંકર વચ્ચે ચાલેલો, અને પછી અલક અને દત્તમુનિ વચ્ચે થયો. તેના આધારે મેં કહ્યું, કાંઈ મહાયુક્ત મનથી—કપોલકલ્પિત રીતે નથી કહ્યું.

૩. સમગ્ર ગ્રંથ લખવાનું પ્રયોજન એટલું છે કે, મનુષ્યદેહ

- હુલ્લ મનુષ્યાદેહ છે, આવે કોઈકવાર;
તે પામ્યાનો લાભ એ, ભજવા નંદકુમાર. ૪
- જન્મ્યું તેહને મરણ તો, જ્યારે ત્યારે થાય,
પણ તેને ધન્ય જેહનો, હરિ ભજતાં દિન જાય. ૫
- ત્યમ સંસારી જીવથી, સદા ભજન ક્યાં થાય ?
પણ અંતે સધળું તજી, ભજવા શ્રીવજરાય. ૬
- અંત સમય કયમ સમજીયે, કેટલું અળગું મૃત્ય ?
તે સંશય છેદન કરે, કહું સમજાવી ગત્ય. ૭
- કાંઈ સવેળા થાય જ્યમ, આગમ કાલજ્ઞાન,
ત્રિવરસથી દિન એક લગી, એનું કહું વિધાન. ૮
- શ્વાસોશ્વાસ સદા રહે, નાસા દક્ષણ વામ,
રંધ્ર ઉભય રવિ ચંદ્રમા, ઇંડા પિંગલા ઠામ. ૯

વારંવાર મલતો નથી. કાળ ક્યારે આવશે, તેનો નિર્ધાર કાઢતે છે નહિ માટે કાળના આવવા પહેલાં જે કાંઈ લક્ષણો—કાલાગમન સૂચક—ત્રિહનો જણાય છે, તે શાસ્ત્રોક્ત રીતે કહું છું. તે બરાબર સમજીને પરલોકની સામગ્રી તૈયાર કરીને સજ્જ થવું, મતલબ કે પરાત્પર, પૂર્ણ પુરુષોત્તમ, નિર્ગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપ સદાનંદ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભુનું ભજન કરવું.

૫. જાતસ્ય હિ ધ્રુવં મૃત્યુધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ । ત-
સ્માદપરિહાર્યેયં ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ એ ભગવદ્ગીતાનાં જ
તાત્પર્યનો અનુવાદ મૂલમાં કવિ કરે છે.

૭. કેટલું અળગું મૃત્યુ—મરણ કેટલું હવે દૂર રહ્યું છે ?

૮. પોતાના કાલનું જ્ઞાન પહેલેથી જ સવેળાએ થાય એ માટે
ત્રણ વર્ષથી એક દિવસ સુધીનું વિધાન હું સ્પષ્ટપણે વર્ણવું છું.

૯-૧૦. નાસા—નાસિકા. દક્ષિણવામ—જમણી ડાબી—નાસિકાનાં

હાથી ઇંડા શશી સમજ્ય, જમણી પિંગલા સૂર,
પલટાયે ઘડી પાંચમાં જોતો રહે ચતુર. ૧૦

રાત્રિ દિવસ દશ ભાતુ સુર, વહ્યો નિરંતર જાય,
પાંચ વરસ આયુષ લહી, નિશદિન ગોવિંદ ગાય. ૧૧

એક માસ ઇંક રાત્રિદિન, વહે વાયુ એક ધાર,
ત્રણ વરસ આયુષ લહી, ભજવા નંદકુમાર. ૧૨

યુગ્મ દિવાનિશિ પિંગલા, વહન કરેજ અખંડ,
યુગ્મ વરસ આયુષ પણ, હરિ ભૂદયે યમદંડ. ૧૩

ત્રણ અહરનિશ એક પુટ, વહ્યા કરે જો વાય,
વર્ષ એક લગી જીવવું, જાણી ભજવા પ્રજરાય. ૧૪

દેવ પંથ ધ્રુવ ને શશી, અરુંધતી નિજ છાય;
જે ગગને દેખે નહીં, એક વરસમાં જાય. ૧૫

જમણા ચંદ્રમાં છિદ્રમાં સૂર્યની નાડી સમજવી. તેનું નામ પિંગલા.
હાથી બાણુના કાણામાં ચંદ્રમાની નાડી અને તેનું નામ ઇંડા. તે પાંચ
પાંચ ઘડીએ પલટાય છે એ ચતુરાષ્ઠી જોજે.

૧૧. રાત્રિદિવસ, તે પણ દશ સંખ્યા જોટલામાં જો નિરંતર
સૂર્યનાડી રહે તો પાંચ વર્ષનું આયુષ્ય સમજીને ગોવિંદગુણ ગાવા.

૧૨. એક માસ સુધી એક રાત્રિ અને દિવસમાં એક જ
વાયુ, હાથો અથવા જમણો એકસરખો વહે, તો ત્રણ વર્ષનું આયુષ
સમજવું.

૧૩. સૂર્યની નાડી બંને દિવસ રાત્રિ સુધી અખંડ રહે તો બે
વર્ષની આવરદા જાણવી.

૧૫. દેવપંથ—અ કાશમાં ધ્રુવનો તારો, ચંદ્ર અને અરુંધતીનો તારો.

રવિકિરણ દેખે નહીં, જોય અનલ શશિવર્ણ;
 તે એકાદશ માસમાં અંતે પાંમે મર્ણ
 મૂત્ર પુરીષ ભરિ વાપિકા, કનક રજત સમ રંગ;
 જાગૃત સ્વાપ્ને જો લખે, દશ સાસે તનુ ભંગ,
 ભૂત પિંશાય ગાંધર્વનગર, વૃક્ષ કનકસમ ભાસ;
 જે જનને તે જનનો, નવમે મહિને નાશ.
 દીપ સુવર્ણ સરીખડો દીસે દેહ વિરૂપ;
 નવમાસે નર મરણ લહિ, સમરી લે વ્રજભૂપ.
 કનક સદૃશ નર કૃષ્ણ છબી, શૂરો ખડીકણ થાય;
 સુમતિ વિકારિ પ્રકૃત કરે, આઠ માસે મરિ જાય.
 પુષ્પ થકે કૃશ પલકમાં, કૃશ થો પુષ્પજ દૃષ્ટ,
 એહેવી પ્રકૃતિ કર્યા પછી, જીવે મહિના અષ્ટ.
 રજ કદંમ ડગલાં ભરે, અધ પગલાં દેખાય;
 સાત માસ જીવ્યા પછી, પરલોકે તે જાય.

૧૬. અનલ અગ્નિને શશિવર્ણ—ચંદ્ર સરખો ધોળો જીએ.

૧૭. વાપિકા—વાવ કનક સુવર્ણને. રજત રૂપું—તનુભંગ દેહભંગ.

૧૮. ગાંધર્વ નગર—આકાશમાં તરેહવાર જે આકારો જણાય છે, તેને ગાંધર્વ નગર કહે છે.

૧૯. વિરૂપ એકાગ્ર—વ્રજભૂપ વ્રજધિપ શ્રીકૃષ્ણ.

૨૦ કૃષ્ણની રમ.મ છબી કનક સદૃશ સુવર્ણ જેવી જીએ. સુમતિ જીએ તો આઠજ મહિના જીવે.

૨૨. ધૂળમાં કે કાદવમાં ચાલતાં આખું પગલું ન દેખાય પણ અર્ધજ જણાય તો સાત માસ જીવે.

કપોત ગર્ધવ ઉલૂક કાગ બેસે જેને શીશ;
 ષટ માસે મરવું લહી, તે સમરે જગદીશ. ૨૩
 નિશા ચંદ્ર દિન રવિ વહે, શ્વાસ માસ લગિ એક;
 તો જીવન ષટ માસ લગી, હરિ સમરે સુવિવેક. ૨૪
 અવર વિધિ વળી એક છે, ભરિ શુભ ભાજન નીર,
 તેમાં સૂરજ મિંબને જોવું વિના સમીર; ૨૫
 જો ખાંડુ દીસે દક્ષિણે, તો આયુષ ષટ માસ,
 ત્રિ પશ્ચિમ બે ઉત્તરે, એકજ પૂર્વ પાસ, ૨૬
 મધ્ય છિદ્ર જો દેખાયે, તો આયુષ દશ દિન,
 દયા ભજન શ્રીકૃષ્ણનું, કરિએ થૈ આધીન. ૨૭
 વળી કહું શુભ એક વિધિ, દુર્લભ યોગી જન્ન.
 લક્ષણ છાયાપુરુષનાં, સમજી લે ધરિ મન, ૨૮
 એકાન્તે ઉભાં રહી, રવિ રાખવો પૃષ્ઠ;

૨૩. કપોત હોલો, ગર્ધવ ગધેડો, ઉલૂક ધુવડ.

૨૪. નિશામાં ચંદ્રની નાડી અને દિને સૂર્યની નાડી વહે તો.

૨૫ તેનો ખીજો પણ પ્રકાશ છે. જલથી ભરેલા એક પાત્રમાં પવન ન હોય અને પાણી સ્થિર હોય તે વેળાએ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ જોવું. જો તે ખંડિત જણાય, તે પણ દક્ષિણ દિશા તરફ. તો છ માસનું આયુષ્ય.

૨૬-૨૭. પશ્ચિમ તરફ ત્રણ, ઉત્તર ભણી બે, પૂર્વમાં એક, અને મધ્યમાં પણ જો છિદ્ર જણાય તો દશ દિન જ જીવે. આ પ્રકાર ઉપરના સૂર્ય પ્રતિબિંબ જ સમજવો.

નિજ છાયાને નિરખિયે; કંઠે અનિમિષ દષ્ટ. ૨૯

લક્ષ મંત્રનો મંત્ર હરિ, નામ એક રાત આઠ,
અખંધ કર પદ રાખિયે, મનમાં કરીયે પાઠ ૩૦

વળતી વ્યોમ વિદોહીએ, દીસે છાયાપુરુષ,
સ્ફટિક સરખો ઉજળો, ફળ સમાન હરિ દર્શ. ૩૧

ઉજવળ દીઠયે શુભ સદા, જ્યારે દીસે શ્યામ;
તો મૃત્યુ ખટ માસમાં, સમજી સમરો રામ. ૩૨

પીતે વ્યાધિ રક્તમય, નીલો હત્યા હોય;
તો ઉદ્દેગજ ઊપજે, નાનાવર્ણે જોય. ૩૩

દક્ષિણ ખાહુ ન દેખિયે, નિજ ખંધુનું મૃત્યુ,
ષટ્ માસે વા વર્ષ વા એ વર્ષે તો સત્ય. ૩૪

જો નવ દીસે વામ કર, સ્ત્રી મૃત્યુ ત્યમ જાણ્ય,
ખંને ખાહુ ન દેખિયે, પોતાનું પરમાણ્ય. ૩૫

૨૮-૨૯. છાયા પુરુષનું લક્ષણ કહે છે. પૃષ્ઠ પાછળ રવિ સૂર્ય અનિમિષ એકી નજરે, પાપણો હલાવ્યા વિના એકીટસે.

૩૦-૩૧-૩૨: અન્ય એક લાખ મંત્રનું બલ જેમાં છે, એવો ભગવન્નામરૂપ મંત્ર તેનો પાઠ એકસો આઠવાર કરવો. હાથ અને પગખંધ ન રાખવા અને મનમાં પાઠ કરાવો. વ્યોમ-આકાશ. ત્યારે છાયા પુરુષ દેખાશે. તે સદા ઉજ્જવલ જ છે, છતાં જો શ્યામ જણાય તો ૬ માસે મૃત્યુ.

૩૩. તે પુરુષ પીળો જણાય તો રક્તનો કોષ વ્યાધિ થાય. લીલો જણાય તો હત્યા થાય. અને કવર્ણ જણાય તો શોક થાય.

૩૪. દક્ષિણ ખાહુ-જમણો હાથ.

૩૫. વામકર-ડાબો હાથ.

- મરણ માસમાં શીશ વણ, સમઝી લે ધીમંત,
ઝંઘા નહિ વા સ્કંધ નહિ આષ્ટ દિવસમાં અંત. ૩૬
- છાયા દોષ સમૂલગી, તત્ક્ષણ મૃત્યુ થાય,
અવર વિધાન કહ્યું નથી, ગ્રંથ ઘણો વધિ જાય. ૩૭
- આનંદ હસતી દેખીયે, જો પોતાની જાય,
આયુષ મહિના ચ્યારનું, અધિકું નવ્ય કહેવાય. ૩૮
- લોચન અંગુલિ દાખતાં, જ્યોતી જુએ ન જેહ,
ચોથે માસે તે મરે, એક પક્ષ છે એહ, ૩૯
- ચોદીશ દેખે વીજલી, અબ્ર વિના આકાશ,
ઇંદ્ર ધનુષ આભાસ જલ, જીવે જે ત્રણ માસ. ૪૦
- દિન તારા રજ ચોદીશે, ઇંદ્ર ધનુષ નિશિ જોય,
તે નરને જે માસમાં, નિશ્ચયે મૃત્યુ હોય. ૪૧
- ઘુંટણ ભગ્ન સરીખડાં, પડે ચાલતાં ત્રાસ,
એહવાં જેહને ચિન્હ તે, જીવે એકજ માસ. ૪૨
- સોળ દિવસ લગિ સૂર્ય સ્વર ચલે ન કરે ઉપાય,
એક માસ જીવી કરી, તે જન જમપુર જાય. ૪૩

૩૬. લોચન નેત્રથી, અંગુલી આંગળીઓમાં જોતાં પ્રકાશ જણાય નહિ. તો ચાર મહિને મરણ.

૪૦. અબ્રવિના-વાદળ વિના. ઇંદ્રધનુષ વર્ષાઋતુમાં જે રંગે જેરંગી કામદાના આકારનું ધનુષ્ય જે જણાય છે તે. આભાસ જલ-મિથ્યા

૪૩. સોળ દિન સુધી સૂર્યની જ નાડી ચાલે.

નિજ છાયાને નિરખિયે; કંઠે અનિમિષ દષ્ટ. ૨૯

લક્ષ મંત્રનો મંત્ર હરિ, નામ એક રાત આઠ,
અખંધ કર પદ રાખિયે, મનમાં કરીયે પાઠ ૩૦

વળતી વ્યોમ વિદોશીએ, દીસે છાયાપુરુષ,
સ્ફટિક સરખો ઉજળો, ફળ સમાન હરિ દર્શ. ૩૧

ઉજ્જવળ દીઠયે શુભ સદા, જ્યારે દીસે શ્યામ;
તો મૃત્યુ ખટ માસમાં, સમજી સમરો રામ. ૩૨

પીતે વ્યાધિ રક્તમય, નીલે હત્યા હોય;
તો ઉદ્દેગજ ઊપજે, નાનાવર્ણે જોય. ૩૩

દક્ષિણ બાહુ ન દેખિયે, નિજ ળંધુનું મૃત્ય,
ષટ્ માસે વા વર્ષ વા બે વર્ષે તો સત્ય. ૩૪

જો નવ દીસે વામ કર, સ્ત્રી મૃત્યુ ત્યમ જાણ્ય,
જંને બાહુ ન દેખિયે, પોતાનું પરમાણ્ય. ૩૫

૨૮-૨૯. છાયા પુરુષનું લક્ષણ કહે છે. પૃષ્ઠ પાછળ રવિ સૂર્ય અનિમિષ એકી નજરે, પાપણો હલાવ્યા વિના એકીટસે.

૩૦-૩૧-૩૨: અન્ય એક લાખ મંત્રનું બલ જેમાં છે, એવો ભગવન્નામરૂપ મંત્ર તેનો પાઠ એકસો આઠવાર કરવો. હાથ અને પગઅંધ ન રાખવા અને મનમાં પાઠ કરાવો. વ્યોમ-આકાશ. ત્યારે છાયા પુરુષ દેખાશે. તે સદા ઉજ્જવલ જ છે, છતાં જો શ્યામ જણાય તો ૬ માસે મૃત્યુ.

૩૩. તે પુરુષ પીળો જણાય તો રક્તનો કોષ વ્યાધિ થાય. લીલો જણાય તો હત્યા થાય. અને કવર્ણ જણાય તો શોક થાય.

૩૪. દક્ષિણ બાહુ-જમણો હાથ.

૩૫. વામકર-ડાબો હાથ.

નહાતાં કર પદ ને હુંદે, સહુ ચેહૈલાં સુકાય,
 શોષ શમેં નહિ જલ પીયે, દશ દિવસે સરિ જાય. ૫૧
 અરુંધતી ધ્રુવ વિષ્ણુપદ, તારક મંડલ માત્ર,
 અંડ વિષે તે પિંડમાં, પણ જાણે સદ પાત્ર, ૫૨
 બ્રહ્મટિ વિષ્ણુપદ જાણિયે, નવ દેખે જે જંત,
 તેહેને કૃષ્ણ ન ભૂલવા, જીવત છે નવ દિન. ૫૩
 જે તારા નિજ સાત્રના, સાત્રા મંડળ સાચ,
 નવ દેખે નર તે તણુ, આયુષ દહાડા પાંચ. ૫૪
 ધ્રુવ નાસાચ ન દેખિયે ત્રિદિન મરણુ છે સત્ય,
 જિન્હા તેજ અરુંધતી, લખે ન તે દિન મૃત્ય. ૫૫
 એક અંગુલિ જે ગણે, એક ચંદ્ર યુગ જોય.
 સહિદ્ર દેખે છાય નિજ, શીઘ્ર જ મૃત્યુ હોય. ૫૬
 પ્રેત ભેટિયે વિષ ભખી, અર થૈયે અસ્વાર
 જગૃત સ્વપ્ને દેખિયે જાણ્ય કાલ તત્કાળ ૫૭
 પિત્ત સદન વાયુ વસે, પિત્ત જાય કફ ઠાંમ,
 કફ આવી કંઠે બસે, સદ જાય જમધાંમ. ૫૮

૫૨. અરુંધતી, ધ્રુવ વગેરે તારા મંડલ માત્ર જેમ બ્રહ્માંડમાં છે, તેમ પિંડમાં શરીરમાં પણ છે.

૫૭. વિષ-જહર. ભખી, ભક્ષણ કરીને, પ્રેતને મૃત મનુષ્યને અર-ગર્હભ ઉપર.

૫૮. પિત્તના સ્થાન વાત વાયુ વસે, પિત્ત નાડી કફને ઠેકાણે જાય. કફ કંઠે આવે તો તો તત્કાલ મરે.

સંપૂર્ણ શશિ નિત્ય વહે, નહિ રવિસ્વર આભાસ,
 વેહેલો તે હરિને લજે, આયુષ એકજ માસ. ૪૪
 તૈલ તોય ધૂત કાચમાં, નિજ તનુ જોય પ્રત્યક્ષ,
 દીસે શીશ રહિત ધડ; જીવે એક જ પક્ષ. ૪૫
 જેહની કાયા સુઘતાં, શબ અસ્થિ દુર્ગંધ,
 અધમાસે તેહેને પણ, નિશ્ચે મરણસંબંધ. ૪૬
 ટચલિ અંગુલિ દેખિયે, વચલૂ વેહું શાંભ;
 ત્યારે જીવન સોળ દિન, સમજી સમરો રામ. ૪૭
 શીતલ લાગે રવિ પ્રભા, સંતાપે શશિકિરણ;
 પવન ઉષ્ણ શીત ન સમજ્ય, તો અધમાસે મર્ણ. ૪૮
 સંગ્યે છુટે પવન સહ, મૂત્ર પુરીષ જ. બેહ,
 દશ દિવસે તે નર મરે, તેમાં નહિ સંદેહ. ૪૯
 સ્વલ્પે અંગુલિ દગ દુબ્યે, ચક્ર અરુણ રંગ શામ,
 નવ દીસે દિન દશ થયે, તે પોંહોંયે યમધામ. ૫૦

૪૪. શશી ચંદ્રનીજ નાડી ચાલે. સૂર્યનો આભાસ પણ ન થાય

૪૫. તેલમાં, ઘીમાં, કાચમાં પોતાનું શરીર જોતાં માથા વિનાનું
 એકલું ધડ જ દેખાય તો એક પખવારીયું જ જીવે.

૪૬. શબ. મડદાં. અસ્થિ. હાડકાં.

૪૭. ટચલી. છેલી. નાની આંગળી. કનિષ્ઠિકા.

૪૮. રવિપ્રભા, સૂર્યનું તેજ. શશિકિરણ ચંદ્રનો પ્રકાશ.

૫૦. આંગળીથી થોડી જ આંખો દાખતાં, શ્યામ અથવા
 અરુણ લાલ રંગનું ગોળ ગોળ જે કાંઈ જણાય છે તે ન જણાય તો.

પોતાનું પ્રતિબિંબ પર લોચનમાં નવ દ્રશ્ય,
એહેવુ ચિન્હ ઉઠે થતાં, મરણ સમીપ અવશ્ય. ૬૮

માત પિતા ગુરુ દેવ દિગ્, વૃદ્ધ પૂજ્ય મહાપુરુષ
નવ પૂજે નિંદા કરે, ત્હેને મરણા કર્ષ ૬૯

કર કપાલ ધરિને જુએ, કાંડુ અનિમિષ દષ્ટ,
ક્રમ ક્રમ કૃશ ભાસે ભલૂં, પુષ્ટ થતાં સ્હાકષ્ટ. ૭૦

મરવુ તો સમજે સહુ, પણ ક્યારે ? નહિ ભાન
એક દિવસ આડો રહે, ત્યહાં જ લગી નહિ જ્ઞાન. ૭૧

જાણ્યાથી ભય ઉપજે, ત્યારે હરિ સમરાય.
પ્રીત પ્રભુ સાથે વધે, અવર અકારું થાય. ૭૨

૬૮. પોતાનું પ્રતિબિંબ બીજના નેત્રમાં ન જણાય તો મરણ પાસે જ છે એમ સમજવું.

૭૦. હાથ ખરોખર એ આંખો વચ્ચે રાખે અને તે તરફ એકીટસે જુએ, અને તે જોતાં જો કૃશતા બહુ જ સુકાયેલો હાથ જણાય તો તો સારું; પણ પુષ્ટ જણાય તો તો કષ્ટ જ પ્રાપ્ત થાય.

૭૧. એક દિવસે બધાને જવું છે, તે તો સહુ જાણે છે, પણ તે ક્યારે એ કાઢતે ભાન નથી હોતું. એક દિવસ જ આડો રહે છે, પણ તે તો ગફલતમાં જ હોય છે.

૭૨. તે જ્યારે સમન્વય કે મારું મરણ અમુક સમયે જ છે, ત્યારે તેને ભય ઉપજે અને પ્રભુને સ્મરવા માંડે. પ્રભુ તરફ પ્રીતિ અને એ જ મારો ખરો અને આખરનો સાથી છે એમ નિશ્ચય થાય.

નિશા દાઘ હોય શીત દિન, કંઠ વિષે કફ હોય.	
તેહને કશો ઉપાય નહિ, તે જન જમપુર જોય.	૫૯
ગુદા ભ્રષ્ટ હોય દીન સ્વર, સંગ્યે ખાંસી સ્વાસ	
વ્યાકુલ હિચ્છા શોષતનુ, જમપુર તેહનો વાસ.	૬૦
હૃદય ચરણ નાભિ તથા, નાસા શીતલ હોય	
શીષ તમ જેહનું રહે, તે નવ જીવે કોય.	૬૧
બુદ્ધિ લજ્જા પ્રભાદિક, સરવ સ્ત્રમૂળાં જાય,	
દીપ જતાં નહી વાસના, નિશ્ચે મૃત્યુ થાય.	૬૨
કિન્નર રીંછ ચઢ્યો થકો ગાતો દક્ષણ જાય;	
એહવું સ્વપ્ને દેખતાં, શીઘ્ર જ મૃત્યુ થાય.	૬૩
રક્ત કૃષ્ણ અંબર ધરી હસતી ગાતી નારય	
તાંણિ જાય દિશ દક્ષિણે શીઘ્ર જ મરણ વિચાર	૬૪
જાણ્યે કદંબ સાગરે, બુડ્યો શિર પર્યંત,	
એહવુ શમાણું દેખતાં, સઘ સમજવો અંત.	૬૫
કાળો પુરુષ બિહામણો. શસ્ત્ર ઉગાંમી ધાય	
પથથર મારે સ્વપ્નમાં, તુરત મરણ કહેવાય.	૬૬
કર અંગુલિ રૂંધે કરણ, આત્મનાદ ન સુણાય	
સ્વભાવ જે જનનો ફરે, બહેલો જમપુર જાય.	૬૭

૫૯. રાત્રે બળતરા થાય. દિવસે ટાઢ વાય.

૬૩. કિન્નર, ગંધર્વ, ગાનાર, રીંછ ઉંપર સ્વાર થઈને દક્ષિણ દિશા તરફ જાય. શીઘ્ર જ તત્કાલ.

૬૫. સાગરના કાદવમાં માથાપુર ડૂબ્યો તો.

૬૭. કરઅંગુલી-હાથની આંગળીઓથી કાનને રૂંધતાં જે કાંઈ આત્મનાદ સંભળાય છે તે ન સંભળાય તો જલદી જમપુર પહોંચે.

નિત્ય રહેવું સતસંગમાં, તજવાં દુષ્ટાચર્યું. ૭૮

જો દિન હોયે પહોંચતાં, વ્રજ વૃંદાવન જાય
નહિ તો ધંધો સહુ તજી જયહાં ત્યહાં ગોવિંદ ગાય ૭૯
સતી બળવા જયમ નીકળે, હેને કશું ન મિષ્ટ

ત્યમ તું મનથી સહુ તજી, પ્રિયકર જે પ્રભુ ઇષ્ટ ૮૦

નિત્ય પ્રતિ રહેજે નિરખતો, કહ્યાં તેટલાં ચિન્હ

મરણ જણાયે સવારું, હરિપદ ધરજે મન્ન. ૮૧

દ્વિજ નાગર સાઠોદર, દયાશમ હરિદાસ

તેણે કાળ જ્ઞાન આ કીધો અર્થ પ્રકાશ. ૮૨

ઈતિ શ્રીમહાદેવ હિમિયાસંવાદે કાલજ્ઞાનસારાંશ મૃત્યુચિન્હ
સહ વર્તમાન કવિદયારામવિરચિત વ્યાખ્યાન સમાપ્ત

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

૭૯. જો મરણ આડા થોડા દિવસ બાકી રહ્યા હોય તો
વ્રજમાં જવું.

૮૧. કવિ કહે છે કે મેં જેટલાં ચિન્હ બતાવ્યાં છે, તે રોજ
જોતો રહેજે, અને પ્રભુ ભજનનો રસ્તો પકડજે. ચિન્હ જોઈને વીલ
કરવાની અને મારી પાછળ પડેલાનું શું થશે તેવી ચિંતા ન કરીશ.

તે માટે આ મરણનાં પ્રકટ કથાં મેં ચિન્હ
ચેતે તો હરિને મળે પરોષકાર વચન. ૭૩

આયુષ્ય એળેય સહુ ગયું, ભજ્યા ન ક્ષણ ભગવંત
તેહનું પણ કલ્યાણ છે, જો સમરે હરિ અંત. ૭૪

અંતકાળ હરિ સમરતાં, સઘ ટળે મહાદોષ
જ્યમ ગંજકે આખરી, બુજ્ય કરે સહુ સોષ. ૭૫

બે ઘટિમાં ખટવાંગ પામ્યો પૂરણ બ્રહ્મ
સાચે મન પ્રભુ સમરતાં, તું પણ પાંખીશ ત્યમ. ૭૬

સહુ જ્ઞાનનું શિરમણિ, મરમ ન જાણે મંદ
સાચે પ્રેમે સમરવા, રામકૃષ્ણ ગોવિંદ. ૭૭

આચારજ પ્રભુ સરિખડા જાવુ તેહને શણી.

૭૩. દયારામભાઈ કહે છે કે આ ગ્રંથ લખીને મારે કાંઈ જ્ઞાનીમાં કે પંડિતોમાં ખપવું નથી, પરંતુ મરણનાં આવાં ચિન્હ થાય છે એમ સમજીને જો કાંઈ જીવ પહેલેથી ચેતીને પ્રભુ ભક્તિ પરાયણ થશે તો આ મારાં કહ્યાં વચન સાર્થક થશે.

૭૪. અન્તે ચા મતિઃ સો ગતિઃ એ સિદ્ધાંતાનુસાર જન્મ-ગીભરમાં કાંઈ પણ ન થઈ શક્યું હોય પણ આખરે જો પ્રભુ સાંભરે તો તેનું કલ્યાણ જ થાય.

૭૫. ગંજકાની બાજી રમતાં જેમ આખરે જાણી જોઈને શોક કરે છે, તેમ છેવટે હરિ સમરવા.

૭૬. ખટવાંગનું વૃત્તાંત કલેશકુહારમાં આપ્યું છે.

નિત્ય રહેવું સતસંગમાં, તજવાં દુષ્ટાચર્યું. ૭૮

જો દિન હોયે ખડોચતાં, વજ વૃંદાવન જાય
નહિ તો ધંધો સહુ તજી જયહાં ત્યહાં ગોવિંદ ગાય ૭૯
સતી બળવા જયમ નીકળે, તેને કશું ન મિષ્ટ

ત્યમ તું મનથી સહુ તજી, પ્રિયકર જે પ્રભુ ઇષ્ટ ૮૦

નિત્ય પ્રતિ રહેજે નિરખતો, કહ્યાં તેટલાં ચિન્હ
મરણ જણાયે સવારં, હરિપદ ધરજે મન્ન. ૮૧

દ્વિજ નાગર સાઠોદર, દયાશામ હરિદાસ
તેણે કાળ જ્ઞાન આ કીધો અર્થ પ્રકાશ. ૮૨

ઈતિ શ્રીમહાદેવ ઋષિયાસંવાદે કાલજ્ઞાનસારાંશ મૃત્યુચિન્હ
સહ વર્તમાન કવિદયારામવિરચિત વ્યાખ્યાન સમાપ્ત

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ

૭૯. જો મરણ આડા થોડા દિવસ બાકી રહ્યા હોય તો
વ્રજમાં જવું.

૮૧. કવિ કહે છે કે મેં જેટલાં ચિન્હ બતાવ્યાં છે, તે રોજ
જોતો રહેજે, અને પ્રભુ ભજનનો રસ્તો પકડજે. ચિન્હ જોઈને વીલ
કરવાની અને મારી પાછળ પડેલાનું શું થશે તેવી ચિંતા ન કરીશ.

શ્રીદશમસ્કંધલીલાનુક્રમણિકા.

રાગ, આસાવરીની ચાંદ્ય.

- શ્રીગુરુદેવને પ્રથમ હું, પ્રેમસું લાગું પાપ;
શ્રીવદ્ધસ શ્રીવિકૃત પ્રભુ, શ્રીયમુના સુલદાય. ૧
- શ્રીગોપીજનવદ્ધસ. ગુણનિધિના ગુણ ગાંશ;
દસમસ્કંધ અનુક્રમપદ્યબંધ કરીને પ્રકાશ. ૨
- શ્રીભાગવતની કથા સહુ, અમૃત સાર પવિત્ર;
તેહ તાણું પણ હોહોવણ, કેવળ કૃષ્ણચરિત્ર. ૩
- તે પણ વિસ્તારે વર્ણતાં, ઘણીએક લાગેરે વાર;
મટયે સંદેપે સ્મરણ થવા, અનુક્રમ કરુંરે ઉચ્ચાર. ૪
- સ્કંધ દ્વાદશમામાં, દ્વાદશમે અધ્યાયે કથાય;
પ્રથમ સ્કંધથી અનુક્રમે સંદેપે ખારે ગવાય. ૫
- સૂત પુરાણી કહે સુણો, શૌનકાદિક મુનિ શાંત;
નવમસ્કંધ સમાપ્તિ પછી કહું જેહ વૃત્તાંત. ૬
- પરીક્ષિત રાજાએ પુછીયું. શ્રીશુકદેવને પ્રશ્ન;
ઈંદ્રદેવ માહારા પ્રાણ રક્ષક તમે કોહો છો એ કૃષ્ણ. ૭
- તેહનું ચરિત્ર વિસ્તારે કોહો. થોડે તૃપ્તિય નાં આય;
સુણી એમ પ્રસન્ન થયા મુનિ, વરણવી કહી સહુ કથાય ૮
- પૃથિવી સુખારથ બ્રહ્માદિકે, સ્તવન કર્યું જગભૂપ;
હરિ જણાવ્યું જાવો પ્રકટીશું, મજમાં શ્રીકૃષ્ણ સ્વરૂપ. ૯
- વળતી આકાશવાંણી દારે, કંસને જણવી એ વાત;
દેવકીનો ગર્ભ અષ્ટમે તે, તુને કરશે ઘાત, ૧૦

- દેવકીસહ વસુદેવ કારાગ્રહમાં નાંખીઆ કંસ;
 મૃત્યુભીતિ ધરી ભગિનીના અષ્ટ સુતનો કયો દવંસ. ૧૧
 ત્યાર પછી માયા મોકલી. શ્રીહરિ દીધુરે કાંમ;
 દેવકીથી રોહણી હિરે ધરજયે બલરાંમ. ૧૨
 તું પછી નંદસુતા થઈ અવતર જે વ્રજમાંડ;
 પછી પ્રભુ દેવકી ઉર વસ્યા, બ્રહ્માંદિ સ્તવ્યા ત્યાંડે. ૧૩
 વળતી પરમેશ્વર પ્રકટીયા વસુદેવે વર્ણવ્યું રૂપ;
 દેવકી સહિત સ્તુતિ કરી વળતા વદા ભવભૂપ. ૧૪
 પૂર્વવૃત્તાંત કહ્યું સહુ વ્રજ જાવાની પેર;
 ત્યમ વસુદેવે વિશ્વંસર પધરાવ્યા નંદને ઘેર. ૧૫
 કન્યા લાવ્યા તેહને કંસે પછી કરવા માંડી ઘાત;
 તેણે કહ્યું તાહારો શત્રુ તો કયહું પ્રગટયો સાક્ષાત. ૧૬
 કંસે તહુ તરછોડીઆં વસુદેવ દેવકી બેડ;
 સાંત્વન કરી બલ જ્ઞાન કથ્યું જણવ્યો બહુ નેડ. ૧૭
 દૈત્ય સંગે કરી મન ધાયું છેદો વિજયુંનાં મૂળ;
 સાધુ બ્રાહ્મણ ગાય પીડા હણો લઘુ બાળ અતૂલ. ૧૮
 વળતી જે શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટીયા વ્રજ માંડે આનંદરૂપ,
 માહા મોહોછવ ત્યાંહાં થયો સહુ વ્રજજન વ્રજભૂપ. ૧૯
 વાર્ષિક ભરવા વ્રજેશ ગયા પછી મધુપુરી માંડે.
 મળવું થયું વસુદેવજીનું નંદજીને ત્યાંડે, ૨૦
 વસુદેવ કહે કાંઈ ઉપદ્રવ ભાસે મુને વ્રજ માંડે.
 માટે વહેલા સહુ વદ્ધભ નંદજી જાજ્યો ત્યાંડે, ૨૧

- પૂતનાના પયપાંન મિષે પ્રભુ શોરથો પ્રાણ.
 આપી દયાનિધિએ ગતિ ઉત્તમ જનની પ્રમાણ. ૨૨
- ધૂમ તેહનાં દેહદહનનો જોઈ કહ્યું નંદે એવ,
 અહો ભાઈ વસુદેવ હીસે કોઈ મોટા દેવ. ૨૩
- શકટ ભેદન કરી માર્યો તણાવતી મહા અસુરેશ,
 વળતી માતાને દેખાડીયું સુખ વિષે વિશ્વ અશેશ. ૨૪
- એકાંત્યમાં પછી ગર્ગ મુનિ ધર્યાં કુંવરનાં નામ,
 કારણ બતાવ્યાં વિવેક શું શ્રીકૃષ્ણ જે બળરામ. ૨૫
- ધુર્તવેડાલા ગોપીજન ઘેર મૃત્તિકા ભક્ષણ જેહ,
 દહીંતુ પાત્ર ભાંજ્યું માટયે બંધન કર્યું ભાંજ્યું તેહ. ૨૬
- ભકતવશત્વ જાણાવ્યું બંધાયા અનુબલ દાંમ,
 વૃક્ષ પાડ્યાં ચમલાબ્જન શ્રાપ સુકાવ્યો તે ઠામ. ૨૭
- કૂબેરસુત નલકુબર કરી તેણે સુત સાક્ષાત.
 નંદાદિકે મળી ધાર્યું ગમન દેખી બહુ ઉત્પાત. ૨૮
- વૃંદાવિપિન જઈને વશા ત્યાંહાં કર્યું બાળ ચરિત્ર,
 વચ્છચારણની લીલા કરી મળી સમવય બહુ મિત્ર. ૨૯
- વળતી તો વધ વચ્છાસુર કર્યો બકને તળાવ્યું શરીર,
 માર્યો અઘાસુર ગોપરક્ષણ કર્યું મહાબળ ધીર ૩૦
- ભોજન કીધું સખા સહ હરખે શ્રીચમુનાં તીર,
 મોહ્યાં વિધિ દેખી હરિ નવ ભુક્તે ઉચ્છિષ્ટ અહીર. ૩૧
- વચ્છગોપાદિક સહુ પછી હરણ કર્યું બ્રહ્મદેવ
 ગોસુત ગોપાદી સરવ થયા શ્રીહરિ સ્વયમેવ. ૩૨

બ્રહ્માનો મોહ ગયો પછી હરિસ્તવ્યા લેઈ શરણ,
 ગોચારણ મહાકીડા કરી ધેનુકાસુર કહ્યું મર્ણ. ૩૩
 વળતી શ્રીકૃષ્ણ પધારીયા વ્રજ કરતા વેણું ગાન,
 વન શોભાયે ભર્યા બહુ ગોપીજનને કરે સુખ દાન, ૩૪
 વિષથી વિમૂર્છિત ગોપ જીવાડયા કરી અમી દ્રષ્ટ,
 કાલ દમન કર્યું નાગનું પત્નીની સ્તુતિ કહી સ્પષ્ટ. ૩૫
 કાલ આંખ્યાનું કારણ કથ્યું વન્હિવ્યથા કરી ચુર.
 છીડા કરતાં પમાડીયો મરણ પ્રલંબાસુર. ૩૬
 ગોગોપ ભય થકી રાખીયાં કીધું દાવાનળ પાન.
 વર્ષા શરદ ઋતુ વરણી કહું કૃષ્ણ વેણું શું ગાન. ૩૭
 કાત્યાયની વ્રત કંન્યકા કીધું નિરાવરણ સ્નાન,
 વસ્ત્ર હર્યા વ્રજ નારજી આખ્યાં સહિત દૂલ દાન. ૩૮
 વરણ્યું વૃંદાવન વૃક્ષ ભાંગ્યા મુનિ ચાચ્યા ગોપેંદ્ર,
 લીધું ભોજન ઋષિ પત્નીનું કૃપા કરી ધર્મ ધુરેંદ્ર ૩૯
 તાપ પશ્ચાત્ત્ત્વિજે કર્યો ભાખ્યો, ભાંજ્યો ઇંદ્રયજ્ઞ,
 અન્નકુટ આરોગ્યા કૃષ્ણ ધરીયો ગોવરધન મગ્ન. ૪૦
 મરદન ગર્વ સુરેશ કર્યો વર્ણ ગર્ગ વચન,
 ગોપ સાથે નિરવાણ કર્યો નંદે તે કર્યું કથન. ૪૧
 ઇંદ્રધેનુએ સ્તુતિ કરી ધરીયું ત્યાંહાં ગોવિંદ નામ,
 વ્રતાદી ધર્મ આશ્રિત નંદકલેશથી છોડાવ્યા શાંમ. ૪૨
 નંદાદીક સહુ વ્રજજનને આપી પછી વૈકુંઠ ગત્ય,
 વેણુંનાદ કર્યો મોહ ને મોહ્યા ગોપીજન અત્ય. ૪૩

પ્રજાખાળા તેડી રમણ કર્યું ગોપી આઠ્યું અભિમાન,
 અંતરદયાન થયા હરિ વળતી કર્યું સુખ દાન.
 રાસકીડા ખડુ વિધિ કર્યો જળ સ્થળ લીલા આનંદ.
 મહાસરપના ગળ્યા થકા હરીયેં મુકાવ્યા નંદ. ૪૫
 શંખચૂરને હણ્યો પ્રભુ ટાળ્યો ગોપીજન ત્રાસ.
 યુગલ ગીત વરણન ગોપી વન કીડા કરી અવીનાશ. ૪૬
 માર્યો અરીષ્ટા દવસુર હરિ કંસ નારદની કથાય,
 અકૂર કથની ગુહ્ય કેશી હણ્યો શ્રીવજ્રરાય. ૪૭
 નારદ નંદકુંવર મળ્યા સ્તુતિ કથ્યું રે ભવીશ,
 માર્યો ળ્યોમાસુર ગોપ રક્ષણ કર્યું શ્રીજુગદીશ, ૪૮
 વળતી આઠ્યા અકૂર પ્રજા વીશે નીરખ્યા શ્રીકેશવરામ;
 આનંદ પામ્યો અતિ ઘણો પુરી પ્રભુ વાંછીત કાંમ. ૪૯
 હરિ હળધરને એકાંતે અકૂરે સહુ કહી કંસ વાત.
 વિરહ વિલાપ ગોપીજન કર્યો પ્રભુ પધાર્યા સાક્ષાત્, ૫૦
 અકૂરને હરી હૃદય વિષે દરસન દીધું અનુપ.
 સુરેલક સુત કરી સ્તુતિ મધુપુરિ પધાર્યા જગભૂપ, ૫૧
 રજકતણું સીર છેદ્યું વાયકને દીધું વરદાન.
 માળી સુદામાને પ્રશન કર્યું કુમળસનમાન. ૫૨
 ધનુષ ભાંજ્યું ને રથ હણ્યા દુરવખનભય કંસદાન,
 રંગ ભુમી વીશે ગજ હણ્યો કુવલયાપીડ મહાન. ૫૩
 રંગ ભુમી વીશે દોડા પ્રભુ જેને જેહેવોરે લાવ.
 મલ માર્યા કંસ બ્રાત સહિત હણ્યો પામીને દાવ. ૫૪

માતુલપત્નીયૌનું કર્યું સાંત્વન દેઈ ઉપદેશ;
 માતપીતાનું હૃદયું દુઃખ સંતોખ્યા સ્વજન અશેષ. ૫૫
 રાજ્યાભિષેક કર્યો ઉચ્ચસેનને પોતે સુંદરશ્યામ
 સાંત્વન કરી નંદાદિકને મોકલ્યા શ્રીગોકુળ ગામ. ૫૬
 પછી દ્વિજતિ સંસ્કાર કર્યો પધાર્યા ગુરુધામ;
 વિદ્યા ભણ્યા સહુ પ્રસન્ન કર્યા સાંદીપતી કૃષ્ણરામ. ૫૭
 મૃતકે પુત્ર આચારજને આપ્યો લાખ્યા દર પાંચજન;
 કરી પધાર્યા મથુરાં વિષે હરખીયાં સરવ જન. ૫૮
 પછી વ્રજે ઉદ્ધવ મોકલ્યો નંદ યસોદા મીલાપ
 ગ્રહીત થયાં હિદ્ધવ લખી ગોપી પ્રેમ પરિતાપ ૫૯
 સાંત્વન કરી વ્રજનાર આખ્યા મધુપુરી હરિજન
 કુખજ્યા સદન પધાર્યા હરી વળતા અકૂર ભોવન ૬૦
 અકૂરને પછી પ્રેર્યા પ્રભુ ગજપુર જન પાસ;
 પાંડવ પ્રથા વ્યથા હરિ બોધ કર્યો દ્રુપ નાશ. ૬૧
 પૂરણ થયું પૂર્વાર્ધ હાવાં ઉત્તરાર્ધ કથાય
 સાંભલ્ય કેહે શુકદેવજી પ્રીતે પરીક્ષતરાય. ૬૨
 ઇતિ પૂર્વાર્ધ સંપૂર્ણ

અથ ઉત્તરાર્ધ પ્રારંભ

વૈયાસકી એમ બોલીઆ સાંભળ ભૂપત્ય;
 જામાત્ર વધ સુણી દુઃખ થયું જરાસંધને અત્ય. ૧
 આખ્યો ગદી તેહની તેણી સેના સરવ.

કોટ રચાવ્યો કુશ સ્થળ આવ્યો યવન શું ગર્વ.	૨
ભસ્મ કર્યો કાળ યવનને સુચકંદ લોચન,	
સ્તવન કર્યું ભૂપ શ્રીહરી વર દીધો પ્રસન્ન.	૩
મનુષ્યનાટ્ય સર સંઘથી પદાયણુ કર્યું આપ	
દ્વારાવતીમાં પધારીયા ટાળ્યું પરવત તાપ.	૪
રેવત કન્યા રેવતી બળભદ્રજી પરણ્યા,	
રૂક્ષમણી પ્રેર્યો તે દીને પછી સંઘેશ જરણ્યા.	૫
કુંદનપુર પધાર્યા પ્રભુ કીધું રૂક્ષમણી હરણુ	
કર્યો પરાજય શત્રુનો તેહની સેનાનુ મરણુ.	૬
રૂક્ષમ્યાને પટા પાડીને પ્રભુ કીધો વીરધ,	
રૂક્ષમણી સહીત પધારીયા દ્વારીકાં જગભુપ.	૭
વેદ વીધે વર્યા રૂક્ષમણી પછી શ્રીદ્વારીકેશ,	
પ્રગટ્યા પ્રદુમન હરી ગયો સમર અસુરેશ.	૮
કૃષ્ણ કુંવર તેહને હણી આવ્યા સ્ત્રી સહુ ધાંમ,	
હરખ્યાં રૂક્ષમણી આદે સહુ દેખી સુત અભીરામ	૯
સુરજ થકી શ્યમંતક મણી પામ્યો સત્રાજીત,	
માગ્યો શ્રીકૃષ્ણે આપ્યો નહીં થયું સહજ વીપ્રીત.	૧૦
તે મણી માટે પ્રસેનનું થયું વ્યાજથી મરણુ,	
અપવાદ તેહનો લોકીકમાં લાગ્યો અશરણુશરણુ	૧૧
પ્રથા કલંક ઉતરવા હરી યાદવ સાથે,	
વન જઈ વેરી પ્રસેનનો સીંહ દેખાડ્યો નાથે.	૧૨
તેહનો રીપુ રીછ જણાવીયો આગળ અટકી સહુ	બેઠા

- શુક્ર લયંકર રીંછની તેહિમાં પ્રભુ એક પેઠા. ૧૩
- યુધ્ધે હારી જાંખવાંને ત્યાંહાં પુત્રી સંગે પરણ્યાંયા,
જાબુવતી મણી સહિત લેઈ હરી દારકાં આંયા. ૧૪
- આપ્યો મણી સત્રાજીતને લેઈ જ્ઞાન પામ્યો,
સત્યભાંમા સુતા કૃષ્ણને પરણાવી દુખ વાંચ્યો. ૧૫
- વળતી શ્રીહરી હજધર બેહુ પધાર્યા ગજપુર,
સતધનવા પ્રેર્યો ઉભયે કૃતવરમા અકૂર. ૧૬
- તેણે શત્રાજીતને હણ્યો નાઠો હરી લયધારી,
કૃષ્ણરાંમ સહ આવીને પુઠ્યે જઈ નાંખ્યો સારી. ૧૭
- પ્રભુ કહ્યું મણી નથી એકને રાંમકૈતવ ભાસ્યું,
ગયા મીથીલાપુરી રીસમાંહાં રહન પ્રકાસ્યું ૧૮
- ગદા યુધ્ધ હયૈંધનને ત્યાંહાં શીખવ્યું રામ,
મણી મળ્યો અકુરથી દાખ્યો હજધરશાંમ. ૧૯
- શકપ્રસ્થ પ્રભુ પધાર્યા પછી પાંડવ ધામ,
અર્જુન સહવન કીડતાં લાંબા કાલીંદી વામ ૨૦
- દ્વારાવતી પધારી વર્યા કૃષ્ણ કૃષ્ણ રાણી,
મીત્રવીંદા હરી લાવીયા સત્યા પટરાણી. ૨૧
- ભદ્રા વર્યા પછી લક્ષ્મણા ઉદાહ વખાંણુ,
માર્યો નરકાસુર મુર હણ્યો તજાંબા પિઠ પ્રાંણુ ૨૨
- તાંમ્રાદીકને હણ્યા હરી કન્યા સોળ હજાર,
દ્વારીકાં મોકલી યત્ન શું બાળા હરખી અપાર. ૨૩
- કુંડળ અરખ્યાં અદીતીને કર્યું છત્રનું દાંન,

- પારીજાત માટયે ઇંદ્રનું ભાંજયું અભીમાન. ૨૪
- જીતી સુરેસને લાવીયા સુરતરૂ નીજધામ,
સંભોગ્ય પાંમે સહુ ત્રીયા સંતોખ્યાં સત ભામ. ૨૫
- પાંણી ગ્રહણ રાજ કન્યા સહુનું કર્યું નાથે,
પરીહાસ કૌતક પ્રભુ કર્યું રૂકમણી સાથે. ૨૬
- વેણુ વીપ્રીત સુણીને થયાં મૂરછીત દ્રગ પાંણી,
સાંતવન કરી કૃષ્ણે આલીંગી મનાવ્યાં પટરાંણી. ૨૭
- પછી પ્રતી ઉત્તર પ્રેમદા પ્રભુ વચનના કીધા,
સુણીને સંતોખ્યા શ્રીહરી સામા સહુ અર્થ સીધા ૨૮
- સોળા સહસ્ર સત સરવને થયા દશદશ પુત્ર,
અકેકી પુત્રી પણ થઈ એહેવુ હરી ઘર સૂત્ર, ૨૯
- અનીરૂઘ ઉદવાહમાં પછી રૂકિમને હણ્યો રાંમે
ચીત્રા લેહા અનીરૂઘ લાવી ઉખાને ધાંમે. ૩૦
- ઉખા સહોત અનીરૂઘને પછી ખાંધીઆં ખાંણે,
હરીહર યુધ થયુ ઘણુ વરણ્યું બાય કાંણે. ૩૧
- ભવ જવર સ્તુતી ભગવંતની કીધી દીનતા દાખી,
ભુજ ખાંણાસુરના હરી છેદા યુગ યુગ રાખી. ૩૨
- સ્તવ્યા માધવને ઉમાધવે બળ સુતર દીધો,
ઉખા વર્યા અનિરૂઘજી જગમાં જસ કીધો, ૩૩
- નૃગ નૃપ માહાકકલાશની કૃષ્ણે ગતી કીધી,
ભકતી વીમુખ બ્રહ્મ સ્વનો દોષ એ શીખ દીધી. ૩૪
- બળભદ્ર પછી પ્રજામાં ગયા સહુજન સુખ દીધું,

- આકરસણુ યમુનાજીનું કાંઈ કારણ કીધું. ૩૫
- પૌણ્ડ્રક પ્રાણુ હર્યા હણ્યો કાશીરાજ માહાપાપી,
કાશીનું દહન કર્યું હરી શીવને ભક્ષ્મ આપી. ૩૬
- રેવતાચળ બળભદ્રજી લીધા દ્વીવીદના પ્રાણુ
સાંબ કુંવરે લક્ષ્મણા હરી ત્યાંહાં રાંમ વખાંણુ ૩૭
- ગંગા પુર ગંગામાં નાંખતાં નમ્યા માટતે બચાવ્યા,
હળધર કૌરવ બળ હણી વધુ સહ સુત લાવ્યા, ૩૮
- નવીન લીલા લખી નારદે હરીની પ્રીયાધામ,
સંશય મટયો અકલીત પ્રભુ કહી કર્યો પરણામ. ૩૯
- નારદ ચરણ પૂજ્યા પ્રભુ ગ્રહસ્થતા વીધી દાખી,
નીત્ય કતી શ્રીકૃષ્ણનિ અતી અદ્ભુત લાખી. ૪૦
- સભા સુધરમાને વીરો શોભા અદ્ભુત
ત્યાંહાં નૃપ પાંડવનો તથા આવ્યા યુગદુત. ૪૧
- ઉધવાદીક મંત્રી તણો મનસુખો લીધો.
વીચારવા સરવ ઈંદ્રપ્રસ્થ ત્યાં જાવાનો કીધો. ૪૨
- છોડાવ્યા નૃપ કરી સાંત્વના સ્વસ્થાંન ખોલાવ્યા.
ભીમ કૃષ્ણ શ્રીકૃષ્ણજી સુખે નીજ ગ્રેહો આવ્યા. ૪૩
- સર્વ થકી આદે કર્યું અવચન કૃષ્ણચરન,
દુષ્ટ લખી શીશુપાળનું પ્રભુ કીધું મરણ. ૪૪
- સ્વજન સહીત ધર્મ રાયજી કીધું અવભૃથ સ્થાન,
જળ સ્થળ બ્રહ્મ સુયોધનનું ભાંજ્યું અભીમાન. ૪૫
- સાલવને પ્રદ્યુમ્નનો વરણ્યો સંગ્રામ,

માયાપુર લંજન કર્યું આવી સુંદરશાંમ,
 સાલવસહ દંતવકત્રનો પ્રભુ આંણ્યો અંત,
 બ્રાત તેહના સતલીલાએ માર્યા ભગવંત.
 રાંમ પધાર્યા તીર્થને તે કથા અલાંખી,
 સુતને હણ્યો સુત તેહનો સ્થાપ્યો વર આપ
 બલવલને બલદેવજી માર્યો ઠાંમ,
 સકળ તીરથ પાવન કરી પધાર્યા બળરાંમ.
 પાર્થનું સાર્યપણું કર્યું કથ્યું ગીતા સું જ્ઞાન,
 મીત્ર સુદામો આવીયા કીધું સનમાંન.
 પુજી ગુરુ ગ્રેહિવાસની વારતા મળી કીધી,
 શકને હુલ્લભ સંપદા હરી ભકતને દીધી,
 સુર્ય ગ્રહણ મીશેં પ્રભુ કર્યું કુરુક્ષેત્ર પવી:
 કુંટુંબ સહીત પધારીયા ત્યાંહાં મળ્યા સહ
 ગોપીજન શું હળ્યા મળ્યા વાંછીત ફલ
 દાંન પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું કર્યું ગ્રહિ હુખ કાંપ્ય
 કૃષ્ણા સુકૃશ્ણની રૂકમણી આદે રાંણી,
 મળી વીવાહની વારતા નીજ નીજની વ
 કૃષ્ણે રૂપીપુજન કર્યું કીધો વસુદેવે યજ્ઞ,
 વીજ્ઞાન બોધ નારદે કર્યો વસુદેવ શું મજ
 પુત્ર આપ્યા બટ દેવકી મૃત્યુ પામેલા
 ભકત જાણી અર્જુનને સુભદ્રા પરણા
 મીથીલાપુરમાં પધારીને કીરતી ભકત

ખડુલાશ્વ રંક સુતદેવની સેવાસમ ગાણી લીધી. ૫૭
 નારાયણ નારદ તણે સંવાદ પરમ પવીત્ર,
 વેદ સ્તુતિ પરબ્રહ્મની કરી સાર ચરીત્ર ૫૮
 શંભુદાસ વૈભવ મળે હરીજનને નહીં કામ,
 ત્યાંહાં કથા કહી પ્રકે હર ગ્રહો રાખ્યા હરી ટળ્યો ભંમ. ૫૯
 કાંણુ વડું ત્રણે દેવમાં માંડ્યો વાદ મુનિશ,
 ભૃગુએ જઇ નીચે કર્યું વીળણુ એજ સરવેશ, ૬૦
 અર્જુન ગર્વ ઉતારવા હર્યા બ્રાહ્મણુ બાળ,
 લોકા લોક થકી પર જઇ આંણી આપ્યા ગોપાળ. ૬૧
 કૃષ્ણકીડા રતીરસ ભરી શકું કયમ વખાંણી.
 પતી પ્રેમે પટરાંણી સહુ વરણી વિરહે વાંણી. ૬૨
 અસુરબ્યામોહ થવા કરી ભીલા અંતરધ્યાન,
 નીત્ય કીડા શ્રીકૃષ્ણ છે દેવી જનનેદાન, ૬૩
 એ દશમ અનુક્રમણીકા ગુરૂ પ્રભુજી પ્રતાપ,
 પુરણ કરી પદબંધનથી ત્યુનાધીક માફ. ૬૪
 એકસોને એકત્રીશ છે પદ પુરણ સાર,
 અથ ઇતી લગી હરી કથા સંક્ષેપ કયો વિસ્તાર. ૬૫
 શંકરીતટરે સોહામણું ચાર ચંડીરે ગ્રામ.
 શ્રીશેષશાષ્ટ પ્રભુ વસે ત્યાંહાં કવિ વિશ્રામ. ૬૬
 વીપ્ર નાગર સાઠોદરો નામ ભટ દયારામ,
 દીક્ષા વૈષ્ણવ વલ્લભી ગાય ગુણ ધનશામ. ૬૭
 ગાય શીખે જે સાંભલે વૈકુંઠ પદ પામે,

માયાપુર લંબન કર્યું આવી સુંદરશાંમ, ૪૬

સાલવસહ દંતવકત્રનો પ્રભુ આંણ્યો અંત,
બ્રાત તેહના સતલીલાએ માર્યા ભગવંત. ૪૭

રાંમ પધાર્યા તીર્થને તે કથા અલાંખી,
સુતને હણ્યો સુત તેહનો સ્થાપ્યો વર આપી ૪૮

બલવલને બલદેવજી માર્યો ઠાંમ,
સકળ તીરથ પાવન કરી પધાર્યા બળરાંમ. ૪૯

પાર્થનું સાર્યપણું કર્યું કથ્યું ગીતા સુ' જ્ઞાન,
મીત્ર સુદામો આવીયા કીધું સનમાંન. ૫૦

પુજી ગુરુ ગ્રેહિવાસની વારતા મળી કીધી,
શકને દુલ્લભ સંપદા હરી ભકતને દીધી, ૫૧

સુર્ય ગ્રહણ મીશે' પ્રભુ કર્યું કુરુક્ષેત્ર પવીત્ર.
કુંટુંબ સહીત પધારીયા ત્યાંહાં મળ્યા સહુ મીત્ર. ૫૨

ગોપીજન શું હળ્યા મળ્યા વાંછીત ફલ આપ્યું.
ઠાંન પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપનું કર્યું ગ્રહે દુખ કાંપ્યું. ૫૩

કૃષ્ણા સુકૃશ્ણની રકમણી આદે રાંણી,
મળી વીવાહની વારતા નીજ નીજની વખાંણી, ૫૪

કૃષ્ણે રૂપીપુજન કર્યું કીધો વસુદેવે યજ્ઞ,
વીજ્ઞાન બોધ નારદે કર્યો વસુદેવ શું મજા. ૫૫

પુત્ર આપ્યા બટ દેવકી મૃત્યુ પામેલા લાવી,
ભકત જાણી અનુનને સુભદ્રા પરણાવી. ૫૬

મીથીલાપુરમાં પધારીને કીરતી ભકતની કીધી,

ગોપીજનવલ્લભ, ગોવરધન ધરન ધીર

મારો વ્રજનો બહાલો છે,
પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ પ્રાણના યાળુ અખિલ જગમાં એકરે.
પદ્મકાંત, હરત તન પીર. મારો વ્રજનો બહાલો. ૩
મારે,

ભકતવત્સલહીનખંધુ, દુષ્ટનિકંઢે.

જગન્નાથ જકતગુરુ, ખાલકૃષ્ણ મહારો વ્રજનો બહાલો છે,
યશોદોત્સંગલાલિત. નંદલાલ, યાળુ અખિલ જગમાં એકરે.
દયા બિહરત શ્રીયમુના તીર. મારો વ્રજનો બહાલો. ૪
શ્રીકૃષ્ણ -- ૧૫ ૮. --

પદ શાગ વેશડી.

કૃપાળુ કૃષ્ણ સમુ નથી કેાઈરે, મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે

દયાળુ કૃષ્ણ સમું નથી. ટેક,

વેદથી વિરુદ્ધ કૃતિ ઘણી કીધી નાથરે, તે બિચારાં અધમ

સહામું ભોઈરે,

મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૧

જેણે બંધાયો તે કૃતિ કેશવનીરે, ગાતાં તે પાપને નાખે પોઈએરે

મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૨

ઘૃત વિષમ જવર વાળાને તેનું તેરે, જવરાં કુશ સંગે અમૃત હોઈરે,

મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૩

પદ્મપુરાણમાં પ્રગટ વચન છે જે, સુણીને સહુ સંદેહ નાખે ને ધોઈ કે

સકલ પાપ સંતાપ સેજે નાપાશે વાંમે. ૬૮

ઇતિ શ્રીદશમ સ્કંધની અનુક્રમણિકા સંપૂર્ણ. શુભમ.

કલ્યાણમસ્તુ.

આ ગ્રંથની મૂળ કોપી જેવી અમને મલી છે, તેવી જ રીતે કોઇ પણ પ્રકારના ફેરફાર વિના પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. આ ગ્રંથ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણકૃત 'દશમસ્કંધાનુક્રમણિકા' ઉપરથી કવિએ રચ્યો છે.

ધ્રુપદ. રાગ કલ્યાણ.

મહામંગલરૂપ, શ્રીગુરુદેવ મહાપ્રભુ;
જા કે પદ પદ્મકો પ્રથમ સિર નાઇયે.

મહામંગલ રૂપ ટેક.

નામ લેત ઉદે હોત, પરમ આનંદ કંદ,
સકળ સંતાપ પાપ ટરેં છબ ધ્યાઇયે.

મહામંગલરૂપ. ૧

બ્રહ્મા શિવ વિષ્ણુ પરબ્રહ્મ સો શ્રીગુરુરાયે,
અધિક સખેં તીરથ, અંધિ રજ નાહાઇયેં.

મહામંગલરૂપ. ૨

દયા કહે આચારજ અધિકે કે। હૂંને નાંહી,
ગુરુસેવા ચિંતામનિ. ઈચ્છિત ફલ પાઇએ.

મહામંગલરૂપ ૩

જોડાની તરેહનું ધ્રુપદ. રાગ કલ્યાણ.

શ્રીકૃષ્ણ ગોવિંદ, ગોપાલ ગોકુલેશ,

ગોપીજનવલ્લભ, ગોવરધન ધરન ધીર

મારો વ્રજનો બહાલો છે,
પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ પ્રાણના ધ્યાણ અખિલ જગમાં એકરે.
પદ્મકાંત, હરત તન પીર. મારો વ્રજનો બહાલો. ૩
મારે,

ભકતવત્સલદીનબંધુ, દુષ્ટનિકંદરે,
જગન્નાથ જકતગુરુ, બાલકૃષ્ણ મહારો વ્રજનો બહાલો છે,
યશોદોત્સંગલાલિત. નંદલાલ, પ્રાણ અખિલ જગમાં એકરે.
દયા બિહરત શ્રીયમુના તીર. મારો વ્રજનો બહાલો. ૪
શ્રીકૃષ્ણ

૫૬ રાગ વેરાડી.

કૃપાળુ કૃષ્ણ સમુ નથી કોઈરે, મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે
દયાળુ કૃષ્ણ સમું નથી. ટેકે,
વેદથી વિરુદ્ધ કૃતિ ઘણી કીધી નાથરે, તે બિચારાં અધમ
મહામું ભોઈરે,
મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૧
જેણે બંધાયો તે કૃતિ કેશવનીરે, ગાતાં તે પાપને નાખે પોઈએરે
મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૨
ધૃત વિષમ જવર વાળાને તેનું તેરે, જવરાં કુશ સંગે અમૃત હોઈરે,
મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૩
પદ્મપુરાણમાં પ્રગટ વચન છે કે, સુણીને સહુ સંદેહ નાખ નો ધોઈ કે

સકલ પાપ ન

મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૪

ઇતિ શ્રીદશમ સ્કંધન્ય કહાડે મહાદુસ્તર રોગ નીચાઇરે

મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૫

આ ગ્રંથની મૂળ કોપી જોં થાય તો, ખરેખરા પતિત મરત

કોઇ પણ પ્રકારના ફેરફાર વિના

રાઈ ર.

શ્રીવલ્લભાચાર્યવરણકૃત 'દશમસ્કંધ'

મેંતો નિશ્ચે જાણ્યું છે. ૬

ધ્રુપદ. ૨—

મહામંગળરૂપ, શ્રીગુરુદેવ વેરાડી.

જા કે પદ પદકો જાંટાની તરેહનું પદ

જગમાં એકરે મહારો વ્રજનો વહાલો છે.

કૃપાળુ અખિલ જગમાં, ટેક.

પારધિ સ્વદેહે સ્વધાંમ મોઝલીયોરે;

ક્ષમા કર્યાં સહેજે દોષ અનેકરે.

મહારો વ્રજનો વહાલો છે,

દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે,

મહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૧

પૂતનાનેં ગતિ માતની આપીરે,

જે'ણેં માહા કીધો કપટ વિવેકરે.

મહારો વ્રજનો વહાલો છે

દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે,

મહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૨

સાચો શત્રુ કંસ તેહને સુકિત પમાડ્યો રે

પણ નાં મૂકી કપાળુતાની ટેવરે,

મહારો વ્રજનો વહાલો છે,
દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે.
મારો વ્રજનો વહાલો. ૩

પાપી અજમેળ જમથી મુકાવ્યોરે,
જયમ કાંઈ ભુજંગ મુખથી લેકરે,

મહારો વ્રજનો વહાલો છે,
દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે.
મહારો વ્રજનો વહાલો. ૪

એહિવી દયા દયા ઉપર ક્યારે કરશો રે
હું છું સહુ સાધનરહિત છેકરે,

મહારો વ્રજનો વહાલો છે,
દયાળુ અખિલ જગમાં એકરે,
મહારો વ્રજનો વહાલો છે. ૫

પદ રાગ કાફી.

રામકૃષ્ણ રસના રટય મોરી, ચોંહી તું ઓર બકત કયોં કિત ભોરી

રામકૃષ્ણ, ટેક.

એહી તત્ત્વ શ્રુતિશિખર પુકાર્યોં. નાંહી ન પટતર ઇનકી કોરી

રામકૃષ્ણ, ૧

સહજ બનેં સખ સાધન સિરમનિ,

સો સમજેં જ્યાકો ભાગ્ય ખુલ્યોરી,

રામકૃષ્ણ. ૨

ઐર ઉપાય ન હેં અસ કલિમેં,
દયાપ્રીતમ મિલવેં ચિત્ત ચોરી,

રામકૃષ્ણ. ૩

જોટાનું પદ.

સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ નામ હેં પાપ તાપ પ્રલે સખ છીનમે
નિર્ભય પરમાનંદ ધામ હેં, સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ નામ હેં ટેક
ઐર કેટિ હરિ નામ ન ઇનસમ,
જદપિ અતુલ બલ આદિ રામ હે,
જેસેં હજ તેં ચઢતી કળા શશી,
પેં ન કોઈ રાકેશ ઠામ હેં, સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ, ૧
કેવળ કૃષ્ણ ચંદ્ર પૂર્નિમા શ્રીસહ શરદ પ્રસોદ આમહે,
સખ સાધન ફળ ત્રિવરન મેં દયાપ્રીતમ અલિમત પૂરન કામ હેં
સર્વોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ. ૨

જોટાની તરેહનું પદ. રાગ કાફી.

રટય શ્રીકૃષ્ણ નામ મન મેંરે,
અકથિત અઘ અતીત હું જન ડરપેં,
સખ બહેં જોહે ભસ્મ કે ઠેરે. રટય શ્રીકૃષ્ણ નામ મન મેરે. ટેક
એક નામ તહું પુરુષોત્તમકો. મહાપાપ અગનિત હું તેરે,
સૂકત નાદ હરી બાલ સુનત જ્યોં, મૃગગન મત હું મરત નેરે
રટય શ્રીકૃષ્ણ નામ મન મેંરે. ૧
કૃષ્ણનામતેં સોહું જરે, અઘ જાની કીયેં કબુ મોહ અધેરે.

ગીતી ગ્રંથી ચે કાઠ ન બચી જ્યોં,
 પરી હોરી ખીચસો કીન હેરે, રટય શ્રી કૃષ્ણનામ મન મેરે, ૨
 સખ બસ્તુ નાં સક્લ, મિન ભાવ હૂ
 નામ સુ નામી દયા પ્રભુ બસી હીય.
 પૂરન કામ ઇશ્વર જેરે. રટય શ્રીકૃષ્ણ નામ મન મેરે. ૩

પદ.

જો હરિભાવ નથીરે ભાવ નથી. તો.
 તાહરો સહુ શ્રમ મિથ્યા જાણ્ય.
 હું કહું તેહવું પરમાણુ, જો હરિ ભાવે નથીરે ભાવ નથી. ટેક
 કામ ઝીત્યો ત્યારે વધ્યો એક વ્રંદણ,
 ક્રોધ ઝીતે વધ્યો વૃક્ષરે,
 લોભ ઝીત્યો ત્યારે વધ્યો એક અજગર.
 યોગી ન કહે તોહિ દક્ષ, જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૧
 મોહ ઝીત્યો ત્યારે વધ્યો એક શૂરો.
 વ્યસની વધ્યો ઝીત્યે ગર્વરે.
 માધ્ય ઝીતે ઉનમત્ત વધ્યો, સમજી જોલે સર્વે,
 જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી ૨
 પવન આહારી તો વધ્યો એક પન્નગ, પય આહારી વધ્યો વત્સરે
 મધુરભાષી તો મયૂરવધ્યો એક, તીર્થસ્નાની તો મચ્છં;
 જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૩

વેદ ભણ્યો ત્યારે વધ્યો એક રાવણ, વિવિધશાસ્ત્ર ચંડોળરે,
 પૂજ્યો ત્યારે વધ્યો એક મણિધર, પણ મતિ અઘરંગ રોળ,
 જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૪

શૂન્ય સમાધે વધ્યો એક કેફી વધ્યો મૃગ વાસે રાનરે
 અલ્પ આહારી તો વધ્યો એક શુક, વધ્યો અલ્પ નિદ્રા તો શ્વાન;
 જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૫

દાન આપે એક વધ્યો યશ લોભી, વધ્યો અશક્ત થયો શાંતરે.
 ત્યાગી થયે એક વધ્યો દરિદ્રી, અહિ વધ્યો વશ્યો એકાંત.

જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૬
 શીત ઉષ્ણ વર્ષા સહે વધ્યો તરુવર તૃષા તજે વધ્યો ધૂણરે.
 નિઃશંક થયો ત્યારે સાંઠ વધ્યો એક, રોગી વધ્યો તજે લૂણ.

જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૭
 વધ્યો પતંગ હોમે તન અગ્નિ ખુડે જળ વધ્યો એક દુખીયોરે.
 વડો થયો કયો દીપ ઓલહાયો, મહાજન કેહે નહિ મુખીયો,

જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૮
 સહિત ભાવ હરિ સર્વ સક્ષળ છે અંક સહિત જેમ શૂન્યરે
 દ્યો કહે ભણ લે ભાવે કાંઈ રહે નહીં ન્યૂન,

જો હરિ ભાવ નથીરે ભાવ નથી. ૯

—
 પદ રાગ કેહાનડો.

ચહ માગોં શ્રીખલ્લભલાલ. અપનેં ચરનકમલ મન મેરો,
 લુપ્ધ રહે જ્યોં મધુવ્રત ખાલ. ચહ માગોં શ્રીખલ્લભલાલ. ટેક.

નંદ નંદન પ્રખલાન નંદિની સેવું સતત સુખ
સત સંગત ગુન ગાવત અહર્નિશ. રુચે નહિ કંછુર

યહ માગેાં શ્રીખલ્લભલાલ. ૧

શ્રીખલ્લભ સખ ખલ્લભ સહ મોહિ, અતિ ખલ્લભ રહો જ્યેાં મનો અહિ
ખાલ,

શ્રીસુખોધિની શ્રવન ખસ ખજ, નિત્ય (શ્રી) યમુના જલ પાન રસાલ
યહ માગેાં શ્રીખલ્લભલાલ. ૨

દઢ આશ્રય શ્રીમહાપ્રભુપદકો, ખિના મોલ ચેરો સખ કાલ.
દાસી દાસી કુંજ મહેલમેં, દંપતી પ્રસન્ન દેખી હોઉ ન્યાલ.

યહ માગેાં શ્રીખલ્લભલાલ ૩
યુગલ ઉચ્છિષ્ટ આહાર નિત્ય પાઉ, ચલું અતુવ્રત પ્રિયા ગોપાલ,
દાસ દયાકો યહ ફલ દીજે, સહેજ કૃપા મેંટી સખ સાલ.

યહ માગેાં શ્રીખલ્લભલાલ. ૪

ધોળ.

મન મોહનને નાં ભૂલ્ય તું. દેખી માયાનો રંગ. (ક)
અંતે પસ્તાવો ખહુ થશે. કેઈ નહીં આવેરે સંગ (ર)
મન મોહનને નાં ભૂલ્ય તું. ટેક.

મનુષ્યાદેહ દુર્લભ દેવતા ઈચ્છે ભરતખંડ એકવાર;
તે તું પામ્યેાં નેહરિને નાં ભાંજ્યા, ધિક ધિક ત્હારો અવતાર.
મન મોહનને ના ભૂલ્ય તું ૧.

અઠાવીશ નરકની યાતના, સુણતાં આવેરે ત્રાસ,

તે ભોગવવાં પડશે તુને, જો નહીં સ્મરે અવિનાશ

મન મોહનને ના ભૂલ્ય તું ૨

આ આંદરણું દિન ચારતું, તેમાં સોધી લે વસ્ત,
અંધકાર ઓંચીતો થઈ જશે ભાગ્ય ભાનુનો અસ્ત

મન મોહનને ના ભૂલ્ય તું ૩

દહાવો લીંબુ લેહેકાવતાં, રાજ્યાસનનો આનંદ,
શાંણા હોય તે સમજ કરી, વેહેલા ગાજ્યો ગોવિંદ (૨)

મન મોહનને ના ભૂલ્ય તું ૪

આદે મધ્યે અંતે લગી, છે દુઃખરૂપ સંસાર
સુખ એક શ્રી કૃષ્ણ શરણમાં, બાકી કંઈ ના લગાર (૨)

મનમોહન ના ભૂલ્ય તું ૫

જમકિંકર જ્યારે ઘેરશેને, કંઠે આવશે પ્રાણ
સ્નેહ નથી કરતો શ્રીકૃષ્ણ શું, ત્યાં છોડાવશે કેાણ (૨)

મન મોહનને ના ભૂલ્ય તું ૬

માટે વાત અનેકની, કહું છું એક વચન.
પ્રેમે ભજી લે શ્રીકૃષ્ણને દાસ દયાળા જીવન

મન મોહનને ના ભૂલ્ય તું ૭

ગરબી

(જીવ જાણી લે જરૂર પ્રીત જગદીશ વિના ના સારી.)

(એ ગરબીની તરેહનો જોડો.)

હા પ્રિય બહેની, હરિજ્ઞાન વિના સંસાર તો સર્વ અસાર છે
જગમાં જન્મી હરિસ્વરૂપ જાણેથી ભવનો પાર છે. ટેક.

પૂર્વે જો મૈત્રીની નારી, મુનિ યાજ્ઞવલ્ક્યની સ્ત્રી
અહું જ્ઞાન, પ્રપંચને વિસારી હો પ્રિય ખડેની હો
સંસારે સર્વ ૨

ગાગીપણ સ્ત્રી જાતિ કહાવી, જેહેને અન્ય વાત ઉર નાં ભાવી
થઈ નિર્ભય પુરુષ પદે આવી હો પ્રિય ભગિની હરિજ્ઞાનવિના
સંસારે સર્વ અસાર છે. ૨

વિષયાએ વિદ્યા જો ધારી, વરિ ચંદ્રહાસને ઉગારી
અંતે જો રૂકિમણી ભણનારી, હો પ્રિય ભગિની, હરિજ્ઞાનવિના
સંસારે સર્વ અસાર છે. ૩

ધન્ય ભકિતવંત મીરાંબાઈ, અનન્ય ભજી શ્રીપ્રજ્ઞરાઈ
દ્વારિકાધીશમાં તેહ સમાઈ, હો પ્રિય ભગિની હરિજ્ઞાનવિના
સંસારે સર્વ અસાર છે. ૪

દ્રૌપદી ચીર પૂર્યાં ખડુ હરિ, જયદેવની સ્ત્રી મૂંઝી જીવતી કરી
ભકિતએ કુંતાધીન હરિ, હો પ્રિય ભગિની જ્ઞાન વિના
સંસારે સર્વ અસાર છે. ૪

વિકૃલ ભકિતવંત સુકતાબાઈ જનિ છાંયે વિકૃલ દંવનિગાઈ
દલાણું દળીયું વિકૃલરાઈ, હો પ્રિય ભગિની હરિ જ્ઞાન વિના.
સંસારે સર્વ અસાર છે. ૫

કરમાની ક્ષિપ્રા બહાલ વિચારી, જમીયા જગદીશ્વર ગિરિધારી.
શબરી રૂળ ખાધાં અવધ બિહારી, હો પ્રિય ભગિની હરિજ્ઞાન
સંસારે સર્વ અસાર છે. ૭

સતરૂપા દેવહુતિ ને સુનીતિ, વિંદ્યા વળી યજ્ઞપત્નીનેજો પીજન

પ્રીતિ ભાગવત પુરાણથી દયો પ્રતીતિ હો પ્રિય ભગિની હરિજ્ઞાન

સંસારે સર્વ અસાર છે. ૮

એવી અગણિત સતી કૃતિને ન્યહાળી સાચું સુખ લેવું મોહને ટાળી,
ગુણવંતી થશે અતિ ભાગ્યશાળી, હો પ્રિય ભગિની હરિજ્ઞાન

સંસારે સર્વ અસાર છે. ૯

જ્ઞાને પ્રેમ જેહનો પ્રભુ શું લાગે, તેનાં સર્વે દુઃખ સેહેજે ભાગે;
દયો કરગરી કૃષ્ણ પાસે માગે, હો પ્રિય ભગિની હરિજ્ઞાન વિના

સંસારે સર્વ અસાર છે. ૧૦

પ્રબંધ પદ રાગ સોરઠ.

ગારે ગારે ગિરિરાજ ધરણ ગારે—

ગોપીકેશ રાધિકેશ પ્રાણુ ન્યારે ન્યારે,

ગારે ગિરિરાજ ધરણ ગારે

હો ગારે ગારે ગિરિરાજ ધરણ—ટેક.

ત્રિગુણુ અન્ન કાળ અક્ષર પરમ સ્વામીરે—

ઇશઇશ આત્મારામ અંતર્યામીરે

જકત ઉદભવ સ્થિતિ લય કર બહુનામીરે

વિભુ પ્રધાન પુરુષેશ્વર (૨ બે વાર)

સકળરૂપ અકળ સકળ ન્યારે ન્યારે—

ગારે ગિરિરાજ ધરણ ગારે

હો ગારે ગારે ગિરિરાજ ધરણ.

૧

વાણી મન અગમ્ય અનિર્દેશરૂપારે

અકળગતિ સ્વયંપ્રકાશ શ્રી અનૂપારે.
 છબ લલિતત્રિલંગી નટવર વ્રજભૂપારે
 નંદાત્મજ યશોદોત્સંગલાલિત વ્રજભૂપાણુ વ્રજવદ્ધલ
 વ્રજરત્ના દ્રગ તારે તારે—

ગારે ગિરિરાજ ધરણુગારે.

૨

પૂરણ પરમાનંદ રૂપ રૂપરાશિરે—
 આદિ વ્રંદાવન રાસ રસવિલાસરે—
 દયાપ્રીતમ ખ્યારિ નિકુંજવાસિરે—
 પૂર્ણાનંદ પુરુષોત્તમ અદ્ભુત આનંદ કંદ
 મન્મથ મનહરણુ બંસી વારે વારે,
 ગારે ગિરિરાજ ધરણુ ગારે—

હે ગારે ગારે ગિરિરાજ ધારણુ

૩

તોરે.

શ્રીગિરિધારિ પ્રાન પ્રિયે રાધા,
 નામસોં ભાળે ભવ બાધા

શ્રીગિરિધર પ્રાનપ્રિયે રાધા,

કૃપાસાગરી સુકલ્યાની.
 બદ્ધલ બૃંદાબની રાની.

કૃપા સાગરી સુકલ્યાની.

પિતા બ્રહ્માનુ કીરતિ માતા,
 શેષ શિવ જનુની સુખજિતા

પિતા ધૂપભાન કીર્તિ માતા,
દયા કરી દયો શરન રાખો,
દાસ તુહી મેરો શ્રીમુખ લાખોજી.

૫૬

હેજી અંસીવારેકે નોકીલે નૈન,
ભલા અંસીવારેકે નોકીલે નૈન
બીર મોહિં તીરસોં-ભટુ મોહિ તીરસોં લગે.
મેરે ખ્યારેકે નોકીલે નૈન હેજી

અંસીવારે કે નોકીલે નૈન,
રૈન ઘોસ મોહિ કલ ન પરત પલ,
રૈન ઘોસ હોં બીકલ રહત હોં

હેજી ભલા પલક પરત નહી ચેન
હેજી ભલા પલક પરત નહિ ચેન

હેજી અંસીવારેકે નોકીલે નૈન,
હાંસી મંદ માનોં મદનંકી ફાંસીવે (ખેવાર)
હેજી સુધા બોરે સલુને બેન (ખે વાર)

દયાકે પ્રિતમ બિના રહ્યો ન પરત વે,
દયાકે પ્રિતમ બિના રહ્યો ન પરત પલ

હેજી ભલા છિન છિન સતાવન મેન. (ખેવાર)
હેજી અંસીવારેકે નોકીલે નૈન.

ગરબી.

‘જીવ જાણી લે જાંરે પ્રીત જગદીશ વિના નાં સારી.’ એનો જોટો.

ઓ ઉદ્ધવજી, બહાલે તો વિસારી અમને મેહલ્યાં
 અમે શું કહીયે ? રાસ રમાડી, તેડીને તરછોડ્યાં. ટેક
 પહેલ બેલી પ્રીત અમશું કીધી, મુરલીમાં એણે વશ કરી લીધી
 ગોપી સૌને વિબુળ કરી દીધી; ઓ ઉદ્ધવજી ૧
 પ્રીતલક્ષી તો કરતાં પહેલી, પ્રભુ દેખીને થઈ છું ચેલી;
 પણ મળો મોહન અમને મન મેલી. ઓ ઉદ્ધવજી ૨
 એણે હૈડાનાં તો હીર લીધાં, કાનુડે તો કામણુ કીધાં;
 ઘેર ઘેર દધી માંખણુ પીધાં. ઓ ઉદ્ધવજી ૩
 એ કાનુડે કામણુ ગાળો, એની આંખલક્ષીને છે આળો
 પ્રીતિવન્ત શું પ્રીતથી નિહાળો. ઓ ઉદ્ધવજી ૪
 ચેલી કુખજ તો કામણુગાળી, તેની સાથે લાગી બહુ તાળી;
 એણે વશ કીધા છે વનમાળી. ઓ ઉદ્ધવજી ૫
 અમે સાંમળીયાની સંગે રમતાં, વ્રજ વન વનમાં પૂંઠળ ભમતાં
 અમે ભેળાં બેસીને ભોજન જમતાં, ઓ ઉદ્ધવજી ૬
 મથુરામાં જઈ એણે કંસ રોળ્યો, એક આંગળીયે ગોવર્ધન તોળ્યો!
 સત્ય વચી અન્યોક્તિ બોલ્યો. ઓ ઉદ્ધવજી ૭
 દયારામના સ્વામીને કેહેજો. મથુરાં મૂકી દે ગોકુળ રહેજો
 સૌ ગોપિકાને દરશન દેજો, ઓ ઉદ્ધવજી ૮

ગરબી.

‘ જીવ જાણી લે, જીવપ્રીત જગદીશ વિના નાં સારી’
 (તેનો ભેટો)

મહારા મોહનલાલ, આવો તો કહું મહારા મનની વાતડી,
મહારા પ્રાણુ પ્યારા, તમ માટે મેં તો ગાળી છે જાતડી ટેક
જાણું છું જે જગમાં છે ડાહ્યા, એહવું જાણીને જોડી માયા
હવે મુજ ઉપર આણો દયા.

મહારા મોહનલાલ આવો તો કહું મહારા મનની વાતડી ૧
મેંતો રૂપ તમારૂં જોઈને, મહારૂં મનડું રહ્યું છે મહોઈને;

કાંઈ નિશ્ચિન જાય છે રોઈને મહારા મોહનલાલ ૨

મેંતો તન મન સોંચ્યું છે તમને, કોઈની ન ખડીક ધરશે મનમે
હવે મહેર કરો મોહન અમને. મહારા મોહનલાલ ૩

પ્રભુ પ્રીત જુઓને તપાસી, કુખજ તો કંસ તણી દાસી;
તેની તો ચાલી જગમાં હાંસી. મહારા મોહનલાલ ૪

હરી આવડા હઠીલા નાં થઈયે નન્દલાલ નમેરા નાં રહીયે
સુંખ દુઃખ અમે કોને કહીયે ? મહારા મોહનલાલ ૫

મહારે સાસુ સસરાની ન ખડીક કરી, મારા હૃદયકમળમાં રહ્યા છે વસી
દયાના સ્વામી વિના ખીજથી દૂર ખસી. મહારા મોહનલાલ ૬

ગરબી.

(જીવ જાણી લે જર પ્રીત જગદીશ વિના ના સારી)

મહારૂં મન મોહ્યું વાંસલડીને શબ્દે કાનડ કાળા;
હુંતો વેલી થઈ મહારા ઘરમાં નથી ગમતુ મહારા બહાલા ટેક
એ અધર ઉપર વાળે છે સુણી અન્તર મહારૂં દાઝે છે;
એહનો શબ્દ ગગનમાં ગાળે છે. મહારૂં મન મોહ્યું ૧

એ વનમાં જ્યારે વાગે છે મુને ખાણ સરીખી લાગે છે; .
 મુને વિરહની વેદના જાગે છે. મહારં મન મોહું ૨
 હુંતો દોહોતાં દોણી ભૂલી છું, વળી જમતાં અધુરી ખૂલી છું;
 તહારં મુખ જોઈ જોઈ હું કુલી છું. મહારં મન મોહું ૩
 એણે તપની સાધના કીધી છે, કૃષ્ણે કૃપાસાધ્ય કરી દીધી છે;
 મારે દયાપ્રીતમે કર લીધી છે. મહારં મન મોહું ૪

ગરબો.

રાધે રૂપાળી રસીલી તારી આંખડીને,
 જોડી કૃષ્ણ સમાન છબી ફાંકડીને.
 ઉપમાએ અધિક નહિ મૃગ લોચની ને,
 વિના અંજન મનરન્જન ભવ મોચનીને. ૧
 તહારં ચંદ્ર વદન કેહેતાં લાજું તારુણીને,
 એક તો કલંકી વિષ બિન્દુ વારુણીને. ૨
 વેણ વાલુકી જડીત્ર રત્ન રાખડીને;
 તહને જોતાં બીજા જોવાની ન થાય આંખડીને ૩
 રતિ રૂપ તણો ગર્વ મુકીને ખસીને;
 રસિક રાય હૃદેમાં સદા તું વસીને. ૪
 મદનમોહનતું મન હરતું મદન મોહનીને;
 નથી રચી તુંહી રચી છબી સોહનીને.
 સકળ ભૂપમાં તુને જોતાં લાધ્યો શ્રીહરિને
 ઉમા રમાને સાવિત્રી ત્રિપુરન્દરીને ૬

તહારી ઉપમા સરખું બીજું કે નથી જો;
 થાક્યા ઉત્તમ કવિ વેદસ્મૃતિ તે મથીજો. ૭
 રસિક રૂપ જુગલ વસો હૃદમાં ઠરીજો
 સેવક દાસ દયાને સુખદાતા તું હરીજો, ૮

૫૬

તેંતો કાંઈ કીધુંરે કાનુડા, મુને તે તો કાંઈ કીધુંરે અલખેલડા.
 તેં તો મન હરી લીધુંરે તેંતો ચિત હરો લીધુંરે.
 મુંને વ્રજ લાડીલા, તું નહાલો બહુ લાગે
 મુંને તહારી આંખડલીની-આણીયો ઉર લાગે
 મુખડું જોતારે મનોજ ઉરમાં જાગે
 હું ઠગાણી મીઠી હસણીને ઠાગે
 લુટી મહારી લીધીરે લીધી લાજ, રાજ કાંઈ કીધુંરે કાનુડા
 મહારૂ ચિત્ત ચોરી લીધુંરે. ૧
 માંને નાં મન મહારૂં મહીયેરીયાંમાં, [ને] સાસરડે નાં સોહાય
 જ્યાંરે જાઉ ત્યાં મુને અમ્મ વળે નહી ને તાલાવેલી થાય
 રે હુ ફટકારી શી ફરૂંરે મહારા રાજ રાજ કાંઈ કીધુંરે કાનુડા
 મહારૂં ચિત્ત ચોરી લીધુંરે ૧
 બાળપણમાં મુને આ લખ લાગી, કયમ જશે જન્મારો?
 પરાધીન હું અબળા માણસ, કયમ નિભાવો હાવા મહારોરે
 સૂઝે નાં કાંઈ કયમ કરૂંરે મહારા રાજ રાજ કાંઈ કીધુંરે કાનુડા
 મહારૂં ચિત્ત ચોરી લીધુંરે ૩

અન્ન નાં ભાવે મુને નિદ્રા ન આવે, (ને) રહું આઠે પહોર ઉદાસી
 મીશે મીશેરે મુને સગાં સંતાપે ને લોક કરે છે મહારી હાંસીરે
 હરદમાં ડુખી ગઈરે મહારા રાજ રાજ કાંઈ કીધુંરે કાંતુડા

મહારું ચિત્ત ચોરી લીધુંરે ૪

ઘટમાં વસ્યો છે ત્યમ ધરમાં વશ કે, ઘેહલી મટાડી દેની મુજને
 તહારા કરમાંહિ સર્વે કરામત પાયે પડુ છુ હું તો તુજને રે
 દયાના પ્રભુ દીન થઈરે મહારા રાજ રાજ કાંઈ કીધુંરે કાંતુડા

મહારું ચિત્ત ચોરી લીધુંરે ૫

અથ ચોવીસ અવતારનુ ઘોળ

ઠાળ.

એ અવતાર શ્રીકૃષ્ણનારે.

મછરૂપ ધરી સત્યવ્રત પાલ્યોરે કન્હરૂપે મંદરાચલ ઉદ્યોર્ણ
 સૂકરરૂપે હણી હિરણ્યાક્ષ મહી સુકાવીરે નરહરિરૂપે હિરણ્યાશ્વમાર્થો
 વાંમનરૂપે બળી છલી ઇંદ્રને સંતોષેરે, નક્ષત્રી પૃથ્વી કરી પરશુરામ
 શ્રીરઘુવરજી રાવણ મારી સીતા લાવ્યાં હળધરરૂપે ટાળો દુષ્ટ કામ
 બુદ્ધરૂપે જગ નિધા દયા પાળીરે, મલેન્દ્ર માર્યા ધરી કલકી રૂપ
 ઋષભરૂપે પરમહંસ દીક્ષા દાખી, ભૂમિ દોહી રસ કાહાડયા પૃભૂથુપ
 હરિરૂપે ગ્રાહને માર્યો ગજ ઉગાયેરિ, ધ્રુવવરદાયક પ્રભુજીનો અવતાર
 નરનારાયણરૂપે બદ્રિકાશ્રમરે, બ્રહ્મચારી સનકાદિક ચારે ૪
 દત્તાત્રયરૂપે અમરક આદિ પ્રબોધ્યારે હયગ્રીવ વાલી લાવ્યા વેદ
 કપિલરૂપે સાંખ્યયોગ પ્રગટ કર્યો વ્યાસ રૂપે રમ્યા નિગમસેદ પ
 યજ્ઞપુરુષ ઋષિસુત સુરત્રાતારે, મનવંતર રક્ષણ કરવા એકરૂપ

મોહનીરૂપે અસુર મોહ્યા સુર સંતોખ્યારે; આયુર્વેદ ધનવંતરી સ્વરૂપ
ધવળ એ ચોવીશ સ્વરૂપનુંરે ગાતાં સુણતાં હોય વૈકુંઠવાસ
સકળ સંતાપ પાપ ગયા સમુળારે ન્યાલ થયો ગાતાં દયો દાસ ૭

રાગ સોરઠ.

કરોગે કૃપા કળ ગિરિધરલાલ મહાપ્રભો દીન દયાલ ટેક

દુહા.

કૃપા ન જામેં સો પ્રભુ દેખે સાધન રાહ,

તુમ તો કરુનાકે નિધિ કયોં ન નીવાળે નાહ. કરો ૧

સાધનસાધ્ય ન હોં સકે તીહારે પાસ

દયા ન કરીયત દીન લાહી કાહા મીલને અખ આશ કરો ૨

કળકોં હરિ હરિ રટત હું, કટત ન કયોં સંતાપ ?

કિધોં બિસારો બદકે છપી લખીમો પાપ કરો ૩

ભક્ત નહી સો સાંચપે અધમ પતિત હું મે ન

મો સુધી અજહુ ના લઈ કેસે પંકજનેન ? કરો ૪

ભજન બિના દુઃખ નાં ટરે બિકલ બને ન ભજન;

કા કરીયે જ્યોં ત્યોં બન્યોં, તાતે તુમ ન પ્રસન્ન કરો ૫

અનંત હે અપરાધ મમ કેસે પૈ હોં અંત

અમિત હોગે બિસરોં તુમ સકુમાર ભગવંત કરો ૬

ગુનાહગાર સાચો ડરોં તિહારો હોં ધનશ્યાંમ

હે ન કોં દંડ કછુ ઘરકો કરોં ગુલામ. કરો ૭

દયા દયાપર કીજીયે નિજબલ નંદકિશોર

મેરી ચોર ન કછુ દેખીયે પલ પલકેા હું ચોર કરો ૮

૫૬.

હરે દીનબંધુ કૃપાસિંધુ શ્રી કૃષ્ણ કરો

કેવલ કરુણા મુને આત્મસાત.

સર્વસાધનરહિત ધર્મ તમ ચરણ—

પંકજ શરણ આવ્યો પાહી અખિલ તાત ટેક

જ્ઞાન વૈરાગ્ય નહીં ભક્તિ આધીનતા,

યોગ અષ્ટાંગ ન સુકર્મની પાજ.

જ્ઞપ્ત તપ તીર્થ વ્રત નેમ સ્વધરમ પણ ન મન

સતત અવિદ્યા અપની મહારાજ હરે ૨

દાન નહીં ગુણ ગાય સતસંગતિ ત્યમ,

નિગમ આગમ આણું નહિ અભ્યાસ

ભાવ જ્ઞાન વિશ્વાસ તવ નામ નહી

ભજન સ્મરણ વિષે પલ પ્રયાસ. હરે ૩

માટે મહારાજ રાજધિરાજ

શ્રીરાધા રમણ પ્રભુ માહારો હસ્ત ધારો

સહજ શ્રીનાથ એકવાર કહો શ્રીમુખે

તુ તો દયા દાસ માહારોજ માહરો હરે ૪

અથ ધોળ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનનું લખ્યું છે.

ઢાળ

- પ્રથમ પ્રભાતે શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરીયેરે
 યજ્ઞની લીલા સઘળી હરિની સંગે ધ્યાને ધરીયેરે. ૧
- હરિનો મુગટ તે તો વૈકુંઠનો સાર લહીયેરે
 હરિનાં કુંડલ તે તો સાંખ્ય યોગ નિશ્ચે કહીયેરે ૨
- હરીને નાકે મોતી રાધિકાનું રૂપ છે રે,
 ચંદ્રાવળી ચિબુક આભરણનું સ્વરૂપ છે રે ૩
- હરિનું હસણું તે તો મોહની માયા કહેવાયરે.
 મુરલી શિવજનું સ્વરૂપ એહવું વેદ ગાયરે. ૪
- હરિનું તિલક સુધા પ્રેમને પ્રમાણિયેરે
 કૌસ્તુભમણિ હૃદય જીવતરવ જાણીયેરે. ૫
- શ્રીવત્સ લાંછન તે મણિની છાયા જાણુનેરે
 વનમાળા ગુંજ છે ભકત ઉર આણુનેરે ૬
- માયા પીતાંબર છે છડી બ્રહ્મારૂપ લહુંરે
 ઇંદ્રશંખી એઘ કેશનું સ્વરૂપ કહુંરે
- સંગે ગોપીજન તે શ્રુતિયો છે વેદનીરે
 ગોપ મન્ત્ર તેહની વાત કહું ભેદનીરે ૮
- શ્રીરાધાજી કૃષ્ણ આત્મારૂપ પ્રેમભક્તિરે.
 નન્દજી તો અક્ષરબ્રહ્મ જસોદા જાણો મુક્તિરે ૯
- શ્રીગોકુળ તે વ્યાપી વૈકુંઠ સાક્ષાત છે રે
 કરમાં કમળ વિશ્વરૂપ વેદે વાત છે રે
- એવું ધ્યાન સદા શ્રીકૃષ્ણનું પ્રીતે ધરીયેરે
 યજ્ઞમાં વાસ મહે ભવસાગરને ક્ષણમાં તરીયેરે ૧૧

સરવે વિસ્તારી ને કહેતાં ગીત વાધી જાયરે
માટે દાસ દયો કાંઈ એક હરિના ગુણ ગાયરે ૧૨

ગરબો.

(‘શ્રીવૃંદાવન સુખકારીરે સમરે નાસે સૌ પીડા’ની જોડ્યને)
એ પૂરણુ બ્રહ્મ પુરુષોત્તમરે, ન મલે કોઈ સાધનમે,
શ્રીગીતાજીમાં શ્રીમુખરે, બોલ્યા હું વશ એક પ્રેમે. ૧
તે પ્રગટ પારખું પેખોરે, ગોપી પ્રેમે પ્રભુ પામી,
જેને શિવ બ્રહ્માદિક વંદેરે, વશ કીધા કમળાસ્વામી. ૨
જે આત્મારામ અજીત છેરે, કોઈતો નવ જાંચે કળીયો,
તેહને જીતી આધીન કીધોરે, પ્રેમ પ્રભુથી (પણ) ખળીયો. ૩
એહનું રૂપ અતિશે ગંડુરે, કોઈ ભકત વિરલા જાણે,
જ્યાંહાં વેદતણી પણ નહીં ગતિરે, તો પંડિતશું પરમાણે, ૪
સુણો કાંઈ એર પ્રેમનું બળ કહુંરે, જોણે જુગલ જીતી લીધો,
મહાસુબાણ નાગરી નાગરરે, તેને પણ વેહલો કીધો. ૫
એક સમે શ્રીરાધામોહનરે, બાંહે પરસ્પર કંઠ ધરી;
મહાસ્નેહરસમાંહે છકેલાંરે, પાસે લલિતાદિક સુંદરી. ૬
ત્યાંહાં વહાલો વિકળ હરિ બોલ્યારે, કહે સખી પ્યારી કયહાં મળશે
કરે પોકાર આંસું વહેતાંરે. આ વિરહ વેઠના કયમ ટળશે. ૭
એવાં વચન સુણી વિકૃલનાંરે. હસવા લાગી સહુ રાંમા,
ઓ પ્રાણુજીવન શિદ કલ્પોરે કંઠે વળગી છે શ્યાંમા. ૮
વળી એક સમે એકલડાંરે, હરિ પ્રિયા પાસે ના હુતી,

કહેા લાલ લાડલી કયાંહાં છે રે એકલા કયમ પુછયું હતી દ
ત્યારે નંદકુંવર એમ બોલ્યારે, સગી તુજને કોઈ ભ્રમ થયો,
જેની આ રાધા મુજ પાસેરે. એકલડો મુને કયમ કહ્યો? ૧૦
એમ રાધા ને પણ થાયરે, ન હોય પ્રભુ પાસે દેખે.
વળી કદી વિયોગ તે તરસેરે, પીયુ લપટયા ઉર નવ પેખે. ૧૧
નાં હોય પિયુ ખ્યારી દેખેરે; પાસે હોય ને ભુલાવે,
એ અકળ પ્રેમરસકીડારે, અટપટી કેના સમજ્યામાં નાવે. ૧૨
શ્રીરાધાકૃષ્ણ એ રસમાં રે સદા મગ્ન છાકયા રહે છે,
કરી વિવિધ પ્રકારે કીડારે, નિજ જનને મહાસુખ દે છે. ૧૩
જેને કૃપા સંત ગુરુ પૂરણરે, તે એ હરિરસને ચાખે;
જન દયો શ્રીગુરુ પ્રતાપેરે, પ્રેમરસની આશા રાખે. ૧૪

ગરબો.

બાલલીલાનો, રાગ સારંગનો

‘સજન સાંભળોરે હરિની બાળ લીલા કાંઈ ગાશું તેનો જોટો
પરાક્રમ પ્રેમનું પેખોરે પડયું નહી કોઈ સાધનનું કામ,
વશ કયોઈ વ્રજનારે વિઠલ અચ્યુત આત્મારાંય. ટેકઃ
શિવ સમાધે શોધે જેહનો શેષ નાં પામે પાર,
વણુ તેડયો તે વાલ્યમો ઉભો રહે ગોપીને બાર. ૧
પદ્મ પદ તલાશી માગે સેવા જેની તે શ્યામ,
વહાલ ધરી નિત વ્રજવનિતાના ઘરનાં કરે કામ ૨
કોઈ કહે પેલો પાટલો લાવો પાળી માગે કોય,

કોઈ મંગાવે પાહુકા જ્યમ કોઈ પ્રાકૃત ખાલક હોય. ૩
 એક કહે કુલની માળા ગૂંથો આવડે છે જોઈ આજ,
 એક કહે પેલી દાંણી લાવો કરે કરાવ્યાં કાજ, ૪
 એક કહે માહરો ચોટલો ગુંથો એક કહે ભેટો લાલ,
 ચુંબન કરવા દયો કહે તેને મુખ્યે અરાડે ગાલ, ૫
 એક કહે કરના ચાળા કરીને નાચો નંદકુંભાર,
 એક કહે લાલા ગાઓ તો માંખણ આપું ખીજવાર, ૬
 બ્રહ્મ અનાદિ વેદ કહે જેને પોહોયે નહિ મન વાચ;
 તેને ગોકુલની નાર નચાવે વિધિ વિધિના નાચ. ૭
 બ્રહ્માનંદ ગમે તે માગો માગો વૈકુંઠકૈલાસ,
 બાલલીલા શ્રીકૃષ્ણની નિરખું માગે દયો દાસ. ૮

૫૬.

શિદ કરે શોચનારે, છે શિર શ્રીજી સરિખા સ્વામી
 મહાકૃપાળુ જનવચ્છન્ન સમર્થ ઈશ્વર અતર્યામી.
 શિદ કરે શોચનારે. ટેક.
 આત્માદિક સહુ કૃષ્ણ સમખ્યું, કહે જુદું કે સાચું.
 જો સાચું તો તહારે શી ચિંતા, જો ચિંતા તો કાચું.
 શિદ કરે શોચનારે. ૧.
 જે થકી કર્મ શુભાશુભ ઉપજે તે મતિ હરિને અરપી.
 પછી તેની કૃતિ તહારી શાંતી ! શિદ મરે છે હરપી.
 શિદ કરે શોચનારે, ૨

અશ્વ ચઢીને ખાંધે ખડીયો. કહે શા માટે વહેંછે ?
વાહનને શો વિરામ લેથી? મૂરખપણે દુખ સેહે છે.

શિદ કરે શોચનારે. ૩

તદા કહિશ તું કુકૃતિ હરિ કરાવી કયમ કહેવાયે ?
તે સાચું પણ તુજ કૃતિ કહેતાં સહુ કર્તા પદ જાયે,

શિદ કરે શોચનારે. ૪

જાણી જુગુપ્સિત સજ્જન ન કરે અશક્યતાએ થાયે;
જાણી જોઈ અનુચિત આરંભે તે પછી શિદ પસ્તાયે ?

શિદ કરે શોચનારે. ૫

પ્રીછી પાપ કરે પસ્તાયે ને તે તો કહીયે પાપી.
અથવા નારદાદિ પણ નિર્ભય. નિશ્ચે હરિમતિ આપી.

શિદ કરે શોચનારે. ૬

તદા કેહશે એટલા ઉપર મેં કયું ભાસે શા સારું ?
તે પણ ઇચ્છા સમજ્ય હરિ, શ્રીજી તહારું કરશે સહુ વારું

શિદ કરે શોચનારે. ૭

અકળ અટપટી ઇશ્વર ઇચ્છા, હારદ નવ સમજાયે.
સહુ કરવા સમર્થ શ્રીજી પણ, નિજજન અભલ ન થાયે,

શિદ કરે શોચનારે. ૮

કદિ વ્યવહાર વાણી મહોટાની, ચિંતા સરખું ભાસે,
પણ સૂક્ષ્મ (સૂક્ષ્મ) સમજણ છે માટે અંતરથા નવ થાયે.

શિદ કરે શોચનારે. ૯

સ્મરણ સમર્પણ નાં રહે નિરંતર, માટે ઉપજે ત્રિંતા;
જો રહે તો હુંપદ હારે સહુ, કૃતિ ભાસે ભગવંતા.

શિદ કરે શોચનારે ૧૦

ત્રિંતા કેાઈ વાતની પણ કરવી ન, શ્રીમહાપ્રભુ ભાખ્યું,
દયાપ્રીતમ પુષ્ટિ ક્ષણસંબંધ માત્રે નિજખળ દાખ્યું,

શિદ કરે શોચનારે. ૧૧

૫૬.

(કે) વારી જાગિ રે નાગર નટવા, ધરે વિવિધિના વેશ.

કળા રૂપેં થઈ કીડા કરે, ન્યારો નાયકરૂપે રહે શેષ,

વારી જાગિ રે નાગર નટવા, ટેક

ખાજગર ખાજ સંસારની, તેં ભલી રચી છે ભાઈ,

મોહન મોર વજાડી મોહની, સુણી સહુ ગયું મહોવાઈ.

વારી જાગિ રે નાગર નટવા, ૧

ઉલટ ખેલ ખતાવે ખલકને, કરે સહુની નજર બંધ,

ચુગટી રજની ફેંકે મંતરી, કરે દેખતાને પણ અંધ,

વારી જાગિ રે નાગર નટવા. ૨

સાચો હીરો ખતાવે ઠીકરી. કરે કંકર કનક મહોર.

જાણીતા તે પણ ભૂલા પડે, સૂઝે નહીં પોતાતો ઠોર,

વારી જાગિ રે નાગર નટવા. ૩

તાહારી નટણી માયા જોર છે. કળા કામરૂ દેશની પૂર.

અજીત પણ ઉસ્તાદના જોરથી, બાંધી લીધો પંડિત સૂર.

વારી જાગિરે નાગર નટુવા. ૪

કહાકયા મુખ થકી ત્રણ દોરકા, રંગ કાળો ધોળો રેં લાલ,
તેહનો પાર નાં આવે ખેંચતાં. તે ત્રણેના જુજવા ખ્યાલ,

વારી જાગિરે નાગર નટુવા. ૫

તે ત્રણ ગુણના ત્રણ પુરુષ થયા, એક પ્રાંક્ષણ યોગી ગૃહસ્થ
પ્રાંક્ષણ યોગી તે બળીયા ધણા, તેથી ગૃહસ્થનો અધિક દસ્ત.

વારી જાગિરે નાગર નટુવા. ૬

પહેલે વિપ્રે રચ્યાં બહુ પુતળાં, પૂર્યો ગૃહસ્થે મન અલિલાખ
જોગીયે અગ્ની કહાકયો આંખથી, સહુ બાળીને કીધું ખાખ,

વારી જાગિરે નાગર નટુવા, ૭

તાહારી મરજી જોઈ મત વાલીયા, વળી કર્યું એવું કમ,
ચુટકી માંહે કર્યો ચટુકલો, થયું હતું ત્યમનું ત્યંમ.

વારી જાગિરે નાગર નટુવા. ૮

તાહારી અકળકળા ગોડીયા, રચી વિદ્યા ઇંદ્રજાળ,
સોં મોહોવાઈ પડ્યું તે કંદમાં, વૃદ્ધ જોખન ને વળી બાળ

વારી જાગિરે નાગર નટુવા, ૯

તાહારો મંત્ર શીખવ્ય તું મુજનેં, હું ચેલો તહારો થાગિં.
એહવી જડી ખુદી નાનેં આપ્ય તું, જે તાહારી નટણીથી ન
મોહોવાગિં.

શરણુ જતાં આપી ભક્તિ જડી, દાંધા નહીં હરિનિજ નાંમ
એ સાથે માયાંથી મોહોવાશ નહીં, એમ કહે દયારામ. ૧૨

૧૫ દિવસ : આ પુસ્તક વધુમાં વધુ ૧૫ દિવસ

માટે રાખી શકાશે.

[illegible]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય

અમદાવાદ - ૯